

*Адаменко Л. С. ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національного університету оборони України ім. І. Черняховського
<https://orcid.org/0000-0001-9301-1195>*

АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХІЧНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ

Стаття присвячена аналізу теоретичних підходів та психологічних аспектів дослідження психічної резильєнтності, як одного із факторів що допомагає зберігати та відновлювати психічне здоров'я індивіда.

Ключові слова: *резильєнтність; психічне здоров'я; копінг-стратегії; захисні механізми; адаптація.*

Вступ. Для особистості військовослужбовця серйозним психотравмуючим фактором є різноманітні психогенні та негативні інформаційні впливи, що пов'язані з умовами виконання службових завдань. Вони об'єктивно виступають детермінантою психічних змін, що відбуваються з військовослужбовцем та часто призводить до негативних наслідків. Підтримання, збереження та відновлення психічного здоров'я, загальної психологічної адаптації, психологічної готовності військовослужбовців до дій можливо досягти завдяки розвитку психічної резильєнтності, що пов'язане зі здатністю психіки відновлюватися після несприятливих умов. Відповіді на питання, як і яким чином особистість здатна вистояти, відновитися і навіть психологічно зрости, зміцнити після складних життєвих негараздів є науковим завданням сучасної психології. Пошук розуміння людської спроможності до психологічної позитивної адаптації в несприятливих умовах може допомогти розвитку резильєнтності, а також розвитку здатності самостійно долати стресові ситуації.

Теоретичне підґрунтя. Питанням резильєнтності приділяється значна увага, як серед зарубіжних так і вітчизняних дослідників. Теоретичний аналіз досліджуваних джерел дозволив виокремити наступні напрямки у вивченні даної проблематики: 1) резильєнтність, як багатомірний феномен, як складна

самоорганізуюча людська система, з позиції комунікативної методології в психологічних дослідженнях (В. Мазілов, О.Рильська); 2) резильєнтність як міждисциплінарне поняття – на основі структурного аналізу поняття в філософії, історії, кібернетиці, економіці і соціальних науках (А. Махнич); 3) вивчення резильєнтності дітей із неблагополучних сімей (Е. Вернер, Н. Гармезі, М. Раттер); 4) вивчення резильєнтності в поведінці молодих спеціалістів (Ф. Валієва); 5) резильєнтність дорослих (Річард Дж. Девідсон); 6) резильєнтність систем і організацій (Л. Кутю, В. Франкл, І. Понкин) В російському науковому просторі резильєнтність асоціюється з такими визначеннями як «життєстійкість» (Б.Ананьєв, Д. Леонтьєв, С. Мадді) і «життєздатність» (А. Ахієзер, О. Рильська, Б. Савенков). Феномен «резильєнтності» досліджували такі українські дослідники, як: В.Чернобровкін, О.Хамініч, С.Кравчук, Л.Коробка, А.Максименко, С. Бойко, та інші.

Методи дослідження. Оглядово-аналітичне дослідження наукових джерел.

Результати і обговорення. Концепт резильєнтності перекладається українською мовою як «психологічна пружність». Спільним для багатьох визначень є те, що концепт психологічна пружність описує здатність долати труднощі, позитивно адаптуватися, успішно функціонувати. Натомість спроби узагальнити та концептуалізувати різноманітні аспекти

Питання психології

проблеми дослідження резильєнтності недостатні.

Слово «резильєнтність» активно впроваджується в психологічну науку, проте цей термін увійшов до психологічного лексикону з механіки, де він позначає властивість матерії набувати початкової форми після деформації, отриманої в результаті тиску (опір матеріалів), тобто це здатність повертатись у вихідний стан. У трактуванні психологічної резильєнтності означає здатність людини зберігати цілісність і стабільність свого фізичного і душевного стану в складних життєвих обставинах, і пристосовуватися в позитивному ключі до потенційно травматичних подій (Дж. Бонанно), використовуючи при цьому нові форми поведінки (Ж. Піаже), що сприятимуть успішному існуванню в соціумі.

Сьогодні цей термін широко застосовують у психології, медицині, соціальній роботі та інших соціальних науках і розглядають у контексті впливу на людину несприятливих (екстремальних, загрозливих, стресових) умов і здатності до нормального (здорового) функціонування людини.

За визначенням Ф. Лозеля: резильєнтність – це здатність людини або соціальної системи вибудовувати нормальне, повноцінне життя в складних умовах. Науковець підкреслює, що, незважаючи на простоту визначення цього поняття, концепція резильєнтності є набагато ширшою, ніж просто поняття «подолання». Ця концепція передбачає і позитивний результат, який досягається попри високий ризик (наприклад, коли людині доводиться долати багато факторів, що викликають стрес та напругу), і збереження основних властивостей особистості під час небезпеки, і повне відновлення після травмування та досягнення успіху згодом. Багато науковців розглядають процес резильєнтності саме з цієї точки зору: не лише досягнення гомеостатичної рівноваги після травмуючих подій, а й вихід із певним «приростом» – вивіщенням функціональних компетенцій (посттравматичне зростання) [9].

А. Мастен та С. Лухтар пропонують розглядати психологічну пружність як

динамічний процес, що являє собою безперервний та адаптивний процес позитивної адаптації людини в умовах негараздів та кризових ситуацій, подій.

А. Мастен виділив 3 види проявів психологічної пружності: 1) люди що зазнали ризику, адаптувалися краще, ніж можна було очікувати; 2) наявність позитивної адаптації, незважаючи на стресовий досвід; 3) швидке відновлення після психологічної травми. Після публікації результатів досліджень А.Мастен психологічна пружність стала однією з масштабних науково-дослідницьких тем зарубіжної психології.

У Великому англо-російському словнику В. Мюллера резильєнтність (resilience) – це здатність швидко відновлювати фізичні і душевні сили, а резилієнт (resilient) – життєрадісний, нежурбливий (імовірно людина).

Дж. Кідд визначає професійну резильєнтність як здатність долати «підйоми і падіння» в професійній діяльності, що реалізується за рахунок впевненості в собі, надії, самоповаги, флексибільності.

Е. Вернер називає резильєнтність як баланс між факторами ризику та захисними факторами.

Дж. Річардсон вважає, що резильєнтність – це процес подолання стресів, несприятливих факторів.

О. Забеліна і О. Кузнецова розглядають резильєнтність з позиції психології і характеризують її, як здатність індивіда успішно адаптуватися до стресів і негараздів.

Соціолог С. Ваніштендаль надає ґрунтовне визначення цього поняття: “здатність виживати і досягати успіху прийнятним у суспільстві способом, будувати нормальне, повноцінне життя, не зважаючи на неблагополучні обставини, які несуть високий ризик негативних наслідків”, уточнюючи, що стресостійкість включає в себе не лише подолання труднощів та повернення до здорового стану, але і подальший розвиток та рух вперед [2].

В концепції М. Ангара резильєнтність обумовлена такими конструктами, як: доступ до матеріальних ресурсів, соціальна взаємодія, індивідуальність, потяг до контролю і влади,

належність до певної культури, соціальна справедливість і єдність.

А. Махнич розглядає резильєнтність як системну властивість, в якості елементів якого виділяють фактори ризику і захисні механізми, які охоплюють всі сфери розвитку індивіда (внутрішньо особистісний, міжособистісний, над особистісний і органічний).

Загалом, історія розвитку досліджень резильєнтності засвідчила, що, незалежно від моделі, її вивчення потребує уваги до таких основних аспектів: важливість розуміння динаміки та процесів взаємодії; комплексність конструкта і важливість його вивчення як цілісного (холістичного); важливість експозиції різного досвіду та особливостей навчання самих фахівців, які працюють у цій сфері.

Сьогодні в численних наукових дослідженнях та літературних джерелах домінують різні варіанти визначення поняття «резильєнтність», яке найчастіше автори тлумачать таким чином: збереження позитивної адаптації, попри значний досвід перебування у стресових ситуаціях, тобто відновлення після травми; процвітання, збереження стану благополуччя, незважаючи на негаразди; позитивна відповідь на негативні події життя, компетентне функціонування в умовах стресу і компетентність перед незгодами; здатність до конструктивного відображення складних подій; здатність долати труднощі.

Найбільш узагальнене визначення пропонує Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ), згідно з ним резильєнтність – це «здатність відносно добре справлятися з важкими ситуаціями та особиста ресурсність, що може розвиватися завдяки захисним факторам (наприклад, сприятливе зовнішнє середовище та вироблення адаптивних механізмів копінгу)».

В сучасних наукових дослідженнях резильєнтність виокремлюють два основні підходи до її розуміння: 1) резильєнтність як індивідуальна характеристика (ego-resiliency), риса особистості, що захищає від негараздів життя і виявляється через такі якості, як гнучкість, спритність, винахідливість та

міцність характеру, а також здатність адаптуватися до функціонування в різних зовнішніх умовах; 2) резильєнтність як динамічний процес, у якому позитивна адаптація відбувається в умовах негараздів. У цьому розумінні резильєнтність концептуалізується як безперервний, активний процес появи чи розвитку нових сил і ресурсів адаптації та відновлення, який має нерівномірну динаміку в умовах виникнення нових ризиків. Досі дискутується питання про те, чи є резильєнтність рисою чи процесом, але існує спільне розуміння, що цей концепт описує здатність окремих осіб, сімей і груп успішно функціонувати, адаптуватися і справлятися, незважаючи на психологічні, соціальні, культурні та/або фізичні негаразди. Резильєнтність (як риса і процес) виявляється в людей упродовж континууму їхнього розвитку[5].

Існує кілька основних концептуальних моделей для вивчення резильєнтності. Більшість із них визнає наявність біопсиходуховного гомеостазу особистості, на що впливають надзвичайні ситуації, життєві події і фактори резильєнтності. Залежно від цього впливу відбувається усвідомлена або неусвідомлена реінтеграція, що може набувати таких чотирьох основних форм: 1) реінтеграція в результаті особистісного зростання, самоусвідомлення та зростання резильєнтності; 2) реінтеграція в результаті повернення до стану гомеостазу (рівноваги); 3) реінтеграція з певними втратами; 4) дисфункціональна реінтеграція. Інші дослідники фокусуються на більш «вузьких» моделях резильєнтності.

В україномовній літературі в психології концепт резильєнтність перекладають як стресостійкість, життєстійкість, життєздатність, стійкість до травми, що призводить до змішування різних концептів (Б.Ананьєв, Д. Леонтьєв, С. Мадді, А. Ахієзер, О. Рильська). Ці поняття використовують для позначення ресурсів подолання надзвичайних і стресових подій, психологічних і соціальних наслідків травматичного стресу, втрати. Тому на поточний момент у вітчизняній психології відсутнє єдине науково-конвенційне поняття, еквівалентне поняттю резильєнтність.

А. Нестерова, автор соціально-психологічної концепції життєздатності молоді в ситуації втрати роботи, визначала життєздатність як системну якість особистості, що єднає індивідуальні і соціально-психологічні здібності людини до реалізації ресурсного потенціалу, використання конструктивних стратегій поведінки в складних життєвих ситуаціях і в умовах соціально-економічної депривації, що забезпечує повернення особистості на докризовий рівень функціонування і визначає посткризове особистісне зростання [1].

А. Махнач и А. Лактіонова доповнили дане поняття: «Життєздатність – це індивідуальна здатність людини управляти власними ресурсами: здоров'ям, емоційною, мотиваційно-вольовою, когнітивною сферами в контексті соціальних, культурних норм і умов середовища.

М. Унгар визначив, що життєздатність – це здатність людини управляти ресурсами власного здоров'я і соціально прийнятним способом використовувати для цього сім'ю, суспільство, культуру.

Існують різні підходи, в межах яких вивчають резильєнтність. Це, зокрема, концепція благополуччя, соціально-екологічна модель і теорія сильних сторін. По-перше, резильєнтність часто поєднують із поняттям «благополуччя». Всесвітня організація охорони здоров'я пов'язує благополуччя з визначенням здоров'я та психічного здоров'я, коли здоров'я – це «стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів», а «психічне здоров'я – це стан благополуччя, за якого кожна людина може реалізувати свій власний потенціал, впоратися із життєвими стресами, продуктивно та плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї громади» У ширшому значенні благополуччя передбачає задоволення мінімального рівня семи основних груп потреб: біологічних/фізіологічних, матеріальних, психічних, емоційних, соціальних, культурних і духовних. Біологічні потреби пов'язані з фізичним і психічним здоров'ям, відсутністю захворювань/розладів.

Задоволення цих потреб має орієнтуватися на водопостачання і водовідведення, харчування, охорону здоров'я та медичні послуги [5].

Матеріальні потреби стосуються насамперед житла, але також пов'язані з транспортним сполученням, засобами пересування, інструментами, обладнанням тощо. Психічні потреби пов'язані з когнітивними та іншими функціями мозку, які стосуються способів пізнання, сприйняття інформації та здатності користуватися нею, зокрема щодо того, як вчитися, отримувати інформацію і бути спроможним її ефективно використати. Емоційні потреби пов'язані з потребою людини почуватися по-справжньому добре, не боятися, бути впевненою в собі, почуватися безпечно тощо. Соціальні потреби пов'язані зі стосунками з друзями, сім'єю, родичами, участю в громадській діяльності, зі спортом/відпочинком, а також групами підтримки. Культурні потреби можуть включати дотримання усталених вірувань, думок та поведінки, важливих для людини/групи/громади. Духовні потреби пов'язані з можливостями людини відтворювати традиційні релігійні практики.

Усі ці потреби тісно взаємопов'язані та взаємозалежні, але не мають ієрархічної структури, як, наприклад, у піраміді потреб А. Маслоу. Лише комплексне задоволення їх дає людині можливість добре почуватися і функціонувати. Резильєнтність виявляється в тому, що після пережитих надзвичайних ситуацій люди намагаються «повернути собі благополуччя». Заходи з психосоціальної підтримки в такому разі мають бути спрямовані на мінімальний рівень задоволення всіх груп потреб (зокрема біологічних, матеріальних, соціальних, духовних, культурних, когнітивних та емоційних), які є найважливішими для людини в конкретний момент.

По-друге, резильєнтність визначають як соціально-екологічний конструкт. Термін «екологічна резильєнтність» передбачає «зміну фокуса з індивідуальних змінних на процеси резильєнтності, актуальні в різному контексті». Тобто вона передбачає можливість використання ресурсів для

підтримки благополуччя в контексті: 1) окремого індивіда; 2) сім'ї або близького кола спілкування; 3) громади; 4) суспільства. Йдеться про те, що актуалізація/посилення резильєнтності має стосуватися роботи з усіма системами, які оточують конкретну людину.

Екологічна модель Бронфенбренера вкотре підтвердила важливість одночасного вивчення аспектів розвитку людини (наприклад, темперамент, здатність до пізнання) та контексту її розвитку. Сучасне застосування соціально-екологічної моделі резильєнс щодо, приміром, дітей у надзвичайних ситуаціях «сфокусоване на взаємодії, що відбувається між факторами ризику і захисними факторами на різних соціоекологічних рівнях, наприклад, на рівні сім'ї, однолітків, школи і ширшої громади». Захисні фактори розуміють як такі, що заохочують розвиток позитивних результатів та особистісних характеристик здоров'я у дітей, що потрапили в несприятливі життєві обставини. Значення захисних психологічних факторів для профілактики захворювання на сьогодні добре доведено. Шляхом визначення того, яким чином захисні процеси на ширших соціальних рівнях впливають на біологічне і психологічне функціонування, можна здійснювати планування розвитку універсальних і окремих програм профілактики у сфері громадського здоров'я. Такі профілактичні програми, які мають на меті охопити більші групи населення до того, як у них розвинуться проблеми у сфері психічного здоров'я, більше підходять і, ймовірно, більш рентабельні в місцях зі слабкою інфраструктурою у сфері психічного здоров'я, особливо з нестачею вузькопрофільних фахівців сфери психічного здоров'я. З огляду на це фахівці психосоціальної сфери підтримують важливість розбудови наявних у родинах і громадах сильних сторін.

По-третє, резильєнтність також розглядають у контексті теорії сильних сторін в практиці соціальної роботи. Ключові визначення цієї теорії: 1) наснаження, що передбачає підтримку індивідів, сімей і громади у віднайденні та використанні їхніх сильних сторін; 2) резильєнтність, що означає

наявність навичок, умінь та знань, які розвиваються в результаті подолання життєвих негараздів та боротьби з викликами. [5]. Йдеться про те, що відновлення життя окремого індивіда чи громади після надзвичайної ситуації може відбуватися завдяки тим ресурсам і здатностям, які в них добре розвинені. Отже, резильєнтність розглядають як здатність організму, особи чи соціальної групи зберігати рівновагу, цілісність у складній ситуації, ефективно розв'язувати не тільки завдання адаптації до умов, що змінюються, а й завдання розвитку.

Згідно з наявними підходами, визначають такі основні рівні резильєнтності: індивідуальна, групова. Визначальними атрибутами індивідуальної резильєнтності вважають такі: 1) самооцінка; 2) опора на власні сили; 3) соціальна чуйність. Самооцінка як атрибут резильєнтності – це почуття власної гідності, віра в себе, що дає людині змогу успішно справлятися з серйозними проблемами і негараздами. Опора на власні сили, самозабезпеченість як атрибут резильєнтності полягає в тому, що резильєнтні індивіди мають відчуття контролю, вони виявляють незалежність, автономію та самостійність, впевнені, що здатні контролювати свою власну долю перед важкими випробуваннями. Соціальна чуйність є атрибутом резильєнтності, що дає змогу людині або групі взаємодіяти з оточенням, виявляти турботу про інших, допомагати під час негараздів. Резильєнтність передбачає соціальну підтримку з боку різних систем, включаючи сім'ю, друзів, релігійні організації та школи. Також важливо розуміти, що індивідуальна резильєнтність не може стосуватися водночас усіх сфер життя і вияв резильєнтності в одній з них не обов'язково означає наявність її в усіх інших [5].

Тому залежно від сфери дослідники виокремлюють такі види індивідуальної резильєнтності: навчальна, емоційна, поведінкова [5]. З огляду на зазначене вище існує низка обмежень для вимірювання індивідуальної резильєнтності. Деякі дослідники вимірюють її через два основні аспекти: 1) суттєві/незначні життєві негаразди/ризики; 2) висока/низька компетентність.

Сучасні (в основному американо-європейські) підходи щодо дослідження резильєнтності представлені поруч теорій і концепцій, виконаних в трьох основних парадигмальних традиціях: 1) когнітивного біхевіоризму, 2) конструктивізму; 3) екологічного реалізму.

Спочатку в роботах вчених біхевіористської орієнтації увага приділялася дослідженню процесів емоційної регуляції поведінкових реакцій дітей, що опинилися в стресовій ситуації. Для цієї мети використовувався навіть спеціальний термін «emotional resilience», що означає «емоційна пластичність». Поряд з даними розробками, здійснювалося вивчення способів подолання у дітей життєвих негараздів і було виявлено, що успішно справляються з труднощами діти, які мають інтернальний локус контролю, високу самооцінку, впевнені в собі. Однак недостатньо уваги приділялося розробці конкретних поведінкових стратегій, необхідних для ефективного подолання труднощів, хоча вже перші спроби застосування таких стратегій показали, що у них відзначається зниження рівня тривоги, агресивності, депресивності і підвищення адаптованості. Узагальнивши наявний досвід, М. Bernard запропонував ряд практичних прийомів копінг-поведінки (внутрішній діалог, фізична активність, розвиток почуття гумору і ін.). Які могли б використовуватися для розвитку резильєнтності дітей і дорослих у важких ситуаціях [6].

На сучасному етапі свого розвитку когнітивно-поведінковий підхід до дослідження резильєнтності набуває все більшої практико-орієнтовану спрямованість. М. Ніан, один з представників цього напрямку, стверджує, що люди по-різному реагують на труднощі і негаразди. Одні стають сильнішими духовно і морально, а інші відчують тільки страждання, тому що головними в їх житті є не події самі по собі, а те значення, яке вони їм надають. М. Neenan пропонує спеціальну технологію когнітивно-поведінкової терапії, засновану на «слуханні власної життєвої мудрості». Ця технологія включає наступні компоненти: управління негативними емоціями, розвиток впевненості

в собі, зниження рівня фрустрації, підвищення толерантності, формування життєвого світогляду [12].

В останні роки в зарубіжних дослідженнях резильєнтності інтенсивно розвивається конструктивістський підхід, що передбачає провідну роль активної життєвої позиції у формуванні власного життя [3]. Резильєнтність розглядається, наприклад, в контексті становлення кар'єри як компонент моделі професійного зростання і розвитку (професійне самовизначення, професійне самоврядування, професійна життєздатність).

Дж.Кідд визначає професійну резильєнтність як здатність до подолання з «підйомами і падіннями» в професійній діяльності, що реалізовується за рахунок впевненості в собі, надії, самоповаги.

Конструктивістська методологія все частіше стає основою конкретних психотерапевтичних практик розвитку, а резильєнтність проголошується одним з ключових понять не тільки нової нейропсихотерапії а й опорної змінної існування людей, вільних від хворобливих симптомів. До складовою резильєнтності D. Hellerstein відносить: фізичну резильєнтність (фізична фортеця і витривалість) як ключовий компонент стресостійкості і толерантності; психологічну резильєнтність (оцінка і ставлення до важкої ситуації, сприйняття її не як погрози, а як виклику); розвиток і підтримку соціальних контактів; використання соціальної підтримки; самоврядування; знаходження сенсу в складному події або ситуації; підвищення освітнього рівня; володіння спеціальними техніками [9].

Екологічний підхід своєю назвою зобов'язаний екології, в якій резильєнтність характеризує здатність екосистеми не тільки відновлюватися, адаптуватися, але і трансформуватися, набуваючи нові корисні властивості після стресів, викликаних несприятливими впливами навколишнього середовища [10].

В психологію екологічний підхід до дослідження резильєнтності прийшов внаслідок необхідності подолати так звану «фундаментальну помилку атрибуції», яка

Питання психології

виявляється в тенденції бачити причину «хорошого або поганого функціонування особистості в ньому самому, а не в обставинах його існування». Дослідження резильєнтності в рамках екологічного підходу були зосереджені не тільки на факторах найближчого оточення дитини, але і на детермінантах соціокультурного порядку. В екологічній моделі поведінки дитини розглядається в контексті двосторонніх зв'язків з сім'єю, школою, однолітками, з більш широким соціальним оточенням і враховує досвід, отриманий в дитинстві. Роль генетичних факторів не заперечується, проте незмірно великим бачиться значення родинних зв'язків і соціальної підтримки.

Висновки:

1. Аналіз актуальних підходів до проблеми дослідження психічної резильєнтності засвідчує, що концепт резильєнтності одночасно позначає адаптивний динамічний процес (відновлення після травми) та якість (або характеристикою особистості), яка дозволяє особистості ефективно долати життєві труднощі.

2. Проблема дослідження особливостей резильєнтності як запобіжника негативним

наслідкам воєнного конфлікту є актуальною і значущою. Важливим завданням є розвиток психічної резильєнтності в самостійному подоланні військовослужбовцями життєвих криз, тяжких стресових ситуацій особливо в період проходження військової служби та безпосередньої участі в бойових діях.

3. Поняття резильєнтності відповідно до індивідуальних і особистісних характеристик особистості розкривається як особистісна якість, що дозволяє людині протистояти різноманітним стресовим факторам і успішно долати найважчі моменти в своєму житті;

4. Резильєнтність обумовлюють такі якості: ціннісні установки, соціальна гнучкість, емоційна стійкість, когнітивна гнучкість, адекватна самооцінка, позитивні відносини в оточенні, позитивна культурна самоідентифікація;

5. Дослідження феномену резильєнтності показали, що існує можливість подолання негативних форм впливу на особистість за допомогою формування, систематизації та подальшого інтегрування в її життєдіяльність індивідуальних (або особистісних) та міжособистісних (соціальна підтримка, схвалення) форм резильєнтності.

Список використаних джерел

1. Альбуханова –Славская К.А. Диалектика человеческой жизни. -М., 1974.-224 с.
2. Ваништендаль С. «Резильєнтность» или оправданные надежды. Раненный, но не побежденный / С. Ваништендаль [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://studfiles.net/preview/5582162/>.
3. Махнач А.В. Жизнеспособность подростка: понятие и концепция/ А.В. Махнач, А.И.
4. Нестерова А.А. Социально-психологическая концепция жизнеспособности молодежи в ситуации потери работы: автореф. дисс. д-ра психологических наук – М., 2011. – 50 с. перспективи/ отв. Ред. Л.Г. Дикая, А.Л. Журавлев.- М., 2007.- 624 с.
5. Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій: підхід резилієнс : навч.-метод. посіб. / [Н. Гусак, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін, А. Максименко, С. Богданов, О. Бойко ; за заг. ред. Н. Гусак] ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – Київ : НаУКМА, 2017. – 92 с.
6. Bernard M. Emotional resilience in children: Implications for Rational Emotive Education / M. Bernard // Romanian Journal of Cognitive and Behavioral Psychotherapies. – 2004. – V. 4. – □. 39–52.
7. Eshel Y. Community Resilience of Civilians at War: A New Perspective [Electronic resource] / Yohanan Eshel, Shaul Kimhi // Community Mental Health Journal. – 2016. – Vol. 52, Issue.
8. Facilitator guide MHPSS in Complex Emergencies Training Course. Setting Up Community-Based Supports : Training materials, 2016. – 17 p.
9. Hellerstein D. How can I become resilient / D. Hellerstein // Heal your brain [ER] Can access at: <http://www.psychologytoday.com/blog/heal-yourbrain/201108/how-can-i-become-resilient>. Date: 12.09.2013.
10. Holling C. Resilience and stability of ecological systems / C. Holling // Annual Review of Ecology and Systematics. – 1973. – V. 14. – P. 1–23.
11. Mahon R. Career counseling: constructivist approaches / R. Mahon & G. Patton. – London, 2006. – 360 p.
12. Neenan M. Developing resilience: a cognitive behavioral approach / M. Neenan. – Kent, 2009. – 224p.

13. Rutter M. Psychosocial resilience and protective mechanisms / M. Rutter // Risk and protective factors in the development of psychopathology / J. Rolf, A. S. Masten, D. Cicchetti [et al.], eds. – Cambridge ; New York, 1990. – P. 181–214.

14. Tusaie K. Resilience: A Historical review of the construct / Kathleen Tusaie, Janyce Dyer // Holist Nurs Pract. – 2004. – Vol. 18 (1). – P. 3–8.

References

1. Albukhanova-Slavskaya K.A. Dialektika chelovecheskoj zhizni. [The dialectic of human life.]. -M .., 1974.-224 s. (in Russian).

2. Vanishtendal S. Rezil'entnost' ili opravdannyy'e nadezhdy'. Ranenny'j, no ne pobezhdenny'j [Resilience or justified hopes. Wounded, but not defeated]. / S. Vanishtendal [Electronic resource]. - Access mode: <https://studfiles.net/preview/5582162/>. (in Russian).

3. Makhnach A.V. Zhiznesposobnost' podrostka: ponyatie i koncepcziya. [Viability of a teenager: concept and concept] A.V. Makhnach, A.I. (in Russian).

4. Nesterova A.A. Soczial'no-psikhologicheskaya koncepcziya zhiznesposobnosti molodezhi v situaczi poteri raboty': avtoref. diss. d-ra psikhologicheskikh nauk. [Socio-psychological concept of youth viability in a situation of job loss: author's ref. diss. Dr. of Psychological Sciences] - M., 2011. - 50 s. perspective / resp. Ed. L.G. Zhuravlev.- M., 2007.- 624 s. (in Russian).

5. Psikhosoczi'al'na pi'dtrimka v umovakh nadzvichajnikh situaczi'j: pi'dkhi'd rezili'yens : navch.-metod. posi'b. [Psychosocial support in emergencies: resilience approach: teaching method. way.]. N. Gusak, V. Chernobrovkina, V. Chernobrovkin, A. Maksimenko, S. Bogdanov, O. Boyko; for general ed. N. Gusak; Nat. Kyiv-Mohyla Academy University. - Kyiv: NaUKMA, 2017. - 92 s. Laktionova // Psychology of adaptation and social environment: modern approaches, problems (in Ukrainian).

6. Bernard M. Emotional resilience in children: Implications for Rational Emotive Education / M. Bernard // Romanian Journal of Cognitive and Behavioral Psychotherapies. – 2004. – V. 4. – □. 39–52.

7. Eshel Y. Community Resilience of Civilians at War: A New Perspective [Electronic resource] / Yohanan Eshel, Shaul Kimhi // Community Mental Health Journal. – 2016. – Vol. 52, Issue.

8. Facilitator guide MHPSS in Complex Emergencies Training Course. Setting Up Community-Based Supports : Training materials, 2016. – 17 p.

9. Hellerstein D. How can I become resilient / D. Hellerstein // Heal your brain [ER] Can access at: <http://www.psychologytoday.com/blog/heal-yourbrain/201108/how-can-i-become-resilient>. Date: 12.09. 2013.

10. Holling C. Resilience and stability of ecological systems / C. Holling //Annual Review of Ecology and Systematics. – 1973. – V. 14. – P. 1–23.

11. Mahon R. Career counseling: constructivist approaches / R. Mahon & G. Patton. – London, 2006. – 360 p.

12. Neenan M. Developing resilience: a cognitive behavioral approach / M. Neenan. – Kent, 2009. – 224p.

13. Rutter M. Psychosocial resilience and protective mechanisms / M. Rutter // Risk and protective factors in the development of psychopathology / J. Rolf, A. S. Masten, D. Cicchetti [et al.], eds. – Cambridge ; New York, 1990. – P. 181–214.

14. Tusaie K. Resilience: A Historical review of the construct / Kathleen Tusaie, Janyce Dyer // Holist Nurs Pract. – 2004. – Vol. 18 (1). – P. 3–8.

Резюме

Адаменко Л. С. ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняховського

ПОДХОДЫ К ПРОБЛЕМЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПСИХИЧЕСКОЙ РЕЗИЛЬЕНТНОСТИ В ПСИХОЛОГИИ

Статья посвящена анализу теоретических подходов и психологических аспектов исследования психической резильентности, как одного из факторов что помогает сохранять и восстанавливать психическое здоровье.

Ключевые слова: *резильентность; психическое здоровье; копинг-стратегии; защитные механизмы; адаптация.*

Summary

Adamenko I. S. Adjunct of the Humanitarian Institute of the National University of Defense of Ukraine named Ivan Chernyakhovskiy

CURRENT APPROACHES TO THE PROBLEM OF RESEARCHING MENTAL RESILIENCE

A serious psycho-traumatic factor is the various psychogenic and negative information influences caused by the events in eastern Ukraine. They are objectively a determinant of the mental changes that take place with the serviceman, as the central object in the vortex of these events. Maintaining, maintaining and restoring mental health, general psychological adaptation, psychological readiness of servicemen for action can be achieved through the development of mental resilience, which is associated with the ability of the psyche to recover from adverse conditions.

Purpose. Retrospective analysis of the process of resilience, study the grounds for the study of topical aspects of personality resilience.

Methods. The theoretical methods of research were used to solve the problems set in the work: analysis of scientific sources on the problem of research, synthesis, comparison, generalization.

Originality. Finding an understanding of human capacity for psychological positive adaptation in adverse conditions can help the development of resilience, as well as the development of the ability to cope with stressful situations.

Conclusion:

1. The concept of resilience is both an adaptive dynamic process (recovery after injury) and a quality (or characteristic of the individual) that allows the individual to effectively overcome life's difficulties.

2. The problem of studying the peculiarities of resilience as a safeguard against the negative consequences of military conflict is relevant and significant. An important task is the development of mental resilience in the independent overcoming of life crises, severe stressful situations, especially during military service and direct participation in hostilities.

3. The concept of resilience in accordance with the individual and personal characteristics of the individual is revealed as a personal quality that allows a person to withstand various stressors and successfully overcome the most difficult moments in his life;

4. Resilience is determined by the following qualities: values, social flexibility, emotional stability, cognitive flexibility, adequate self-esteem, positive attitudes in the environment, positive cultural self-identification;

5. Studies of the phenomenon of resilience have shown that there is a possibility of overcoming negative forms of influence on the individual through the formation, systematization and further integration into its life of individual (or personal) and interpersonal (social support, approval) forms of resilience.

Keywords: *resilience; mental health; coping strategies; protective mechanisms; adaptation.*

Received/Поступила: 10.12. 20

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО ВИКОНАННЯ РІЕЛТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Поняття психологічної готовності до ріелторської діяльності пов'язують із структурно-функціональними, особистісними, особистісно-діяльнісними особливостями її трактування. Йдеться про теоретико-методологічне обґрунтування, структуру та зміст програми з формування психологічної готовності особистості до успішного виконання діяльності ріелтора.

Ключові слова: система формуючих впливів; загальні компетенції; ключові компетенції; ключові кваліфікації ріелторської роботи; фахові компетенції ріелторської діяльності.

З бурхливим розвитком суспільно-економічних процесів вітчизняного соціуму відбуваються зміни й на ринку праці. Чимало професій зникає або трансформується у змісті. Ті види робіт, типи професійної діяльності, які залишаються, збагачуються новими функціями, що відбивається на її змісті та вимогах до фахівця. Професія ріелтора, маючи давню історію, також зазнає змін. Виконуючи функцію посередництва, ця професійна діяльність має суміжні характеристики з роботою біржового брокера (посередник між компанією та власниками акцій), маклера (професійний посередник), менеджера з продажу нерухомості, інженера та ін.

Постановка проблеми. Здебільшого професійна ріелторська діяльність тлумачиться досить широко, як підсистема, що функціонує на перетині чималої кількості професій, а тому має певну універсальність, а отже доступність, масовість тощо. Провідним предметом діяльності є посередницька діяльність на ринку нерухомості. Офіційно ріелтор має бути фахівцем, який виконує професійну діяльність на підставі ліцензії, якщо цього вимагає закон. Працює в штаті ріелторської фірми на підставі трудового договору, договору підряду або договору доручення з нею як індивідуальний підприємець без створення юридичної особи, зареєстрований у встановленому законом порядку [Должностная инструкция риэлтора //

Интернет доступ: <http://www.kaus-group.ru/knowledge/duty/material/692/>)

Мета статті розкрити особливості змісту програми з формування психологічної готовності до ріелторської діяльності.

Теоретичне підґрунтя. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що існує певний образ, так звана модель світу професіоналів різних типів трудової діяльності (Климов, 1995; Пряхников, 1996 та ін.). Якщо фахівець недостатньо піддає рефлексії, наприклад, суб'єктивний, природний, технічний та ін. аспекти професійного середовища, виникає потреба їх компенсаторної інформаційної підтримки, взаємозбагачення фахівців інформацією про професійну діяльність. Процес оволодіння особою фахом, входженням її до світу професіоналів залежить від міри сформованості психологічної готовності до цієї діяльності. Внаслідок чого зазнає змін психологічний склад особистості, оскільки професійна діяльність (ріелтора в тому числі) впливає на бюджет часу, на особливості спілкування, професійного та соціального побуту фахівця тощо.

На сучасному ринку праці емпірично виокремлено низку вимог, яким має відповідати ефективний ріелтор. Внаслідок цього, агенції намагаються набирати фахівців щонайменше з вищою освітою або професією (спеціалізацією), яка насамперед є суміжною з діяльністю ріелтора. Асоціація фахівців з нерухомості (ріелторів) України разом з

Фондом Державного Майна України з 2001 року започаткувала навчання за програмою «Операції з жилою та нежилою нерухомістю». До розробки програми «залучені фахівці суміжних ринків – оцінщики, нотаріуси, забудовники, архітектори, представники банківського сектора, фахівці із законодавства й оподаткування, юристи та економісти, фінансисти та психологи». Програма має 16 модулів, серед яких 15-й присвячений психологічним аспектам роботи ріелтора «Основи психології. Психологічні аспекти операцій з нерухомістю» (<http://www.asnu.net/pages/1/>). Навчання здійснюється у п'ятирічний термін, по закінченні вищої освіти майбутній фахівець отримує кваліфікацію «інженер».

Вертикальне кар'єрне зростання в ріелторській професії має таку послідовність – менеджер групи агентів, директор філії або територіального відділення, директор департаменту. Спеціальність, яку здобуває майбутній ріелтор, називається «експертиза і управління нерухомістю». Завданням цього робітника є те, щоб кожен з учасників оборудки залишився задоволеним. Їздити на огляд квартири, вирішувати питання оформлення документів, відвідування організацій (ЖЕК, БТІ), опікунської ради, поліції, диспансерів (наприклад, якщо житло отримане за допомогою іпотеки, то збільшується кількість документів), тобто вибудовується складний ланцюг оборудок. У великих кампаніях практикують розподіл посад за видами операцій. Одні агенти займаються продажем квартир первинного житлового фонду, інші – працюють на вторинному ринку житла, треті – вирішують питання оренди нежилых приміщень.

Проте до сьогодні залишається не з'ясованою проблема добору фахівців, розробки критеріїв діагностики та встановлення міри сформованості психологічної готовності саме до певних спеціалізацій ріелторської роботи, так званих, маклерських ремесел. Відомо, що саме вектор «мотив-ціль» зумовлює формування в особистості тих властивостей, які дають їй

можливість виконувати діяльність з урахуванням її індивідуально-психологічних особливостей. Формування цих рис пов'язано зі способами виконання професійної діяльності (Зеер, 2003). У ріелторській діяльності ці способи умовно можна поділити на групи, а саме: а) відбору і переробки фахівцем змісту інформації, вибір коректних способів взаємодії з клієнтами, способи контролю і оцінки результатів; б) способи і прийоми фахової комунікації з клієнтами; в) психологічного розвитку і корекції трудового процесу та ін.

Ці властивості є ключовими кваліфікаціями ріелторської роботи (які уточнюються відповідно до її спеціалізації), оскільки визначаються об'єктом та предметом окремого виду діяльності ріелтора (тією чи іншою функцією цілісної посередницької діяльності), наприклад, організація, управління, реалізування та ін. У ході здійснення ріелторської діяльності взаємодія всіх учасників оборудки регулюється відображенням: а) предмету (на який спрямована взаємодія), б) дій, які здійснюють учасники, в) змін, які ними здійснюються. Тобто, дії ріелтора вибудовуються не лише з урахуванням предмету і цілей діяльності, але й завдяки адаптації та узгодженню свого впливу відносно дій учасників оборудки. У спільній діяльності значущості набуває діяльність антиципування (прогнозування, випереджального відображення) не лише імовірного результату діяльності, а й імовірних дій учасників спільної діяльності.

Ключові кваліфікації прийнято вважати важливою умовою розвитку ключових компетенцій (Головань, 2008 та ін.). Ключові компетенції як міжкультурні, міжгалузеві знання, навички є необхідними для адаптації і продуктивної діяльності у різних професійних співтовариствах. Це є чи найістотнішим у діяльності ріелтора, оскільки у цю професію приходять після здобуття навичок однієї, а той кількох видів професійної діяльності. Загальний процес професіоналізації дослідники представляють як просування по рівнях оволодіння фахом, а саме – професійна грамотність, компетентність, майстерність та

професіоналізм (Климов, 1995; Пряхников, 1996; Траверсе, 2004 та ін.). У цьому контексті йдеться про загальну здатність фахівця мобілізувати у професійній ріелторській діяльності свої знання, вміння, а також узагальнені способи виконання дій. Ключові компетенції забезпечують універсальність ріелторської роботи і тому не можуть бути досить спеціалізованими. Фахівець проявляє свої компетенції у професійній діяльності у конкретній ситуації. При цьому не проявлена компетенція функціонує як потенційно можлива.

Виокремлюючи конкретні критерії у трактуванні змісту явища психологічної готовності до професійної діяльності у дослідженнях йдеться про такі основні підходи: структурно-функціональний (Нерсисян, Пушкин, 1969); особистісний (Сердюк, 2014 та ін.); особистісно-діяльнісний (Ралко, 2015 та ін.).

Методи дослідження. Для розробки програми використано такі теоретичні методи – аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, типологізація, метод системного, порівняльного та структурно-функціонального аналізу.

Результати і обговорення. При розробці програми формування (розвитку) психологічної готовності до виконання ріелторської діяльності ми спиралися на принципи побудови неперервної освіти: базова освіта, багаторівневність освітніх програм, додатковість базової і післядипломної освіти, маневреність освітніх програм, наступність освітніх програм, інтеграції освітніх структур, гнучкості освітніх форм.

Методологічною основою програми є положення стосовно єдності свідомості та діяльності (Рубінштейн, 1989); суб'єктно-діяльнісного (Климов, 1995; Рубінштейн, 1989 та ін.), особистісно-діяльнісного (Москалець, 2013 та ін.) та компетентісного (Головань, 2008; Пшенична, 2010 та ін.) підходів; спілкування як діяльності (Ломов, 2006); соціально-психологічних аспектів комунікації

в організації (Карамушка, 2013; Швалб, 2020), закономірностей розвитку особистості в онтогенезі; закономірностей етапів професійного становлення (Кокун, 2012 та ін.); мотивації професійної діяльності (Пряхников, 1996 та ін.) тощо.

Для здійснення організованого впливу використано суб'єктно-вчинковий, особистісно-діяльнісний та компетентісний підходи, які дають змогу сконструювати динамічне освітнє середовище з урахуванням специфіки особистості, соціокультурного навчального середовища та особливостей фахової ріелторської діяльності.

Система формувальних впливів складається з трьох напрямів: активізації, актуалізації та ампліфікації. У результаті активізації когнітивного компоненту психологічної готовності здійснюється предметно-професійне навчання, тобто професійна освіта, що сприяє кращому усвідомленню змісту ріелторської роботи та самоусвідомлення в цій діяльності особистості. У результаті актуалізації проводиться професійне консультування, практичне виконання складових видів робіт ріелтора; усвідомлюються професійні та особистісні цілі, складається професійний план. У результаті ампліфікування конкретизується процес орієнтування у змісті виконуваної діяльності ріелтором, уточнюється спеціалізація професійної діяльності. У результаті здійснення системи формуючих впливів відбувається формування компонентів психологічної готовності до роботи ріелтора за фахом, а саме: предметна, особистісна, комунікаційна. Вони, своєю чергою складають підвалини для формування предметно-професійної спрямованості щодо ріелторської діяльності та професійної успішності, які своєю чергою є основою для формування системи сформованих якостей, тобто системи компетенцій (загальних; фахових; фахових компетенцій, визначених корпорацією; фахових компетенцій відповідних спеціалізацій).

Питання психології

Система формуючих впливів			
Активізація	Актуалізація		Ампліфікація
Предметно-професійне навчання (профосвіта)	Практичне (виконання ріелторської діяльності)	Професійне консультування	орієнтування у змісті діяльності ріелтора
Самовизначення у професії	Професійний план, цілі		Спеціалізація у професії
Компоненти психологічної готовності до виконання ріелторської діяльності			
предметна особистісна комунікаційна			
Соціальний інтелект	Професійні уявлення, вміння і навички	Зміст мотивації Задоволеність/незадоволенність працею, установки, зовнішня/внутрішня мотивація	Цінності, мотиваційні орієнтації у міжособистісних комунікаціях
Предметно-професійна спрямованість		Професійна успішність	
Система сформованих якостей Компетенції			
Загальні (ЗК)			
Фахові (ФК)			
Фахові компетенції, визначені корпорацією (ФКК)			
Фахові компетенції спеціалізації 1 (ФК1) Фахові компетенції спеціалізації 2 (ФК2)			

Ріелторська діяльність спеціалізується у видах професійної діяльності. Здатність ріелтора до певного виду діяльності реалізується як всередині професії, так і в сфері кола споріднених професій (наприклад, психолога, управлінця, юриста, фінансиста, культуролога та ін.). Отже, продуктивне функціонування працівника виявляється неможливим без існування компетенцій із суміжних субвидів діяльності (йдеться про комплекси навичок, здатностей, вмінь та ін.). Інтегративні види (виходячи із провідних функцій ріелторської роботи) можна виокремити за такими критеріями: а) предметною спрямованістю (комунікативно-економічну, психолого-педагогічну, соціально-культурну, культурно-історичну, освітньо-просвітницьку); б) цілями (види діяльності,

розглянуті вище, які спрямовані на досягнення головної професійної мети – продуктивного здійснення майнової оборудки); в) операціоналізацією цільових функцій (пізнавальна, комунікативно-організаторська, прогностична, предметно-технологічна та ін.). Відповідно до них фахівці виконують функціональні обов'язки (так звані робочі завдання), в яких розкриваються конкретні види ріелторської роботи.

Кваліфікація всередині ріелторської діяльності має рівні, які характеризують ступінь психологічної готовності фахівця до роботи з надання послуг на ринку нерухомості (що офіційно відбивається на розрядах тарифної сітки). Ключові професійні компетенції, кваліфікація позначаються на ефективності та продуктивності роботи.

Ефективність праці ріелтора зумовлюється об'єктивними і суб'єктивними чинниками. Зокрема, раціональним таймменеджментом; матеріально-технічною базою робочого місця, забезпеченістю необхідною фаховою інформацією; чисельністю співробітників та їхньою кваліфікацією; соціально-демографічними, соціо-культурними характеристиками колег, клієнтів та ін. осіб, причетних до його діяльності; організацію робочого місця, посадою, статусом; традиціями колективу та їхньою динамікою, системою матеріального і морального заохочення, взаєминами у первинному трудовому колективі, визначальним стилем спілкування, управління тощо.

Міжпрофесійна кваліфікація ріелтора визначається рівнем його загальноосвітньої, загальнокультурної і фахової підготовки, що є необхідною для виконання конкретної професійної діяльності. Загально-професійний зміст ріелторської діяльності та загальнопрофесійні знання, вміння, навички, здібності, властивості особистості (які зумовлюють успішність виконання роботи в контексті споріднених професій), зумовлюють ключові кваліфікації ріелтора та їхню структуру.

Спираючись на доробок дослідників щодо інших видів професійної діяльності (Головань, 2008; Кремень, 2009; Пшенична, 2010 та ін.) щонайменше можна виокремити п'ять груп ключових кваліфікацій ріелторської діяльності: 1) соціально-професійні, 2) полівалентна професійна компетентність, 3) професійно значущі особистісні властивості, 4) пізнавальні здібності, 5) професійно значущі психофізіологічні властивості особистості.

Отже, програма (технологія) «Підготовка до діяльності ріелтора» спрямована на формування таких компетенцій:

а) інтегральної (здатність вирішувати складні завдання і проблеми у процесі навчання та професійної діяльності у сфері ріелторської діяльності, що передбачає проведення тренінгів, здійснення інновацій і характеризується невизначеністю умов і вимог);

б) загальних компетентностей (ЗК) (здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях; здатність генерувати нові ідеї

(креативність); уміння виявляти, формулювати та вирішувати проблеми; цінувати і поважати різноманітність та мультикультурність; здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів); здатність діяти соціально відповідально і свідомо; здатність розробляти та управляти проектами; здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети;

в) фахових компетентностей (ФК): здатність самостійно планувати, організовувати та здійснювати дослідження інформації стосовно предмету роботи; здатність обирати і застосовувати коректні методи організації і дослідження виробничої проблеми; здатність здійснювати практичну діяльність (організаційну, аналітичну, управлінську, комунікаційну, прогностичну, консультаційну, діагностичну залежно від конкретного завдання) з використанням сучасних знань, технік, технологій; здатність налагоджувати та підтримувати контакти з фаховими спільнотами, ефективно взаємодіяти з колегами в моно- та мультидисциплінарних командах; здатність приймати фахові рішення у складних і непередбачуваних умовах, адаптуватися до нових ситуацій професійної діяльності ріелтора; здатність оцінювати межі своєї фахової компетентності та підвищувати професійну кваліфікацію; здатність дотримуватися у фаховій діяльності норм професійної етики, керуватися загальнолюдськи цінностями;

г) фахових компетентностей, які визначені корпорацією (ФКК): здатність визначати, аналізувати та інтерпретувати інформаційний ряд ріелторського фаху, ідентифікувати проблеми а пропонувати шляхи їх розв'язання; здатність демонструвати розуміння закономірностей та особливостей функціонування людини в умовах здійснюваної обробки в контексті професійних завдань; здатність пропонувати творчі способи розв'язання ріелторських задач і вирішення фахових проблем, виробляти та приймати фахово-коректні рішення та їх втілювати;

д) фахових компетентностей, які визначені спеціалізацією (ФКС1): здатність дотримуватися професійної етики, вступати у різні види та форми професійної комунікації; здатність виявляти соціально відповідальну та

професійну поведінку у процесах управління поведінкою інших (клієнтів), врегулювання виробничих конфліктів, спиратися на демократичні цінності у процесах конструювання та організації виробничого процесу;

є) фахових компетентностей, які визначені спеціалізацією (ФКС2): здатність демонструвати навички командної роботи у процесі вирішення фахових завдань у ріелторській діяльності; розуміння важливості збереження психологічного здоров'я (свого й інших).

Результати навчання за програмою (програмні результати ПРЗ): здійснювати пошук, опрацювання та аналіз професійно важливої інформації із різних джерел у суміжних сферах з ріелторською діяльністю, в тому числі з використанням сучасних інформаційно-комунікативних технологій; вміти організовувати і проводити аналіз та необхідний і достатній збір даних; узагальнювати отримані дані та формулювати аргументовані висновки, робити фаховий прогноз щодо перспектив розв'язання предметної задачі; розробляти та організовувати програми комунікативних інтервенцій (тренінгів, консультацій), оцінювати якість; розробляти просвітницькі матеріали щодо коректної здійснення впливу на клієнта; вести перемовини з колегами, доступно представляти результати у писемній та усній формах, брати участь у фахових дискусіях; вирішувати складні фахові завдання (практичні та пошукові) з опорою на доступні ресурси; ідентифікувати міру складності завдань ріелторської діяльності та приймати рішення про звернення за допомогою або підвищення кваліфікації; вирішувати етичні дилеми з опорою на норми закону, етичні принципи та загальнолюдські цінності; узагальнювати результати власних досягнень у різних формах (звіти, доповіді, презентації тощо); здійснювати аналітичний пошук відповідно до сформульованої проблеми фахово значущої інформації та оцінювати її за критерієм адекватності; втілювати результати аналітичної і пошукової діяльності в практику ріелтора.

Спеціальними програмними результатами (ПРС) є навички: рефлексувати та критично

оцінювати ймовірність самостійно отриманих результатів діяльності стосовно загальної ріелторської практики; складати програму роботи ріелтора відповідно до субзадач, складати план консультативного процесу з урахування специфіки запиту та індивідуальних особливостей клієнта, встановлювати ефективність власних дій; формулювати проблему, мету, завдання фахової діяльності, володіти навичками збору первинного матеріалу, дотримуватися професійної етики; здійснювати аналітичний пошук відповідно до сформульованої проблеми ріелторської практики з міжгалузевих інформаційних джерел та оцінювати її за критерієм коректності.

Висновки. Зміст психологічної готовності до діяльності ріелтора опосередковано зафіксовано у професіографічному покажчику у частині психограмного опису властивостей фахівця. Як і в будь-яких інших видах професійної діяльності, в діяльності ріелтора професійно значущі особистісні властивості вважають визначальними у продуктивності його роботи. Їх складають групи більш вузьких кваліфікацій: пізнавальні здібності (когнітивна готовність і т. ін., тобто третя група ключових кваліфікацій); особистісні (організаторські здібності, комунікативні здібності, відповідальність – відповідно четверта група). П'яту групу складають професійно значущі психофізіологічні властивості особистості (координація рухів, швидкість реакцій, стресостійкість та ін.). Ключові професійні компетенції (ФК) визначають професійну мобільність ріелтора будь-якого рівня розвитку. У формувальній програмі здійснено спробу врахування змісту, структури, закономірностей та особливості професійної діяльності ріелтора, які визначають успішність його діяльності за спеціалізацією, а також розвитку тих універсальних компетенцій/кваліфікацій, які уможливають коректне здійснення її різних видів. Предметом подальших пошуків стане добір та розробка спеціалізованих технік з формування психологічної готовності особистості до виконання ріелторської діяльності з урахування професійного стажу фахівця.

Питання психології

Список використаних джерел

1. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду / М. С. Головань // Вища освіта України.— 2008.— № 3.— С. 23–30.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессионального образования: учеб пособие / Э. Зеер. — М. : Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. — 480 с. — С.423.
3. Карамушка Л. М. Формування психологічної готовності персоналу вищої школи до діяльності в умовах соціально-економічних змін : монографія / Л. М. Карамушка, О. С. Толков. — Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. — 260 с.
4. Климов Е. А. Образ мира в разнотипных профессиях / Е. А. Климов. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1995. — С. 29–30.
5. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія / О. М. Кокун. — К. : ДП «Інформ. – аналіт. агенство». – 2012. – 200.
6. Ломов Б. Ф. Психологическая регуляция деятельности: Избранные труды / Б. Ф. Ломов. — М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2006. — 624 с.
7. Нерсисян Л. С. (1969). Психологическая культура готовности оператора к экстремальному действию / Л. С. Нерсисян, В. Н. Пушкин // Вопросы психологии. - № 5. – 1969. – С. 60–68.
8. Москалец В. П. Психологія особистості: навч. посібник / В. П. Москалец. — К. : «Центр учбової літератури», 2013. — 416 с.
9. Програма «Операції з жилою та нежилою нерухомістю». «Основи психології. Психологічні аспекти операцій з нерухомістю» (<http://www.asnu.net/pages/1/>).
10. Пряхников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряхников. — М., Воронеж: НПО МОДЭК, 1996. — 253 с.
11. Пшенична О. С. Компетентнісний підхід у межах діяльнісної підготовки фахівця з менеджменту організацій / О. С. Пшенична // Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. праць. — № 2 (13). — 2010. — С. 226–231.
12. Ралко А. І. (2015) Аналіз стану проблеми психологічної готовності особистості до аудиторської діяльності / А. І. Ралко // Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. праць. — К.: НУОУ. - № 3 (46). С. 247–252.
13. Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України : матеріали методологічного семінару / АПН України, Ін-т педагогіки АПН України ; / ред. рада: В. Г. Кремень (голова) та ін.; упоряд. : І. С. Волощук]. — К. : Педагогічна думка, 2009. — 358 с.
14. Сергей Леонидович Рубинштейн: Очерки, воспоминания, материалы / отв. ред. Б. Ф. Ломов. — М. : Наука, 1989. — 440 с.
15. Сердюк Л. З. (2014). Особистісний модус самореалізації майбутніх фахівців / Л. З. Сердюк // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць Ун-т. менедж. освіти НАПН України. №10(23). — К.: АТОПОЛ. — С. 239–248.
16. Траверсе Т. М. Психологія праці : навчально-методичний посібник / Т. М. Траверсе. —К. : Інститут післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2004. — 116 с.
17. Швалб Ю. М. Екологія життєвого простору людини. Вибрані праці Ю. М. Швалба. — К. : ЕкоПсі Лаб, 2020. — 308 с.

References

1. Holovan M. S. (2008) Kompetentsiia i kompetentnist: dosvid teorii, teoriia dosvidu/. Vyshcha osvita Ukrainy [Competence and competence: experience of theory, theory of experience]. 3. 23–30 (in Ukraine).
2. Zeer Э. F. (2003) Psykholohyia professyionalnoho obrazovanya: ucheb posobyie [Psychology of vocational education: textbook]. M. : Yzd-vo Moskovskoho psykholoho-sotsyalnoho ynstytuta; Voronezh: Yzdatelstvo NPO «МОДЭК». 480. 423 (in Russia).
3. Karamushka L. M., Tolkov O. S. (2013) Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti personalu vyshchoi shkoly do diialnosti v umovakh sotsialno-ekonomichnykh zmin : monohrafiia [Formation of psychological readiness of high school staff to work in conditions of socio-economic change: a monograph]. Kamianets-Podilskyi : Medobory-2006. 260 (in Ukraine).

4. Klimov E. A. (1995) *Obraz mira v raznotipnyih professiyah* [Image of the world in different types of professions]. M. : Izd-vo Mosk. un-ta. 29–30 (in Russia).
5. Kokun O. M. (2012) *Psykholohiia profesiiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia: monohrafiia*. [Psychology of professional development of a modern specialist: monograph]. K. : DP «Inform. – analit. ahenstvo». 200.
6. Lomov B. F. (2006) *Psihologicheskaya regulyatsiya deyatel'nosti: Izbrannyye trudy* [Psychological regulation of activity: Selected works]. M. Izd-vo «Institut psikhologii RAN». 624 (in Russia).
7. Nersesyan L. S., Pushkin V. N. (1969). *Psihologicheskaya kul'tura gotovnosti operatora k ekstremalnomu deystviyu. Voprosy psikhologii* [Psychological culture of operator readiness for extreme action]. 5. 60–68 (in Russia).
8. Moskalets V. P. (2013) *Psykholohiia osobystosti: navch. posibnyk* [Psychology of personality: textbook. manual]. K. : «Tsentr uchbovoi literatury». 416 (in Ukraine).
9. Prohrama «Operatsii z zhyloiu ta nezhyloiu nerukhomistiu». «Osnovy psykholohii. Psykholohichni aspekty operatsii z nerukhomistiu» Program "Operations with residential and non-residential real estate". [Fundamentals of psychology. Psychological aspects of real estate transactions] (<http://www.asnu.net/pages/1/>).
10. Pryazhnikov N. S. (1996) *Professionalnoe i lichnostnoe samoopredelenie* [Professional and personal self-determination]. M., Voronezh: NPO MODEK. 253 (in Russia).
11. Pshenychna O. S. (2010) *Kompetentnisnyi pidkhid u mezhakh diialnisnoi pidhotovky fakhivtsia z menedzhmentu orhanizatsii*. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu: zb. nauk. prats [Competence approach within the activity training of a specialist in organization management]. 2 (13). 226–231 (in Ukraine).
12. Ralko A. I. (2015) *Analiz stanu problemy psykholohichnoi hotovnosti osobystosti do audytorskoï diialnosti*. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy: zb. nauk. prats. K.: NUOU [Analysis of the state of the problem of psychological readiness of the individual for auditing]. 3 (46). 247–252 (in Ukraine).
13. *Realizatsiia yevropeiskoho dosvidu kompetentnisnogo pidkhodu u vyshchii shkoli Ukrainy : materialy metodolohichnoho seminaru / APN Ukrainy, In-t pedahohiky APN Ukrainy ; / red. rada: V. H. Kremen (holova) ta in.; uporiad. : I. S. Voloshchuk* (2009). [Implementation of the European experience of the competence approach in higher education of Ukraine: materials of the methodological seminar]. K. : Pedahohichna dumka. 358 (in Ukraine).
14. Sergey Leonidovich Rubinshteyn: *Ocherki, vospominaniya, materialy* (1989) [Sergey Leonidovich Rubinstein: Essays, memoirs, materials]. M. : Nauka. 440 (in Russia).
15. Serdiuk L. Z. (2014). *Osobystisnyi modus samorealizatsii maibutnikh fakhivtsiv*. Visnyk pislidyplomnoi osvity: zb. nauk. prats Un-t. menedzh. osvity NAPN Ukrainy. [Special mode of self-realization of maybutnyh fahivtsiv]. 10(23). K.: ATOPOL. 239–248 (in Ukraine).
16. Traverse T. M. (2004) *Psykholohiia pratsi : navchalno-metodychnyi posibnyk* [Psychology pratsi: basic methodical book]. K. : Instytut pislidyplomnoi osvity Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. 116 (in Ukraine).
17. Shvalb Yu. M. (2020) *Ekolohiia zhyttievoho prostoru liudyny. Vybrani pratsi Yu. M. Shvalba*. [Ecology of the living space of the people. Vibrani pratsi Yu.M. Shvalba]. K. : EkoPsi Lab, 2020. 308 (in Ukraine).

Резюме

*Белик Н. О. аспирant, Университет
современных знаний, г. Киев*

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ ЛИЧНОСТИ К ВЫПОЛНЕНИЮ РИЕЛТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Понятие психологической готовности к риелторской деятельности связывают со структурно-функциональными, личностными, личностно-деятельностными особенностями ее интерпретации. Речь идет о теоретико-методологическом обосновании, структуре и содержании программы по формированию психологической готовности личности к успешному выполнению деятельности риелтора.

Ключевые слова: *система формирующих влияний; общие компетенции; ключевые компетенции; ключевые квалификации риелторской деятельности; специальные компетенции риелторской деятельности.*

Summary

Belik N. O. graduate student, University of Modern Knowledge, Kyiv

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF A PERSON'S PSYCHOLOGICAL PREPAREDNESS FOR REAL ESTATE ACTIVITY

Introduction. Modern professional real estate activity changes to meet time requirements. This activity is treated broadly, as subsystem that operates at the intersection of many professions that's why its universal, so available, mass etc. Brokering activities is the main subject in the real estate market. This profession has common characteristics with the work of a stockbroker (intermediary between company and shareholders), broker (professional mediator), real estate manager, engineer etc. The process of acquiring a specialty, entering to the world of professional real estate workers depends on the state of psychological preparedness for this activity.

Purpose. Reveal the features of the program's content, designed to create psychological preparedness for real estate activity.

Methods. The theoretical methods were used to develop the programme – analysis synthesis, generalization, classification, categorization, methods of systemic, comparative and structural-functional analysis.

Originality. Subject-action, personality-activity and competence approaches are used in the work on formation of psychological readiness for real estate activity, which allow to construct a dynamic educational environment taking into account the specifics of personality, socio-cultural educational environment and features of professional real estate activity.

The system of formative influences consists of three directions: activation, actualization and amplification. As a result of activation of the cognitive component of psychological readiness, subject-professional training is carried out, ie professional education, which contributes to a better understanding of the content of real estate work and self-awareness in this activity of the individual. As a result of actualization professional consultation, practical performance of component types of works of the realtor are carried out; professional and personal goals are realized, a professional plan is drawn up. As a result of amplification, the process of orientation in the content of the activity performed by the realtor is specified, the specialization of professional activity is specified. The result of the implementation of the system of formative influences is the formation of components of psychological readiness for the work of a realtor in the specialty, namely: subject, personal, communication. They, in turn, form the basis for the formation of subject-professional orientation in real estate activities and professional success, which in turn are the basis for the formation of a system of established qualities, ie system of competencies (general; professional; professional competencies defined by the corporation; professional competencies appropriate to specialization).

Conclusion. Professionally significant personality traits are seen as defining for real estate worker productivity. They consist of a group of narrower qualifications. Core professional competencies determine the professional mobility of the realtor of any level of development. In forming programme an attempt has been made to take into account content, structure, patterns and features of the real estate agent's professional activities, which determine his or her professional success and development of universal competencies to enable the correct implementation of it's various types.

Key words: psychological preparedness for real estate activity, the system of shaping influences, general competencies, core competencies, key real estate qualifications, professional competencies of real estate activity.

Received/Поступила: 25.12.20

Вихопень С. В. здобувач вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр» 4-го курсу, Львівський державний університет внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-4947-1797>

НАВЧАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ СИСТЕМИ МВС ЯК ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

У статті викладено результати експериментального дослідження щодо факторів професійної деформації у посадових осіб відомств та служб МВС України. Обґрунтовано доцільність та реалізовано у пілотному експерименті дослідження з визначення навчального середовища закладів вищої освіти, що підпорядковані МСВ України як фактора майбутньої професійної деформації у випускника, що продовжує службову діяльність після закінчення навчання. Інтерпретація результатів експерименту засвідчила те, що значна частина курсантів схильна безапеляційно засвоювати майбутні стандарти професійної діяльності, формувати негативне ставлення до майбутньої діяльності. Вказане може виявитися особливо потужним фактором формування професійної деформації у майбутньому. Робиться висновок про те, що навчальне середовище особливо зі специфічними умовами навчання здатне завчасно формувати схильність до професійної деформації або ж закладати основу імунітету до неї. Це вимагає продовження дослідження в формі основного експерименту.

Ключові слова: професійна діяльність в МВС України; професійна деформація; фактори; навчальне середовище закладів вищої освіти системи МВС; типологія курсантів за схильністю до професійної деформації.

Вступ.

Перебіг сучасних соціальних процесів зумовив початок радикально нового історичного етапу розвитку України, що пов'язаний кардинальними політичними, економічними, правовими та соціально-психологічними змінами. Вкрай актуальною є потреба реформування системи МВС України, розширення процесу її інтеграції у цивілізоване співтовариство органів правоохоронної, рятувальної, охоронної та інших сфер діяльності, що включено до даного відомства. В цьому процесі особливої уваги заслуговує необхідність нових оцінок проблеми професійної деформації персоналу різних служб та відомств МВС України, нових підходів до її вирішення.

Аналіз наявних джерел щодо вирішення проблеми професійної деформації серед різних відомств та служб свідчить про те, що домінуючим напрямком дослідження є професійна деформація персоналу поліції (колись, працівників міліції), що вважається явищем, яке реально існує та завдає величезної шкоди правоохоронній діяльності, виключає з виконання службових обов'язків тих

працівників, які зазнали її руйнівного впливу. За іншими видами діяльності та службами професійна деформація як явище майже не досліджене, за винятком статті П. Теслюка щодо окремих аспектів професійної деформації працівників пожежно-рятувальних підрозділів. Також, попереднє узагальнення останніх джерел з професійної деформації навіть серед персоналу поліції вказує на те, що єдиної загальноновизнаної позиції у науковій літературі не існує. Й на цьому неодноразово робиться акцент [1; 3 – 5].

Разом зі вказаним, фактично повністю проігнорований фактор старту професійної деформації на початку професійної діяльності майбутнього фахівця з системи МВС, що з великою ймовірністю може займати певні керівні посади й аж до вищого їх рівня. Мається на увазі час, процес та зміст видового закладу вищої освіти, що в системі МВС налічує понад 20, в середовищі яких готують майбутню еліту для всіх структурних відомств МВС (за законом про Національну поліцію мають назву «зі специфічними умовами навчання»). Можна констатувати певний сформований стереотип щодо

наявності факторів в практичних підрозділах різних відомств МВС, а така складова як заклади вищої освіти та їх роль в деформації особистості майбутнього професіонала залишається поза увагою. Хоча, цілком ймовірною може виявитися гіпотеза про те, що соціально-навчальне середовище видового навчального закладу освіти зі специфічними умовами навчання системи МВС є важливим фактором початку формування профдеформації особистості. Отримання відповіді на дане питання є потенційно важливим у поглибленні та розширенні наукових досліджень з більш потужним розумінням професійної деформації як похідної від практичної орієнтації науки.

З врахуванням викладеного, мета статті сформульована наступним чином: дослідити психологічні особливості реагування курсантів на навчальне середовище закладів вищої освіти системи МВС України (зі специфічними умовами навчання) як потенційний фактор початку їх професійної деформації.

Теоретичне підґрунтя.

На думку В. Медведєва, що є автором фундаментального наукового дослідження, професійна деформація персоналу ОВС є реальною й інколи неминучою даниною, яку «сплачує» людина за високий рівень домагань, пристрасне захоплення своєю діяльністю. Він дійшов висновку про те, що професійна деформація правоохоронця є комплексом своєрідних, взаємопов'язаних змін окремих якостей й особистості загалом, які виникають внаслідок виконання правоохоронних функцій. Але, найбільш інтенсивним негативним впливом є професійна діяльність в кримінальній поліції, середнім ступенем інтенсивності – в патрульно-постовій службі та слідчих підрозділах, а низький ступінь інтенсивності в підрозділах забезпечення [5].

Вивчення та аналіз одного з останніх видань у колективному форматі [7] свідчить про те, що професійна діяльність правоохоронних органів є своєрідною, оскільки виконання посадових обов'язків здійснюється в ситуаціях з непередбачуваним результатом, з граничними психічними,

фізичними перевантаженнями та ризиком, пов'язана з підвищеною відповідальністю працівників за свої вчинки, спілкуванням з різноманітними категоріями громадян, доволі часто вимагає рішучих дій тощо. Зазначене потенційно здатне спричиняти значний вплив на особистісні характеристики персоналу правоохоронних органів і можуть призвести до розвитку професійної деформації. Окрім цього, у вказаному джерелі та за результатами аналізу інших останніх публікацій [1 – 5; 9] можна казати про такі основні положення щодо професійної деформації працівників органів внутрішніх справ:

- природа професійної деформації пов'язана з суб'єктивними і об'єктивними факторами, які здійснюють вплив на правову поведінку, стан дисципліни й законності, що утворює складну соціальну систему, яка охоплює економічні, соціально-політичні, правові, ідеологічні, психологічні та організаційні компоненти. Всі зазначені елементи є взаємопов'язаними, взаємозалежними та взаємообумовленими. Але, постає питання про рівність та відношення (домінування, рівність чи похідність) вказаних елементів в загальній системі їх функціонування;

- їх посадова деформація здебільшого пов'язана з виконанням працівниками правоохоронних органів владних повноважень та виявляється у почутті вседозволеності, необмеженості своїх владних повноважень; порушенні нормативно-правової регламентації у повсякденній діяльності працівників правоохоронних органів (правовий нігілізм); довільному тлумаченні закону, маніпулюванні правовими категоріями (правова легісломанія); суб'єктивному тлумаченні законослухняної поведінки; втраті віри в ефективність боротьби зі злочинністю; владолюбстві, прагненні до пригнічення волі, честі, гідності і амбіцій об'єктів професійної діяльності; нетерпимості до думки та критичних зауважень інших; відсутності здатності помічати свої помилки, визнавати, а надто виправляти їх, поступаючись своїм амбіціям; підлабузництві, орієнтації на думку керівництва; переростанні позитивного

почуття корпоративності в відчуття винятковості, прагненні завжди, будь-якими засобами захистити «честь мундиру»;

- загально-професійна деформація працівників зумовлена їхньою роботою з криміногенним середовищем. Цій формі притаманні такі ознаки: використання в мові непристойних висловів під час спілкування з колегами і об'єктами професійної діяльності, а також лайливих слів-прізвиськ щодо них; постійне вживання жаргону як ефективного, на думку працівників правоохоронних органів, засобу виховного впливу на об'єкт професійної діяльності; приховане чи відкрите вороже ставлення до об'єкту професійної діяльності, диференціація цього відношення залежно від їхнього статусу; виявлення грубощів, морального і фізичного приниження людської гідності об'єкта професійної діяльності; схильність до стереотипів, дій за шаблоном;

- адаптивна деформація виражається у пасивному пристосуванні особистості правоохоронця до соціальних умов, небажанні змінити себе, а надто інших людей чи ситуацію позитивно;

- професійно-типологічна деформація зумовлена накладенням індивідуально-психологічних особливостей особистості на психологічну структуру професійної діяльності та виявляється у: перенесенні стилю службового спілкування з об'єктами професійної діяльності, окремих методів і прийомів на позаслужбові сфери; загальному «огрубленні» особистості; змінах в «Я»-образі;

- ймовірність виникнення професійної деформації у правоохоронців можна охарактеризувати таким чином: до 5-ти років служби – незначна, малоімовірна; 6–10 років – початковий і середній її рівень; 11–15 років – ймовірність деформації доволі висока; понад 15 років – деформація у окремих працівників є неминучою;

- у практиці змішуються два різновиди цього явища: професійно-деформовані працівники, які є неспроможними і не підготовленими діяти в конфліктних і стресових ситуаціях, з одного боку, і працівники – «професіонали», тобто особи,

які свідомо використовують, в межах чинного законодавства, прийоми, професійно-тактичні і психологічні методи впливу на правопорушника. Й при цьому, під час виконання оперативно-службових завдань у працівників правоохоронних органів, з одного боку, формуються відповідні професійні якості, а з іншого – відбувається професійна деформація особистості.

П. Теслюк [8] розглянув чинники професійної деформації працівників пожежно-рятувальних підрозділів й щодо її проявів навів такі приклади: генералізація імперативного стилю спілкування (авторитарна, директивна форма дії на партнера, особливість якої полягає в тому, що кінцевою метою спілкування є тиск на партнера, яка не є завуальованою), звикання до небезпеки, зниження здатності адекватної оцінки власних фізичних і психологічних можливостей, ресурсів, що підвищує імовірність втрат серед особового складу, зростання соціально-негативних ознак фізичної і вербальної агресії (дратівливості, підвищена директивність, ігнорування потреб, бажань, відчуттів і намірів навколишніх осіб, втрата доброзичливості по відношенню до них), зниження потреб в інтелектуальному, духовному, освітньому і культурному зростанні, звуження соціальних зв'язків, дефіцит позаслужбового спілкування, втрата позаслужбових інтересів, переоцінка свого професійного досвіду, переконаність у власній непогрішності (в результаті, небажання вчитися у інших, що різко гальмує зростання професійної майстерності), незадоволеність змістом своєї праці, байдужість і черствість по відношенню до потерпілих; конфлікти з населенням; підвищення конфліктності усередині колективу та ін. При цьому, вказаний автор зазначає, що подібне ставлення до власної, вже освоєної людиною професії, властиве представникам багатьох інших професій.

Таким чином, проаналізовані джерела з числа останніх публікацій свідчать про те, що професійна деформація як негативне явище розуміється як таке, що відбувається внаслідок низької підготовки до діяльності або ж через надмірне захоплення професією

Питання психології

як суб'єктивна група факторів. При цьому, об'єктивна група факторів розглядається як безпосередній вплив умов середовища діяльності. Попередні за часом фактори залишилися поза увагою. В тому числі й навчальне середовище видового закладу вищої освіти (зі специфічними умовами навчання). Засвідчене підтверджує актуальність та вказує на наукову й практичну новизну такого напрямку дослідження.

Методи дослідження.

Основою дослідження є застосування методу експерименту за його пілотним різновидом. Це мало на меті встановлення ознак чи їх можливих передумов щодо професійної деформації в особистості курсанта ЗВО з системи МВС під впливом навчального середовища (як перше та основне питання) та з'ясування психологічних особливостей вказаного явища (як додаткове завдання). В пілотному експерименті прийняли участь 98 курсантів з Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (68 осіб) та Львівського державного університету внутрішніх справ (30 персон). Отримані результати оброблено через застосування математичних методів обробки статистичних даних, а саме шляхом кореляційного (критерій Кендала) та факторним (метод виділення головних компонент) аналізами.

У дослідженні використані такі методи отримання емпірики (скорочення у подальшому викладенні інформації використовується в таблицях): методика Е. Шейна «Якоря кар'єри» зі шкалами: профкомпетентність (ПК), менеджмент (Менедж.), автономія (Автоном.), стабільність роботи (СР), стабільність місця проживання

(СМП), служіння (Служ.), виклик (Вик.), інтеграція стилів життя (ІСЖ), підприємництво (Підпр.) [11]. Методика діагностики професійної мотивації В.Осьодла: оцінка результатів праці (ОРП), професійні домагання (ПД), інтернальність у сфері професійних досягнень (ПД), професійні інтереси і цінності (ПІ), життєві цілі (ЖЦ), загальна активність [6]. Методика визначення професійних типів особистості, що розроблена Джоном Л. Голландом (модернізована А.А. Сукамагі та М.С.Янцуром) [11], що вказує на вподобання особистості за такими професійними типами середовища як реалістичний (Р), інтелектуальний (І), соціальний (С), артистичний (А), підприємницький (П), конвенціональний (К). Методика MBTI [10], що має такі шкали: Extraversion (Е), Introversion (І), Sensing (S), Intuition (N), Thinking (T), Feeling (F), Judgment (J), Perception (P). Розроблено анкету, що має встановити рівень задоволеності курсантів основними аспектами їх життєдіяльності в навчальному середовищі за 10-ти бальною шкалою. Питання щодо того, наскільки вони задоволені: 1. Навчальним закладом. 2. Навчальним процесом. 3. Проведенням вільного часу. 4. Перспективою професії. 5. Майбутньою кваліфікацією.

Результати і обговорення.

Результати за середнім значенням й стандартним відхиленням за ЗВО та в цілому за вибірку наведено в таблиці 1. Отримані показники свідчать про те, що за всіма критеріями опитування середнє перебуває в значеннях від 6,33 до 7,4 з незначною перевагою у показниках за ЛДУБЖД.

Таблиця 1.

Показники середнього та стандартного відхилення за вибіркою щодо задоволеності навчальним середовищем

Заклад вищої освіти	Показник задоволеності щодо				
	Навчальн. закладу	Процесу навчання	Вільного часу	Перспектив. професії	Кваліфікації
ЛДУБЖД	7,23±2,15	7,08±1,79	7,3±2,15	7,26±2,12	7,39±1,84
ЛДУВС	6,96±2,23	6,7±2,08	6,33±2,52	6,7±2,49	7,4±2,027

В таблиці 2 наведено результати кореляційного аналізу за критерієм Кендала (τ).

Витяг з кореляційної матриці з концентрацією на критеріях задоволеності навчальним середовищем

Задоволен		ПК	Менедж.	Авто.	СР	СМП	Служ.	Вик.	ІСЖ	Підпр.	ОРП	ПД	ПД	ПІ	ЖЦ
Навчальн. закладом	τ	,078	,099	-,095	,059	,004	,054	,056	-,057	,363	,122	-,050	,145	,284	-,113
	ρ	,318	,204	,226	,452	,962	,492	,479	,477	,037	,109	,519	,060	,017	,141
Процесом навчання	τ	,257	,094	-,114	,007	,018	,118	,138	-,002	,304	,334	-,094	,281	,283	,043
	ρ	,049	,235	,152	,931	,824	,135	,083	,984	,010	,002	,227	,020	,019	,578
Вільним часом	τ	,288	,339	-,53	,015	-,055	,288	,146	,052	,380	,328	,141	,295	,127	-,48
	ρ	,016	,002	,019	,850	,481	,015	,061	,515	,000	,003	,065	,011	,099	,014
Перспек. професії	τ	,367	,139	-,011	,069	-,036	,350	-,003	-,001	,357	,411	-,028	,330	,382	-,008
	ρ	,001	,075	,886	,377	,643	,001	,975	,987	,001	,000	,720	,003	,000	,915
Кваліфік.	τ	,355	,103	-,066	,150	,070	,448	,047	,076	,144	,359	-,026	,336	,351	,014
	ρ	,001	,188	,403	,055	,369	,002	,551	,351	,067	,001	,742	,002	,001	,857
		P	I	C	A	Π	K	MBTI E	MBTI I	MBTI S	MBTI N	MBTI T	MBTI F	MBTI J	MBTI P
Процесом навчання	τ	,013	,058	,088	-,036	-,002	-,045	,100	-,30	,082	-,272	-,100	-,119	-,032	-,096
	ρ	,866	,454	,257	,637	,982	,556	,183	,007	,282	,024	,187	,119	,669	,205
Вільним часом	τ	,030	,144	-,019	,063	,068	-,137	-,023	-,48	-,076	,008	-,052	-,058	-,098	-,033
	ρ	,694	,060	,807	,405	,372	,071	,754	,005	,304	,913	,478	,434	,188	,656
Кваліфік.	τ	-,003	,029	,079	-,013	-,009	-,021	,086	-,159	,095	-,43	-,037	-,379	,025	-,124
	ρ	,970	,710	,307	,870	,905	,780	,252	,034	,209	,002	,619	,018	,736	,100

До другої частини таблиці (для економії обсягу публікації) не включено показники кореляції за такими складовими задоволеності щодо навчального закладу та перспективою професії, оскільки жодного важливого показника не було зафіксовано.

З результатів кореляційного аналізу можна казати про те, що більше задоволені навчальним середовищем курсанти ті, які є більш підприємливими, формують певні професійні інтереси та цінності. Процес навчання щодо задоволеності серед курсантів корелює з професійною компетентністю, мотиваційними утвореннями та обернено пов'язаний з потребою з індивідуальному стилі життя, інтроверсією та інтуїцією. Особливо яскравими є показники за задоволеністю вільним часом. Так, це вкрай незадоволено в осіб, для яких домінантою є автономія як потреба незалежності, сформовані життєві цілі, яким властиві великі показники за інтроверсією. Задоволеність

перспективою професії має сукупність корелят низького ступеню з певними професійно-кар'єрними вподобаннями персони, що цінує професіоналізм, відданість справі та є досить активною. Майже те ж саме можна казати про задоволеність кваліфікацією з тією різницею, що в цьому випадку є досить значний показник оберненої кореляції з інтуїцією.

Далі, про результати факторного аналізу. Додатково у факторному аналізі було включено шкалу «курс навчання». Так, встановлено, що на рівні ваги фактору в 1 сформовано 11 факторів. Це занадто багато для пілотного дослідження. Тому, було прийнято рішення про відсікання факторів на рівні ваги у 2 бали. За такого варіанту залишається 5 факторів, що описує понад 47% дисперсії (таблиця 3). Змістове наповнення факторів наведено у таблиці 4, що видозмінена до формату сторінки даної публікації.

Таблиця 3.

Результати факторного аналізу за методом виділення головних компонент

Компонента	Початкові власні значення		
	Вага фактора	% Дисперсії	Кумулятивний %
1	5,100	15,001	15,001
2	3,898	11,464	26,465
3	2,818	8,289	34,755
4	2,364	6,953	41,708
5	2,037	5,991	47,699

Найбільше представлений фактор №1, що можна вважати найбільш потенційно придатним для обраної сфери професійної діяльності, оскільки це підтверджує поєднання особливостей задоволеності навчальним середовищем та достатньо важливих для професії кар'єрних якорів. Однак, це є характерним для початкових курсів навчання. Таким є кожен 7-й курсант. Схоже, що цей тип курсанта є дуже захопленим перспективою майбутньої професійної діяльності, що формує в нього занадто довірливе ставлення до всього, що включене в навчальне середовище. Напевно, що такі курсанти як губка всмоктують все, що діється навколо них й при цьому чи повністю некритично, чи з невеликою критичністю.

Для фактору №2 характерним є те, що такий тип курсанта задовольняє стан щодо вільного часу та перспективи професії. Вони більше схильні до інтелектуальної роботи та ще більше, ніж попередній тип відносяться до молодших курсів. Можна казати про те, що кожен 9-й курсант має такий набір особливостей. Такі особистості сконцентровані на собі й мало

піддаються впливу ззовні. Схоже на те, що це та частина майбутніх спеціалістів, що буде шукати самореалізацію в інтелектуально-автономній діяльності й вони мають більший вроджений імунітет до зовнішнього впливу, в тому числі й з боку соціально-професійного середовища.

За фактором №3 можемо казати про те, що це курсанти вже більш старшого курсу навчання, які мають значну схильність до автономії, виклику, підприємництва та все більше намагаються мати окрім професії й інші життєві цінності. Основне, що вирізняє цей тип є те, такі курсанти незадоволені навчальним середовищем. З вибірки дослідження їх понад 8% й свідчить про те, що кожен 12-й курсант має приблизно такі особливості реагування на навчальне середовище. Досить ймовірним є те, що такий тип курсанта не буде старатися продовжити службу після закінчення закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Якщо ж життя «заставить» його продовжити службу – це може бути «професіонал» низького рівня підготовки з певним набором відповідних професійних деформацій.

Таблиця 4.

Матриця компонент за результатами факторного аналізу.

	1	2	3	4	5		1	2	3	4	5
ПК	,556					A		,407			
Менедж.	,476				,340	П		-,427		,476	
Авто.			,533	-,304		K				,540	
СР	,329	-,515			,374	Mbt E					-,549
СМП					,375	Mbt I	-,483		-,404		
Служ	,569			-,330		Mbt S		-,588	-,329		
Викл.	,391		,425			Mbt N	-,396	,534			
ІСЖ			,515			Mbt T		-,444	,324	,322	
Підпр.	,542		,388			Mbt F	-,402	,452		-,349	
ОРП	,476			,326	-,440	Mbt J		-,664		-,301	
ПД			,368	,402		Mbt P	-,308	,540		,328	
ПД	,444				-,382	Навч.закл	,569		-,415		
ПІ	,446	,339				Проц.навч	,645		-,316		
ЖЦ			,473		-,420	Вільн.часом	,567	,330			
P					,504	Персп.проф	,673	,356	-,313		
I		,348				кваліфікації	,696		-,329		
C			-,340	-,408		курс	-,306	-,640	,319		

Питання психології

За факторами №4 та №5 не можемо казати про те, що існує можливість пов'язування певних особистісно-професійних властивостей та якостей з реагуванням на навчальне середовище, оскільки ступінь впливу критеріїв оцінки задоволеності навчальним середовищем не є достатнім. Вони містять певні психологічні характеристики, але це не є підставою для інтерпретації отриманих результатів в інтересах даного дослідження.

Таким чином, можна говорити про завершення даного дослідження як такого, що було проведено в пілотному варіанті. Настав етап узагальнення та формулювання висновків.

Висновки. Таким чином, проведене теоретико-експериментальне дослідження, основні результати якого викладені в даній публікації може бути узагальнене у вигляді наступних головних положень:

1. Професійна деформація як явище внаслідок безпосередньої участі в професійній діяльності має як загальні (в будь-якій професії буде відбуватись деформація), так й специфічні особливості (є особливі умови професійної діяльності, через які спеціалісти даної професії з суттєво більшою ймовірністю зазнають надмірного впливу праці, що має негативні наслідки для особистості). Можна стверджувати те, що серед відомств та служб МВС України є такі професії, що мають вкрай велику ймовірність виникнення професійної деформації. Тому, необхідно досліджувати всі фактори, що можуть викликати формування професійної деформації в найбільш сприятливих для цього видах професійної діяльності у відомствах та службах МВС. Це буде передумовою більш ефективного,

вчасного планування та реалізації щодо превентивного й корекційного впливу на відповідну «групу ризику» професійної деформації.

2. Одним з факторів професійної деформації як такої, що може як створювати основу й цим сприяти формуванню професійної деформації, так й формувати імунітет є навчальне середовище закладу вищої освіти системи МВС зі специфічними умовами навчання. Говоримо про курсантів, які з часом будуть елітою та основою всіх відомств та служб, що структурно включені до МВС України. Ще не в повній мірі, але все ж можна казати про те, що вказаний фактор має суттєвий й на даний час ще латентний вплив на формування особистості майбутнього спеціаліста через тривалий та інтенсивний вплив на особистість юнацького віку. Проведений пілотний експеримент засвідчив той факт, що вже на етапі адепта у кар'єрі майбутній спеціаліст здатен вибирати певні професійні стандарти майбутньої діяльності, а значна частина це робить майже без критичного аналізу. Тому, можна казати про те, що існує потреба в більш широкому та конкретному дослідженні соціально-психологічних, педагогічних та інших особливостей навчального середовища закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання як фактору формування професійної деформації в майбутнього спеціаліста.

Перспективою подальших наукових пошуків є обґрунтування основного експерименту з дослідження навчального середовища як фактору професійної деформації та його реалізація.

Список використаних джерел

1. Александров Д.О. Загальна психологічна характеристика професійної діяльності працівника Національної поліції / Юридична психологія. – 2016. - № 1. – С. 108 – 117.
2. Бондарев А. С. Юридическая ответственность и безответственность – стороны правовой культуры и антикультуры субъектов права / А. С. Бондарев. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – 187 с.
3. Кирбят'єв О. Професійна деформація особистості працівника правоохоронного органу як причина неналежного виконання своїх обов'язків / Юридичний вісник. 2019/4. Національна академія внутрішніх справ. К. - 2019. С. 204 – 210.
4. Кісіль З.Р. Професійна деформація працівників органів внутрішніх справ України: історіографія та феноменологія. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Психологія». 2014. №2. С. 33 – 44.
5. Медведев В. С. Психология профессиональной деформации сотрудников органов внутренних дел: дисс. ... докт. психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридическая психология» / В. С. Медведев; Киевский ин-т внутренних дел при Национальной академии внутренних дел Украины. – К., 1999. – 412 с.
6. Осьодло В.І. Психологія професійного становлення офіцера: [монографія]. – К.: ПП «Золоті Ворота», 2012. – 346 с.

Питання психології

7. Теоретико-прикладні засади конструктивної взаємодії поліції і населення в соціумі: монографія / В. В. Середа, Р. І. Благута, О. М. Балинська, З. Я. Ковальчук, О. М. Ковбич, Л. Й. Гуменюк та ін.; за заг. ред. З. Р. Кісіль. – Львів: ЛьвДУВС, 2017. – 600 с.
8. Теслюк П.В. Професійна деформація особистості працівників пожежно-рятувальних підрозділів. Пожежна безпека: теорія і практика. №14. 2013. Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля. Черкаси. С. 100 – 105.
9. Токар Л.В. Деформація професійної свідомості поліцейських як ознака відчуження праці / Право і суспільство. № 6, частина 2 / 2018. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса. – 2018. – С. 12 – 18.
10. Удалова Е.А. Соционика в работе с персоналом или что показывает MBTI. М.: 2007. – 154 с.
11. Янцур М.С. Професійна психодіагностика: практикум. – К.: МПУ ДЦЗ, МОУ РДПІ, 1995.

References

1. Aleksandrov D.O. Zahalna psykholohichna kharakterystyka profesiinoi diialnosti pratsivnyka Natsionalnoi politzii [General psychological characteristics of professional activity of an employee of the National Police]: Yurydychna psykholohiia. – 2016. - № 1. – S. 108 – 117 (in Ukraine).
2. Bondarev A. S. Yuridicheskaya otvetstvennost i bezotvetstvennost – storony pravovoy kultury i antikultury subektov prava [Legal responsibility and irresponsibility - aspects of legal culture and anticulture of subjects of law] / A. S. Bondarev. – SPb.: Yuridicheskii tsentr Press, 2008. – 187 s. (in Russian Federation).
3. Kyrbiatiev O. Profesiina deformatsiia osobystosti pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu yak prychyna nenalezhnogo vykonannia svoikh oboviazkiv [Professional deformation of the personality of a law enforcement officer as a reason for improper performance of their duties] / Yurydychnyi visnyk. 2019/4. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. K. - 2019. S. 204 – 210. (in Ukraine).
4. Kisil Z.R. Profesiina deformatsiia pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy: istoriografii ta femonolohiia. [Professional deformation of law enforcement officers of Ukraine: historiography and femonology] / Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia «Psykholohiia». 2014. №2. S. 33 – 44. (in Ukraine).
5. Medvedev V. S. Psikhologiya professionalnoy deformatsii sotrudnikov organov vnutrennikh del [Psychology of professional deformation of employees of internal affairs]: diss. ... dokt. psikh. nauk: spets. 19.00.06 «Yuridicheskaya psikhologiya» / V. S. Medvedev; Kievskiy in-t vnutrennikh del pri Natsionalnoy akademii vnutrennikh del Ukrainy. – K., 1999. – 412 s. (in Ukraine).
6. Osodlo V.I. Psykholohiia profesiinoho stanovlennia ofitsera: monohrafiia. [Psychology of professional development of an officer: monograph]– K.: PP «Zoloti Vorota», 2012. – 346 s. (in Ukraine).
7. Teoretyko-prykładni zasady konstruktyvnoi vzaiemodii politzii i naseleennia v sotsiiumi: monohrafiia [Theoretical and applied principles of constructive interaction between the police and the population in society: a monograph] / V. V. Sereda, R. I. Blahuta, O. M. Balynska, Z. Ya. Kovalchuk, O. M. Kovbych, L. Y. Humeniuk ta in.; za zah. red. Z. R. Kisil.– Lviv: LvDUVS, 2017. – 600 s. (in Ukraine).
8. Tesliuk P.V. Profesiina deformatsiia osobystosti pratsivnykiv pozhezhno-riatuvalnykh pidrozdiliv [Professional deformation of the personality of employees of fire and rescue units]. Pozhezhna bezpeka: teoriia i praktyka. №14. 2013. Akademiia pozhezhnoi bezpeky imeni Heroiv Chornobylia. Cherkasy. S. 100 – 105. (in Ukraine).
9. Tokar L.V. Deformatsiia profesiinoi svidomosti politseiskyyh yak oznaka vidchuzhennia pratsi [Deformation of professional consciousness of police officers as a sign of alienation of labor] / Pravo i suspilstvo. № 6, chastyna 2 / 2018. Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Odessa. – 2018. – S. 12 – 18. (in Ukraine).
10. Udalova Ye.A. Sotsionika v rabote s personalom ili chto pokazyvaet MBTI [Socionics in work with personnel or what MBTI shows]. M.: 2007. – 154 s. (in Russian Federation).
11. Iantsur M.S. Profesiina psykholohiia: praktykum [Professional psychodiagnostics: workshop]. – K.: MPU DTsZ, MOU RDPI, 1995. (in Russian Federation).

Резюме

*Выхопень С. соискатель высшего образования
образовательной степени «бакалавр» 4-го курса*

Львовский государственный университет внутренних дел

**УЧЕБНАЯ СРЕДА УЧРЕЖДЕНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СИСТЕМЫ МВД КАК
ФАКТОР ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕФОРМАЦИИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА.**

В статті изложены результаты экспериментального исследования о факторах профессиональной деформации у должностных лиц ведомств и служб МВД Украины. Обоснована целесообразность и реализовано в пилотном эксперименте исследования по определению учебной среды высших учебных заведений, подчиненных МСВ Украины как фактора будущей профессиональной деформации у выпускника, который продолжает служебной деятельности после окончания учебы. Интерпретация результатов эксперимента показала, что значительная часть курсантов склонна безапелляционно усваивать будущие стандарты профессиональной деятельности, формировать негативное отношение к будущей деятельности. Делается вывод о том, что учебная среда особенно со специфическими условиями обучения способно заблаговременно формировать склонность к профессиональной деформации или закладывать основу иммунитета к ней.

Ключевые слова: профессиональная деятельность в МВД Украины; профессиональная деформация; факторы; учебная среда высших учебных заведений системы МВД; типология курсантов по склонности к профессиональной деформации.

Summary

*Vykhopen S. Student of 4th year,
Lviv State University of Internal Affairs*

EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION OF THE SYSTEM OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS AS A FACTOR OF THE PROFESSIONAL DEFORMATION OF THE FUTURE SPECIALIST

The article presents the results of theoretical and experimental research on an alternative hypothesis regarding the factors of occupational deformation among the most risks for the formation of this phenomenon of professions in departments and services of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

The study and analysis of one of the latest publications in a collective format shows that the professional activities of law enforcement agencies are unique, as the performance of official duties is carried out in situations with unpredictable results, with extreme mental, physical overload and risk associated with increased responsibility. Employees for their actions, communication with various categories of citizens, often requires decisive action, and so on. This can potentially have a significant impact on the personal characteristics of law enforcement personnel and can lead to the development of occupational deformities. Thus, the analyzed sources from recent publications indicate that occupational deformity as a negative phenomenon is understood as one that occurs due to low preparation for work or due to excessive enthusiasm for the profession as a subjective group of factors. In this case, the objective group of factors is considered as a direct influence of environmental conditions. Previous factors have been overlooked. Including the educational environment of a specific institution of higher education. This confirms the relevance and indicates the scientific and practical novelty of this area of research.

The expediency of the research in the form a pilot of experiment to determine the educational environment of higher education institutions with specific learning conditions, which are subject to the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as a factor of future professional deformation in a graduate who continues to work after graduation. Processing of empirical data by mathematical methods with the subsequent interpretation and generalization formed the conclusion that a significant part of cadets tends to master the future standards of professional activity, to form a negative attitude to future activities.

The pilot experiment showed the fact that already at the stage of an adept in the career, the future specialist is able to absorb certain professional standards of future activities, and a significant part does it almost without critical analysis. Therefore, we can say that there is a need for a broader and more specific study of socio-psychological, pedagogical and other features of the educational environment of higher education institutions with specific learning conditions as a factor in the formation of professional deformation in the future specialist.

This can be a particularly powerful factor in the formation of occupational deformities in the future. It is concluded that the learning environment, especially with specific learning conditions, is able to form a predisposition to occupational deformity in advance or to lay the foundation for immunity to it. This requires further research in the form of a basic experiment.

Key words: professional activity in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; professional deformation; factors; educational environment of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs system; typology of cadets according to the tendency to professional deformation.

Recelved/Поступила: 27.11 20

*Viktorenko S. O. Graduate student G. S. Kostiuk
Institute of Psychology of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-5564-5680>*

MODEL OF PSYCHOLOGICAL RESOURCES OF MNEMIC FUNCTION OF STUDENTS

We developed a model of practical training of psychological resources of mnemonic functions as a means of productive learning activities of students. The scientific novelty lies in the insufficient development of the topic and the need to constantly improve, introduce and test innovative approaches in the field of organization of students' educational activities. We managed to create a model that will improve the psychological resources of mnemonic functions of students.

Key words: Psychological resources; mnemonic functions; educational work of students.

Introduction

In the second stage of our study, the features and general model of the program of psychological resources of the mnemonic function of students are highlighted. Features of organizational and psychological support of formation of psychological resources of mnemonic function of students in the course of preparation are opened.

The psychological features of the process of professional training of students in the process of their educational activity are highlighted.

Theoretical substantiation and empirical assertion of psychological resources of mnemonic function of students is of strategic importance for raising the level of qualification of future professionals. After all, education has an educational and qualifying function.

Modern science needs integrative and innovative approaches to methods of organizing students' work.

Our task was to reformat the model of student training and identify a model in which they can improve the psychological resources of mnemonic functions. It provided for the creation of an effective strategy that would fit into the calendar thematic planning of educational activities.

Review of scientific domestic and foreign scientists on the psychological aspects of mnemonic functions of students allows us to identify the following approaches [4, 96]:

1) Organizational - the use of tools to streamline the approach to educational work;

2) Quantitative - to increase the intensity and time devoted to the organization of educational work;

3) Qualitative - learning the latest approaches to the organization of educational work of students;

Given the ability to develop mnemonic functions, the organizational approach is often used to improve the psychological aspects of mnemonic functions. The existing education system is receptive to integrating approaches and tools that streamline the approach to student's learning.

Necessary areas for implementing the organizational approach are:

-preparation of methodical tools with the newest programs, approaches and tools for organizing educational work;

-implementation of these approaches and programs at the level of practice;

-continuous formation of students' worldview, aimed at new models and approaches in the organization of educational work;

-monitoring and control system of implemented ideas and methodologies;

Without key tasks of development of psychological aspects of weak functions in higher educational institutions, where is undoubtedly introduction of the newest more rationalized approaches to the organization of educational work of students. Better and better training of specialists and future professionals in their fields.

The study of the problem required the development of a model of psychological aspects of the mnemonic function of students' academic work, the selection of the necessary aspects and the formation of a model program that will ensure the achievement of goals.

We view the model as imaginary or materialized, which, by reflecting and reproducing the object of study, can change it and provide new information about the object. "

Kalapusha provides requirements for the models used in research:

1. Unambiguously submit the relevant objects of research;
2. To be an auxiliary, natural or artificial object that replaces the original in the research process and is carried out to obtain information about the original;
3. Have essential properties for the study in original.

We consider modeling as a purposeful creative process of analytical-synthetic activity and constructive-design activity, which aims to reflect the object as a whole, or its characteristic components that determine the functional orientation, stability of existence and development of the object.

The model must have a purpose, goals, objectives, as well as the laws of construction and the relationship between the elements of our model. And also to have an effective block, to be completed in time process and change of level of information, competence of the listener.

The program included 2 stages. At the 1st stage, students were introduced to all the strategies, techniques, and stages of the program. At the 2nd stage, each method, strategy, stage were worked out in detail and introduced into the educational activities of students.

The first classes were devoted to the difficulties which students are pushed into their educational work with. As well as analysis of outdated models, broken functions to be improved. Ways to optimize and improve the mnemonic functions, which were taken as the basis of the program, were shown. For this purpose, special tasks and exercises were developed, which were solved by the students.

Subsequently, each task became more difficult, varied and led to improved by student's

performance. We placed special emphasis on tasks that develop and improve the mnemonic functions of students. Namely, exercises for concentration, development of reading styles, figurative memorization.

Tasks were held according to the scheme: updating of students' knowledge, theoretical information about methods and strategies, finding their application of students' educational work, demonstrating and using them, for example, working on new models and strategies to improve mnemonic functions in educational work, discussion of material, work on material, summarizing.

You would like to pay attention to figurative memorization, which were conducted in the form of a game, because it is interesting, exciting, easy way to memorize the information you need. It is that each of the objects that we have to remember, we try to imagine in 1 interconnected history. In this way, we connect the necessary numbers, symbols, words, objects into a continuous associative story, which students can then recreate.

We also worked to improve reading strategies and models. We used exercises to reduce the number of regressions and eye stops per line, which allows you to master more pieces of information in less time. For this purpose we used pyramidal tables, Schulte table, specially prepared texts.

Usually on 1 word our eyes make from 2 to 4 stops, we worked to reduce the number of eye stops on the word.

We have the learning strategy to identify the following stages of work:

1. Theoretical part. Where the required material is provided, an explanation of how to work with it is provided. The purpose, the purposes and tasks are put;
2. Methodological part. Where we update knowledge and give them the opportunity to integrate new models into their own experience. Approaches, laws, principles;
3. Organizational and technological. These include conditions, methods, forms, stages and means;
4. Content. Curricula, plans and modules;

5. Effective. Formation of psychological aspects of mnemonic functions of students, criteria, levels of formation.

The purpose of these stages is for students to have the skill of perceiving the model of understanding as theoretical and practical aspects of the model. An important task for us was the integration of new approaches to the development of mnemonic functions in the educational work of students and their daily lives.

The development of our model is modification and combination. We combine elements of previously known techniques, which in this case has not yet been used. As a result, the new system properties have an integration effect. We change, improve, experience the prototype of those techniques which we take.

The general model of the program of psychological resources of mnemonic function of students is received and the program of organizational and educational training is formed.

The content of this section aims to determine the nature, purpose and content of the organizational psychological model of training to improve the educational work of students.

We also aim to highlight the objectives and purpose of the components of the model of psychological support and the process of forming mnemonic functions in improving the educational work of students.

If we determine the content of the purpose and essence of organizational psychological support of professional training, it should be noted that in the modern transformation of self-education is extremely important.

Circulations are actively used such values as continuing education, which includes such aspects as the possession of professional and other knowledge throughout human life, the comprehensive development of education throughout human life, the process of accumulation of scientific knowledge.

In general, we operate at a higher level, both qualitatively and quantitatively, with our professional knowledge, life experience, professional experience and professional skills.

We also note that the problem of organizational and psychological support in the

formation of students' educational work, we need to explore the concept of "support".

This meaning is interpreted as moving in a certain direction with someone or following someone in his actions. We can also interpret it as a kind of process of education and upbringing, as well as the whole system of professional activity as a holistic process of formation, correction and development of professional development, social education.

Extremely important is the provision on personal orientation and the formation of universal values that will update the content and quality of education form and its methods.

To implement this task, it is necessary to reveal the potential of students and student youth to help psychological and pedagogical actions and apply these models in practice.

Let's analyze the differences between the types of support such as socio-psychological and psychological.

Today, support is considered as a comprehensive interactive technology of care and socio-psychological adaptation of the individual as well as one of the types of socio-psychological patronage.

Also, psychological support is a system of diagnostic educational development and organizational activities aimed at the process of professional training of students. And it gives the person the opportunity to develop, where there the psychological support is and creates conditions for the necessary self-development of the future successful student, the disclosure of his potential and important inner qualities. Psychological support as a professional activity for students is a system of their directions and actions of personal development. In contrast to correction, it involves finding resources + personality and gathering its own capabilities for the conditions and the transition to self-help.

It is a continuous holistic process, technology that allows to integrate the essence of self-development, activity is directed and the clinic is psychologically conditioned on the development of knowledge, skills, adaptation, rehabilitation for self-realization of the individual.

Socio-psychological support also influences on the development of personality. Literature

and its analysis allows us to say hello in a special form of prolonged social and psychological assistance. The purpose of which is to create conditions that are favorable for strengthening and maintaining the psychological and mental state of the individual. It opens up prospects for personal growth and helps to master those areas of human growth that are still inaccessible to him. One of these types of organizational and psychological support is aimed at solving the problems of educational youth and educational work of students, which allows to ensure the realization of the resource psychological potential of the organization as a whole.

For the implementation of organizational and psychological support for such functions as information, directing, developing. Let's take a closer look at these components. The informational function is to notify those who are still interested in the methods and forms of support. This applies to both the administration of the higher education institution and teachers involved in the organizational and psychological support of students. This feature provides a support process that is opened and consistent with the principles of education for stakeholders and parties.

The object of modeling is the process of forming the psychological aspects of the mnemonic function of students in the organization of educational work.

The model of formation of psychological aspects of mnemonic function is a graphic image, description and theoretical substantiation of structural components of this process. The ended result is the formed psychological aspects of mnemonic functions of students. We believe that this model is a mechanism for reconciling the components of the formation and development of psychological resources of the mnemonic function of students in higher education and society's requirements.

Target component. The purpose of our model is the development of psychological resources of the mnemonic function of students in the organization of educational work. This determines the importance of the level of training of his psychological resources.

The formation of psychological resources of mnemonic functions, primarily related to reading speed, memory development, development of peripheral vision, anticipation of test information. And also with the elimination of negative skills in psychological resources and the development of styles of working with different sources.

Methods

We distinguish a group of general psychological characteristics that show the effectiveness of psychological resources of mnemonic functions of students[3, 19]:

- Regulatory qualities;
- Volitional qualities;
- General intellectual abilities.

Didactic goals are to develop and master the content of the program, the formation and improvement of skills and abilities of student youth.

Social goals of creating a model of formation of psychological resources of mnemonic functions, which in the future will be able to apply ZVO, which will help meet the needs of the qualification level of students and the challenges of today.

Psychological goals are the development of cognitive and organizational components of the organization of students' educational work. And in turn determine the holistic readiness for implementation and productive organization, professional orientation of the individual.

Personal goals are realized through increasing the level of professional competence and the search for innovative models of development of psychological aspects of mnemonic functions by students. As well as the development of their spiritual, psychological, personal potential. This fully satisfies the individual needs of students.

Thus, from the given goal, we form the following list of tasks:

- development of psychological resources of mnemonic functions of students;
- formation of professional qualities in the organization of educational work;
- formation of mnemonic functions of the student;
- development of motivation for educational work;

- formation of knowledge, skills and abilities based on understanding of psychological resources;
- application of innovative methods of activity;
- gaining practical experience;
- directing students to the development of their mnemonic functions;
- study of innovative models of organization of students' educational work and their further study;
- creating a model of effective learning and student development.

As for the guiding function, it provides support for the subjects of the educational process and their directed actions in the interests of student youth. And also this function provides

Constant support and accompaniment that will guide and direct the educational work of students.

The developing function sets the basic vector and support system for student youth. It provides teachers and psychologists with activities that improve student's learning. In this, teachers use both developmental training and educational technologies.

The result of such support and weak organizations is the function of its realization of the full psychological potential of the individual to make choices and overcome the difficulties associated with professional life [5, 51].

The paradigm of support of student's educational activity is becoming more and more popular due to the approaches that actualizes educational tasks and highlights opportunities and guidelines.

So let's move on to highlight the components as the task and purpose of the general model of psychological resources mnemonic functions of students.

Higher education requires the use of various modernizing tools that allow you to design and model educational systems. This allows you to define vocational education. Many qualified specialists have studied this problem since Danylenko, Bondarchuk, they have developed a model aimed at personal development of training and models of innovative development and organization of educational work.

Psychological resources of mnemonic functions of students are defined as especially professional activity of organizational aspects that allow a set of actions and contents of organizational psychological conditions, a set of forms, methods, measures aimed at improving the educational work of students.

The model that we are trying to form is a system that serves as a means of obtaining information that is a simplified idea of system processes and phenomena. Existing processes allow us to identify the properties and patterns of phenomena used for cognition, analysis, synthesis, observation.

Widely disclose the process of building a model as a creative constructive design approach and analytical-synthetic activities or aims to reflect the object or its components.

The methodological component includes the principles:

- Innovation, it requires finding new ways to solve problems;
 - Integrity, its psychological resources of mnemonic functions are understood as a complex formation consisting of psychological resources of the individual; mnemonic functions are a means of improving students' learning activities;
 - Consequences, namely a deep and comprehensive study of approaches, concepts and theories that have existed and exist;
 - Compliance with the content of education and its elements, the requirements of society;
 - Systematic, efficient, generalized and flexible content of education;
 - Pragmatization and integration of the content of professional training;
 - Intellectualization of the content of professional training of the student and his educational activity;
 - Verification, which requires establishing the truth of scientific statements;
 - Fundamentalization of the content of education and mastering the essential foundations of science;
- The next step is to build a number of approaches that are formed on the above principles, the main features of which are [2, 53]:

System approach - thoughtful and a systematically organized way to achieve the goal; a clear and logical approach solving research problems. Adherence to deadlines and consideration of all possible methods of solving problems, as well as checking the effectiveness of the chosen method;

Subjective approach - important tasks are the development of self-awareness, talent and abilities;

The humanistic approach is the process of education, a positive, humane personalization to the world;

Competence approach - awareness of one's own motivation in activity and aspiration, as well as values, motives and ideas;

Organizational and technological component. Within the study, it is represented by the organization of forms and methods of teaching for the development of psychological aspects of mnemonic functions of students. It includes lectures, seminars, training. They are interactive and aimed at better mastering and encourage students to work independently on the psychological resources of mnemonic functions.

Obviously, the organization of educational work is of great importance for the student. The development of psychological resources of mnemonic functions occurs in several stages:

Diagnostic where we set goals and provide an assessment of the situation of students' awareness of the need to form psychological resources. Defining a methodological approach, an objective assessment of the level of formation of psychological resources.

Originality

Substantive component. The content and significance of pedagogical training should be aimed at generalization and development of professional and pedagogical skills. It is determined by the curriculum, plans, which reveal the content of the program and the specifics. An important feature is the organic combination of special courses, modules of disciplines, professional cycles and parts of the program of advanced training courses [1, 61].

The effective component is determined by the degree of formation of psychological aspects of mnemonic function. And also it provides an assessment of the effectiveness of this model of

development of psychological resources of the mnemonic function as a means of productive educational work of students. Tracking the dynamics of the educational process in accordance with the goals and timely adjustment of learning goals, methods and tools.

The most effective and efficient means of organizational and psychological support is a psychological program. This is an intensive course that combines theoretical and practical studies and skills development in a short time. This is a special method of gaining knowledge, skills and abilities for self-improvement, which allows you to develop the necessary skills and qualities of students and is a complex activity that helps to design and develop students' learning work.

The task of the model is to create organizational psychological conditions for the formation of important weak functions in students. Promoting the acquisition of knowledge, skills and abilities, as well as the development of student motivation. Development of reflexivity, correction of the revealed shortcomings and reflection of the psychological resources of mnemonic functions.

The principles of the model are to form an individual approach - based on the values and uniqueness of students and individuals to prioritize learning, the development of self-awareness and the necessary sources of information, such as intellectual, emotional, spiritual, moral and mental abilities.

Ensuring the transition to prevent problem situations. Selection and use of personality-oriented methods of interaction and support of students accepting their position and personal qualities. Reflection of modern diagnostic methods, scientific knowledge. Inclusion of active position of students to create conditions for their growth.

Ensuring cooperation within the framework of common values, respect, appropriate psychological climate between teacher and student.

Using the principles of rationality, expediency, integrity, systematization, periodization of creating a model of psychological resources of the mnemonic function of students.

Institutions of higher education and post-graduate education play an important role in the formation of psychological resources. After all, they create an educational environment and a direct impact on the development of the student's personality. His attitude of behavior is projected under the choice of his own strategy of personal growth and professional activity.

The student falls into the field of educational environment and joint activities with other students and teachers, which determines his ways of implementing the individual resource of the individual, his life values and psychological resources of mnemonic functions. The creation of the model is the development of a program that will ensure the effectiveness of students' interaction with each other and improve psychological resources in preparation for educational and professional challenges.

To do this, it is necessary to ensure personal respect, trusting cooperation, and climate as a basis for the formation of weak functions of the student. It is necessary to take into account the features and individuality of the student, his creative abilities and the ability to analyze the situation of interaction.

The system of student education largely depends on the level of consciousness of students, the ability to self-control educational activities, their independence, and professional attitude.

The teacher must create an environment where the student can be included in the value system where the psychological resources of mnemonic functions are developed. Thus, the functions and the organization of teachers' work directly affects on those aspects of students. Significantly helps in this organization of psychological, pedagogical and methodological support of the educational route of the student. After all, it is the teaching activity that demonstrates and consolidates the student's experience in the model of learning and develops psychological resources.

Each teacher is required to have a level of training, education, spirituality, professionalism

that will correspond to universal and national values. The teacher must create conditions for the development of psychological aspects of the student. Develop and support the desire to reveal the abilities and potential of students' resources.

The model of psychological resources in the mnemonic function allows to create favorable conditions for the development of inclinations and abilities of students, learning activities, believing in their strengths, realization of conditions for self-realization of personality in interaction with educational material and successful professional future realization.

Thus, in the model that we have built there were separately target, methodological, organizational and technological, semantic, resultative blocks. And also the purpose - development of psychological resources of mnemonic functions of students as means of productive educational activity is presented.

The conditions, tasks and stages of development of psychological resources of mnemonic functions are outlined. The model includes types of educational and cognitive activities, curricula, programs, qualification characteristics of students. The ended result is presented in the form of formation of psychological resources of mnemonic functions of students.

The problem of psychological resources is relevant and acute not only in Ukraine but also around the world. Successful implementation, which helps not only educational activities, but also the professional development of students.

The conducted theoretical and methodological analysis of the scientific literature on the psychological resources of mnemonic functions, suggests that the student age is optimal and effective in their development and implementation of innovative models.

The organization of the study was aimed at studying the prospects for the development of psychological resources of mnemonic functions [application 1].

Applications

Applications

Applications

Applications

Applications

Applications

Applications

Applications

- ## Applications

Питання психології

4. Кулга Н. К. (2000) Використання інноваційних технологій навчання – запорука успіху якісної підготовки фахівця. Н. К. Кулга: Проблеми освіти. Вип. 22. с. 96.
5. Мешко Г.М. (2008) Вступ до педагогічної професії: Практикум. Навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Г.М. Мешко Т.: ТИПУ, с. 51.

References

1. Kyzmynskyi A.I. (2005) Pedagogika vyshchoi shkoly. Kyiv: Znannia, s. 61 (in Ukrainian).
2. Zihanov M.A. (2007) Shvydkochytannia. M. Eksmo, s. 53 (in Russian).
3. Kudina V.V. (2007) Pedagogika vyshchoi shkoly. 2-nd vyd., K.: Lenvit, s. 19 (in Ukrainian).
4. Kulha N. K. (2000) Vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii navchannia – zaporuka uspikhu yakisnoi pidhotovky fakhivtsia. N. K. Kulha: Problemy osvity. Vyp. 22. s. 96 (in Ukrainian).
5. Meshko H.M. (2008) Vstup do pedagogichnoi profesii: Praktykum. Navch. posib. dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. H.M. Meshko T.: TYPU, s. 51 (in Ukrainian).

Резюме

Викторенко С. О. аспірант інституту психології Г.С. Костюка НАПН України

МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ МНЕМИЧЕСКОЙ ФУНКЦИИ СТУДЕНТОВ

Мы разрабатывали модель практического тренинга психологических ресурсов мнемических функций, как средство продуктивной учебной деятельности студентов. Научная новизна заключается в недостаточной разработанности темы и необходимостью постоянно улучшать, вводить и апробировать инновационные подходы в сфере организации учебной деятельности студентов. Нам удалось создать модель, позволит улучшить психологические ресурсы мнемических функций студентов.

Ключевые слова: Психологические ресурсы, мнемические функции, учебная работа студентов

Резюме

Вікторенко С. О. аспірант інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ РЕСУРСІВ МНЕМІЧНОЇ ФУНКЦІЇ СТУДЕНТІВ

Ми розробили модель практичної підготовки психологічних ресурсів мнемічних функцій, як засобу продуктивної навчальної діяльності учнів. Наукова новизна полягає у недостатньому розвитку теми та необхідності постійного вдосконалення, впровадження та перевірки інноваційних підходів у галузі організації навчальної діяльності студентів.

Сучасна наука потребує інтегративних та інноваційних підходів до методів організації роботи студентів. Нашим завданням було переосмислити модель навчання студентів та визначити модель, за допомогою якої вони можуть вдосконалити психологічні ресурси мнемічних функцій. Вона передбачала створення ефективної стратегії, яка вписувалася б у календарне тематичне планування освітньої діяльності.

Цей вид моделювання дає поштовх для розвитку теоретично свідомого емпіричного досвіду та творчих здібностей, завдяки яким навчальний процес має можливість оцінювати якість навчання шляхом порівняння стандартів, методів навчання, вдосконалення технологій, навчальних планів. На основі цих досліджень та ідей ми визначили оптимальний алгоритм побудови моделі, яким є побудова моделі (мета, завдання, методологічний підхід, принципи, форми та засоби та методи навчання, результат моделі). Наступним етапом є перевірка розробленої моделі на надійність та перевірка її на практиці, а також інтеграція результатів для оновлення моделі. Для досягнення цієї мети проаналізовано психолого-педагогічні умови, які здатні забезпечити ефективність навчальної роботи студентів. Технології та методи розвитку психологічних ресурсів мнемічних функцій розробляються та апробуються в системі навчальної роботи. Перевірено ефективність програми розвитку психологічних ресурсів мнемічних функцій у процесі навчальної роботи студентів.

Ключові слова: Психологічні ресурси; мнемічні функції; навчальна праця студентів.

Received/Поступила: 01.12.20

Віннічук О. В. кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та філософії

Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

<https://orcid.org/0000-0002-8758-5798>

Білецька Т. В. кандидат соціологічних наук, доцент
кафедри психології, педагогіки та соціально-
економічних дисциплін Національної академії Державної
прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
<https://orcid.org/0000-0002-8844-5842>

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ В ПОЛІТИЧНІЙ РЕКЛАМІ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

У статті презентовано аналіз психологічної складової в політичній рекламі з врахуванням українських реалій та практик. Визначено, що політична реклама в умовах глобалізованого інформаційного суспільства виступає засобом активного психологічного впливу на людську психіку, стимулюючи її емоції, регулюючи поведінку, спрямовуючи політичну свідомість. Автори простежили особливості технологій, які найчастіше використовуються в сфері вітчизняної політичної реклами.

Ключові слова: реклама; політична реклама; психологія політичної реклами; масова свідомість; маніпулятивні технології.

Вступ. Зміни, що відбулися у розвитку українського суспільства в останні десятиліття та супроводжувалися суттєвими соціально-політичними перетвореннями, розпадом попередніх структур влади, переосмисленням та трансформацією суспільних цінностей та ідеалів, детермінували увагу науковців на вивчення інститутів, що впливають на масову свідомість. Серед них ключова роль належить комунікаційним структурам та механізмам передачі інформації. Остання залишається базисом соціальної взаємодії, визначає її характер, особливості, а також створює можливості для впливу на масову свідомість і поведінку. Сферою, в межах якої, найчастіше використовуються маніпулятивні практики є інститут політичної реклами. Його основні завдання полягають у стимулюванні уваги та інтересів суспільства до політичних подій, перипетій, формуванні мотивованих уподобань громадян, їх політичної та електоральної активності. З метою реалізації такого впливу використовуються різні інструменти та методи, спектр яких постійно розширюється та удосконалюється. Простежимо найбільш розповсюджені вітчизняні практики політичної реклами.

Метою роботи є аналіз психологічної складової в політичній рекламі з врахуванням української практики.

Теоретичне підґрунтя. Теоретичні аспекти психологічного впливу на масове суспільство, згодом публіку, свого часу аналізувалися у роботах таких вчених, як Г. Лебона, З. Фрейда, К. Юнга, Д. Тарда С. Кара-Мурза, С. Московичі. Окремі аспекти дослідження маніпулятивної складової в політичній рекламі знайшли відображення у наукових працях українських дослідників Г. Почепцова, В. Іванова, Н. Вітюка, М. Вівчарика, О. Зернецької.

Результати і обговорення. В умовах сьогодення реклама виступає невід'ємним атрибутом нашого повсякденного життя. Вона присутня в політичній, економічній, духовній, соціальній сферах життя суспільства. Вдала та вчасна реклама є запорукою успішної реалізації будь якого проекту. Адже саме вона впливає на установки, стереотипи населення, формує їх цінності.

У законі України “Про рекламу” пропонується наступне визначення реклами: “реклама – це спеціальна інформація про осіб чи продукцію, яка розповсюджується в будь-

якій формі і в будь-який спосіб з метою прямого або опосередкованого одержання зиску” [4].

Перші дослідження реклами як явища у межах психологічної складової відносяться до кінця XIX – початку XX століття. У США основоположником психології реклами визнано У. Дж. Скотта, який запропонував світу роботу “Теорія і практика реклами” на початку XX ст., а згодом – книгу “Психологія реклами”.

Вперше рекламу у виборчий процес було впроваджено федералістами США у 1798 р., прийнявши “Акт про відповідальність за антиурядову агітацію”. Створення професійних груп, які спеціалізувалися безпосередньо у сфері політичної реклами, відбувалось у 1934 р., коли в Каліфорнії Вайтекер і Бакстер заснували фірму, яка забезпечувала рекламну підтримку республіканцям.

Відомий американський фахівець з реклами Дж. Луїс одного разу зауважив: “Добре це чи погано, але факт, що реклама – єдиний спосіб, за допомогою якого кандидат може розказати про свої чесноти. Без реклами будь-який кандидат, незважаючи на усі свої благородні якості, буде просто знищений, на нього просто ніхто не зверне уваги” [8, 49].

Політична реклама виступає засобом активного психологічного впливу на людську психіку, стимулюючи її емоції, регулюючи поведінку, спрямовуючи політичну свідомість.

На думку відомих дослідників Г. Васильєва та В. Полякова, політична реклама – це грамотне, коректне і цілеспрямоване виявлення, підкреслення і демонстрація різним соціальним і національним групам виборців саме тих якостей та достоїнств претендентів на лідерство, до яких ці групи виявляють особливий інтерес. Вона є важливим джерелом комунікації, за допомогою якої політики та їхні команди збільшують ефективність своїх кампаній під час виборів і підтримують імідж своїх партій між виборчими кампаніями [1, 23].

Вартий уваги раціональний підхід поведінки виборця, в межах якого індивід керується раціонально проаналізованою

політичною ситуацією, власними інтересами, незважаючи на установки та вплив об’єктивних факторів. Такий виборець зазвичай віддає перевагу тому кандидату, який продемонструє свою дієвість [10].

Проте теорія раціонального вибору, яка намагалася перетворити виборця на свідомого суб’єкта не отримала належної підтримки серед наукових кіл через перебільшення рівня «раціональності» у поведінці виборця.

Заперечуючи раціональний підхід поведінки виборця, відомі американські дослідники С. Розенберг і П. Маккаферті запропонували теорію “ірраціонального вибору”. Дослідники намагалися довести факт рівня значущості політичних виборів. Наприклад, явка громадян на вибори президента зазвичай виявляється вищою, ніж під час виборів до місцевих органів влади. Крім того, дослідники зауважили, що через упевненість у перемозі партії, яка вже раніше виграла виборчі перегони, у виборців зникає відчуття необхідності й важливості для результату виборів власного голосу, в результаті якої відбувається електоральна демобілізація [12, 109].

Таким чином, варто зазначити, що від здатності оцінювати інформацію, виявляти власну політичну позицію залежить безпосередньо активна/пасивна, раціональна/ірраціональна поведінка виборця, його мотивація до зацікавленості та впливу на електоральний процес, а відповідно спроможність регламентувати політичне життя суспільства.

Беззаперечно, що одним з важливих аспектів політичної реклами є саме мотивація поведінки громадян шляхом прихованого впливу. Зокрема, участь ЗМІ у формуванні громадської думки дозволяє політикам активізовувати чи пригнічувати свідомість громадян, шляхом застосування сучасних маніпулятивних технологій (маніпулювання, НЛП, НПП тощо).

Таким чином, на особливу увагу заслуговує маніпулятивний підхід до аналізу електоральної поведінки, який ґрунтується на уявленні про залежність ідейно-політичних позицій виборців від впливу на них ЗМІ та інститутів влади.

Питання психології

В середині ХХ ст. в результаті проведених досліджень відомий американський дослідник П. Лазарсфельд зазначив, що на результати голосування індивіда суттєво впливають: релігійна приналежність, соціальний клас, сім'я, стосунки на робочому місці, місцеві групи тиску, масові засоби комунікації, соціально-економічний статус та інші чинники [11].

Серед тенденцій взаємодії влади та суспільства в умовах сьогодення спостерігається поступовий відхід від авторитаризму й цензури до інноваційних методів маніпулювання, з метою контролю громадської думки.

Зокрема, на особливу увагу заслуговують наступні техніки психологічного впливу: фрагментація інформації і кліпмейкерство (коли з інтерв'ю людини вирізаються фрагменти, відсутність яких викривляє суть сказаного), «просочування» секретної службової інформації (організовується з метою «скидання» компромату журналістам), семантичне маніпулювання (ретельний відбір слів, термінів, понять, що викликають або позитивні, або негативні асоціації. Це дозволяє створити образ месії чи, навпаки, ворога), «закидання багнюкою» (система таких визначень і метафор у журналістському тексті, які надають об'єкту вкрай негативну окраску), історичні аналогії (некоректні порівняння й асоціації, чутки, легенди), «копчений оселедець» (подача в сенсаційній формі певного повідомлення для відвернення уваги аудиторії від іншої інформації – за змістом важливішої, але незручної для влади), псевдоподія (інсценування події), «випадкова вибірка» (свідчення пересічних громадян та експертів наводяться на основі «випадкової вибірки» висловів, системи питань, що містять у собі потрібні відповіді для підтвердження позицій журналіста), дезінформація (цитування журналістами неправдивої інформації) та ін. [5].

Відомий дослідник З. Партико виділяє методи передпропаганди та безпосередньо пропаганди. Серед методів передпропаганди варто відзначити: «пробні кулі», «створення загрози», «сенсаційність і терміновість», «перевантаження отримувачів

повідомленнями» та «емоційний резонанс» [7].

Методів маніпулятивного впливу та пропаганди можна наводити безліч, проте найвідомішими з них є посилення авторитету та буденна розповідь, коли журналісти посиляються на відомих людей, висловлюючи потрібну інформацію, або взагалі розповідають про подію як про щось звичне.

Доволі популярним методом в українському соціумі є технологія «тримайте злодія». Її використовують за умови, коли суб'єкту політики було прищеплено негативний імідж. Наприклад, в країнах, де корупційні, олігархічні клани отримали більшість у парламенті, вони спершу починають «твердо боротися» з мафією (тобто з самими собою), а далі, не бажаючи «впіймати» самих себе, звинувачують у корупції та інших злочинах парламентську опозицію [5].

У 2017 році Представники ОБСЄ з питань свободи ЗМІ разом зі Спеціальними доповідачами ООН прийняли спільну декларацію про свободу вираження думки, а також «фейкові» новини, дезінформацію та пропаганду. У цьому документі вони звернули особливу увагу на широке розповсюдження в традиційних ЗМІ і соціальних мережах дезінформації та пропаганди, за якими стоять як державні, так і недержавні суб'єкти, а також наголосили на різних негативних явищах, які можуть виникати під впливом такої практики.

Вони висловили занепокоєння з приводу того, що дезінформація та пропаганда часто покликані вводити людей в оману, а також перешкоджати реалізації права суспільства знати і прав громадян шукати і отримувати, а також поширювати, незалежно від державних кордонів, різного роду інформацію та ідеї, тобто прав, які захищені міжнародно-правовими гарантіями прав на свободу переконань і вираження поглядів [6, 13].

Виборча президентська та парламентська кампанія в Україні 2019 році засвідчила суцільну маніпуляцію на темі «нові обличчя», зауважує незалежний медіаексперт Win Win Communication Л. Мудрак.

Питання психології

Експерт наголошує на наступних маніпулятивних технологіях, які мали місце під час виборчої кампанії:

- політична компетентність нових людей (менеджерський досвід – це не політична компетентність);
- заклики до руйнування старої політичної системи, за умови відсутності у програмах ключових аспектів, окрім популізму (мета – отримати підтримку електорату);
- презентації партій – це лише яскраві обгортки, а не суть нового продукту, адже про ідеологію чи стратегію змін ніхто не говорить;
- “просуваємо яскраве” – концерти, шоу, виступи – це намагання емоційно підкупити електорат, а не апелювання до розуму виборців [9].

Зазначені аспекти вказують на використання традиційних застарілих підходів до ведення виборчої кампанії, незважаючи на запити суспільства на оновлені техніки ведення передвиборчих гонок.

Аналізуючи виборчу активність політичних партій, кандидатів у президенти та кандидатів-мажоритарників, варто зауважити, що основними темами для обговорення на виборчих платформах стали: актуальність війни та миру; високого соціально-економічного рівня життя; векторів розвитку країни; релігії; мови; становища національних меншин тощо.

Також, абсолютно новим трендом останньої виборчої кампанії в Україні було намагання політичних сил представити електорату нові обличчя, які ще не мали причетності до сфери політики.

Аналізуючи офіційну та неофіційну політичну рекламу кандидатів у президенти 2019 р. П. О. Порошенка В. О. Зеленського під час виборчої кампанії експерти організації Democracy Reporting International відзначили:

- на офіційних сторінках кампанії не використовувались маніпулятивні стратегії для дискредитації опонентів та тон критики був помірним;
- кампанія В. О. Зеленського частіше використовувала технологію мікротаргетингу та більш активно залучала виборців, тоді як

інформаційні блоки на сайті П. О. Порошенка був менш привабливим, хоча витрати на поширення кожного поста були більшими;

- неофіційні сторінки кампаній обох кандидатів намагались очорнити конкурента. Витрати на сторінки, спрямовані проти В. О. Зеленського, значно перевищували витрати на сторінки проти П. О. Порошенка;

- між неофіційними сторінками та офіційними штабами двох кандидатів були виявлені прямі й опосередковані зв'язки;

- іноді рекламні оголошення з позначкою “Не відповідає правилам рекламної діяльності на Facebook” видалялись Facebook із затримкою, а витрати на момент видалення перевищували 1000 доларів [3].

Необхідно зазначити, що офіційні сторінки передвиборчої кампанії обох кандидатів не використовували маніпулятивні стратегії з метою дискредитації конкурентів на виборах.

Зокрема, на сторінці экс-президента П. Порошенка розміщувалася формальна політична реклама, яка зосереджувалася на позитивній агітації та нагадуванні виборцям про свої президентські досягнення: розвиток армії, надання Томосу для створення незалежної Української Православної Церкви, успіхи в популяризації української мови, стратегія подолання бідності в країні, висвітлювалася позиція щодо підтримки проєвропейської позиції Україною.

Що стосується офіційного сайту президента В. О. Зеленського, то з метою проведення успішної виборчої кампанії його командою було обрано більш розважальну стратегію (з урахуванням його репутації комедійного актора). Також спостерігалися елементи прихованої маніпулятивної тактики стосовно електорату. Яскравим прикладом можуть слугувати заклики щодо прояву власної позиції та політичної активності не просто прийнявши участь у голосуванні, а й стати спостерігачами або членами виборчих комісій, фіксувати випадки порушень на дільницях та надсилати їх до виборчого штабу. Особливу роль зіграв меседж про те, що “нинішня влада зробить все, щоб перемогти нечесним шляхом”.

Питання психології

Таким чином, варто зазначити, що найбільш сумнівним та водночас успішним контентом є той, що заграє з емоціями людей, а також контент, який найчастіше схвалюють та поширюють, навіть не прочитавши та не зрозумівши його.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, важливе значення для представників сучасного електорату має ряд соціально-психологічних чинників: політичні установки, цінності, стереотипи, які виступають фундаментальними складовими успішного процесу політичної соціалізації. Ці аспекти, власне кажучи, і вказують на рівень політичної відповідальності громадян.

Прийняття зваженого та компетентного рішення виборця залежить великою мірою від

належної поінформованості з різних джерел (зовнішня реклама, сувенірна реклама, ЗМІ, інтернет-джерела тощо) про особистості суб'єктів політичного процесу, їх передвиборчі програми, рівня електоральної активності, політичної свідомості громадян, психологічної готовності до прийняття політично виваженого рішення.

Подальші дослідження в межах зазначеної проблематики доцільно спрямовувати в напрямку дослідження тенденцій маніпулятивного впливу політичної реклами на український електорат, а також шляхів законодавчого обмеження у застосуванні прихованого психологічного впливу.

Список використаних джерел

1. Бутенко Н. В. Основи маркетингу: підручник. Київ: Атіка, 2008. 195 с.
2. Вітюк Н. Соціально-психологічні особливості електорального вибору // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. 2019. Вип. 22. С. 59-67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_filos_psihol_2019_22_11.
3. Дволика передвиборча кампанія. Президентські вибори в Україні 2019. URL: <https://democracy-reporting.org/ua/social-media-ukraine-elections/>
4. Закон України Про рекламу від 03.07.1996 № 270/96-ВР.
5. Олексієнко Н. Особливості політичної реклами. URL: <https://jurnalists.com.ua/osoblivosti-politichnoyi-reklami/>
6. Кужель Р., Бурмагін О. Президентські і парламентські вибори 2019. Україна. Методологія моніторингу ЗМІ. 2019. 81 с.
7. Почепцов Г. Г. Имидж и выборы: имидж политики, партии, президента. Київ : АДЕФ - Украина, 1997. 140 с.
8. Феофанов О. Реклама: новые технологии в России. СПб.: Питер, 2000. 384 с.
9. Шоргін І. Маніпуляції та прорахунки виборчої кампанії. Що не так із політичною рекламою? ПОЛІТИКА. 2019. 7 Липня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30035638.html>
10. Downs A. An Economic Theory of Democracy. URL: <http://polisci2.ucsd.edu/foundation/documents/06Downs1957.pdf>.
11. Lazarsfeld P. F., Berelson B., Gaudet H. The People's Choice : How the Voter Makes up His Mind in a Presidential Campaign. URL : peopleschoice.org/pdf.
12. Rosenberg S. W., Bohan L., McCafferty P., Harris K. The Image and the Vote: The Effect Of Candidate Representation on the Voter Preference. American Journal of Political Science. 1986. Vol. 30. P. 108-127.

References

1. Butenko N. V. Osnovi marketingu: pidruchnik. Kiïv: Atika, 2008. 195 s (in Ukrainian).
2. Vityuk N. Sotsialno-psikhologichni osoblivosti elektoralnogo viboru // Visnik Priкарпатського університету. Філософські і психологічні науки. 2019. Vip. 22. S. 59-67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_filos_psihol_2019_22_11 (in Ukrainian).
3. Dvolika peredviborcha kampaniya. Prezidenski vibori v Ukraïni 2019. URL: <https://democracy-reporting.org/ua/social-media-ukraine-elections/> (in Ukrainian).
4. Zakon Ukraïni Pro reklamu vid 03.07.1996 № 270/96-VR (in Ukrainian).

5. Oleksienko N. Osoblivosti politichnoï reklami. URL: <https://jurnal.com.ua/osoblivosti-politichnoyi-reklami/> (in Ukrainian).
6. Kuzhel R., Burmagin O. Prezidentski i parlamentski vibori 2019. Ukraïna. Metodologiya monitoringu ZMI. 2019. 81 s (in Ukrainian).
7. Pocheptsov G. G. Imidzh i vybory: imidzh politiki, partii, prezidenta. Kiïv : ADYeF - Ukraina, 1997. 140 s (in Ukrainian).
8. Feofanov O. Reklama: novye tekhnologii v Rossii. SPb.: Piter, 2000. 384 s (in Russian).
9. Shorgin I. Manipulyatsii ta prorakhunki viborchoï kampanii. Shcho ne tak iz politichnoyu reklamoyu? POLITIKA. 2019. 7 Lipnya. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30035638.html> (in Ukrainian).
10. Downs A. An Economic Theory of Democracy. URL: <http://polisci2.ucsd.edu/foundation/documents/06Downs1957.pdf>.
11. Lazarsfeld P. F., Berelson B., Gaudet H. The People's Choice : How the Voter Makes up His Mind in a Presidential Campaign. URL : [peopleschoice%20.pdf](http://peopleschoice.org/2019/07/07/peopleschoice%20.pdf).
12. Rosenberg S. W., Bohan L., McCafferty P., Harris K. The Image and the Vote: The Effect Of Candidate Representation on the Voter Preference. American Journal of Political Science. 1986. Vol. 30. P. 108-127.

Резюме

Винничук О. кандидат политических наук, доцент кафедры политологии и философии Каменец-Подольского национального университета имени Ивана Огиенко

Билецкая Т. кандидат соц. наук, доцент кафедры психологии, педагогики и социально-экономических дисциплин Национальной академии Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕКЛАМЕ: УКРАИНСКИЙ ОПЫТ

В статье представлен анализ психологической составляющей в политической рекламе с учетом украинских реалий и практик. Определено, что политическая реклама в условиях глобализирующегося информационного общества выступает средством активного психологического воздействия на человеческую психику, стимулируя ее эмоции, регулируя поведение, направляя политическое сознание. Авторы проследили особенности технологий, которые чаще всего используются в сфере отечественной политической рекламы.

Ключевые слова: реклама; политическая реклама; психология политической рекламы; массовое сознание; манипулятивные технологии.

Summary

Vinnichuk O. Candidate of Political Science, Associate Professor of the Department of Political Science and Philosophy Kamyanets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko

Biletskaya T. candidate social. Sciences, Associate Professor of the Department psychology, pedagogy and socio-economic disciplines National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky

PSYCHOLOGICAL ASPECTS IN POLITICAL ADVERTISING: UKRAINIAN EXPERIENCE

***Introduction** Changes which happened during development of the Ukrainian society in past decades and accompanied by significant socio-political transformations, previous power structures break up rethinking and transformation of the system of social values and ideals, has determined an attention of scientists on researching the institutes which make influence on the mass consciousness. Among them key role belongs to communicative structures and mechanisms of information transfer. The area within which manipulative practices are most often used is the institution of political advertising. Its main tasks are to stimulate public attention and interests in political events, vicissitudes, formation of motivated preferences of citizens, their political and electoral activity. In order to realize such influence, various tools and methods are used, the spectrum of which is constantly expanding and improving. We will trace the most common domestic practices of political advertising.*

Purpose *The purpose of the work is to analyze the psychological component in political advertising, taking into account Ukrainian practice.*

Methods: *During the study, the following methods were used: analytical, on the basis of which a number of signs of political advertising were highlighted, the psychological peculiarities of its impact on mass consciousness and behavior were investigated. The authors also used a systematic method by which political advertising is considered as a complex process, the most important elements of it are identified, their interdependence and mutual predetermine are traced;*

Originality

The 2019 presidential and parliamentary campaign in Ukraine showed continuous manipulation on the topic of "new faces", besides the following manipulative technologies were also used:

- political competence of new people (managerial experience is not political competence);*
- calls for the destruction of the old political system, in the absence of key aspects in the programs, in addition to populism (the goal is to get the support of the electorate);*
- party presentations are only bright wrappers, not the essence of a new product, because nobody talks about ideology or strategy of change;*
- "promoting bright" – concerts, shows, performances – is an attempt to emotionally bribe the electorate, not appealing to the minds of voters.*

These aspects point to the use of traditional outdated approaches to the conduct of the election campaign, despite the society's requests for updated techniques for running election races.

Conclusion *The adoption of a balanced and competent decision of the voter depends largely on proper awareness from different sources (outdoor advertising, souvenir advertising, media, internet sources, etc.) about the personalities of subjects of the political process, their election programs, the level of electoral activity, political consciousness of citizens, psychological readiness to make a politically balanced decision.*

Further research within this problem is advisable to direct in the direction of researching trends of manipulative influence of political advertising on the Ukrainian electorate, as well as ways of legislative restriction in the use of hidden psychological influence

Key words: *advertising; political advertising; psychology of political advertising; mass consciousness; manipulative technologies.*

Автори заявляють об відсутності конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 25.12.20.

Головченко С. І. кандидат економічних наук Черкаський інституту пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України <https://orcid.org/0000-0002-6782-5221>

Школяр Є. В. кандидат психологічних наук Черкаський інституту пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України <https://orcid.org/0000-0002-7304-1677>

Хряпак С. О. кандидат філологічних наук Черкаський інституту пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України <https://orcid.org/0000-0001-9078-976X>

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-КОГНІТИВНОГО КОМПОНЕНТУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ КУРСАНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДСНС УКРАЇНИ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті представлені результати дослідження інтелектуально-когнітивного компоненту психологічної готовності у курсантів закладів вищої освіти ДСНС України. Одержані емпіричні дані виявили відмінності у ступені виразності показників, що характеризують зазначений структурний компонент психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: інтелектуально-когнітивний компонент; психологічна готовність; курсанти; фахівець оперативно-рятувальної служби; професійна діяльність.

Вступ. Професія фахівця оперативно-рятувальної служби цивільного захисту не нова та згідно із довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників МНС України відноситься до ризиконебезпечних, що проходить в особливих, а іноді в екстремальних умовах. Продовжуючи думку, зазначимо, що кваліфікаційні вимоги до фахівців зазначеного профілю це базова вища освіта та стаж роботи не менше двох років [1, 2].

Аналіз стану техногенної та природної небезпеки в Україні, а також аналіз дисертаційних робіт за напрямом психологія діяльності в особливих умовах по працівникам різних категорій за останні роки показав, що однією з основних проблем у сфері цивільного захисту з року в рік залишаються недостатня підготовка керівного складу та фахівців, діяльність яких в органах виконавчої влади пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту.

Зазначені умови зумовлюють необхідність підготовки курсантів, готових до ефективного виконання завдань зумовлених професійною діяльністю.

Між іншим, процес підготовки курсантів, який проходить в умовах закладах вищої освіти Державної служби України з надзвичайних

ситуацій сьогодні переважно відбувається з використанням інформаційної моделі навчання, сутність якої полягає в сприйнятті інформації курсантом, її засвоєння та демонстрації ступеня засвоєння. Даний процес сприяє формуванню репродуктивного способу вирішення професійних завдань, пасивності та низького рівня мотивації до професійної діяльності пов'язаної з особливими умовами, недостатнього обсягу та якості засвоєних знань і сформованих професійних умінь.

Крім того ж, вище згадана проблема загострюється певними протиріччями оперативно-рятувальної служби цивільного захисту: між прагненням фахівців до особистісно-професійного розвитку та особливостями оперативно-рятувальної діяльності, які блокують прояви ініціативи та творчості; між високим рівнем вимог, що пред'являються до професійної підготовки молодих фахівців, їх соціальним статусом в суспільстві й відсутністю адекватної системи матеріального й морального стимулювання; наявністю постійних непланових завдань, високою завантаженістю, дефіцитом часу й у, більшості випадків, умов для належного відпочинку.

Подолання зазначених суперечностей неможливе без цілеспрямованої роботи з формування відповідного рівня психологічної готовності у майбутнього фахівця ОРСЦЗ, що є однією з центральних задач навчально-виховної роботи керівників та викладачів ЗВО ДСНС України, де відбувається безпосередня професіоналізація.

Психологічна готовність курсанта-випускника – це суттєва передумова ефективності його діяльності після закінчення ЗВО. Психологічна готовність допомагає фахівцю успішно виконувати свої обов'язки, правильно використовувати знання, досвід, зберігати самоконтроль та перестроюватись при появі нових непередбачуваних труднощів.

Психологічна готовність майбутнього фахівця ОРСЦЗ визначається низкою структурних компонентів основними з яких є: мотиваційний, інтелектуально-когнітивний та регуляторний.

Поруч із мотиваційною та регуляторною сферами особистості, які в цілому визначають професійну придатність до професії фахівця ОРСЦЗ, важливе місце належить інтелектуально-когнітивному компоненту психологічної готовності, в основі якого лежать уявлення про труднощі оперативних завдань, які потрібно виконати, на основі попереднього досвіду; оцінка своїх можливостей на основі знань, умінь та навичок, набутих в процесі підготовки, знання та уявлення про особливості й умови діяльності, вимоги до особистості. Перевірка інтелектуально-когнітивного компоненту психологічної готовності у майбутніх фахівців ОРСЦЗ до відповідності існуючим вимогам майбутньої спеціальності є важливим етапом відбору кандидатів в структурні підрозділи служби. Від сформованості інтелектуально-когнітивного компоненту залежить швидкість та ефективність реагування на постійні зміни, що відбуваються в процесі професійної діяльності, ставлення до дійсності та вміння знаходити оригінальні нестандартні рішення в екстремальних умовах.

Враховуючи значимість інтелектуально-когнітивної сфери психіки, яка безумовно є пріоритетною в будь якій діяльності, а особливо професійній діяльності, яка пов'язана з екстремальними умовами, набуває актуальності проблема дослідження, формування,

удосконалення та пошуку дієвих засобів розвитку інтелектуально-когнітивного компоненту психологічної готовності у майбутніх фахівців ОРСЦЗ.

Теоретичне підґрунтя. При дослідженні інтелектуально-когнітивних складових працівників різних професій зроблений у наукових працях, В.А. Бодрова, В.П. Буга, В.В. Вареника, Л.А. Гонтаренко, Г.С. Грибенюка, М.А. Кришталі, А.С. Куфлієвського, Д.В. Лебєдєва, С.М. Миронця, А.Г. Снісаренка, О.В. Тимченка, М.В. Фомича та інших.

Роботи науковців були направлені на дослідження в професійній діяльності пілотів та курсантів авіації, офіцерів ЗСУ, пожежного-рятувальника, начальника караулу, працівника чергово-диспетчерської служби, фахівця водозахисних формувань аварійно-рятувального підрозділу, фахівця Державної воєнізованої гірничорятувальної служби, газодимозахисника-рятувальника і фахівця Державної спеціалізованої аварійно-рятувальної служби пошуку і рятування туристів тощо.

Однак інтелектуально-когнітивний компонент психологічної готовності у курсантів не вивчався, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Виявити основні критеріальні показники інтелектуально-когнітивного компоненту психологічної готовності та вивести інтегральний показник сформованості зазначеного структурного компоненту у майбутніх та досвідчених фахівців ОРСЦЗ на різних етапах професіоналізації.

Методи дослідження. До групи досвідчених увійшло 62 фахівці ОРСЦЗ віком від 27 до 30 років, зі стажем перебування на посаді начальника караулу п'ять років, які згідно із кваліфікаційними вимогами мають базову вищу освіту відповідного напрямку підготовки за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавр, спеціаліст, магістр, у службовій діяльності добрі та відмінні показники з професійної підготовки.

До групи майбутніх фахівців ОРСЦЗ увійшли курсанти Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля оперативного напрямку підготовки 1-го курсу – 47 чоловік, 2-го курсу – 50 чоловік, 3-го курсу – 115 чоловік та 4-го курсу – 149 чоловік, віком

Питання психології

від 17 до 22 років, які перебувають на етапі підготовки до професійної діяльності у ЗВО ДСНС України.

Для вирішення поставлених завдань на початковому етапі емпіричного дослідження нами був використаний метод експертного оцінювання. Дослідження проводилось у вигляді анкетування начальників караулів ОРСЦЗ з досвідом роботи на займаній посаді не менше трьох років. Критеріальним показником психологічної готовності майбутніх фахівців ОРСЦЗ ми обрали професійно важливі якості, що на нашу думку більш повно та ґрунтовно характеризують визначений феномен.

Враховуючи досвід роботи вказаних фахівців, а також той факт, що згідно із зведеними даними 85% випускників оперативного профілю ЗВО ДСНС України призначаються на первину посаду начальника караулу ОРСЦЗ, ми запропонували оцінити ступінь важливості уже визначених та науково-обґрунтованих професійно важливих якостей, необхідних для формування психологічної готовності у майбутніх фахівців ОРСЦЗ. Відповідно до процедури, оцінювання проводилося експертами за 5-ти бальною шкалою, у бік зростання значущості від 1 до 5, що дозволило визначити ступінь необхідності кожної окремої якості в контексті психологічної готовності ОРСЦЗ.

В дослідженні взяло участь 235 начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. За умовою нашого дослідження нами були відібрані лише ті якості, які отримали середнє арифметичне значення ($\bar{X}$) в межах від 4 до 5 балів (з точністю до сотих).

Виходячи з експертного оцінювання до інтелектуально-когнітивного компоненту увійшли такі якості:

- вміння просторово мислити (здатність до відображення просторових і часово-просторових властивостей та відношень у навколишньому середовищі фахівця);
- вміння швидко та правильно оцінювати ступінь важливості вхідної інформації;
- критичність мислення;

- оперативність мисленевих процесів;
- аналітичний склад розуму та прогностичні здібності;
- значний об'єм уваги;
- вміння швидко переключати та розподіляти увагу в умовах дефіциту часу;
- вміння відтворювати почуте та побачене;
- здатність легко запам'ятовувати словесно-логічний та наочно-образний матеріал;
- здатність до організації спільної діяльності та контролю її результатів;
- вміння взаємодіяти з іншими;
- вміння вирішувати проблеми;
- вміння працювати з колективом;
- здатність представляти та відстоювати інтереси колективу караулу;
- вміння здійснювати психологічний вплив на оточуючих;
- здатність чітко та лаконічно формулювати накази та повідомлення.

Для вивчення інтелектуально-когнітивного компоненту психологічної готовності у майбутніх фахівців ОРСЦЗ ми використали наступний перелік психодіагностичних методик: “Методика вивчення лідерських якостей”, методика “Оперативна слухова пам'ять”, методика “Пам'ять на образи” та “Програмний тестовий комплекс для професійного психофізіологічного відбору спеціалістів, які зайняті на роботах з підвищеною небезпекою. Версія 1.001” розроблений Центром психофізіологічної експертизи працівників для виконання робіт підвищеної небезпеки Державним підприємством “Головний навчально-методичний центр”, Державного Департаменту промислової політики, охорони праці та гірничого нагляду ДСНС України.

Результати і обговорення. З огляду на зазначене нами проведено емпіричне дослідження щодо виявлення прояву інтелектуально-когнітивного компонента психологічної готовності по курсах у майбутніх фахівців ОРСЦЗ та у еталонної групи досвідчених фахівців ОРСЦЗ.

Середньогрупові результати обстеження наведені в таблиці 1.

Середньогрупові результати дослідження інтелектуально-когнітивного компоненту психологічної готовності у курсантів

<i>Досліджувані характеристики</i>	<i>1 курс</i>	<i>2 курс</i>	<i>3 курс</i>	<i>4 курс</i>	<i>Фахівці</i>
Увага	55,74	51,82	50,51	54,22	53,25
Швидкість переключення уваги	48,46	46,48	50,93	52,40	53,55
Орієнтація у просторі	50,23	50,76	50,39	52,79	53,05
Здатність приймати рішення та дії в екстремальних умовах	44,40	46,9	43,81	48,25	53,85
Уміння вирішувати проблеми	11,89	13,94	13,44	13,11	15,2
Наявність творчого підходу	12,70	12,94	16,17	15,13	16,2
Вплив на оточуючих	13,72	15,12	12,82	13,25	15,2
Знання правил організаційної роботи	13,76	15,16	13,56	13,20	15,6
Організаційні здібності	13,72	15,12	15,83	13,31	15,5
Уміння працювати з групою	13,28	15	15,97	12,7	15,3
Об'єм оперативної слухової пам'яті	6	5,64	5,82	5,81	5,9
Об'єм образної пам'яті	6,57	6,64	6,34	6,21	6,7

Оцінюючи загальний рівень інтелектуально-когнітивного компоненту ми перевели його в інтегральну величину, що дозволить в цілому оцінити рівень сформованості зазначеного компоненту психологічної готовності (рис. 1). Виходячи з вказаних показників можемо побачити, що в процесі професіоналізації спостерігається певна динаміка в бік збільшення, а потім зменшення інтегрального показника.

Аналіз отриманих даних свідчить про те, що загальний рівень сформованості інтелектуально-когнітивного компоненту

психологічної готовності досвідчених фахівців ОРСЦЗ знаходиться на високому рівні та пояснюється закономірним процесом формування професійного досвіду.

Натомість у курсантських групах ми спостерігаємо дещо іншу динаміку. За інтегральним показником рівень розвинутості інтелектуально когнітивного-компоненту у курсантів 1 курсу середній з наближенням до низького, у курсантів 2 та 3 курсів показник вищий за середній, у курсантів 4 (випускного курсу) показник середній.

Рис. 1 Загальний рівень інтелектуально-когнітивного компоненту психологічної готовності у майбутніх фахівців ОРСЦЗ

Питання психології

Наступним етапом дослідження стала оцінка статистичної значимості отриманих відмінностей в показниках між фахівця та

майбутніми фахівцями ОРСЦЗ (курсантами-випускниками 4-го курсу) таблиця 2.

Таблиця 2

Показники рівня сформованості показників інтелектуально-когнітивного компоненту психологічної готовності при порівнянні досліджуваних груп

Критеріальний показник	4 курс	Фахівці	Значення критерія Стьюдента
Увага	54,22 $\pm$ 2,14	53,25 $\pm$ 1,41	1,968
Швидкість переключення уваги	52,40 $\pm$ 3,99	53,55 $\pm$ 1,09	1,274
Орієнтація у просторі	52,79 $\pm$ 4,04	53,05 $\pm$ 1,46	0,282
Здатність приймати рішення та дії в екстремальних умовах	48,25 $\pm$ 5,47	53,85 $\pm$ 1,13	4,545*
Уміння вирішувати проблеми	13,10 $\pm$ 2,59	15,20 $\pm$ 0,83	3,596*
Наявність творчого підходу	15,13 $\pm$ 2,42	16,20 $\pm$ 1,19	1,932
Вплив на оточуючих	13,25 $\pm$ 2,76	15,20 $\pm$ 1,39	3,100*
Знання правил організаційної роботи	13,20 $\pm$ 2,55	15,60 $\pm$ 1,35	4,115*
Організаційні здібності	13,31 $\pm$ 1,92	15,50 $\pm$ 2,11	4,742*
Уміння працювати з групою	12,70 $\pm$ 1,85	15,30 $\pm$ 1,26	5,076*
Об'єм оперативної слухової пам'яті	5,80 $\pm$ 1,77	5,90 $\pm$ 1,37	0,229
Об'єм образної пам'яті	6,21 $\pm$ 1,62	6,70 $\pm$ 1,56	1,271

У ході дослідження було встановлено відсутність значущих відмінностей між порівнювальними групами за показниками увага, швидкість переключення уваги, орієнтація у просторі, наявність творчого підходу, об'єм оперативної слухової пам'яті, об'єм образної пам'яті.

Незначне перевищення показника «увага», яке є у групі курсантів 4 курсу не досягає достовірного значення ($t=1,968$), натомість значення показника «швидкості переключення уваги» у фахівців ОРСЦЗ дещо вищий, хоча показник також не досягає критичного значення ($t=1,274$).

Зазначимо, що рівень розвинутої такого показника як «орієнтація у просторі» є високий для обох груп досліджуваних, проте значущих розбіжностей не спостерігаємо ($t=0,282$), залишається лише відмітити, що зазначений показник у групі фахівців ОРСЦЗ вищий, ніж у групі курсантів, що пояснюється значним досвідом роботи на займаній посаді.

Характеризуючи показник «наявність творчого підходу» відмітимо, що середній рівень розвинутої спостерігається у курсантів 4 курсу, у фахівців він знаходиться

на високому рівні розвитку. Достовірних відмінностей між показниками зазначених груп не виявлено ($t=1,932$).

Середній рівень розвитку без значущих відмінностей ($t=0,229$) та ($t=1,271$) спостерігається у таких характеристик інтелектуально-когнітивного компоненту як «об'єм оперативної слухової пам'яті» та «об'єм образної пам'яті» відповідно. Зазначені середньо групові показники дозволяють охарактеризувати респондентів порівнювальних груп середнім рівнем розвитку тості досліджуваних властивостей пам'яті, що свідчить про належний та достатній для професійної діяльності перебіг основних мнемічних процесів: запам'ятовування, утримання, та відтворення.

По показнику «здатність приймати рішення та дії в екстремальних ситуаціях» є достовірні відмінності ($t=4,545$). У групі досвідчених фахівців він добре розвинутий та вкрай необхідні фахівцю ОРСЦЗ характеристики: критичність та оперативність мислення, вміння оцінювати та прогнозувати обстановку, тощо. Значно нижчим цей показник є у групі курсантів, що

підтверджується t-критерієм Стьюдента. Причину таких розходжень ми бачимо в наявності у курсантів тривожності і як наслідок значна кількість помилок при виконанні завдань, умовою яких є дефіцит часу, помилковість в рішеннях під час оцінки оперативної обстановки при недостатності інформації. На відміну від курсантів досвідчені фахівці ОРСЦЗ швидко орієнтуються у складних ситуаціях професійної діяльності, приймають вірне рішення, незважаючи на дефіцит часу та інформації.

Проведене порівняння показників «уміння вирішувати проблеми», «вплив на оточуючих», «знання правил організаційної роботи», «організаційні здібності», «вміння працювати з групою», дозволило встановити низку достовірних відмінностей ($t=3,596$; $t=3,1$; $t=4,115$; $t=4,742$; $t=5,076$ – відповідно), зокрема у курсантів на відміну від досвідчених нижчі показники, всі вони мають середній рівень розвинутості, про те як у досвідчених – високий.

Аналізуючи отримані дані, можна відмітити, що курсанти на відміну від досвідчених фахівців ОРСЦЗ у своїй поведінці проявляють соціальну незрілість, несамотійність у прийнятті відповідних управлінських рішень, пасивність, не здатність до організації праці підлеглих. Досвідчені фахівці навпаки характеризуються як гарні управлінці, організатори, які здатні визначити мету професійної діяльності, поставити завдання перед підлеглими та контролювати їх виконання, а також нести відповідальність за наслідки від них.

Дані показники характеризують респондентів досвідченої групи як фахівців, які охоче виконують відповідальні завдання, прагнуть до керівництва, у критичних та екстремальних ситуаціях стають опорою для інших, мають власний індивідуальний стиль роботи з підлеглими, тобто володіють на високому рівні необхідними лідерськими характеристиками фахівця ОРСЦЗ. Курсанти на відміну від колег із досвідом демонструють схильність до змін, неорганізованість, низький рівень відповідальності, недостатність сміливості. Це пояснюється відсутністю у курсантів досвіду управлінської діяльності, що вказує на значні недоліки в організації навчальної та самостійної діяльності курсантів у ЗВО ДСНС України.

Висновки. Таким чином на основі результатів аналізу та узагальнення результатів дослідження інтелектуально-когнітивного компоненту психологічної готовності у майбутніх фахівців та фахівців ОРСЦЗ нами встановлено: сукупність критеріальних характеристик, що визначають психологічну готовність у майбутніх фахівців ОРСЦЗ; за допомогою інтегрального показника визначено досліджена динаміка формування інтелектуально-когнітивного компонента в умовах вищого навчального закладу ДСНС України по курсах; за допомогою t-критерія Стьюдента визначено характеристики, які мають достовірні відмінності, та потребують психолого-педагогічного впливу, для усунення недоліків в процесі підготовки зазначених фахівців в умовах ЗВО ДСНС України.

Список використаних джерел

1. Наказ ДСНС України від 05.08.2018 р. № 707 «Про затвердження Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників у сфері цивільного захисту». – К. : ДСНС України, 2018. – 127 с. – (Нормативний документ ДСНС України. Наказ).
2. Снісаренко А.Г. Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України: дис. ... кандидата психологічних наук: 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» / Снісаренко Андрій Григорович. – Харків., 2011. – 243.
3. Фомич М.В. Теоретичні аспекти до формування моделі психологічної готовності фахівців пожежно-рятувальних підрозділів / М.В. Фомич // Пожежна безпека: теорія і практика, 2014. – №6. – С. 115-120.

References

1. Nakaz DSNS Ukrainy vid 05.08.2018 r. № 707 «Pro zatverdzhennia Dovidnyka kvalifikatsiinykh kharakterystyk profesii pratsivnykiv u sferi tsivlnogo zahistu». – K. : DSNS Ukrainy, 2018. – 127 s. – (Normatyvnyi dokument DSNS Ukrainy. Nakaz) (in Ukraine).
2. Snisarenko A.H. Profesiografichniy analiz diialnosti nachalnykiv karauliv Operativno-riatuvalnoi sluzhby tsyvilnoho zakhystu MNS Ukrainy: dys. ... kandydata psykholohichnykh nauk: 19.00.09 – «Psykhologhiia diialnosti v osoblyvykh umovakh» / Snisarenko Andrii Hryhorovych. – Kharkiv., 2011. – 243 (in Ukraine).
3. Fomych M.V. Teoretychni aspekty do formuvannya modeli psykologichnoyi gotovnosti faxivciv pozhezhno-ryatuval'nykh pidrozdiliv / M.V. Fomych // Pozhezhna bezpeka: teoriya i praktyka, 2014. – №6. – S. 115-120 (in Ukraine).

Резюме

Головченко С. И. кандидат экономических наук Черкасский институт пожарной безопасности им. Героев Чернобыля Национального университета гражданской защиты Украины
Школяр Е. В. кандидат психологических наук Черкасский институт пожарной безопасности им. Героев Чернобыля Национального университета гражданской защиты Украины
Хряпак С. А. кандидат филологических наук Черкасский институт пожарной безопасности им. Героев Чернобыля Национального университета гражданской защиты Украины

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО-КОГНИТИВНОГО КОМПОНЕНТА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ КУРСАНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ ГСЧС УКРАИНЫ К БУДУЩЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье представлены результаты исследования интеллектуально-когнитивного компонента психологической готовности у курсантов высших учебных заведений ДСНС Украины. Полученные эмпирические данные обнаружили различия в степени выраженности показателей, характеризующих указанный структурный компонент психологической готовности к будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: интеллектуально-когнитивный компонент; психологическая готовность; курсанты; специалист оперативно-спасательной службы; профессиональная деятельность.

Summary

Golovchenko S. I. PhD in economics sciences Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes of National University of Civil Defense of Ukraine
Shkoliar Ye. V. PhD in psychological sciences Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes of National University of Civil Defense of Ukraine
Khriapak S. O. PhD in philological sciences Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes of National University of Civil Defense of Ukraine

THE DYNAMICS OF DEVELOPMENT OF THE INTELLECTUAL AND COGNITIVE COMPONENT OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF STATE EMERGENCY SERVICE OF UKRAINE FOR FUTURE PROFESSIONAL ACTIVITY

The psychological readiness of a graduate cadet is an essential prerequisite for the effectiveness of his activities after graduation. Psychological readiness helps a specialist to successfully perform their duties, use knowledge, experience, maintain self-control and adjust when new unforeseen difficulties arise.

Along with the motivational and regulatory areas of personality, which generally determine the professional suitability for the profession of ORFCP, an important place belongs to the intellectual and cognitive component of psychological readiness, which is based on ideas about the difficulties of operational tasks to be performed, based on previous experience; assessment of their capabilities on the basis of knowledge, skills and abilities acquired in the process of training, knowledge and understanding of the features and conditions of activity, requirements for the individual. Verification of the intellectual and cognitive component of psychological readiness of future

specialists of ORFCP to compliance with the existing requirements of the future specialty is an important stage in the selection of candidates for structural units of the service. The speed and efficiency of response to constant changes that occur in the process of professional activity, attitude to reality and the ability to find original non-standard solutions in extreme conditions depend on the formation of the intellectual-cognitive component.

The purpose of the article. *To identify the main criteria of the intellectual and cognitive component of psychological readiness and derive an integrated indicator of the formation of this structural component in future and experienced specialists of ORFCP at different stages of professionalization.*

Research methods. *Assessing the general level of the intellectual and cognitive component, we transferred it into an integral quantity, which will allow us to assess the overall level of formation of this component of psychological readiness. Based on these indicators, we can see that in the process of professionalization there is a certain dynamics in the direction of increasing and then decreasing the integrated indicator.*

Research results. *These indicators characterize the respondents of the experienced group as professionals who are willing to perform responsible tasks, strive for leadership, in critical and extreme situations become a support for others, have their own individual style of working with subordinates, ie have a high level of necessary leadership characteristics. Cadets, unlike experienced colleagues, show a tendency to change, disorganization, low level of responsibility, lack of courage. This is explained by the lack of cadets' experience in management, which indicates significant shortcomings in the organization of educational and independent activities of cadets in the structure of SES of Ukraine.*

Conclusions and prospects for further research. *Thus, based on the results of analysis and generalization of the results of the study of the intellectual and cognitive component of psychological readiness of future specialists and specialists of ORFCP, we have established: a set of criteria that determine the psychological readiness of future specialists of ORFCP; by means of the integrated indicator the investigated dynamics of formation of an intellectual and cognitive component in the conditions of the higher educational institution of the SES of Ukraine on courses is defined; with the help of Student's t-test, characteristics that have significant differences and require psychological and pedagogical influence to eliminate shortcomings in the training of these specialists in the conditions of the SES of Ukraine were identified.*

Key words: *intellectual and cognitive component; psychological readiness; cadets; operational and rescue service specialist; professional activity.*

Автори заявляють об відсутності конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 27.11 20

Грилюк С. М. викладач кафедри морально-психологічного забезпечення гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського
<https://orcid.org/0000-0011-8414-4949>

ОСОБЛИВОСТІ ОБСТЕЖЕННЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ ЗА ДОПОМОГОЮ ПРОГРАМНО-АПАРАТНОГО КОМПЛЕКСУ “ПФД-2”

У статті розглядається особливості проведення психофізіологічного діагностування функціональних станів учасників бойових дій із застосуванням програмно-апаратних комплексів для оцінки ефективності програм психологічної реабілітації.

Ключові слова: психологічна допомога; програмно-апаратний комплекс; діагностування; функціональний стан; психофізіологічне обстеження.

Актуальність теми. Охорона психічного здоров'я та надання психологічної допомоги особистості є надзвичайно актуальною суспільною проблемою і, зокрема, в Україні. В Збройних Силах України проблематика психологічної допомоги військовослужбовцям останнім часом набула виключного значення. На нашу думку якість надання психологічної допомоги прямо-пропорційно залежить від того на скільки ми об'єктивно проведемо обстеження військовослужбовця, зокрема із застосуванням програмно-апаратних комплексів. Водночас, застосовуючи програмно-апаратні комплекси ми досліджуємо психофізіологічні особливості особистості, які є незмінними. На етапі діагностування та визначення методів надання психологічної допомоги та після проведення зазначених заходів ми аналізуємо результати відповідних впливів, що виявляється у позитивній динаміці психофізіологічних показників.

Мета статті. Основною ціллю дослідження було проаналізувати особливості психофізіологічного обстеження учасників бойових дій на етапі психологічного відновлення через застосування програмно апаратних комплексів, зокрема “ПФД-2” для визначення змін функціонального стану після участі у бойових діях.

Методи дослідження. Під час дослідження використовувались загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціальні методи.

Результати і обговорення. За звичай обстеження військовослужбовців щодо сформованості та психічної стійкості та визначення психологічної придатності визначається на етапі професійно-психологічного відбору. За допомогою програмно-апаратних комплексів на етапі дослідження рівня сформованості і розвитку психічної стійкості військовослужбовців визначаються показники: сили-слабкості нервової системи, особистої тривожності, ступені ризику, емоційної реактивності, невротичності, типологічні особливості; поведінкові і вегетативні особливості, психомоторні реакції, загальна психологічна стійкість; вольові якості особистості; об'єктивні фізіологічні показники – частота пульсу, дихання, артеріального тиску; варіативність психіки [4, 30]. На наш погляд за допомогою психодіагностичних комплексів ми можемо здійснювати оцінку функціонального стану після виконання завдань у районі бойових дій, а також після проведення заходів психологічного відновлення особового складу. Функціональний стан є базисом, який відображає та інтегрує всі чинники: індивідуальні та особистісні особливості суб'єкта, рівні його професійної підготовки, зміст і специфіка військової діяльності, комплекс природних і технічних умов тощо [4, 31].

Поняття “функціональний стан” організму людини в сучасній науковій літературі часто використовується для характеристики загального стану людини, пов'язаного з

виконанням трудової, навчальної діяльності і знаходженням в певному суспільному середовищі, що вкрай актуально під час її зміни, або зміни умов її проведення [5, 323].

Отже, функціональний стан логічно трактувати як спроможність людини виконувати службові обов'язки. На даний час існує багато прийомів і способів оцінки функціонального стану людини, від анкетування до програмно-апаратної діагностики. Водночас

Під час дослідження ми проводили психофізіологічне обстеження за допомогою програмно-апаратного комплексу (далі - ПАК) для психофізіологічних досліджень на базі приладу "ПФД-2", (zareestrovano za № 5850 deklaracija pro vidpovidnist' № АСТЕР0001/2019 від 27.09.2019) [2].

У ПАК на базі приладу "ПФД-2" для психофізіологічних досліджень використовуються як апаратна так і програмна частини. Пред'явлення світлових стимулів для методик, що пов'язані з вимірюванням часу, здійснюється в спеціальних окулярах, а реєстрація часу реакції здійснюється блоком управління. Крім того до комплексу приладу входить спеціальна клавіатура. Зазначені конструктивні особливості комплексу дозволяють домогтися максимальної однаковості отриманих результатів обстеження.

За допомогою програмного забезпечення комплексу здійснюється автоматична обробка результатів обстеження, формуються необхідні бази даних, а обстежувані класифікуються за ступенем придатності до виконання конкретної професійної діяльності. До складу ПАК входить блок управління, окуляри та головні телефони для пред'явлення стимулів, клавіатура, а також програмне забезпечення, з допомогою якого здійснюється управління роботою комплексу та обробка отриманих даних. Зазначені аксесуари під'єднуються до блоку управління, який під'єднується до комп'ютера.

Для покращення точності та об'єктивності дослідження ПАК реєстрація часу обстежуваних здійснюється блоком управління комплексу.

Крім того, програмне забезпечення комплексу дозволяє швидко додавати до

існуючого переліку додаткові методики і тести.

Тестування учасників бойових дій ми розпочинали з загальної інструкції: інформації про цілі і обсяг дослідження, пояснення необхідності точно виконувати інструкцію до проведення методики, сумлінного ставлення до завдань тесту.

Функціональний стан досліджуваних залишався сталим завдяки однаковим умовам, які були створені на місці проведення досліджень.

За допомогою ПАК ми оцінювали:

- функціональну рухливість нервових процесів та силу нервових процесів;
- критичну частоту злиття світлових мерехтінь;
- латентний період простої зорово-моторної реакції;
- латентний період простої слухо-моторної реакції;
- латентний період складної зорово-моторної реакції;
- латентний період складної слухо-моторної реакції;
- реакцію на рухомий об'єкт;
- орієнтацію в просторі;
- увагу;
- оперативну пам'ять [1, 16; 2, 28].

Для оцінки лабільності нервової системи використовувалась модифікована методика визначення критичної частоти злиття мерехтінь Пейсахова Н.М., реалізована за допомогою ПАК, що використовується для психофізіологічних досліджень на базі приладу "ПФД-2".

Критичну частоту злиття світлових мерехтінь характеризує максимальну частоту світлових мерехтінь, при якій вони ще розрізняються випробуваним як роздільні: чим швидше виникають і припиняються нервові процеси, тим більше циклів в одиницю часу можуть відтворити нервові структури, що сприймають зорову інформацію, тим вище будуть показники критичної частоти миготіння. [3, 93].

Просту зорово-моторну реакцію характеризує швидкість проведення збудження по рефлекторній дузі. Час простої зорово-моторної реакції є інтегральним показником, проте основну роль відіграє проведення

збудження по центральних утвореннях, що дозволяє розглядати час простої зорово-моторної реакції в якості критерію збудливості центральної нервової системи. Дослідження зазначеної реакції є однією з найбільш інформативних методик оцінки сили нервових процесів.

Для оцінки простих зорово-моторних реакцій використовується модифікована методика, що реалізована за допомогою ПАК для психофізіологічних досліджень на базі приладу “ПФД-2”, де подразником для стимуляції є світловий сигнал індикатора окулярів. Для цього обстежуваному необхідно якнайшвидше реагувати на появу світлового сигналу будь-якого кольору натисканням визначеної кнопки клавіатури приладу. За результатами вимірювань часу розраховуються: середнє значення латентного періоду простої зорово-моторної реакції, середнє квадратичне відхилення часу простої зорово-моторної реакції, відсоток “вискакуючи” значень реакції, що обчислений по відношенню до загальної кількості проведених випробувань [3, 4].

Даний метод вимірювання параметрів реакції на світловий стимул дозволяє оцінити функціональний стан центральної нервової системи.

Час простої слухо-моторної реакції, характеризує швидкість проведення збудження по рефлекторній дузі. Час простої слухо-моторної реакції є інтегральним показником, проте основну роль відіграє проведення збудження по центральних утвореннях, що дозволяє розглядати час простої слухо-моторної реакції в якості критерію збудливості центральної нервової системи.

Для оцінки простих слухо-моторних реакцій використовується модифікована методика, що реалізована з допомогою ПАК для психофізіологічних досліджень на базі приладу “ПФД-2”, де стимулюючим подразником є звуковий сигнал. Дослідження проводиться з використанням головних телефонів.

Час складної зорово-моторної реакції (реакція з перемиканням), характеризує швидкість проведення збудження по рефлекторній дузі. Час складної зорово-моторної реакції є інтегральним показником,

проте основну роль відіграє проведення збудження по центральних утвореннях, що дозволяє розглядати час складної зорово-моторної реакції в якості критерію збудливості центральної нервової системи. Дослідження складної зорово-моторної реакції є однією з найбільш інформативних методик оцінки сили і врівноваженості нервових процесів.

Методика вимірювання параметрів реакції на світловий стимул дозволяє оцінити функціональний стан центральної нервової системи і призначена для дослідження стійкості нервових процесів.

Для оцінки складних зорово-моторних реакцій використовується модифікована методика, що реалізована з допомогою ПАК для психофізіологічних досліджень на базі приладу “ПФД-2”. Перед початком обстеження учаснику бойових дій пояснюють як буде відбуватись дана процедура і попередньо ознайомлюють з клавішами клавіатури, з якими необхідно буде працювати. В даному досліді стимулюючим подразником є світлові сигнали зеленого та червоного кольору індикаторів окулярів. Відбувається спалах індикаторів поперемінно зеленого і червоного кольорів тривалістю 0,2 секунди і відбувається вимірювання швидкості реакції обстежуваного під час спалахів даних індикаторів. Для цього учаснику бойових дій необхідно якнайшвидше реагувати на появу світлового сигналу зеленого кольору натисканням кнопки “ПК” клавіатури приладу правою рукою, а червоного кольору – кнопки “ЛК” клавіатури приладу лівою рукою. Автоматично вимірюється час реакції випробуваного, фіксуються помилки пропуску заданого (червоного або зеленого) кольору і реагування на інший колір, запам'ятовується послідовність виведених кольорів.

Після цього аналогічно попередній методиці виключаються неправдоподібні результати, обчислюється відсоток «вискакуючих» реакцій щодо загального числа збуджуючих стимулів, автоматично розраховується середній час 20 складних зорово-моторних реакцій, його середньоквадратичне відхилення.

Характеристики розподілу часу реакції дозволяють оцінити ступінь напруги, готовності оператора до роботи, ступінь його

стомлення, а в ряді випадків – і наявність патологічних функціональних порушень або органічних розладів діяльності центральної нервової системи [Ошибка! Источник ссылки не найден.4].

Час складної слухо-моторної реакції (реакція з перемиканням), характеризує швидкість проведення збудження по рефлекторній дузі. Дослідження часу складної слухо-моторної реакції проводиться аналогічно дослідженню простої слухо-моторної реакції. Відмінності полягають у тому, що досліджуваній особі необхідно якнайшвидше натискати клавішу “ЛК” або “ПК” при появі звукових стимулів різної частоти. За допомогою генератора псевдовипадкових чисел з рівною ймовірністю вибирається і генерується стимул одного із передбачених програмою досліджень звуків. Автоматично вимірювалися час реакції випробуваного, фіксуються помилки пропуску заданого звуку і реагування на інший звук, запам'ятовується послідовність виведених звуків. Аналогічно попередній методиці виключаються неправдоподібні результати, обчислюється відсоток «вискакуючих» реакцій щодо загального числа збуджуючих стимулів [3, 4].

Для оцінки функціональної рухливості нервових процесів використовується модифікована методика, що реалізована з допомогою ПАК для психофізіологічних досліджень на базі приладу “ПФД-2”, де стимулюючими подразником є світлові сигнали зеленого, червоного та синього (гальмівний подразник) кольору індикаторів окулярів. Для цього обстежуваному необхідно якнайшвидше реагувати на появу світлового сигналу зеленого кольору натисканням кнопки “ПК” клавіатури приладу правою рукою, червоного кольору – кнопки “ЛК” клавіатури приладу лівою рукою, а появу стимулу синього кольору – пропускати, не натискаючи на жодну з кнопок. У даній методиці реалізований режим роботи “зі зворотним зв’язком, тобто в процесі виконання завдання постійно в автоматичному режимі здійснюється перевірка якості роботи. Якщо досліджувана особа правильно і в заданий час виконує настанову, то експозиція наступної задачі зменшується (початкове значення

експозиції 1с) на деякий заданий коефіцієнт, якщо завдання не виконано або виникло запізнення, то експозиція збільшується.

Після проведення дослідження визначається мінімальна, за весь час, дослідження експозиція подразника, яка і вважається оцінкою функціональної рухливості нервових процесів. Середнє значення експозиції, отримане без урахування стадії впрацювання досліджуваної особи, є оцінкою сили нервових процесів. Динамічність нервових процесів оцінюють за швидкістю досягнення стабільної експозиції в процесі дослідження. По мірі виконання завдання вона змінюється за експоненціальним законом, і показник динамічності знаходиться методом найменших квадратів [3, 4].

Оцінка врівноваженості нервових процесів проводилась за допомогою модифікованої методики дослідження реакції на рухомий об’єкт, що реалізована за допомогою ПАК для психофізіологічних досліджень на базі приладу “ПФД-2”.

Для виконання методики на екрані монітора комп’ютера обстежуваному подавалось зображення секундоміру та вказувався час необхідної зупинки секундної стрілки. Обстежуваному пропонується увімкнути секундомір натисканням кнопки “ВВОД” клавіатури приладу.

У подальшому, обстежуваний мав уважно стежити за пересуванням стрілки секундоміра і у момент пересічення відповідної позначки заданого часу зупинити її за допомогою тієї ж кнопки. Швидкість руху стрілки секундоміру задавалась автоматично. В програмі передбачено робота в режимі зворотного зв’язку, де в разі виконання вдалої за своєю точністю реакції швидкість маркера збільшувалась, а в разі невдалої – зменшувалась. Надійність діяльності вираховувалась як відсоток вдалих відповідей. В аналізі враховуються: максимальна швидкість руху маркера, середні арифметичні величин модулів відхилення реакції на перетинання маркером вертикальної лінії при вірному натисканні клавіш (відповідно до напрямку руху маркера).

Протягом обстеження рекомендувалося виконати 19 спроб для оптимального визначення схильності до того чи іншого виду

реакцій. За результатами вимірювань розраховувалися: процентне співвідношення помилок “випередження” і помилок “запізнювання” серед усіх зареєстрованих реакцій; середній час “випереджальних” і “запізнілих” реакцій; асиметрія реакцій досліджуваного та її характеристики [3, 4].

Для визначення особливостей сприйняття просторових відносин і репродуктивного мислення найбільше поширення дістала методика “Компаси”, що реалізується за допомогою ПАК для психофізіологічних досліджень. Обстеження проводиться шляхом послідовного пред’явлення на екрані монітору комп’ютера стилізованих зображень 20 компасів.

Обстежуваному необхідно визначити на кожному з даних компасів один з восьми напрямків, куди вказує стрілка, у «традиційній» системі координат, шляхом натискання відповідної кнопки клавіатури приладу. Після цього автоматично реєструється кількість і середній час правильних і помилкових рішень [4].

Для оцінки обсягу, концентрації, стійкості та переключення уваги використовується модифікована методика “Коректурна проба з кільцями Ландольта”. Для виконання методики на екрані монітору комп’ютера подається зображення таблиці з 512 кільцями Ландольта та визначається які саме кільця за місцем розриву потрібно позначати в процесі виконання тестового завдання.

Обстежуваному пропонується переглянути таблицю зліва направо та зверху донизу і, як можна скоріше та точніше, позначити кільця із заданим місцем розриву шляхом пересування рамки кнопкою клавіатури з зображенням стрілки. Позначення визначеного кільця відбувається шляхом натискання кнопки клавіатури з зображенням «галочки». Завершення виконання тестового завдання здійснюється шляхом натискання кнопки клавіатури з зображенням заокругленої стрілки. Після цього автоматично реєструється кількість переглянутих, правильно позначених, непозначених і помилково позначених кілець, а також середня тривалість виконання тестового завдання [4].

Для оцінювання оперативної пам’яті

доцільно використовувати модифіковану методику “Зорова пам’ять”, що реалізується за допомогою ПАК для психофізіологічних досліджень. Обстежуваному пропонується протягом 30 секунд запам’ятати довільно сформований комп’ютером набір із 6 різноманітних геометричних фігур, що пред’являється на екрані монітора.

Після стирання зображення на екрані монітору комп’ютера з’являється набір із 24 геометричних фігур, серед яких обстежуваному протягом 60 секунд потрібно визначити ті фігури, що були в комбінації для запам’ятовування. Даний тест повторюється тричі.

Після цього автоматично розраховується кількість правильно та помилково відтворених фігур, середня тривалість згадування правильно та помилково відтворених фігур [3, 4].

Для оцінювання схильності до ризику доцільно використовувати модифіковану методику “Схильність до ризику”, що реалізується за допомогою ПАК для психофізіологічних досліджень. Обстежуваному пропонується, за допомогою клавіатури, реагувати на появу червоного прямокутника на екрані монітору, після чого прийняти рішення чи наважитися він покращувати свій результат чи не наважитися. Тест повторювався 10 разів.

Висновки. Отже, за допомогою програмно-апаратного комплексу “ПФД-2” ми проводимо психофізіологічне обстеження функціонального стану військовослужбовців, які закінчили виконання місії на Сході України, визначали актуальний функціональний стан та проводили заходи психофізіологічної реабілітації, яка була розрахована на 14-18 днів. Після проведення заходів ми повторно проводили обстеження для визначення динаміки змін функціонального стану. Обстеження функціонального стану проводилось двічі: на початку реабілітаційної програми із застосуванням кінезіологічних технік та психофізіологічних процедур та повторно на 7-10 добу проходження зазначеної програми. В 85% обстежених спостерігалася позитивна динаміка змін функціонального стану.

Питання психології

Список використаних джерел

1. Кальниш В.В. Пути совершенствования профессионального психофизиологического отбора и мониторинга профессионально важных качеств специалистов, работающих в условиях с повышенной опасностью. *Український журнал з проблем медицини праці*. 2015. № 4 (45). С. 14-25.
2. Єна А.І. Методичні підходи до професійного психофізіологічного відбору як важливого чинника забезпечення ефективності професійної діяльності військовослужбовців. *Військова медицина України*. 2003. №3-4. С. 27-37.
3. Методика обстежень під час проведення лікарсько-льотної експертизи : посібник для лікарсько-льотних комісій / Верба А.В., Казмірчук А.П., Пашковський С.М. та ін.; Київ. 2018. 432 с.
4. Осьодло В.І. Діагностика, формування і розвиток психологічної готовності до професійної діяльності: методичні аспекти / В.І. Осьодло. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2015. № 1 (32). С. 30–32
5. Психологічний словник / Авт.-уклад. Синявський В.В., Сергєєнкова О.П./ За ред.. Побірченко Н.А., К. 2007 р, 336 с

References

1. Kalnysh, V.V. (2015). Puty sovershenstvovaniya professionalnogo psikhofiziologicheskogo otbora i monitorinha professionalno vazhnykh kachestv spetsialistov, rabotaiushchikh v usloviakh s povyshennoi opasnostiu [Ways to improve professional psychophysiological selection and monitoring of professionally important qualities of specialists working in conditions with increased danger]. *Ukrainskyi zhurnal z problem medytyny pratsi*. № 4(45) (in Russian).
2. Yena, A.I. (2003). Metodychni pidkhody do profesiinoho psikhofiziologichnogo vidboru yak vazhlyvoho chynnyka zabezpechennia efektyvnosti profesiinoi diialnosti viiskovosluzhbovtziv [Methodical approaches to professional psychophysiological selection as an important factor in ensuring the effectiveness of professional activities of servicemen]. *Viiskova medytyna Ukrainy*. №3-4 (in Ukrainian).
3. Verba, A.V., Kazmirchuk, A.P., Pashkovskiy, S.M. (2018). Metodyka obstezhen pid chas provedennia likarsko-liotnoi ekspertyzy : posibnyk dlia likarsko-liotnykh komisiin [Methods of examinations during the medical-flight examination: a guide for medical-flight commissions]. Kyiv (in Ukrainian).
4. Osodlo, V.I. (2015). Diahnostyka, formuvannia i rozvytok psikhologichnoi hotovnosti do profesiinoi diialnosti: metodychni aspekty [Diagnosis, formation and development of psychological readiness for professional activity: methodical aspects]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsialni nauky*. № 1 (32) (in Ukrainian).
5. Syniavskiy, V.V., Serhieienkova, O.P./ Za red.. Pobirchenko, N.A. (2007). *Psikhologichnyi slovnyk* [Psychological dictionary] / Avt.-uklad. K (in Ukrainian).

Резюме

Грилюк С. М. преподаватель кафедры морально-психологического обеспечения гуманитарного института Национального университета обороны Украины имени Ивана Черняховского

ОСОБЕННОСТИ ОБСЛЕДОВАНИЯ ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ С ПОМОЩЬЮ ПРОГРАММНО-АППАРАТНОГО КОМПЛЕКСА “ПФИ-2”

В статье рассматриваются особенности проведения психофизиологического обследования функциональных состояний участников боевых действий с использованием программно-аппаратных комплексов для оценки эффективности программ психологической реабилитации.

Ключевые слова: *психологическая помощь; программно-аппаратный комплекс; функциональное состояние; психофизиологическое обследование.*

Summary

Hryliuk S. Lecturer of the Moral and Psychological Support for the Troops (Forces) Department of Humanitarian Institute of National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskiy

FEATURES OF EXAMINATION OF PSYCHOPHYSIOLOGICAL QUALITIES WITH THE HELP OF SOFTWARE AND HARDWARE COMPLEX "PFD-2"

Abstract: *Mental health care and the provision of psychological assistance to individuals is an extremely important public problem, especially in Ukraine. In the Armed Forces of Ukraine, the issue of psychological assistance to servicemen has recently become extremely important.*

Purpose: *In our opinion, the quality of psychological care is directly proportional to how objectively we will conduct the examination of the serviceman, in particular with the use of software and hardware. At the same time, using software and hardware, we explore the psychophysiological characteristics of the individual, which are unchanged. At the stage of diagnosing and determining the methods of providing psychological care and after these measures, we analyze the results of the relevant effects, which is manifested in the positive dynamics of psychophysiological indicators. With the help of software and hardware at the stage of studying the level of formation and development of mental stability of servicemen, the following indicators are determined: strength-weakness of the nervous system, personal anxiety, degree of risk, emotional reactivity, neuroticism, typological features; behavioral and autonomic features, psychomotor reactions, general psychological stability; volitional qualities of personality; objective physiological indicators - pulse rate, respiration, blood pressure.*

In the software and hardware complex on the basis of the device "PPD-2" for psychophysiological research both hardware and software are used. Light stimuli for time measurement techniques are presented in special glasses, and the reaction time is recorded by the control unit. In addition, the device comes with a special keyboard. These design features of the complex allow to achieve maximum uniformity of the survey results

With the help of software and hardware, we evaluated:

functional mobility of nervous processes and strength of nervous processes;

critical frequency of flicker of light flickers;

latent period of simple visual-motor reaction;

latent period of simple auditory-motor reaction;

latent period of complex visual-motor reaction;

latent period of complex auditory-motor reaction;

reaction to a moving object;

orientation in space;

attention;

RAM.

Conclusion: *Thus, with the help of software and hardware complex "PPD-2" we conduct a psychophysiological examination of the functional state of servicemen who completed the mission in eastern Ukraine, determine the current functional state and conduct psychophysiological rehabilitation, which was designed for 14-18 days. After the activities, we re-conducted the survey to determine the dynamics of changes in functional status. Examination of the functional state was performed twice: at the beginning of the rehabilitation program with the use of kinesiological techniques and psychophysiological procedures and again for 7-10 days of the program. In 85% of subjects there was a positive dynamics of changes in functional status.*

Keywords: *psychological help; software and hardware complex; diagnosing; functional state; psychophysiological examination.*

Received/Поступила: 24.12. 20

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГІБРИДНИХ ВІЙН

У статті досліджуються психологічні умови формування патріотизму в контексті сучасних гібридних війн. Наголошується на ключовій ролі інформаційної складової теперішніх збройних конфліктів як основної загрози психологічній безпеці особистості. Проаналізовано проблему патріотизму в сучасному науковому просторі, визначено його основні психологічні умови. Наведено результати проведеного дослідження патріотизму громадян України в різні періоди, сформульовано рекомендації щодо вдосконалення системи формування патріотизму.

Ключові слова: патріотизм; гібридна війна; психологічні умови; інформаційно-психологічний вплив; соціально-психологічний ресурс.

Вступ. Досвід державної політики впродовж усіх років незалежності України свідчить про необхідність приділення особливої уваги сфері національно-патріотичного виховання, що є невід'ємною складовою забезпечення національної безпеки України. Вона потребує постійного удосконалення з урахуванням потреб і викликів, що стоять перед суспільством. [1].

У зв'язку з цим актуалізується проблема формування патріотизму особистості в контексті сучасних гібридних війн. Війна на сході України дає підстави стверджувати, що Російська Федерація активно реалізує власну концепцію теперішньої гібридної війни з її потужною інформаційною складовою для досягнення своїх геополітичних цілей у сучасному світі. Деструктивна пропаганда як ззовні, так і всередині України, використовуючи суспільні суперечності, розпалює ворожнечу, провокує конфлікти, підриває суспільну єдність. Відсутність цілісної інформаційної політики держави, слабкість системи стратегічних комунікацій ускладнюють нейтралізацію цієї загрози [2].

Перебуваючи під впливом інформаційного простору, особистість щодня знаходиться в оточенні медіа, виникають нові форми інформаційно-психологічного впливу на масову свідомість громадян, з'являються нові форми маніпулятивних технік, що, зі свого боку, вимагає від особистості перебувати у стані підвищеної уважності та набуває все

більшій актуальності створення нових дієвих технік протидії шкідливим впливам. У цих умовах патріотизм громадян має стратегічне значення для майбутнього країни і становить її соціально-психологічний ресурс, однією з важливих складових якого є потенційна здатність до спротиву інформаційній агресії, психологічна готовність захищати свою Батьківщину. Не маючи стійких патріотичних переконань, розвинутої патріотичної складової у власній системі цінностей і смислів, особистість, черпаючи інформацію з ворожих інформаційних каналів, легко стає "інформаційною жертвою".

Саме тому наявність якісно нових загроз безпеці, що визначаються впливом інформаційних факторів на психіку людини, потребує вироблення шляхів ефективного захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу, визначення рівня сформованості патріотизму, спираючись на особливі умови сьогодення, є надзвичайно актуальним на цьому етапі дослідження.

Мета статті — виявити психологічні умови формування патріотизму у структурі особистості в контексті сучасних гібридних війн та сформулювати рекомендації щодо удосконалення системи формування патріотизму.

Теоретичне підґрунтя. Аналізуючи ступінь наукової розробки дослідження проблеми, необхідно підкреслити, що загалом психологічній науці бракує ґрунтовних

розвідок феномену “гібридна війна” та її впливу на свідомість особистості. Важливі публікації з цієї теми останнім часом були зроблені такими науковцями, як В. Горбулін, Т. Дзюба, С. Жук, В. Косевцов, Г. Почепцов, Ю. Радковець, В. Телелим, В. Хорошко та іншими, якими досліджено підходи до вирішення проблеми інформаційної безпеки держави або окремих її складників, зокрема у воєнній та інформаційній сферах.

Патріотизм вивчається сучасною наукою з позицій декількох підходів: як особистісна й соціальна цінність (І. Бех, К. Чорна, О. Колб, В. Кремінь, С. Максименко, В. Руденко, О. Сухомлинська та ін.), як моральна якість (Б. Братусь, Г. Флоровский), як ціннісно-смісловне утворення (А. Асмолов, А. Битюева, Л. Душацкий, Д. Леонтьев та ін.), як спрямованість особистості (В. Алещенко, І. Бровер, М. Шкарата й ін.), як потреба й мотив (Р. Бибрих, С. Каверін, В. Позняков і ін.); як відношення (Л. Божович, Н. Ільїн, Н. Левина).

Водночас проблемі формування патріотизму в умовах, визначених особливостями гібридної війни, на нашу думку, приділено недостатньо уваги.

Методи дослідження. Дослідження побудовано на аналізі останніх наукових праць, що розглядають особливості сучасних гібридних війн та різних підходів до розгляду феномену “патріотизм”, опису його як системи ціннісних орієнтацій. На основі проведеного аналізу визначені основні психологічні умови формування патріотизму у структурі особистості.

Наведено короткі висновки проведеного автором опитування (анкетування за авторською анкетой) щодо визначення сучасного стану патріотизму серед учнівської молоді та вчителів у 2014 році. Проведено порівняння результатів соціологічних досліджень щодо проявів патріотизму у громадян України, проведених різними організаціями в період з 2016 по 2019 роки.

Спираючись на результати аналізу проведених досліджень було визначено психологічні умови, реалізація яких є базою для формування патріотизму в умовах гібридної війни, структуровано шляхи

формування патріотизму та охарактеризовано основні умови його реалізації.

Результати і обговорення. Розглядаючи зміст та особливості гібридної війни, більшість науковців і дослідників схиляється до думки, що вона не несе в собі нічого принципово нового. Змістом воєнних дій у війні цього типу стає не фізичне знищення збройних сил супротивника, а деморалізація й нав'язування агресором своєї волі всьому населенню держави. Фактично реалізується класична ідея відомого китайського стратега Сунь Цзи: “Сто разів поборотися і сто разів перемогти – це не краще із кращого; краще із кращого – скорити військо супротивника, не борючись” [3].

Новим у визначенні поняття “гібридна війна” стала додаткова особлива роль інформаційно-психологічного компоненту, який на різних рівнях забезпечує функціонування і створює умови для визнання війни справедливою власним населенням, без чого не буває сучасних воєн [4].

У 2009 р. автор монографії “Стратегічні наслідки гібридних воєн: теорія перемоги” генерал-лейтенант ВПС США Д. Ласіка виокремив характерні особливості гібридних воєн. Він стверджує, що, по-перше, основою ведення гібридних воєн є їх інформаційно-психологічна складова, а об'єктом впливу ініціатора гібридної війни стає, насамперед, суспільна свідомість, а не збройні сили чи інфраструктура. По-друге, “гібридні загрози” мають нечітку форму, їх важко виокремити з навколишнього оточення, що робить фізичну (силову) складову діяльності ініціатора складною для виявлення, ідентифікації та протидії [5].

Генерал В. Герасимов, начальник Генерального штабу Збройних сил РФ, наголошує: “...В современных конфликтах все чаще акцент используемых методов борьбы смещается в сторону комплексного применения политических, экономических, информационных и других невоенных мер, реализуемых с опорой на военную силу. Это так называемые гибридные методы” [6]. Також він зазначає, що політичні цілі досягаються через підлив воєнного й економічного потенціалу противника, інформаційно-психологічного тиску, активної підтримки

внутрішньої опозиції, партизанських і диверсійних методів. Зараз уже можна впевнено стверджувати, що багато з того, що оприлюднено генералом В. Герасимовим, практично використано під час захоплення Росією Криму, а потім і на сході України. Можна констатувати, що проти України ведеться повноцінна війна – гібридна за формою та асиметрична за змістом. Її метою є повернення України до сфери впливу Росії. Для відновлення свого впливу в Україні РФ, продовжуючи гібридну війну, системно застосовує політичні, економічні, інформаційно-психологічні, кібер- і воєнні засоби.

Отже, сьогодні наша держава зіткнулася саме з цією формою ведення воєнних дій. Завдання і метод такої війни – спонукання громадян до зради власній державі та підтримки агресора, деморалізація населення України, особового складу збройних сил і силових відомств, формування у громадян викривленого “медіабачення” подій, що відбуваються, а не їх дійсних причин та наслідків, створення вигляду масової підтримки з боку населення Південно-Східних регіонів України, психологічна підтримка українських прихильників радикального зближення регіонів Сходу й Півдня України з РФ [4;7;8].

Ураховуючи складну суспільно-політичну ситуацію в державі, усе більшої актуальності набувають заходи, спрямовані на захист населення, цивільного та військового персоналу сил безпеки й оборони від негативного інформаційно-психологічного впливу. Одним із дієвих інструментів, що дасть змогу сформувати своєрідний “імунітет” від негативної інформації є формування патріотизму громадян, психологічної готовності захищати, а якщо необхідно і віддати своє життя за Батьківщину.

З психологічної точки зору, важливим для дослідження патріотизму є вивчення механізмів інтеріоризації соціальних процесів та явищ, здатних впливати на формування патріотичних якостей особистості. Так, на думку дослідників В. Алещенка, В. Баранівського, І. Бека, Н. Волошиної, А. Кобзаря, Л. Кримець, особистісна цінність

почуття патріотизму генерується стійким переживанням любові людини як до найближчого, так і до віддаленого середовища, у якому вона перебуває, до середовища, яке для неї є найбільш значущим [9;10].

І. Бех визначає патріотичне виховання як керівництво індивідуальним становленням особистості як патріота, що передбачає формування ціннісного позитивного (пізнавально-емоційного) ставлення до Батьківщини. Н. Волошина, стверджує, що завдяки наявності суб'єктно-об'єктних відносин існує й проявляється патріотизм суспільства. До суб'єктів патріотизму суспільства відносяться особистість, сім'я, еліта, клас, група, етнос, нація. Об'єктом патріотизму є Батьківщина, елементи суспільства суб'єкти патріотизму, особистість, воєнна організація. Важливим аспектом є особливості патріотизму як соціально-психологічної якості, яка формується, розвивається, або втрачається у процесі життя під впливом політичних, економічних та соціальних чинників [10, 12].

Проведений аналіз різних підходів до вивчення феномену патріотизму з урахуванням особливостей гібридної війни дає змогу стверджувати, що патріотизм – це складне інтегральне особистісне утворення, що містить:

- любов до Батьківщини, безкорисливу відданість і служіння їй, нерозривну єдність з нею, ідентифікацію своїх інтересів з інтересами Вітчизни;
- патріотичні почуття, пов'язані з вищими духовними підструктурами людини, які передбачають духовний розвиток;
- наявність активної громадянської позиції, готовність відстоювати інтереси своєї Батьківщини, діяти в ім'я збереження і розвитку її благополуччя, що проявилось виникненням волонтерського й добровольчого руху з початком бойових дій на Сході держави;
- жертвність, тобто готовність пожертвувати заради Батьківщини своїми особистими інтересами, зокрема життям; сприйняття служіння їй як однієї з важливих основ свого життєвого самовизначення, святого обов'язку;
- визнання Батьківщини як вищої,

Питання психології

головної цінності в ієрархії системи цінностей особистості;

- гордість за свою культуру та досягнення свого народу; схилення перед його святинами, історичним минулим і кращими традиціями та повагу до інших народів і культур.

Патріотизм має подвійний характер, тобто може бути зрозумілий як базова духовна цінність загальнонаціонального рівня, що лежить в основі патріотичної ідеології, що є критерієм потрібного й бажаного в патріотичній поведінці або система

властивостей особистості (професійно обов'язкова для військовослужбовців), що забезпечує її готовність до патріотичних соціальних дій в інтересах суспільства і держави.

Патріотизм як базова цінність загальнодержавного рівня входить до системи ціннісних орієнтацій особистості як професійно значущої цінності, дає змогу говорити про патріотизм як систему властивостей, що містить три основні структури (табл 1).

Таблиця 1

Структура патріотизму як системи ціннісних орієнтацій

<i>Чуттєво-емоційна</i>	<i>Духовно-ціннісна</i>	<i>Практично-діяльнісна</i>
- почуття любові до малої Батьківщини; - віри в сили й можливості свого народу; - гордості за приналежність до своєї нації; - усвідомлення величі й ролі Батьківщини в історії; - любові до національної культури; - готовності до захисту Батьківщини; - причетності до проблем держави й народу; - взаємної прихильності індивідів у межах етносу, соціальної групи.	- висока жертвність на благо Батьківщини; - здатність ставити інтереси Батьківщини вище особистих; - глибока повага до духовно-моральної спадщини народу; - перевага в цінностях загальнодержавного рівня; - вірність системі національно-конфесійних духовних цінностей; - товариство й взаємодопомога.	- готовність реально захищати інтереси Батьківщини з ризиком для життя; - конкретне вираження патріотичної позиції під час проведення виборів, опитувань, референдумів; - перевага цінностей загальнодержавного рівня в системі ціннісних орієнтацій; - відповідність практичних дій задекларованим цінностям і почуттям; - самоідентифікація особистості з певним етносом і високий ступінь внутрішньо національної згуртованості; - усвідомленість національно-державних інтересів і відповідність їм масових соціальних дій у суспільстві.

Аналіз цієї структури припускає акцентування уваги на тому, що патріотизм проявляється також як вектор соціальної поведінки, підсумок етнічної самоідентифікації особистості, усвідомлення її приналежності до певного народу.

Патріотизм і любов до Батьківщини сьогодні посідають одну з провідних позицій у списку життєвих цінностей громадян України. Патріотизм завжди знаходить своє вираження в почутті обов'язку перед Батьківщиною. Це підтверджується даними соціологічних досліджень, що проводяться як окремими науковцями, так і спеціалізованими установами й організаціями.

Так, проведене автором дослідження стану патріотизму напередодні початку російської агресії на сході України, зокрема результати анкетування молоді в закладах освіти м. Вінниці у 2014 році, відобразило показники виразності патріотизму учнів та вчителів. Патріотами вважали себе 84% опитаних, але системою роботи з формування патріотизму у школі більшість респондентів не задоволена. Патріотичне виховання носило формальний характер, його методи, не відповідали вимогам часу й не викликали активного відгуку в учнів.

Також опитування показало, що у разі безпосередньої військової загрози Україні

кожний десятий громадянин докладе зусиль, щоб покинути Батьківщину. Понад чверті опитаних заявили, що не підуть служити, оскільки за певними причинами не підлягають призову. І тільки 23% респондентів виявили готовність служити після отримання повістки з військкомату, а добровольцями на фронт пішли б тільки 21% досліджуваних.

Проведене Центром соціологічних досліджень “Омега” у листопаді 2016 року опитування показало, що 83% громадян України вважають себе патріотами своєї країни. У рейтингу життєвих пріоритетів патріотизм займає четверте місце – вище за нього тільки сім'я, діти, дім (їх важливість для себе відзначили 90% опитаних). Більшість опитаних вважають, що школам і закладам вищої освіти слід відновити військово-патріотичне виховання молоді [11].

За результатами опитування, проведеного Соціологічною групою “Рейтинг” у серпні 2018 року, патріотами своєї країни вважають себе 82% громадян України (стільки ж як і у 2017) [12].

Дослідження, проведені Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова (13–18 грудня 2019 р.) показують, що основними складовими патріотизму українці вважають передовсім любов до своєї країни (80%), готовність захищати свою країну зі зброєю (64%), виховання у дітей любові та поваги до своєї країни (58%), дотримання усіх законів країни (56%), знання історії своєї країни, її культури (51%) [13].

Таким чином, спираючись на результати проведених досліджень, варто зазначити, що більше 80% респондентів ідентифікують себе з патріотами держави.

Патріотизм як складне інтегральне психологічне й соціально-психологічне явище містить три аспекти: когнітивний (знання, уявлення), емоційний (відношення, почуття) і поведінковий (готовність до дії, установка та безпосередні дії). Зазначене свідчить про те, що розвиток патріотизму не зводиться тільки до виховання любові до Батьківщини, хоча із цього воно починається, а припускає системно-комплексну діяльність усіх соціальних

інститутів суспільства щодо формування патріотизму як системи якостей особистості.

Нами було визначено психологічні умови, реалізація яких є базою для формування патріотизму в умовах гібридної війни, зокрема: формування психологічної та фізичної готовності молоді до виконання громадянського й конституційного обов'язку щодо відстоювання національних інтересів і незалежності держави, підвищення престижу державної та військової служби у структурах сектору безпеки та оборони; забезпечення розвитку моральних, психологічних, духовних, етичних якостей особистості у процесі цілеспрямованого патріотичного виховання; формування світогляду громадян через посилення патріотичної спрямованості змісту національно-патріотичного виховання, засвоєння історії країни, усвідомлення трудового і військового подвигу її народу та ЗС України; налагодження конструктивної взаємодії між суб'єктами національно-патріотичного виховання; розвиток патріотичної рефлексії; профілактика негативних проявів поведінки, злочинності, наркоманії, алкоголізму серед молоді шляхом залучення її до участі у заходах із національно-патріотичного виховання; створення системи ефективного моніторингу у зазначеній сфері.

Виходячи із викладеного вище, зазначимо, що відповідно до цього доцільно структурувати шляхи формування патріотизму, характеризувати основні умови його реалізації, а саме:

1. У *когнітивній сфері* необхідно формування знань про героїчні сторінки історії й традиції України, самовідданій боротьбі її народу за збереження суверенітету та державної незалежності про подвиги наших патріотів-співвітчизників, як у минулому, так і в теперішній час.

2. В *емоційній сфері*, використовуючи різні засоби й методи впливу, необхідно формувати патріотичні почуття, зокрема любов до Батьківщини, гордість за її духовну культуру й історичне минуле, оптимістичні настрої щодо перспектив розвитку України та творчих можливостей українського народу. В умовах гібридної війни важливо допомогти усвідомити єдність армії та українського

народу, наступність культурних, військових традицій, їх безумовну цінність.

3. У *поведінковій сфері* усі засоби патріотичного виховання мають бути спрямовані на формування серед громадян суспільно-орієнтованих форм поведінки, готовності керуватися не тільки особистими інтересами, але й враховувати інтереси суспільства, держави, відстоювати та захищати їх як свої власні.

У гібридній війні одним зі шляхів протидії негативному інформаційному впливу на патріотичну свідомість громадян є правда про історію нації, походження мов, події в державі, на Сході, про героїв і волонтерів, стан суспільства та економіки, сучасні виклики й можливості їх подолання. Крім правди боротися з брехнею нічим.

Виходячи із проведеного дослідження, основними рекомендаціями щодо вдосконалення системи формування патріотизму громадян можуть бути такі:

1. Створення цілісної системи патріотичного виховання населення, що має містити відповідні державні структури, нормативно-правову та матеріальну базу цієї діяльності на всіх рівнях, а також план дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки.

2. Корегування змісту освіти на загальнодержавному рівні, посилення патріотичної спрямованості в курсах соціально-гуманітарних дисциплін, удосконалення системи підготовки фахівців у сфері патріотичного виховання.

3. Розроблення і формування нових стандартів військово-прикладних професій, що відповідатимуть вимогам часу, соціально-економічному і політичному устрою сучасної України. Реалізація проектів та заходів, спрямованих на підвищення престижу військової служби та популяризацію стандартів НАТО.

4. Координація діяльності громадських організацій (об'єднань) в інтересах патріотичного виховання, активізація масової патріотичної роботи, організованої і здійснюваної державними структурами, громадськими рухами й організаціями. Підготовка та проведення Всеукраїнської

дитячо-юнацької військово-патріотичної гри "Сокіл" ("Джура").

5. Сприяння увічненню пам'яті борців за незалежність України у XX столітті, осіб, які брали участь у захисті суверенітету та територіальної цілісності України, зокрема антитерористичній операції та операції Об'єднаних сил на сході України. Поширення соціальної реклами, спрямованої на консолідацію суспільства навколо захисту України, популяризацію військової служби, утвердження спадкоємності традицій борців за незалежність України.

6. Налагодження військово-шефської співпраці із закладами освіти, військовими частинами, вищими військовими закладами освіти щодо надання допомоги в організації проведення заходів національно-патріотичного спрямування на базі військових музеїв, територій військових містечок, кімнат бойових традицій.

7. Стимулювання діяльності засобів масової інформації, наукових та інших установ та організацій, творчих спілок, спрямованої на розгляд і висвітлення проблем формування патріотизму молоді.

8. Наповнення офіційних інтернет-ресурсів інформацією щодо цінності культурної спадщини та необхідності її збереження, а також виховання поваги до неї, правди про війну на сході України.

9. Забезпечення науково-дослідної та методичної роботи з питань національно-патріотичного виховання. Надання фінансової підтримки інститутам громадянського суспільства на реалізацію проектів, заходів патріотичного спрямування.

Запропоновані рекомендації можуть бути враховані під час реалізації вимог Указу Президента України від 18 травня 2019 р. № 286 "Про Стратегію національно-патріотичного виховання".

Висновки. Проблема дослідження патріотизму громадян в умовах гібридної війни набуває актуального значення, оскільки вона безпосередньо пов'язана з підвищенням якісного рівня безпеки країни та з психологічною безпекою громадян, мінімізацією негативних наслідків гібридних атак. Протиставити гібридним засобам можна

Питання психології

не тільки ефективний сектор безпеки і оборони, а й стійкість суспільства, його волю до боротьби за свободу та незалежність, готовність до спротиву, високий рівень взаємної довіри між членами суспільства й до власних інституцій. Найсуттєвіше значення мають здорове громадянське патріотичне суспільство та відповідальні медіа. Патріотизм громадян як соціально-психологічний ресурс забезпечує потенційну здатність до спротиву інформаційній агресії, створює психологічну готовність громадян захищати свою Батьківщину та діяти в ім'я збереження і розвитку її благополуччя.

Важливо продовжити докладне вивчення інформаційно-психологічної складової гібридної війни із широким залученням науковців, експертів і дослідників для розроблення комплексного нормативного документа щодо формування патріотизму громадян, передбачивши узгодження понятійного апарату, визначення профільних структурних підрозділів державних органів та їх завдань і повноважень. Перспективними напрямками подальшої наукової роботи можна вважати розробку й узагальнення методичних рекомендацій щодо проведення найбільш ефективних технологій, форм та методів формування патріотизму громадян України.

Список використаних джерел

1. Стратегія національно-патріотичного виховання. Затверджена Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>
2. Стратегія національної безпеки України. Затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>;
3. Сунь-Цзи. Мистецтво війни. Український переклад на сайті Бібліотеки ім. Марії Фішер-Слиж URL: https://web.archive.org/web/20160401112933/http://ukrlife.org/main/minerva/war_china.htm;
4. Почепцов Г.Г. Гібридна війна: інформаційна складова. URL: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Pochepcov_Gibr_vijna_inf_skladova.htm
5. Lasica D. T. Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory : Monograph / D. T. Lasica. – USA, 2009. URL: <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA513663>.
6. Герасимов В., “По опыту Сирии”, Военно-промышленный курьер ВПК № 9 (624) 9–15 марта 2016 г
7. Аналітична записка "Щодо інформаційно-психологічної складової агресії Російської Федерації проти України (за результатами подій 1-2 березня 2014 року)". URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1476/>
8. Горбулін В. П. "Гібридна війна" як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В. П. Горбулін // Стратегічні пріоритети. – К.: НІСД, 2014. – 4. – С. 5 – 12
9. Бех І. Д. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України:(програмно-виховний контекст) / І. Д. Бех, К. І. Чорна. – К. : ІПВ АПН України, 2008. – 40 с.
10. Алещенко В.І. Актуальні питання ідеології та ідеологічної роботи в українському війську: монографія / [Алещенко В.І., Баранівський В. Ф, Кобзар А. О., Кринець Л. В.]; під заг. ред. В.Ф. Баранівського –К.: «Золоті ворота», 2014.-232 с.
11. Патріотична свідомість та національно-патріотичне виховання української молоді – дослідження «Цінності української молоді-2016». Центр соціологічних досліджень “Омега”. URL: <http://omega-research.com.ua/patriotichna-svidomist-ta-nacional/>
12. Динаміка патріотичних настроїв українців: серпень 2018/. URL:http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukraincev_avgust_2018.html
13. Патріотизм, мова та зовнішньополітичні пріоритети – громадська думка України. URL: https://dif.org.ua/article/%20patriotyzm_mova%20%20

References

1. Stratehiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia. [Strategy of national-patriotic education] Zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 18 travnia 2019 r. № 286/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>; (in Ukrainian).
2. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy. [National Security Strategy of Ukraine] Zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>; (in Ukrainian).

3. Sun-Tszy. Mystetstvo viiny. [Sun Tzu. The art of war]. Ukrainskyi pereklad na сайті Biblioteki im. Marii Fisher-Slyzh URL: https://web.archive.org/web/20160401112933/http://ukrlife.org/main/minerva/war_china.htm; (in Ukrainian).
4. Pocheptsov H.H. Hibrydna viina: informatsiina skladova. [Hybrid war: information component]. URL: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Pocheptsov_Gibr_vijna_inf_skladova.htm (in Ukrainian).
5. Lasica D. T. Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory : Monograph / D. T. Lasica. – USA, 2009. URL: <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA513663>. (in USA).
6. Gerasimov V., “Po opytu Sirii”, [“Based on the experience of Syria”], Voenno-promyshlennyi kurer VPK № 9 (624) 9–15 marta 2016 g. (in Russian).
7. Analychna zapyska "Shchodo informatsiino-psykholohichnoi skladovoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy (za rezultatamy podii 1-2 bereznia 2014 roku)" ["On the information and psychological component of the aggression of the Russian Federation against Ukraine (as a result of the events of March 1-2, 2014)"]. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1476/> (in Ukrainian).
8. Horbulin V. P. "Hibrydna viina" yak kluchovyi instrument rosiiskoi heostrategii revanshu [Hybrid war" as a key tool of the Russian geostrategy of revenge]/ V. P. Horbulin // Stratehichni priorytety. – K.: NISD, 2014. – 4. – S. 5 – 12 (in Ukrainian).
9. Bekh I. D. Natsionalna ideia v stanovlenni hromadianyna-patriota Ukrainy:(prohramno-vykhovnyi kontekst) [National idea in the formation of a citizen-patriot of Ukraine: (program-educational context)] / I. D. Bekh, K. I. Choma. – K. : IPV APN Ukrainy, 2008. – 40 s. (in Ukrainian).
10. Aleshchenko V.I. Aktualni pytania ideolohii ta ideolohichnoi roboty v ukrainskomu viisku: monohrafiia [Actual issues of ideology and ideological work in the Ukrainian army]/ [Aleshchenko V.I., Baranivskiy V. F, Kobzar A. O., Krynets L. V.]; pid zah. red. V.F. Baranivskoho –K.: «Zoloti vorota», 2014.-232 s. (in Ukrainian).
11. Patriotychna svidomist ta natsionalno-patriotychne vykhovannia ukrainskoi molodi – doslidzhennia «Tsinnosti ukrainskoi molodi-2016». [Patriotic consciousness and national-patriotic education of Ukrainian youth - research "Values of Ukrainian youth-2016"] Tsentrlotsyolohicheskyykh yssledovanyi “Omeha”. URL: <http://omega-research.com.ua/patriotichna-svidomist-ta-natsional/> (in Ukrainian).
12. Dynamika patriotichnykh nastroy ukrainsiv: serpen 2018 [Dynamics of patriotic sentiments of Ukrainians: August 2018] / . URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukraincev_avgust_2018.html (in Ukrainian).
13. Patriotyzm, mova ta zovnishnopolitychni priorytety – hromadska dumka Ukrainy [Patriotism, language and foreign policy priorities - public opinion of Ukraine]. URL: https://dif.org.ua/article/%20patriotyzm_mova%20%20 (in Ukrainian).

Резюме

Каменюк Ю. В. аспірант Донецького національного університету імені Василя Стуса, Вінниця

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПАТРИОТИЗМА В СТРУКТУРЕ ЛИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ГИБРИДНЫХ ВОЙН

статье исследуются психологические условия формирования патриотизма в контексте современных гибридных войн. Отмечается ключевая роль информационной составляющей нынешних вооруженных конфликтов как основной угрозы психологической безопасности личности. Проанализирована проблема патриотизма в современном научном пространстве, определены его основные психологические условия. Приведены результаты проведенного исследования патриотизма граждан Украины в разные периоды, сформулированы рекомендации по совершенствованию системы формирования патриотизма.

Ключевые слова: патриотизм; гибридная война; психологические условия; информационно-психологическое воздействие; социально-психологический ресурс.

Summary

Kamenyuk Yu. V. PhD student of the Donetsk National University named after Vasyl Stus, Vinnitsa

PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF PATRIOTISM FORMATION IN THE STRUCTURE OF PERSONALITY IN THE CONTEXT OF MODERN HYBRID WARS

Introduction. The relevance of the study is due to the presence of a powerful information component of modern hybrid conflicts. The use of manipulative techniques in the information space requires the individual to be in a state

of heightened attention and is becoming increasingly important to create new effective techniques to combat harmful influences. In these conditions, the patriotism of citizens is of strategic importance for the future of the country and is its socio-psychological resource, one of the important components of which is the potential ability to resist information aggression, psychological readiness to defend their homeland.

That is why the presence of qualitatively new security threats, determined by the influence of information factors on the human psyche, requires the development of effective protection against negative information and psychological influence, determining the level of patriotism, based on special conditions today, is extremely relevant at this stage.

Purpose. *The purpose of this publication is to identify the psychological conditions for the formation of patriotism in the personality structure in the context of modern hybrid wars and to formulate recommendations for improving the system of patriotism formation.*

Methods. *The study is based on the analysis of recent scientific papers that consider the features of modern hybrid wars and different approaches to the phenomenon of "patriotism", its description as a system of value orientations. Based on the analysis, the main psychological conditions for the formation of patriotism in the structure of personality are determined.*

Brief conclusions of the author's survey (questionnaire on the author's questionnaire) to determine the current state of patriotism among students and teachers in 2014 are presented. A comparison of the results of sociological research on the manifestations of patriotism among the citizens of Ukraine, conducted by different organizations in the period from 2016 to 2019.

Originality. *The problem of studying the patriotism of citizens in a hybrid war becomes relevant because it is directly related to improving the quality of security of the country and the psychological security of citizens, minimizing the negative consequences of hybrid attacks. Citizens' patriotism as a socio-psychological resource provides a potential ability to resist information aggression, creates a psychological readiness of citizens to defend their homeland and act in the name of preserving and developing its well-being. The proposed recommendations for improving the system of patriotism of citizens can be taken into account during the implementation of the requirements of the Decree of the President of Ukraine of May 18, 2019 № 286 "On the Strategy of national-patriotic education".*

Conclusion. *It is important to continue the detailed study of the information and psychological component of the hybrid war with the broad involvement of scientists, experts and researchers to develop a comprehensive normative document on the formation of patriotism of citizens. Promising directions of further scientific work can be considered the development and generalization of methodological recommendations for the most effective technologies, forms and methods of forming the patriotism of the citizens of Ukraine.*

Key words: *patriotism; hybrid war; psychological conditions; information-psychological influence; social-psychological resource.*

Received/Поступила: 22.12. 20.

Камішеко К. І. аспірант, кафедра соціальної психології
факультету психології, КНУ імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0001-7943-2620>

Траверсе Т. М. доктор психологічних наук, доцент,
КНУ імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0002-9031-1173>

ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ЖИТТЯМ ЯК СКЛАДОВА СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСІБ ІЗ ГОМОСЕКСУАЛЬНОЮ ОРІЄНТАЦІЄЮ

Поняття задоволеності життям пов'язують із суб'єктивним благополуччям особистості, з позитивними та негативними емоціями. Йдеться про суб'єктивне емоційне ставлення до змістовної й змістової сторони подій і явищ життя осіб із гомо- та гетеросексуальними орієнтаціями.

Ключові слова: ідентичність геїв та чоловіків; суб'єктивне благополуччя лесбійок та гомосексуалів; суб'єктивне благополуччя гетеросексуалів; задоволеність життям.

Вступ. Благополуччя стало мірилом національної політики, критерієм міжнародних рейтингів тощо. Вчені зазначають, що переживання благополуччя можливе в умовах різної складності, у, так званих, складних й ускладнених умовах (навіть при незадоволенні базових потреб, переживанні страждань тощо). Це відбувається завдяки перебудові ціннісно-смісловій сфери як соціуму, так і окремої людини. Така ситуація продукує чимало проблем, зокрема, визначення змісту та критеріїв благополуччя, розробки технологій, так званого, управління різними видами й типами благополуччя (визначення необхідної і достатньої його міри, рівня, співвідношення можливих і наявних форм, тощо). Це пов'язане з актуалізацією відповідних внутрішніх ресурсів людини задля боротьби з безпорадністю, що породжується умовами життя навіть в розвинених країнах (наприклад, теракти, аварії, корупція тощо). У складних соціальних й екологічних умовах головною метою людини все більше стає виживання.

Постановка проблеми. Динамічні зміни у вітчизняному соціумі зумовлюють потребу в дослідженні тих явищ, які є детермінантами позитивного функціонування людини. Йдеться про благополуччя, про ті фактори, які сприяють визначенню життєвих перспектив, цінностей, особистісної автономії, сприяють актуалізації її внутрішніх ресурсів, що

допомагають протидіяти негативному впливу середовища. Незворотня прийдешність кардинально нового майбутнього продукує новітні трансформації суспільства, що своєю чергою, пов'язане зі зміною культурних кодів, легітимізацією інакших субкультур і спільнот, ціннісних зсувів і т. п. Все це зумовлює суттєві зміни у переживанні людиною свого буття, психологічного благополуччя чи неблагополуччя. Проблема суб'єктивного благополуччя, його значущості в різних аспектах життя особистості набуває особливої актуальності для осіб із гомосексуальною орієнтацією.

Теоретичне підґрунтя. Феномен суб'єктивного благополуччя особистості всебічно вивчається і досліджується у світовій психологічній науці, насамперед, у зв'язку з вивченням станів оптимального функціонування людини. У наукових працях для визначення позитивного функціонування особистості вживають поняття «щастя», «суб'єктивне благополуччя», «соціальне благополуччя», «психологічне благополуччя», «задоволеність життям», «процвітання» «психічне здоров'я», «емоційний комфорт» тощо. Ці феномени описують цілісну психологічну реальність, її різнобічність, що відбито в методологічних традиціях дослідження благополуччя, особливостях його концептуалізації, а отже в його змістовних, змістових та ін. характеристиках.

Як відомо, весь сучасний доробок щодо проблеми психологічного благополуччя особистості вчені формують у двох основних напрямках щодо його трактування – гедоністичному та евдемонічному. У контексті гедоністичного напрямку йдеться про задоволення потреб у різних сферах життя як джерела психологічного благополуччя, яке насамперед пов'язане із задоволеністю життям, відсутністю негативного афекту та наявністю позитивних емоцій (Н. Бредбурн 1990, Е. Дінер, 1996 та ін.). У контексті евдемоністичного підходу генезою психологічного благополуччя є задоволення базових потреб особистості, яке детермінується актуальним соціальним контекстом. Йдеться про ті чинники, процеси і умови, які здатні актуалізувати генетично заданий потенціал особистості. Це, своєю чергою, пов'язане з різними видами здоров'я людини та з особливостями її особистісного зростання. В такому трактуванні психологічне благополуччя є результатом розкриття суб'єктивного творчого потенціалу особистості, самореалізацією її неповторної індивідуальності, де визначальними є самодетермінація, компетентність та позитивні стосунки (Deci, Rean, 2000).

Отже, в існуючих підходах до визначення змісту психологічного благополуччя можна виокремити твірні аспекти щодо його трактування, а саме як: стан (Н. Бредбурн 1990, Е. Дінер, 1996 та ін.), процес (Deci, Rean, 2000), результат (К. Л. М. Кейєс, 1998 та ін.).

За змістом компонентів психологічного благополуччя в наявних методологічних традиціях можна виокремити, так звані, види благополуччя за різними критеріями, а саме: а) за спрямованістю на предметну сферу (соціальне, фінансове, фізичне, професійне, благополуччя в середовищі проживання) (Пат, 2011; Хартер, 2011; Lyubomirsky, Sheldon, Schkade, 2005; Seligman, Csikszentmihalyi, 2000); б) за змістом задоволення (собою, діяльністю, відносинами, життям тощо) (Шаміонов, 2004).

Про суб'єктивне благополуччя йдеться в контексті глобалізаційних процесів. Вчені дійшли висновку, що глобалізація задає нові

контексти для самовираження та трансформування своєї ідентичності тим особам, ідентичність яких не є традиційною/нормативною для окремих великих спільнот. У тих субкультурах, де нормативно маскуліність пов'язується із гетеросексуальністю, ідентичність геїв та чоловіків «знаходиться під загрозою» (Koc, Vignoles, 2018). Зокрема, існує зв'язок між прийняттям ідентичності «громадянина світу» та підвищенням сумісності між ідентичностями геїв та чоловіків, тобто інтеграція цих ідентичностей здатна підвищити суб'єктивне благополуччя осіб із гомосексуальною орієнтацією, створивши, так званий, позитивний соціальний контекст для геїв. Тому, благополуччя розрізняють за статтю – суб'єктивне соціальне благополуччя гетеросексуалів (Данильченко, 2016; Пахоль, 2020; Serdiuk, 2011) та гендером – (Koc, Vignoles, 2018; Leonardi, Frecker, Scheim, Kives, 2018; McCormick, Witelson, 1991). Йдеться про суб'єктивне благополуччя лесбійок, гомосексуалів, бісексуалів й трансгендерів/ЛГБТ (Suppes, Napier, van der Toom, 2019); про вікові гендерні відмінності суб'єктивного благополуччя – у дитинстві (Green, 1987), отрочстві (Leonardi, Frecker, Scheim, Kives, 2018), юнацтві (Woodford, Kulick, Sinco, Garvey, Hong, 2018) та дорослості (Grasso, Goldhammer, Funk, King, Reisner, Mayer, Keuroghlian, 2019) тощо.

Суб'єктивне благополуччя (як вид психологічного благополуччя) пов'язане з особистісними і соціальними змінними. Суб'єктивне благополуччя, як образ та категоріальна структура в індивідуальній свідомості людини, перманентно зумовлює нові аспекти його переживання, що відображено в численних дослідженнях. Психологічне благополуччя «оцінюється самою людиною з позицій її цінностей і цілей. Оскільки останні завжди індивідуальні, то універсальної для всіх структури благополуччя не може бути. В такому разі, доцільно вивчати фактори, що впливають на суб'єктивне відчуття задоволеності (екзистенціальне переживання ставлення до власного життя)» (Сердюк, 2017, С.130).

Отже, суб'єктивне благополуччя є динамічною когнітивно-емоційною оцінкою людини якості свого життя в цілому та окремих його сфер, зокрема. Така оцінка формується на основі об'єктивних чинників, які є сприйнятими і засвоєними особистістю із урахуванням її індивідуально-типологічних особливостей. Суб'єктивне благополуччя як оцінка особистістю себе та свого життя є тим персональним конструктом, який має вияв у трьох формах – афективній, когнітивній та поведінковій. Гармонічність переживання негативних і позитивних емоцій, уявлення про своє життя та окремі його сфери як такі, що відповідають ідеалу свого існування (задоволеність життям), формують відкриту, динамічну (через зміну умов життя та, відповідно, переформування уявлення про нього й відповідні емоційні реакції), однак стаю (оскільки залежить від особистісних особливостей) систему образів себе та свого життя.

Йдеться про: а) оцінку свого життя, його якості (де благополуччя трактується у широкому сенсі), поєднуючи соціальні, фізичні, психологічні аспекти особи (Lyubomirsky, Sheldon, Schkade, 2005; Seligman, Csikszentmihalyi, 2000); б) задоволеність життям (Huebner, Gilman, 2006), в) конструювання коректних адаптивних форм поведінки з метою підвищення задоволеності життям (Lyubomirsky, Sheldon, Schkade, 2005), г) з'ясування природи та чинників незадоволеності життям (Huebner, Gilman, 2006) тощо.

Мета статті розкрити особливості задоволеності життям як складової суб'єктивного благополуччя осіб із гомосексуальною орієнтацією.

Методи дослідження. У дослідження використано шкалу «Задоволеність життям» (Е. Дінер) та дисперсійний аналіз. Інтерпретацію рівнів за методикою Е. Дінера узагальнено у три рівні, а саме: високий склали два рівні – «найвищою мірою задоволений», «дуже задоволений»; середній – «біль-менш задоволений», «злегка задоволений»; низький – «злегка незадоволений», «незадоволений». Всього у дослідженні взяло участь 180 осіб, які мають

постійне місце проживання на території України. З них 88 осіб – чоловіки та 92 особи – жінки, віком від 18 до 50 років. Вибірку було розподілено за критерієм сексуальної орієнтації респондентів на дві групи по 90 осіб у кожній: гетеросексуальна (40 чоловіків та 50 жінок) та гомосексуальна (48 геїв та 42 лесбійки).

Результати і обговорення. Поняття задоволеності життям найчастіше пов'язують із суб'єктивним благополуччям особистості. У трикомпонентній концепції суб'єктивного благополуччя його зміст складають: задоволеність життям, позитивні та негативні емоції. Суб'єктивне благополуччя буде тим вищим, чим більше особа переживає позитивні емоції і чим менше переживає негативні емоції, тим більшою є задоволеність власним життям, яка не є суто емоційною оцінкою, а містить і когнітивні судження (Ендрюс, 1986).

Йдеться про когнітивно-афективну оцінку ситуації, що склалася (як благополучної, так і неблагополучної). Когнітивна складова оцінки є оцінкою різниці між існуючим станом справ та ідеальною ситуацією. Афективна складова оцінки має вияв у позитивних і негативних емоціях та станах, які пов'язані зі щоденним досвідом. Дослідники визначають задоволеність життям як суб'єктивну, когнітивну та рефлексивну оцінку, тобто думку про те, наскільки все було і залишається благополучним (Селігман, 1998; Аргайл, 1990). Зокрема, щастя вважають станом переживання задоволеності життям в цілому, загальною рефлексивною оцінкою людини свого минулого і теперішнього, а також частоту та інтенсивність її позитивних емоцій. З'ясовано залежність щастя від соціальних зв'язків, значущими серед яких є психологічна підтримка, яка надходить від найближчого середовища особистості. Насамперед, йдеться про шлюбні відносини, внутрішньосімейні та близькі дружні зв'язки, які значущі соціальні зв'язки (Аргайл, 1990).

Вченими виведено, так звану, формулу щастя (Щ): $C = I + O + B$ (щастя = індивідуальний діапазон + зовнішні обставини + вольовий контроль), де «I» – це індивідуальний діапазон, генетично

Питання психології

зумовлений рівень щастя, що залишається відносно стабільним протягом життя і до якого особа повертається після більшості значущих подій в її житті. Цей складник визначає щастя приблизно на 50%; «О» – це зовнішні обставини (родина, діти, релігія, буденна діяльність, які визначають щастя на 10%; «В» – це фактори, що піддаються вольовому контролю особистості (це усвідомлені дії, та ті дії, які потребують зусиль, тобто ті, які особа може вибрати для себе), які визначають щастя на 40% (Селігман, 1998). Внутрішній комфорт, духовний розвиток, задоволеність якістю життя дають змогу людині відчувати себе щасливою, а у змісті суб'єктивного благополуччя особистості це має вияв у емоційно позитивному супроводі дійсності.

Задоволеність життям є змінною, що фіксує особливості та рівень суб'єктивної

інтерпретації особистістю її власного життя як благополучного або не благополучного. За критерієм задоволеності життям (за шкалою Е. Дінера, рис.1.1) більшість респондентів мають середній рівень задоволеності життям: 54,4% осіб з гетеро сексуальною та 76,6 % осіб із гомосексуальною орієнтацією. Низький рівень задоволеності життям характерний для представників обох груп однаковою мірою – 11,2% та 12,2% відповідно. Високий рівень задоволеності життям характерний для 11,2% осіб із гомосексуальними уподобаннями та 34,4% осіб із гетеросексуальними уподобаннями. З усім тим, у осіб, що мають високий результат за шкалою задоволеності життям, залишаються певні сфери життєдіяльності, досягнення в яких їх не достатньо задовольняють.

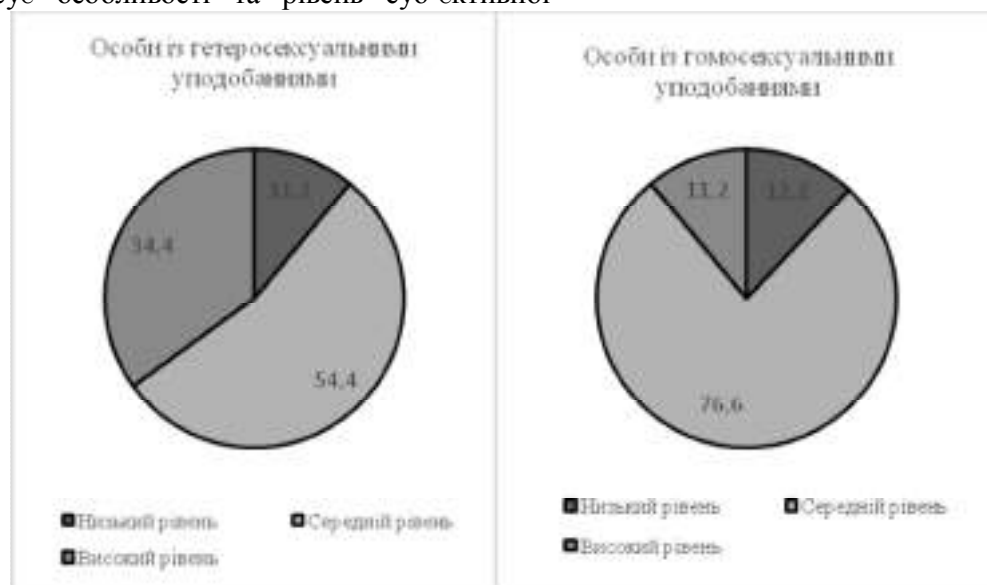

Рис. 1.1. Порівняння рівня задоволеності життям в осіб із гомосексуальними (n=90) та гетеросексуальними (n=90) уподобаннями (%)

Такі незадоволення переважно стають мотивацією для роботи над собою. Ці особи адекватно сприймають реальні та потенційні труднощі і готові вживати відповідних заходів для їх подолання. Відомо, що суб'єктивне благополуччя особистості детермінується процесом соціалізації, яка визначає риси, специфіку, різноманітність життя особистості, що сприяє чи не сприяє її благополуччю.

Середні значення рівня задоволеності життям відрізняються в осіб із гетеросексуальними уподобаннями (M=6,98)

та в осіб із гомосексуальними уподобаннями (M=5,03). У ході проведення статистичного аналізу (дисперсійного аналізу ANOVA за критерієм Левіна та попарною перевіркою груп досліджуваних за допомогою t-критерію Стюдента) не виявлено значущість у відмінностях між досліджуваними групами ($F = 0,003$; $p < 0,01$). Таким чином, респонденти з гетеро- і гомосексуальними уподобаннями в цілому мають однакові шанси щодо задоволеності життям, вважаючи його близьким до бажаного образу. Більшість

Питання психології

життєвих обставин вони переважно сприймають як сприятливі для себе. Гетеро- та гомосексуальність як вияв різних гомо- та гетероїдентичностей є підґрунтям для продуктивного існування особи в різних сферах життєдіяльності.

Зазначимо, що відчуття суб'єктивного благополуччя не завжди співпадає із об'єктивним благополуччям особистості (тобто з перебуванням її у субкультурних середовищах – сталих і динамічних, явних і прихованих, номінальних і референтних), яке оцінюється за відповідними соціальними критеріями. Йдеться, насамперед, про особисті досягнення людини, її

спрямованість, поведінку та діяльність, а також про внесок, що нею самою здійснюється у відповідну субкультуру.

Водночас, порівняння по групах респондентів із гомосексуальною та гетеросексуальною орієнтаціями за критерієм задоволеності життям (табл. 1.) має такий розподіл: а) високий рівень задоволеності життям властивий гетерожінкам (40%) та геям (25%). Ці особи проявляють активний інтерес до життя, цілеспрямованість, послідовність у досягненні цілей, мають загальний позитивний фон настрою; б) середній – лесбійкам (71,4%) та геям (64,5%); в) низький – гетерочоловікам (15%) та лесбійкам (14,2%).

Таблиця 1.

Розподіл по групах респондентів із гомосексуальною та гетеросексуальною орієнтаціями за критерієм задоволеності життям (%)

Рівень Сексуальна орієнтація	Низький	Середній	Високий
Гетерочоловіки	15	57,5	27,5
Гетерожінки	8	52	40
Геї	10,4	64,5	25
Лесбійки	14,2	71,4	14,2

З усім тим, представникам кожної з груп властиві окремі універсальні аспекти задоволеності життям, а саме: а) гетерочоловіки – наявність друзів, улюбленої роботи, цілей та наявності можливостей їхнього досягнення, можливість відпочинку; б) геї – соціальна взаємодія, яка надає відчуття комфортного існування, можливість вести бажане духовне і культурне життя, наявність улюбленої роботи; в) гетерожінки – сім'я, відсутність проблем зі здоров'ям, улюблена робота, можливість відпочити; г) лесбійки – комфортна соціальна взаємодія, сім'я, відсутність проблем зі здоров'ям, можливість вести бажане духовне і культурне життя.

Висновки. Психологічне благополуччя (як інтегральний показник) суб'єктивно виражається у відчутті щастя, задоволеності особистості своїм життям і собою. Отримані

результати свідчать, що задоволеність і благополуччя людини складається із суб'єктивного емоційного ставлення до змістовної та змістової сторін подій та явищ її життя. При цьому більшість осіб зазначають про суттєві відмінності між наявним та омріяним ідеалом життя. За показником загального рівня задоволеності життям не встановлено суттєвих відмінностей між особами із гомо- та гетеросексуальною орієнтаціями. Виходячи з цього, можна стверджувати, що сексуальні уподобання особистості не є визначальними щодо її загальної задоволеності своїм життям. Показники інших змістових компонентів суб'єктивного благополуччя, їх зв'язки із задоволеністю життям у гомо- та гетеросексуальних осіб й стануть предметом наших подальших пошуків.

Список використаних джерел

1. Пахоль Б. Е. Субъективное и психологическое благополучие: современные и классические подходы, модели и факторы / Б. Е. Пахоль // Украинский психологический журнал. – 2017. – № 1 (3). – С. 80 – 104.

2. Сердюк Л. З. Структура та функція суб'єктивного благополуччя / Л. З. Сердюк // Актуальні проблеми психології: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Том XVII. – № 4 (11). – С. 124–133.
3. Чиксентмихайи М. Поток: психологія оптимального переживання / М. Чиксентмихайи. – М. : Смысл: Альпина нон-фикшн, 2011. – 461 с.
4. Шамяонов Р. М. Психологія суб'єктивного благополуччя личности / Р. М. Шамяонов. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 2004. – 174 с.
5. Andrews F. M. Stability and change in levels and structure of subjective well-being / F. M. Andrews // Social Indicators Research. – Vol. 25. 1991. – P. 1–30.
6. Cathcart-Rake E. J. Acquisition of sexual orientation and gender identity data among NCI / Cathcart-Rake E.J., Zemla T., Jatoi A., Weaver K.E., Neuman H., Kazak A. E., Carlos R., Gansauer L., Unger J. M., Pajewski N. M., Kamen C. Cancer Community Oncology Research Program practice groups, 2019. - №125(8):1313-1318. doi: 10.1002/cncr.31925.
7. Deci T. L. The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior / T. L. Deci, R. M. Ryan // Psychological Inquiry. 2000. – Vol. 11. – P. 227–268.
8. Grasso C. Required Sexual Orientation and Gender Identity Reporting by US Health Centers: First-Year Data. / C. Grasso, H. Goldhammer, D. Funk, D. King, S. L. Reisner, K. H. Mayer, A. S. Keuroghlian, J. Am // Public Health. – 2019. – 109(8):1111-1118. doi: 10.2105/AJPH.2019.305130.
9. Green R. The "sissy boy syndrome" and the development of homosexuality / R. Green // New Haven. - CT: Yale University Press, 1987.
10. Huebner E. S. Students who like and dislike school / E. S. Huebner, R. Gilman // Applied Quality of Life Research. – 2006. – Vol.1. – P. 139–150.
11. Joronen K. Familial contribution to adolescent subjective well-being / K. Joronen, P. Astedt-Kurki // International Journal of Nursing Practice, 2019. – Vol.11. – P. 125–133.
12. Leonardi M. Reproductive Health Considerations in Sexual and or Gender Minority Adolescents / M. Leonardi, H. Frecker, A. I. Scheim, S. J. Kives // Pediatr Adolesc Gynecol. – 2019. – 32(1):15-20. doi: 10.1016/j.jpag.2018.09.010.
13. Lyubomirsky S. Pursuing happiness: The architecture of sustainable change / S. Lyubomirsky, K. M. Sheldon, D. Schkade // Review of General Psychology, 2005. – Vol. 9. – P.111–131.
14. McCormick, C. M. A cognitive profile of homosexual men compared to heterosexual men and women / C. M. McCormick, S. F. Witelson // Psychoneuroendocrinology. – 1991. – №16. – P. 459–473.
15. Ryff C. D. The contours of positive human health / C. D. Ryff, B. Singer. Psychological Inquiry, 1998. – Vol. 9. – P. 719–727.
16. Seligman M. Positive psychology / M. Seligman, M. Csikszentmihalyi // American psychologist. – 2000. – Vol. 55. – № 1. – P. 5–14. – Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5>
17. Serdiuk, L. Psychological well-being of future specialists in the integrated educational environment and the factors of its formation / L. Serdiuk // Social welfare : interdisciplinary approach. – 2011. – №1(1). – P. 44–51.
18. Suppes A. The Palliative Effects of System Justification on the Health and Happiness of Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender / A. Suppes, J. Napier, J. van der Toorn // Individuals Pers Soc Psychol. – 2019. – Bull. 45(3). P. 372–388. doi: 10.1177/0146167218785156.
19. Woodford M. R. LGBTQ policies and resources on campus and the psychological wellbeing of sexual minority college students / M. R. Woodford, A. T. Kulick, J. C. Garvey, B. R. Sinco, J. S. Hong // Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity. – 2018. – № 5(4). – P. 445–456.

References

1. Pahol B. E. (2017) Sub'ektivnoe i psihologicheskoe blagopoluchie: sovremennyye i klassicheskie podhodyi, modeli i faktoryi. Ukrainskii psihologicheskii zhurnal [Subjective and psychological well-being: modern and classical approaches, models and factors]. 1(3). 80–104 (in Ukraine).
2. Serdiuk L. Z. (2017) Struktura ta funktsiia subiektyvnoho blahopoluchchia. Aktualni problemy psykhologii: Instytut psykhologii imeni H. S. Kostiuksa NAPN Ukrainy [The structure and function of subjective well-being]. Tom XVII. 4 (11). 124–133 (in Ukraine).
3. Chiksentmihayi M. (2011) Potok: psihologiya optimalnogo perezhivaniya [Flow: The Psychology of Optimal Experience]. M. Smyisl: Alpina non-fikshn. 461 (in Russia).
4. Shamionov R. M. (2004) Psihologiya sub'ektivnogo blagopoluchiya lichnosti [Psychology of subjective well-being of the individual]. Saratov: Izd-vo Saratovskogo universiteta. 174 (in Russia).

5. Andrews, F. M. (1991). Stability and change in levels and structure of subjective well-being. *Social Indicators Research*. Vol. 25.1–30.
6. Cathcart-Rake E. J., Zemla T., Jatoti A., Weaver K. E., Neuman H., Kazak A. E., Carlos R., Gansauer L., Unger J. M., Pajewski N. M., Kamen C. (2019). Acquisition of sexual orientation and gender identity data among NCI Community Oncology Research Program practice groups. 125 (8). 1313–1318. doi: 10.1002 / cncr.31925.
7. Deci T. L., Ryan R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*. Vol. 11. 227–268.
8. Grasso C., Goldhammer H., Funk D., King D., Reisner S. L., Mayer K. H., Keuroghlian A. S., Am J. (2019). Required Sexual Orientation and Gender Identity Reporting by US Health Centers: First-Year Data. *Public Health*. 109 (8). 1111–1118. doi: 10.2105 / AJPH.2019.305130.
9. Green, R. (1987). *The “sissy boy syndrome” and the development of homosexuality*. New Haven, CT: Yale University Press.
10. Huebner, E. S., Gilman R. (2006). Students who like and dislike school. *Applied Quality of Life Research*. Vol.1. 139–150.
11. K. Joronen & P. Astedt-Kurki (2019). Familial contribution to adolescent subjective well-being. *International Journal of Nursing Practice*. Vol.11.125–133.
12. Leonardi M., Frecker H., Scheim A. I., Kives S. J. (2019). Reproductive Health Considerations in Sexual and or Gender Minority Adolescents. *Pediatr Adolesc Gynecol*. 32 (1). 15–20. doi: 10.1016 / j.jpag.2018.09.010.
13. S. Lyubomirsky, K.M. Sheldon, D. Schkade (2005). Pursuing happiness: The architecture of sustainable change. *Review of General Psychology*. Vol. 9. 111–131.
14. McCormick, C. M., Witelson, S. F. (1991). A cognitive profile of homosexual men compared to heterosexual men and women. *Psychoneuroendocrinology*. 16. 459–473.
15. Ryff C. D., Singer B. (1998) The contours of positive human health. *Psychological Inquiry*. Vol. 9. 719–727.
16. Seligman M. E. P., Csikszentmihalyi M. (2000). Positive psychology. *American psychologist*. Vol. 55. 1. 5–14. – Access mode: <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5>
17. Serdiuk, L. (2011). Psychological well-being of future specialists in the integrated educational environment and the factors of its formation. *Social welfare: interdisciplinary approach*. 1 (1). 44–51.
18. Suppes A., Napier J. L., van der Toorn J. (2019). The Palliative Effects of System Justification on the Health and Happiness of Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Individuals *Pers Soc Psychol Bull*. 45 (3). 372–388. doi: 10.1177 / 0146167218785156.
19. Woodford, M. R., Kulick, A. T., Garvey, J. C., Sinco, B. R., Hong, J. S. (2018). LGBTQ policies and resources on campus and the psychological wellbeing of sexual minority college students. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*. 5 (4). 445–456.

Резюме

Камішеко К. І. аспірант, кафедра соціальної психології
факультета психології, КНУ імені Тараса Шевченка
Траверсе Т. М. доктор психологічних наук, доцент,
КНУ Тараса Шевченка

УДОВЛЕТВОРЁННОСТЬ ЖИЗНЬЮ ЯК СОСТАВЛЯЮЩАЯ СУБЪЕКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ ЛЮДЕЙ С ГОМОСЕКУАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИЕЙ.

Понятие удовлетворённости жизнью связывают с субъективным благополучием личности, положительными и отрицательными эмоциями. Речь идет о субъективном эмоциональном отношении к содержательной и смысловой стороне событий и явлений жизни лиц с гомо- и гетеросексуальной ориентацией.

Ключевые слова: идентичность геев и мужчин; субъективное благополучие лесбиянок и гомосексуалов; субъективное благополучие гетеросексуалов; удовлетворенность жизнью.

Summary

Kamsheko K. I. graduate student, department of social psychology
faculty of psychology, Taras Shevchenko National
University of Kyiv, of Ukraine
Traverse T. M. doctor of psychological sciences,
docent Taras Shevchenko National University of Kyiv, of Ukraine

SATISFACTION BY LIFE AS TREASURE SUBJECTIVE PROSPERITY OF PERSONS WITH HOMOSEXUAL ORIENTATION

Introduction. Coming cardinally the new future products the newest transformations of society, that by the turn, related to the change of cultural kodas, legitimizacieyu of other subcultures and associations, valued changes, and others like that It all predetermines substantial changes in experiencing of the life, psychological prosperity or neblagopoluchchya a man. The problem of subjective prosperity, his influence, on the different aspects of life of personality acquires the special actuality for persons with a homosexual orientation.

Purpose - to expose the features of satisfaction life as a constituent of subjective prosperity of persons with a homosexual orientation.

Methods. 177 persons which have a permanent habitat on territory Ukraine took part in research. From them a 91 person – men and 86 persons are women, in age from 18 to 50 years. The main rozmezhovuyuchim criterion of selection is a sexual orientation of respondentiv, namely: 63 persons – geteroseksuali (26 men and 37 women), 114 persons – gomoseksuali (65 men and 49 women).

Originality. The table of contents of subjective prosperity is made: satisfaction by life, positive and negative emotions. Satisfaction life is by a variable which represents features and level of subjective perception personality of it own life as happy or not happy.

After the criterion of satisfaction life is set such levels: and) low – peculiar for the representatives of both groups in an identical degree (about 10%); bi) middle – incident to majority (2/3) of persons with a homosexual orientation and half of persons with a heterosexual orientation; in) high – peculiar 11% respondentiv with homosexual tastes and 35% respondentiv with heterosexual tastes. Mean value of level of satisfaction for persons with heterosexual tastes makes $M=6,98$ ($n=90$) life, and for persons with homosexual tastes – $M=5,03$ ($n=90$). Thus, respondenti with heterosexual tastes on the whole have a higher level of satisfaction life.

Conclusion. Among all respondentiv, the persons of sex of men characterize the life more optimistically. By comparison to women, men are anymore inclined to consider the life near to the ideal, and to consider circumstances more favourable. After the index of general level of satisfaction by life of meaningful differences between persons from gomo- and heterosexual orientations it is not discovered. Consequently, it is possible to assert that sexual tastes of personality are not determining in relation to its general satisfaction by the life.

Keywords: identity of geiv and men; subjective prosperity of lesbiyok and gomoseksualiv; subjective prosperity of gomo- and geteroseksualiv; satisfaction by life.

Автори заявляють об відсутності конфлікту інтересів.

Recelved/Поступила: 18.12. 20

Кириченко А. В. ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національного університету оборони України імені Івана Черняховського
<https://orcid.org/0000-0002-1333-5980>

СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕСАНТНО-ШТУРМОВИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ДО ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

У статті розглянуто різні підходи вітчизняних та зарубіжних дослідників, здійснено теоретичний аналіз структурних компонентів психологічної готовності до різноманітних видів діяльності. На основі аналізу структури психологічної готовності, умов та специфіки застосування десантно-штурмових військ проаналізовано та взято за основу більш властиву структуру психологічної готовності, яка містить в собі взаємопов'язані між собою наступні компоненти: мотиваційний, пізнавально-орієнтаційний, операційний, емоційно-вольовий.

Ключові слова: психологічна готовність; бойова діяльність; екстремальні умови; компонент; структура.

Вступ. На початку збройної агресії, яка розпочиналася з вторгнення на Україну російських військових під виглядом місцевої самооборони, так званих "зелених чоловічків", в подальшому анексії Криму та переходу до "гібридної війни" з проголошенням Донецької та Луганської народних республік. Українське суспільство не було готове до того, що не зважаючи на міжнародні угоди, Росія, яка зобов'язалася визнавати нашу територіальну цілісність та недоторканність зможе перетворитися в агресора.

Високомобільні десантні війська, нині десантно-штурмові війська, одні із перших в той час стали на захист своєї країни та розпочали активну бойову діяльність. У ході виконання бойових завдань воїни-десантники зустрілися із різноманітними несподіваними провокаціями та жорстокими діями ворога: блокування сепаратистами колон бойової техніки із залученням цивільного населення та малолітніх дітей, використання засобів протиповітряної оборони та інших незаконних дій з боку противника. Так, 14 червня 2014 року під час перевезення вантажу та особового складу 25 повітряно-десантної бригади військово-транспортним літаком ІЛ-76 до летовища "Луганськ" стався трагічний випадок, перед посадкою літак було збито російськими найманцями з ПЗРК "Ігла" [4; с.

43]. Це була найбільша втрата на початку антитерористичної операції, втрата військовослужбовців Збройних Сил України за всю історію незалежності нашої країни.

Як ми бачимо бойова діяльність військовослужбовців десантно-штурмових військ висуває жорсткі вимоги до кожного воїна-десантника та змушує його постійно саморозвиватися та самовдосконалюватися. Враховуючи те, що бойова діяльність проходить в небезпечних умовах та пов'язана з постійним ризиком для життя, більш того вона вимагає від військовослужбовців психологічної готовності і стійкості, мобілізації всіх внутрішніх сил та раціонального використання власного потенціалу.

Для нормального функціонування військовослужбовців десантно-штурмових військ в бойових умовах необхідно застосовувати спеціальні програми та методики для формування і розвитку психологічної готовності до виконання завдань за призначенням. Все це й зумовлює потребу вивчення структури психологічної готовності воїнів-десантників до діяльності в бойових умовах.

Теоретичне підґрунтя. Необхідно зазначити, що у проаналізованій літературі має місце неоднозначного розуміння структури психологічної готовності

особистості до бойової діяльності. Структурні компоненти даного феномену у своїх працях дослідники розглядають по-різному, одні як два компоненти (С. Мул), що утворюють структуру психологічної готовності до діяльності, інші – трьох і більше (В. Алешенко, М. Дяченко, Л. Кандибович, О. Кокун, О. Колесніченко, М. Корольчук, В. Корольчук, Н. Лозінська, Н. Пенькова, І. Пішко, В. Стасюк, В. Ягупов та інші) компонентів структури.

Метою статті є актуалізація проблеми психологічної готовності військовослужбовців десантно-штурмових військ до виконання завдань за призначенням. Висвітлення підходів науковців та особливостей структурних компонентів психологічної готовності військовослужбовців десантно-штурмових військ до ведення бойових дій.

Методи дослідження. Оглядово-аналітичне дослідження літератури.

Результати і обговорення. Розглядаючи структуру психологічної готовності військовослужбовців до бойової діяльності В. Стасюк вважає, що дана структура складається із наступних компонентів: 1) пізнавальний – оцінювання та розуміння важливості завдання, знання засобів необхідних для досягнення мети, прогнозування ймовірних змін обстановки; 2) емоційний – почуття відповідальності, впевненості або сумніву у готовності до подолання труднощів сучасного бою; 3) мотиваційний – інтерес та потреба в успішному виконанні бойового завдання, прагнення до успіху та показати себе як найкраще; 4) вольовий – зосередженість на визначеному завданні та управління собою, відвернення уваги від негативних факторів, що заважають, подолання страху та сумніву [16; с. 61].

Досліджуючи психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовців Збройних Сил України аналогічну думку щодо чотирьох компонентної структури психологічної готовності військовослужбовців до ведення бойових дій підтримує В. Алешенко [1; с. 113], а також у своїх роботах В. Ягупов [18; с. 376].

У своїх працях М. Корольчук та В. Корольчук структуру психологічної готовності розглядають за наступними компонентами: 1) позитивне ставлення до своєї діяльності; 2) професійні риси сприйняття, уява, мислення і пам'ять; 3) емоційно-вольова стійкість; 4) професійні знання, уміння, навички і звички; 5) відносність рис удачі, темпераменту, здібностей відносно властивостей діяльності [9;8;10;14;15].

На думку М. Дяченка, Л. Кандибович психологічна готовність до діяльності включає в себе модель більш вірогідної поведінки, осмислення поставленого завдання, визначення оптимальних шляхів його вирішення та оцінку власного потенціалу для досягнення необхідної мети. Дослідники виділяють наступні структурні компоненти психологічної готовності до діяльності: 1) мотиваційний (проявлений інтерес до професії, потреба в успішному виконанні поставлених завдань, прагнення до успіху, демонстрація своїх кращих якостей, інші мотиви); 2) орієнтаційний (знання та уявлення про особливості та умови професійної діяльності, професійні вимоги до особистості); 3) операційний (володіння необхідними знаннями, навичками, вміннями, засобами професійної діяльності, усвідомлення обов'язків та завдань, оцінки їх важливості, визначення засобів досягнення мети, розуміння ймовірнісної зміни ситуації); 4) вольовий (самоконтроль, активізація сил, концентрація на поставленому завданні, абстракція від сторонніх впливів, подолання сумнівів, страхів); 5) емоційний (орієнтація на успіх, контроль своїх емоцій та почуттів, ентузіазм) [2;3;8;14;15].

Розглядаючи психологічну готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності Н. Пенькова виділяє п'ять структурних компонентів: 1) мотивація обов'язку (усвідомлення, почуття значимості та обов'язку суспільної значимості реалізації діяльності); 2) професійна витривалість (розвинення вольових і інтелектуальних якостей, оцінка власного потенціалу, який дає можливість виконувати поставлені завдання);

3) професійне співробітництво (спільна діяльність та взаємна допомога товаришів, подолання негативних психічних станів, підвищення впевненості на підставі спільної діяльності); 4) професійна компетентність (професійні знання, вміння, навички, сформований професійний образ світу та професійний образ «Я»); 5) самообілізація (розвиток суб'єктності, здатності до самообілізації, вольових якостей, відповідального ставлення до виконання поставлених завдань) [14; с. 57-62].

Аналізуючи психологічну готовність персоналу прикордонного контролю до дії в екстремальних умовах С. Мул встановлює, що психологічна готовність є особистісним утворенням, яке включає в себе внутрішньоособистісний компонент (диспозиційні установки) та ситуаційний компонент (актуалізація наявних сил та адекватне реагування під час екстремальної діяльності) [13; с.161].

В своїх ствердженнях І. Ковальська зазначає, що психологічну готовність членів громадських формувань до охорони державного кордону утворюють три взаємопов'язані компоненти: 1) мотиваційний (переконання, світогляд, інтереси, ідеали, вищі почуття, бажання тощо); 2) когнітивно-операційний (знання, уміння та навички, необхідні для вирішення покладених завдань; психічні пізнавальні процеси, комунікативні якості, властивості особистості тощо); 3) емоційно-вольовий (емоційна стійкість, врівноваженість і самовладання; дисциплінованість, відповідальність, зібраність тощо). На думку дослідника виділені компоненти структури не існують окремо, вони постійно взаємодіють та впливають один на одного, утворюючи систему єдності [5; с. 47-56].

Зокрема В. Молотай вважає, що стан психологічної готовності військовослужбовців має різні рівні і компонентну складну структуру, прояв якої залежить від індивідуальних особливостей людини та визначених умов діяльності. Дана структура включає такі компоненти: 1) мотиваційний (усвідомлення військовослужбовцем сенсу участі в

діяльності); 2) емоційно-вольовий (стійкість та адаптивна урегульованість дій); 3) орієнтований (своєчасність та доцільність дій); 4) виконавчий (поведінковий) (адекватні дії службово-бойової діяльності) [5;8;11;12;14;15].

Як стверджують вітчизняні фахівці О. Кокун, І. Пішко, Н. Лозінська та О. Копаниця, психологічна готовність військовослужбовців до діяльності у складі миротворчих підрозділів має тривалу (особистісну й функціональну готовність) та короточасну готовність. В свою чергу особистісна готовність включає чотири структурні компоненти: 1) моральна готовність (усвідомлення свого обов'язку, відповідальності та важливості виконання поставленого завдання, можливої небезпеки, професійне самовдосконалення); 2) вольова готовність (упевненість у своїх силах, витривалість, сміливість, хоробрість, рішучість, організованість, самоконтроль, готовність до дій); 3) комунікативна готовність (наявність загальних та професійних комунікативних якостей: переконливість, комунікабельність, повага до колег, взаємодопомога, якість керівництва та ін.); 4) загальнопсихологічна готовність (оптимальний рівень особистісної тривожності, високі здібності саморегуляції психічного стану; розвинуті інтелектуальні якості, розвинені здібності до планування, моделювання, програмування, оцінки результатів діяльності тощо). А функціональна готовність включає шість компонентів: 1) мотиваційна готовність (відданість військовій службі, потреба в самовдосконаленні, в успішному вирішенні професійних завдань, переконання в необхідності професії, бажання досягти успіху й показати себе в ній з кращого боку та ін.); 2) когнітивна готовність (знання своїх професійних обов'язків, засобів та методів виконання завдань, усвідомлення їх значимості, впевненість в своїх силах, передбачення можливих змін у діяльності та ін.); 3) креативна готовність (здатність генерувати ідеї, гнучкість розуму та ін.); 4) орієнтаційна готовність (знання, уявлення, основні вимоги та умови до службово-бойової

діяльності); 5) операційна готовність (вміння, навички, здатність до моделювання власної діяльності); 6) оцінювальна готовність (адекватна самооцінка своєї професійної підготовленості та відповідності результатів вирішення службових задач визначеним вимогам). Розглядаючи короткострокову психологічну готовність військовослужбовців дослідники виділяють п'ять наступних компонентів: 1) мотиваційна готовність (власна мотивація щодо виконання завдань); 2) орієнтаційна готовність (знання та уявлення особливостей й умов про майбутні завдань, які в подальшому необхідно буде вирішити); 3) операційна готовність (реалізація наявних умінь і навичок, необхідних для вирішення професійних завдань); 4) оцінювальна готовність (самооцінка власних можливостей, які в першу чергу необхідні для виконання поставлених завдань); 5) емоційна готовність (позитивне налаштування, впевненість, зібраність та інше) [6; с.9-11].

У своїх підходах О. Самойленко зазначає, що структура психологічної готовності потребує у кожного військовослужбовця певної сформованості та вміння здійснювати виховання й управління підпорядкованими підрозділами в умовах смертельної небезпеки [15;с.59]. Дослідник у структурі психологічної готовності мобілізованих військовослужбовців-прикордонників до здійснення службової діяльності в умовах бойових дій відокремлює компоненти в контексті індивідуально-особистісних (когнітивний, емоційно-вольовий, мотиваційний, регуляторний, операційний), соціально-психологічних (компоненти міжособової та професійної взаємодії, адаптаційний), генетичних (наприклад, задатки та здібності як результат формування, темперамент та інші психофізіологічні якості) особливостей особистості [15; с.69].

Аналізуючи психологічну готовність пожежних-рятувальників Міністерства надзвичайних ситуацій України О. Колесніченко робить висновок, що вона має складну структуру і містить різні психологічні компоненти залежно від напрямку діяльності. Враховуючи специфіку підрозділів

Міністерства надзвичайних ситуацій дослідник виділяє п'яти компонентну структуру психологічної готовності пожежних-рятувальників до професійної діяльності: 1) когнітивний компонент (уявлення про майбутні труднощі, умови виконання завдань, обсяг знань, прийомів, засобів і способів досягнення мети та тощо); 2) мотиваційний компонент (розуміння державної значущості вирішуваних завдань, добросовісне виконання службового обов'язку, відповідальність, моральна нормативність, прагнення досягнення успіху тощо.) 3) вольовий компонент (наполегливість, рішучість, завзятість, витримка, самовладання, стресостійкість, емоційно-вольова стійкість); 4) типологічний компонент (тип нервової системи, сила і врівноваженість нервових процесів, нервово-психічна стійкість і самовладання, адаптаційні здібності тощо); 5) регуляторний компонент (здатність управляти своїми почуттями, емоціями та поведінкою, самоконтроль, здатність протистояти роздратуванню і пригнічувати негативні емоції, страх) [7; 8].

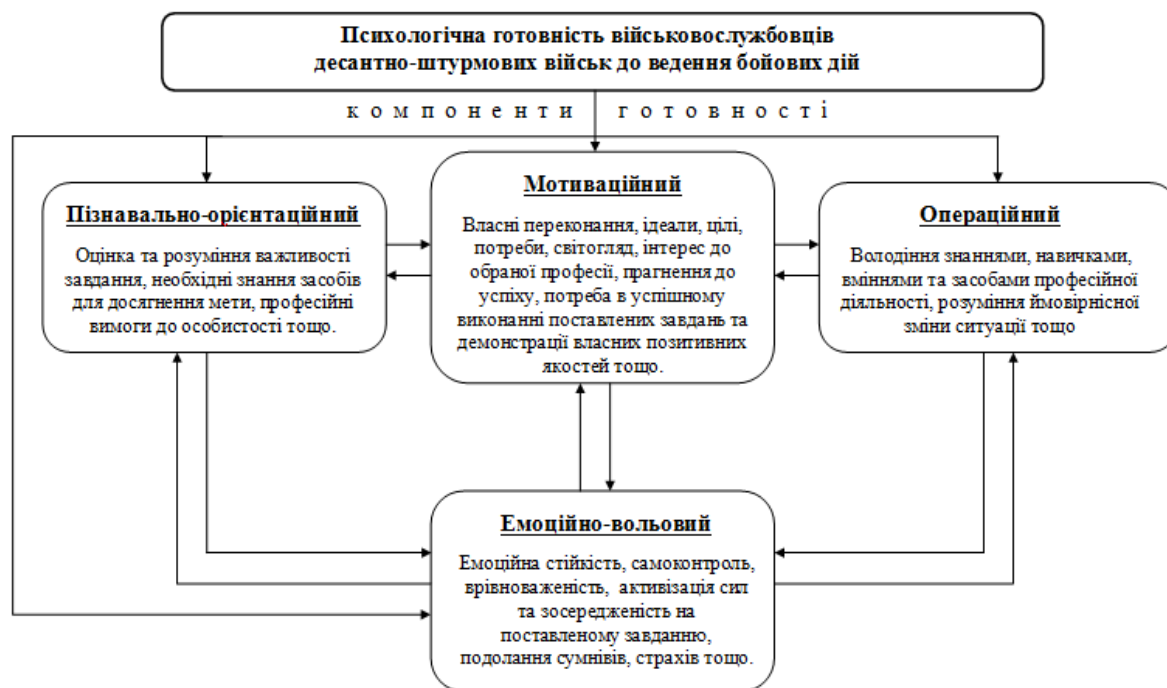
Досліджуючи психологічну готовність молодих офіцерів Збройних Сил України до службово-бойової діяльності Н. Сторожук вважає, що її структура складається із сукупності взаємопов'язаних п'яти компонентів: 1) мотиваційний (система мотивів, яка активізує та скеровує службово-бойову діяльність особистості); 2) орієнтаційний (сформованість та розвиток психічних процесів та подальше їх прогнозування); 3) емоційно-вольовий (емоційний фон і вольові якості особистості); 4) особистісно-операціональний (емоційна гнучкість, дисциплінованість, врівноваженість, тактовність тощо); 5) оціночно-рефлексивний (самоаналіз, самовизначення та самоконтроль діяльності) [17; с. 34].

Висновки. Отже, аналізуючи представлені дослідниками структурні компоненти психологічної готовності можна зауважити, що незалежно від їх наповнення та розбіжностей всі вони мають своє спрямоване значення відповідно до визначеної діяльності.

Питання психології

Враховуючи бойову діяльність десантно-штурмових військ, яка характеризується особливими умовами та специфікою виконання бойових завдань, пов'язаних з великою небезпекою для життя, впливом психо-травмуючих факторів та великими фізичними навантаженнями, на нашу думку, більш властивою буде структура

психологічної готовності, яка містить такі компоненти: мотиваційний, пізнавально-орієнтаційний, операційний, емоційно-вольовий. Структура психологічної готовності військовослужбовців десантно-штурмових військ до ведення бойових дій зображена на малюнку 1.

Малюнок 1. Структура психологічної готовності військовослужбовців десантно-штурмових військ до ведення бойових дій

Розглядаючи компоненти структури психологічної готовності військовослужбовців десантно-штурмових військ до ведення бойових дій, необхідно зазначити, що сформований мотиваційний компонент відіграє значну роль в бойовій обстановці – якісно впливає на стан психологічної готовності та є засобом підвищення успішності виконання бойового завдання.

Перш за все він активує бажання у воїна-десантника проявляти розумну ініціативу, удосконалювати свій бойовий досвід, бути активним та цілеспрямованим, а також впливати на нормальне функціонування внутрішніх психологічних процесів. До мотиваційного компонента можна віднести: власні переконання, ідеали, цілі, потреби,

вимоги суспільства, інтерес до обраної професії, прагнення до успіху, потреба в успішному виконанні поставлених завдань та демонстрація власних позитивних якостей, тощо.

Пізнавально-орієнтаційний компонент забезпечує формування розуміння та уявлення у воїнів-десантників власних дій на полі бою, прийняття правильних рішень, прогнозування можливих небезпечних ситуацій та адекватного реагування на її виклики. Даний компонент включає: професійні знання, бажання та готовність до дій, власні переконання, погляди, принципи, пізнавальні інтереси, оцінювання обстановки, практичне мислення та своєчасне прийняття рішень, спрямована протидія емоційним навантаженням.

Питання психології

Операційний компонент буде суттєво впливати на хід виконання бойового завдання, так як від нього залежить професійна готовність кожного військовослужбовця та подальша їх взаємодія на полі бою. Він охоплює: володіння знаннями, навичками, спеціальними вміннями та засобами професійної діяльності, професійне мислення, розуміння ймовірнісної зміни ситуації, тощо. Високий рівень сформованості операційного компонента – важливий елемент психологічної готовності до бойової діяльності: як наводити зброю, як цілитися у противника, як влучно стріляти, як поводитися із бойовою технікою, тощо – саме в цьому є основа професіоналізму, кожен рух повинен бути відпрацьований до автоматизму.

Не можна обмежуватися тільки мотиваційними чинниками, здобутими професійними знаннями, тощо. Слід також звернути увагу на емоційно-вольовий компонент психологічної готовності, який в

свою чергу буде забезпечувати надійне функціонування психологічних процесів у військовослужбовців десантно-штурмових військ під час ведення бойової діяльності.

Емоційно-вольовий компонент психологічної готовності здійснює контрольню-регулятивну функцію (активізацію та гальмування) психологічних процесів особистості. Даний компонент має прояв у різних психічних явищах: відчуття впевненості в своїх силах та з боку товаришів, самоконтроль, наполегливість, рішучість, активізація сил, зосередженість на поставленому завданні, відповідальність, самоактивність, ініціативність, орієнтація на успіх, дисциплінованість, контроль своїх емоцій та почуттів, подолання сумнівів, страхів, тощо. Осмислення та розуміння цього явища дає кожному воїну-десантнику змогу здійснювати самоконтроль та саморегуляцію внутрішніх психічних процесів під час ведення бойових дій.

Список використаних джерел

1. Алещенко В.І. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовців Збройних Сил України: монографія. Харків, ХУПС, 2008. 238 с.
2. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности: пособие. Минск : БГУ, 1976. 176 с.
3. Дьяченко, М.И. Психологическая готовность: пособие. Москва: Наука, 1986. 350 с.
4. Жирохов М. История участия 25-й отдельной воздушно-десантной бригады в войне на Донбассе (апрель-сентябрь 2014 г.): книга. Чернигов, 2019. 80 с.
5. Ковальська І. Є. Формування психологічної готовності членів громадських формувань до охорони державного кордону: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2009. 238 с.
6. Кокун О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Копаниця О. В. Діагностування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 153 с.
7. Колесніченко О. С. Психологічна готовність працівників МНС України до професійної діяльності в екстремальних умовах: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Харків, 2011. 238 с.
8. Колесніченко О. С., Мацегора Я. В., Воробйова В. І. та інші Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності поза межами пункту постійної дислокації: монографія. Харків : Національна акад. НГУ, 2016. 335 с.
9. Корольчук М. С. Теорія і практика професійного психологічного відбору: навч. посіб. Київ: Ніка-Центр, 2006. 536 с.
10. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навчальний посібник. Київ: Ніка-Центр, 2006. 580 с.
11. Молотай В. А. Формування психологічної готовності військовослужбовців Внутрішніх військ МВС України до діяльності по охороні громадського порядку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.09: НАДПСУ ім. Б. Хмельницького: Вид-во Нац. академії ДПСУ, 2006. 20 с.
12. Молотай В. А. Структура й особливості психологічної готовності військовослужбовців до службово-бойової діяльності: зб. наук. праць ІІІ ім. Г. С. Костюка АПН України. Т. VII, вип. 5. – К. : Знання, 2005. 247–255 с.
13. Мул С. А. Психологічна готовність персоналу прикордонного контролю до дії в екстремальних

Питання психології

умовах дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Харків, 2011. 218 с

14. Пенькова Н. Є. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності у процесі проведення антитерористичної операції: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Харків, 2015. 215 с

15. Самойленко О.О. Формування психологічної готовності мобілізованих військовослужбовців-прикордонників до ведення бойових дій: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2018. 309 с

16. Стасюк В. В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів: підручник. Київ: НУОУ ім. І. Черняхівського, 2016. 412 с.

17. Сторожук Н.А. Формування психологічної готовності молодого офіцера Збройних Сил України до службово-бойової діяльності: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Київ, 2010. 156 с.

18. Ягупов В. Військова психологія: підручник. Київ: ТанDEM, 2004. 656 с.

References

1. Aleshchenko, V.I. (2008). *Psykholohichne zabezpechennia myrotvorchoi diialnosti viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy: monohrafiia* [Psychological support of peacekeeping activities of servicemen of the Armed Forces of Ukraine: monograph]. Kharkiv, KHUPS (in Ukrainian).

2. Diachenko, M. Y. (1976). *Psykholohicheskie problemy hotovnosti k deiatelnosti: posobie* [Psychological problems of readiness for activity: a manual]. Minsk : BHU (in Russian).

3. Diachenko, M.Y. (1986). *Psykholohicheskaiia hotovnost: posobie* [Psychological readiness: a manual]. Moskva: Nauka (in Russian).

4. Zhirokhov, M. (2019). *Istoria uchastia 25-i otdelnoi vozdushno-desantnoi brigady v voine na Donbasse (aprel-sentiabr 2014 g.): kniga* [History of the 25th separate airborne brigade in the war in the Donbass (April-September 2014): a book]. Chernigov (in Russian).

5. Kovalska, I. YE. (2009). *Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti chleniv hromadskykh formuvan do okhorony derzhavnoho kordonu* [Formation of psychological readiness of members of public formations for protection of the state border]: dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.09. Khmelnytskyi (in Ukrainian).

6. Kokun, O. M., Pishko, I. O., Lozinska, N. S., Kopanytsia, O. V. (2011). *Diahnostuvannia psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtziv viiskovoi sluzhby za kontraktom do diialnosti u skladi myrotvorchykh pidrozdiliv: metodychnyi posibnyk* [Diagnosis of psychological readiness of servicemen of military service under the contract to activity as a part of peacekeeping divisions: methodical manual]. Kyiv: NDTs HP ZSU (in Ukrainian).

7. Kolesnichenko, O. S. (2011). *Psykholohichna hotovnist pratsivnykiv MNS Ukrainy do profesiinoi diialnosti v ekstremalnykh umovakh* [Psychological readiness of employees of the Ministry of Emergencies of Ukraine for professional activity in extreme conditions]: dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.09. Kharkiv (in Ukrainian).

8. Kolesnichenko, O. S., Matsehora, Ya. V., Vorobiova, V. I. (2016). *Psykholohichna hotovnist viiskovosluzhbovtziv Natsionalnoi hvardii Ukrainy do sluzhbovo-boiovoi diialnosti poza mezhamy punktu postiinoi dyslokatsii* [Psychological readiness of servicemen of the National Guard of Ukraine for service and combat activities outside the point of permanent deployment]: monohrafiia. Kharkiv : Natsionalna akad. NHU (in Ukrainian).

9. Korolchuk, M. S. (2006). *Teoria i praktyka profesiinoho psykholohichnoho vidboru: navch. Posib* [Theory and practice of professional psychological selection: textbook]. Kyiv: Nika-Tsentr (in Ukrainian).

10. Korolchuk, M. S., Krainiuk, V. M. (2006). *Sotsialno-psykholohichne zabezpechennia diialnosti v zvychaynykh ta ekstremalnykh umovakh : navchalnyi posibnyk* [Socio-psychological support of activity in normal and extreme conditions: a textbook]. Kyiv: Nika-Tsentr (in Ukrainian).

11. Molotai, V. A. (2006). *Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtziv Vnutrishnikh viisk MVS Ukrainy do diialnosti po okhoroni hromadskoho poriadku* [Formation of psychological readiness of servicemen of internal troops of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine to activity on protection of a public order]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykhol. nauk: 19.00.09: NADPSU im. B. Khmelnytskoho: Vyd-vo Nats. akademii DPSU (in Ukrainian).

12. Molotai, V. A. (2005). *Struktura i osoblyvosti psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtziv do sluzhbovo-boiovoi diialnosti* [Structure and features of psychological readiness of servicemen for service and combat activity]: zb. nauk. prats IP im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy. T.VII, vyp. 5. – K. : Znannia, 247–255 pp. (in Ukrainian).

13. Mul, S. A. (2011). Psykholohichna hotovnist personalu prykordonnoho kontroliu do dii v ekstremalnykh umovakh [Psychological readiness of border control personnel to act in extreme conditions]. dys. ... kand. psykol. nauk : 19.00.07. Kharkiv (in Ukrainian).
14. Penkova, N. Ye. (2015). Psykholohichna hotovnist viiskovosluzhbovtiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy do sluzhbovo-boiovoi dialnosti u protsesi provedennia antyterorystychnoi operatsii [Psychological readiness of servicemen of the National Guard of Ukraine to service and combat activity in the course of anti-terrorist operation]: dys. ... kand. psykol. nauk : 19.00.09. Kharkiv (in Ukrainian).
15. Samoilenko, O.O. (2018). Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti mobilizovanykh viiskovosluzhbovtiv-prykordonnykh do vedennia boiovykh dii [Formation of psychological readiness of mobilized servicemen-frontier guards to conduct military operations]: dys. ... kand. psykol. nauk : 19.00.09. Khmelnytskyi (in Ukrainian).
16. Stasiuk, V. V. (2016). Psykholohia lokalnykh viin ta zbroinykh konfliktiv : pidruchnyk [Psychology of local wars and armed conflicts: a textbook]. Kyiv: NUOU im. I. Cherniakhovskoho (in Ukrainian).
17. Storozhuk, N.A. (2010). Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti molodoho ofitsera Zbroinykh Syl Ukrainy do sluzhbovo-boiovoi dialnosti [Formation of psychological readiness of the young officer of the Armed Forces of Ukraine to service and combat activity]: dys. ... kand. psykol. nauk : 19.00.09. Kyiv (in Ukrainian).
18. Yahupov, V. (2004). Viiskova psykholohia: pidruchnyk [Military psychology: a textbook]. Kyiv: Tandem (in Ukrainian).

Резюме

Кириченко А. адъютант кафедры морально-психологического обеспечения деятельности войск (сил) НВОУ имени Ивана Черняховского

СТРУКТУРА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ДЕСАНТНО-ШТУРМОВЫХ ВОЙСК ВООРУЖЕННЫХ СИЛ УКРАИНЫ ДО ВЕДЕНИЯ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ

В статье рассмотрены различные подходы отечественных и зарубежных исследователей, осуществлен теоретический анализ структурных компонентов психологической готовности к различным видам деятельности. На основе анализа структуры психологической готовности, условий и специфики применения десантно-штурмовых войск проанализированы и взяты за основу более свойственную структуру психологической готовности, которая содержит в себе взаимосвязаны между собой следующие компоненты: мотивационный, познавательный-ориентационный, операционный, эмоционально-волевой.

Ключевые слова: психологическая готовность; боевая деятельность; экстремальные условия; компонент; структура.

Summary

Kyrychenko A. PhD Student, Department of Moral and Psychological Support of the Troops Activity (Forces), National Defense University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi

STRUCTURE OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF MILITARY SERVANTS OF THE LAND ASSAULT TROOPS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE FOR COMBATING

Introduction. *At the beginning of the armed aggression, which began with the invasion of Ukraine by the Russian military under the guise of local self-defense, the so-called "green men", followed by the annexation of Crimea and the transition to a "hybrid war" with the proclamation of Donetsk and Luhansk people's republics. Ukrainian society was not prepared for the fact that, despite international agreements, Russia, which has committed itself to recognizing our territorial integrity and inviolability, will be able to become an aggressor.*

Highly mobile airborne troops, now airborne assault troops, were among the first to defend their country at that time and began active combat operations. During the combat missions, the paratroopers encountered a variety of unexpected provocations and brutal actions by the enemy: the separatists' blockade of military equipment with civilians and young children, the use of air defenses and other illegal actions by the enemy. Thus, on June 14, 2014, a tragic accident occurred during the transportation of cargo and personnel of the 25th Airborne Brigade by the IL-76 military transport aircraft to the Luhansk airport. This was the biggest loss at the

beginning of the anti-terrorist operation, the loss of servicemen of the Armed Forces of Ukraine in the entire history of our country's independence.

As we can see, the combat activities of the airborne assault troops make strict demands on each paratrooper and force him to constantly develop and improve himself. Given that combat activities take place in dangerous conditions and involve a constant risk to life, moreover, it requires the military psychological readiness and resilience, the mobilization of all internal forces and the rational use of their own potential.

For the normal functioning of airborne assault troops in combat conditions, it is necessary to apply special programs and techniques for the formation and development of psychological readiness to perform assigned tasks. All this necessitates the study of the structure of the psychological readiness of paratroopers to operate in combat.

Purpose. *The purpose of the article is to actualize the problem of psychological readiness of airborne assault troops to perform their assigned tasks. Elucidation of the scientists and features approaches of the structural components of the airborne assault troops servicemen psychological readiness to conduct hostilities.*

Methods. *Review and analytical study of the literature.*

Originality. *The scientific novelty lies in the application of a more inherent structure of psychological readiness, which in accordance with the conditions and specifics of the use of assault troops in its structural components will correspond to this combat activity.*

Conclusion. *Thus, analyzing the structural components of psychological readiness presented by researchers, it can be noted that regardless of their content and differences, they all have their directed value in accordance with certain activities.*

Given the combat activities of airborne assault troops, which is characterized by special conditions and specifics of combat missions associated with great danger to life, the impact of traumatic factors and heavy physical activity, in our opinion, more typical will be the structure of psychological readiness, which contains such components: motivational, cognitive-orientational, operational, emotional-volitional.

Considering the components of the structure of psychological readiness of assault troops to conduct combat operations, it should be noted that the formed motivational component plays a significant role in the combat situation - qualitatively affects the state of psychological readiness and is a means of improving the success of combat missions.

Keywords: *psychological readiness; combat activities; extreme conditions; component; structure.*

Received/Поступила: 27.11. 20

*Кішук Л. А. підполковник, Командування
Медичних сил Збройних Сил України
<https://orcid.org/0000-0003-2353-6986>*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ ТА КОРЕКЦІЇ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТАНІВ МОЛОДИХ ОФІЦЕРІВ НА ОСНОВІ ВАРІАБЕЛЬНОСТІ СЕРЦЕВОГО РИТМУ

У статті висвітлено авторський підхід щодо оцінки та корекції функціональних станів організму молодих офіцерів під час виконання ними службових обов'язків. Детально розглянуто потужність системи кровообігу під впливом навантажень різних потужностей та обґрунтовано взаємозв'язок напруження регуляторних систем організму людини та рівня функціонування системи кровообігу. Для визначення обсягу функціонального резерву рекомендовано використовувати комплекс програмних та апаратних методів діагностики.

Ключові слова: *варіабельність серцевого ритму; офіцер; функціональний стан; коригування; оцінювання; діагностика.*

Вступ. Складність і відповідальність завдань, що вирішуються Збройними Силами України в сучасних умовах, пред'являють все більш високі вимоги до психофізіологічного стану військовослужбовців. Широко відомо, що боєздатність військових частин і підрозділів більш ніж наполовину обумовлена функціональним станом організму молодих офіцерів. Поряд з цим, військова діяльність нерозривно пов'язана з діяльністю людини в умовах комбінованого впливу великої кількості різних несприятливих факторів. Всебічне дослідження функціонального стану організму і розробка заходів по збереженню і підвищенню працездатності молодих офіцерів вкрай важливі.

Закономірності військово-професійної адаптації молодих офіцерів, а при необхідності особливості її корекції, вивчені недостатньо, практично відсутній психофізіологічний супровід навчально-бойової діяльності військових частин і підрозділів. У більшості випадків військово-професійна працездатність молодих офіцерів розглядається без урахування функціонального стану організму, що воно являє собою сукупність характеристик фізіологічних функцій і психофізіологічних якостей, що визначають рівень активності функціональних систем і стан працездатності.

Теоретичне підґрунтя. Теоретико-методологічну базу дослідження становлять провідні положення і висновки зарубіжних та вітчизняних учених, що стосуються

проблем: вивчення фізичної працездатності людини та методів її діагностування (І. В. Аулик, С. Карпман, А. Я. Сухарев, С. Л. Тихвинський, І. А. Чайковський); здоров'я людини та вивчення шляхів його збереження і зміцнення (М. М. Амосов, Г. Л. Апанасенко, Е. Г. Буліч, М. М. Гончаренко, В. Л. Гриценко, О. О. Єжова, Н. Н. Завидівська, Ю. П. Лисицин, А. В. Магльований, І. В. Муравов, Л. В. Подригало, С. В. Страшко, Л. Л. Суценко та ін.); оцінки загального функціонального стану центральної нервової системи (В. А. Ілюхін, Г. В. Коробейников, В. С. Лизогуб, Т. В. Лоскутова, М. В. Макаренко, О. О. Сичов та ін.).

Методи дослідження: пошуковий по наявній методичній та науковій літературі із аналізом знайденого матеріалу, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків, систематизація, аналіз документації та результатів діяльності дослідників з проблеми проведеного дослідження.

Для досягнення мети дослідження використано теоретичний аналіз, порівняння, узагальнення та систематизацію літературних джерел, у тому числі вивчення емпіричних даних за визначеною проблематикою.

Результати і обговорення. Що більшим є функціональний резерв організму людини, то менше зусиль необхідно для адаптації до звичайних умов існування, умов спокою. Система кровообігу має резерв потужності, який активується в разі неадекватних впливів на організм, завдяки чому вихідний рівень її

функціонування знижується. Ступінь напруження регуляторних систем, у тому числі тонуусу симпатичного відділу вегетативної нервової системи, впливає на рівень функціонування кровообігу шляхом мобілізації необхідного функціонального резерву.

Якщо рівень функціонального резерву достатній, несприятливий вплив навколишнього середовища може протягом тривалого часу не викликати порушень гомеостазу, а лише призводити до незначного зсуву значень фізіологічних показників у межах норми. Це супроводжується відповідним напруженням регуляторних систем. Навпаки, якщо функціональний резерв невеликий, то незначне збільшення ступеня напруження регуляторних систем у відповідь на стресовий вплив навколишнього середовища може спричинити порушення гомеостазу.

Цілком припустимою є думка про те, що функціональний резерв має прямий зв'язок із рівнем функціонування і зворотний – зі ступенем напруження регуляторних систем. Тож певного висновку щодо обсягу функціонального резерву можна дійти без безпосереднього його вимірювання, а лише за допомогою аналізу співвідношення між рівнем функціонування та ступенем напруження регуляторних систем.

Кількісна оцінка ступеня напруги регуляторних систем здійснюється на основі аналізу варіабельності серцевого ритму, який дозволяє визначити функціональний стан симпатичної та парасимпатичної систем і ступінь централізації процесів регуляції. Нині цей метод є одним з найбільш інформативних і доступних методів оцінки індивідуальних адаптаційних можливостей системи вегетативної регуляції кровообігу, що дозволяє проводити оперативний контроль і прогнозування функціонального стану організму [1].

Під варіабельністю ритму серця розуміють ступінь коливань тривалості інтервалів між синусовими комплексами, що зумовлений впливами відділів вегетативної нервової системи (ВНС), а також гуморальних чинників, навколо середнього рівня. Усі методи аналізу ВРС поділяються на три групи:

дослідження загальної ВРС (часовий аналіз), дослідження періодичних складових ВРС (спектральний аналіз), геометричні методи аналізу ВРС. Ціна термінової адаптації до фізичних та нервово-емоційних навантажень, побутових стресів та інших зовнішніх впливів на організм виражається в ступені напруженості роботи регуляторних систем організму і закріплена в структурі серцевого ритму (в структурі кардіоінтервалів) [3]. Крім того, в результаті впливу певних факторів (фізичних або нервово-емоційних навантажень) в організмі активуються механізми тривалої адаптації, які супроводжуються стійкими змінами хвильової структури серцевого ритму. Тому аналіз серцевого ритму методом варіаційної пульсометрії дозволяє розкодувати цю інформацію і дати кількісно-якісну оцінку функціонального стану організму.

Вивчення стану вегетативної нервової системи (інструментальна оцінка функціонального стану) здійснювалось на початку лікування та після лікування відповідно до загальноприйнятих стандартів аналізу варіабельності серцевого ритму (ВРС) за допомогою апаратно-програмного комплексу «Фазаграф». В дослідженні враховуються: статистичні параметри (середнє арифметичне RR- інтервалів (NN), середнє квадратичне відхилення RR- інтервалів (SDNN), індекс напруженості (IN); параметри спектрального аналізу серцевого ритму: LF% – спектральна щільність потужності в низькочастотному діапазоні 0,04–0,15 Гц – відносний рівень активності вазомоторного центру; HF% – спектральна щільність потужності у високочастотному діапазоні 0,15–0,4 Гц – відносний рівень активності парасимпатичної ланки регуляції (дихальні хвилі); співвідношення LF / HF, співвідношення, що оцінює вагусно-симпатичний баланс [5].

Для кількісного визначення рівня стресу використовують кардіоінтервалографію з подальшим аналізом варіабельності серцевого ритму. Для отримання показників варіабельності серцевого ритму (ВРС) використовували дистанційний монітор серцевого ритму Polar RS800CX та пакет програмного забезпечення PolarProTrainer.

Питання психології

Розрахунки показників проводяться, аналізуючи 5-хвилинні стаціонарні відрізки грудного відведення електрокардіограми (ЕКГ) згідно з рекомендаціями Європейської та Північно-Американської асоціації кардіологів [9]. При цьому розраховуються наступні показники:

- середньоквадратичне відхилення тривалості кардіоінтервалів (SD, the standard deviation of the differences between successive NN intervals, мс), яке відображає загальну ВСР;

- квадратний корінь із середнього значення різниць квадратів послідовних пар кардіоінтервалів (RMSSD, the square root of the root mean square of the sum of all differences between successive NN intervals, мс), який надає інформацію переважно щодо регуляторної активності парасимпатичного відділу АНС;

- число пар послідовних інтервалів R-R, що відрізняються за тривалістю більш ніж на 50 мс (pNN50), яке відображає активність периферичних ланок АНС.

В якості спектральних показників ВСР використовують: TP (Total Power, мс²) – сумарна енергія спектру серцевого ритму, яка відображає сумарний вплив на серцевий ритм всіх ланок автономної регуляції; HF (High Frequency, мс²) – високочастотний компонент спектру серцевого ритму в діапазоні 0,15–0,4 Гц, який відображає вагусний вплив на ритм серця, пов'язаний із регуляцією дихання; LF (Low Frequency, мс²) – низькочастотний компонент спектра серцевого ритму в діапазоні 0,04–0,15 Гц, який відображає вплив симпатичної ланки АНС на серцевий ритм, в т.ч. – тонус судинно-рухового центру; VLF (Very Low Frequency, мс²) – над низькочастотний компонент спектру серцевого ритму в діапазоні 0,003–0,04 Гц, який характеризує сумарну активність над сегментарних відділів АНС і нейрогуморальні впливи на серцевий ритм [6].

При здійсненні геометричних методів аналізу ритму серця не тільки визначаються статистичні показники ВСР, а і проводиться їх візуальне представлення. Існує три підходи до аналізу ВСР за допомогою геометричних методів:

- виміри параметрів безпосередньо з побудованих геометричних фігур;

- апроксимація патерну серцевого ритму через побудову геометричних фігур та математичне перетворення з наступною інтерпретацією;

- безпосередній опис та інтерпретація форми побудованих геометричних фігур серцевого ритму [8].

Основним методом геометричного аналізу є побудова та аналіз гістограм серцевого ритму. Перевагою геометричних методів є відносна нечутливість до аналітичної якості серії інтервалів R-R, недоліком – необхідність достатньої кількості реалізацій для побудови геометричної моделі [7].

За даними вітчизняних дослідників комплекс програмних та апаратних методів діагностики широко використовується як додатковий метод корекції функціонального стану військовослужбовців під час психологічної реабілітації в спеціалізованих центрах та санаторіях [4].

Висновки. Таким чином, військово-професійна діяльність молодих офіцерів здійснюється в умовах широкого спектру факторів, що впливають і характеризується високою фізіологічною «вартістю» результатів військової діяльності. Основна роль у змінах функціонального стану організму і стану здоров'я в процесі становлення молодих офіцерів до нових умов життєдіяльності. Запропоновано технологію діагностики функціонального стану організму молодих офіцерів, що представляє собою сукупність фізіологічно обґрунтованих структурно-функціональних компонентів.

Список використаних джерел

1. Баевский Р. М. Анализ вариабельности сердечного ритма: история и философия, теория и практика / Р. М. Баевский. // Клиническая информатика и телемедицина. – 2004. – № 1 – С. 54 – 56.
2. Василенко С.В. Психологічна реабілітація в системі психологічного забезпечення підготовки та застосування військ(сил) Збройних Сил України в сучасних умовах. Вісник Національний університет оборони України.: зб. наук. пр. Київ, 2019. Вип. 1 (51). С. 5 – 6.

Питання психології

3. Макаренко М. В. Основи професійного відбору військових спеціалістів та методики вивчення індивідуальних психо-фізіологічних відмінностей між людьми / М. В. Макаренко. – К.: Ін-т фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України, 2006. – 395 с.
4. Осьодло В.І. Апаратні вимірювання стресостійкості особистості до діяльності в особливих умовах. Вісник Національний університет оборони України.: зб. наук. пр. Київ, 2012. Вип. 1 (26). С. 139 – 144.
5. Салієв А. Ю. Вікові особливості трансформації функціонального стану осіб командного складу з проявами гіпертонічної хвороби першої стадії: дис. канд. мед. наук: 14.02.01 – Гігієна та професійна патологія / А. Ю. Салієв. – К., Харківський національний медичний університет, 2018. – 183 с.
6. Фекета, В. П. Вплив глибокого дихання в режимі біологічного зворотного зв'язку на швидкість і якість обробки вербальної інформації у здорових осіб молодого віку. / В. П. Фекета, Л. А. Глеба, О. І. Солопчук // Вісник Вінницького національного медичного університету. 2013. № 2. С. 301 – 306.
7. Malik M, Xia R, Odemuyiwa O, et al. Influence of the recognition artefact in the automatic analysis of long-term electrocardiograms on time-domain measurement of heart rate variability. *Med Biol Eng Comput.* 1993;31:539 – 44.
8. Malik M. Geometrical methods for heart rate variability assessment. In: Malik M, Camm J (eds). *Heart rate variability.* Armonk, NY, FuturaPubl. Co; 1995:45 – 61.
9. Malik, M. Heart rate variability: Standards of measurement, physiological interpretation, and clinical use: Task force of the European Society of Cardiology and the North American Society for Pacing and Electrophysiology. *Annals of Noninvasive Electrocardiology.* 1996. №1 (2). 151 – 181.

References

1. Baevskiy P. M. (2004) *Analyz varyabelnosti serdechnoho rytma: ystoryia y fylosofyia, teoriia y praktyka* [Analysis of heart rate variability: history and philosophy, theory and practice] Klynycheskaia informatyka y telemedytyna. № 1 S. 54 – 56 (in Russian).
2. Vasylenko S.V. *Psykhologichna reabilitatsiia v systemi psykhologichnoho zabezpechennia pidhotovky ta zastosuvannia viisk(syl) Zbroinykh Syl Ukrainy v suchasnykh umovakh* [Psychological rehabilitation in the system of psychological support of training and use of troops (forces) of the Armed Forces of Ukraine in modern conditions]. *Visnyk Natsionalnyi universytet oborony Ukrainy.*: zб. nauk. pr. Kyiv, 2019. Vyp. 1 (51). S. 5 – 6 (in Ukrainian).
3. Makarenko M. V. (2006) *Osnovy profesiinoho vidboru viiskovykh spetsialistiv ta metodyky vyvchennia indyvidualnykh psykho-fiziologichnykh vidminnostei mizh liudmy* [Fundamentals of professional selection of military specialists and methods of studying individual psycho-physiological differences between people]. Kyiv: In-t fiziologiiim. O. O. Bohomoltsia NAN Ukrainy. 395 s (in Ukrainian).
4. Osodlo V.I. *Aparaturni vymiryuvannia stresostiikosti osobystosti do diialnosti v osoblyvykh umovakh* [Instrumental measurements of personality stress resistance to activity in special conditions]. *Visnyk Natsionalnyi universytet oborony Ukrainy.*: zб. nauk. pr. Kyiv, 2012. Vyp. 1 (26). S. 139 – 144 (in Ukrainian).
5. Saliiev A. Yu. *Vikovi osoblyvosti transformatsii funktsionalnoho stanu osib komandnoho skladu z proiavamy hipertoničnoi khvorozy pershoi stadii* [Age features of transformation of a functional condition of persons of command structure with displays of a hypertensive disease of the first stage]: dys. kand. med. nauk: 14.02.01 – Hihiena ta profesiina patolohiia / A. Yu. Saliiev. – K., Kharkivskiy natsionalnyi medychnyi universytet, 2018. – 183 s (in Ukrainian).
6. Feketa, V. P. (2013) *Vplyv hlybokoho dykhannia v rezhymy biolohichnoho zvorotnoho zviazku na shvydkist i yakist obrobky verbalnoi informatsii u zdorovykh osib molodoho viku* [Influence of deep breathing in the mode of biological feedback on the speed and quality of verbal information processing in healthy young people]. *Visnyk Vinnytskoho natsionalnoho medychnoho universytetu.* 2. 301 – 306 (in Ukrainian).
7. Malik M, Xia R, Odemuyiwa O, et al. (1993) Influence of the recognition artefact in the automatic analysis of long-term electrocardiogram suntime-domain measurement of heart rate variability. *Med Biol Eng Comput.* №31:539 – 44.
8. Malik M. (1995) Geometrical methods for heart rate variability assessment. In: Malik M, Camm J (eds). *Heart rate variability.* Armonk, NY, FuturaPubl. Co / 45–61.
9. Malik, M. (1996) Heart rate variability: Standards of measurement, physiological interpretation, and clinical use: Task force of the European Society of Cardiology and the North American Society for Pacing and Electrophysiology. *Annals of Noninvasive Electrocardiology.* №1 (2). 151 – 181.

Резюме

Кишук Л. підполковник Командование
Медицинских сил Вооруженных Сил Украины

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ И КОРРЕКЦИИ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ
СОСТОЯНИЙ МОЛОДЫХ ОФИЦЕРОВ НА ОСНОВЕ ВАРИАБЕЛЬНОСТИ СЕРДЕЧНОГО
РИТМА**

Автором рассмотрены важность удовлетворительного физического и психического состояния молодых офицеров при исполнении профессиональных обязанностей. Детально рассмотрена мощность системы кровообращения под воздействием нагрузок различных мощностей. Обусловлено взаимосвязь напряжения регуляторных систем и уровня функционирования кровообращения. Отмечено, что для определения полного представления об объеме функционального резерва нужно использовать комплекс программных и аппаратных методов диагностики.

Ключевые слова: вариабельность сердечного ритма; офицер; функциональное состояние; корректировка; оценивания, диагностика.

Summary

Kishchuk L. lieutenant colonel Command
of the Medical forces of the Armed Forces of Ukraine

**THE THEORETICAL PRINCIPLES OF THE ASSESSMENT AND CORRECTION OF THE
FUNCTIONAL STATES OF YOUNG OFFICERS BASED ON HEART RATE VARIABILITY**

Introduction. The author considers the importance of satisfactory physical condition of young officers during the performance of professional duties. The power of the circulatory system under the influence of loads of different capacities is considered in detail. The relationship between the tension of regulatory systems and the level of blood circulation is shown.

Purpose. Identify and characterize the theoretical foundations of assessment and correction of functional states of young officers based on heart rate variability.

Methods. Search on the available methodical and scientific literature with the analysis of the found material, clarification of causal relations, systematization, the analysis of documentation and results of activity of researchers on a problem of the spent research. To achieve the goal of the study used theoretical analysis, comparison, generalization and systematization of literature sources, including the study of empirical data on specific issues.

Originality. The scientific novelty of the work lies in the availability of original research material in the direction of the study. The practical value lies in the presence of theoretical material on the study, eliminated among other things in the process of finding information on the topic, and in the systematization of the material of the research direction. It is noted that a set of tools should be used to determine a complete picture of the amount of functional reserve. The concept of "heart rate variability" is described.

Varieties of methods of analysis of heart rate variability are determined. The peculiarities of the use of the hardware-programmed complex "Fazagraf" in the context of basic parameters are analyzed: standard deflection of RR-intervals, spectral power density in the low-frequency range, intensity index, parameter of spectral analysis of heart rate.

The use of cardiointervalography is described. The effectiveness of using the Polar RS800CX remote heart rate monitor and the Polar Pro Trainer software package to obtain heart rate variability is reported. It is stipulated that during the research it is expedient to focus on such indicators as Total Power, High Frequency, Low Frequency, and Very Low Frequency. Three approaches to HRV analysis using geometric methods are characterized: measurement of parameters directly from the constructed geometric figures; approximation of the heart rate pattern through the construction of geometric shapes; direct description and interpretation of the form of constructed geometric figures of heart rhythm. It is noted that the main method of geometric analysis is the construction and analysis of histograms of heart rhythm. The study has a deeper degree of analysis of the research area, based on previous research by scientists, dissertators and researchers.

Conclusion. Military-professional activity of young officers is carried out in the conditions of a wide range of factors influencing and is characterized by high physiological "cost" of results of military activity. The technology of diagnostics of the functional state of the body of young officers is proposed, which is a set of physiologically justified structural and functional components.

Key words: heart rate variability; officer; functional state; adjustment; evaluation, diagnostics.

Received/Поступила: 22.12.20.

Ковальчук О. П. кандидат психологічних наук,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського
<https://orcid.org/0000-0002-4571-482X>

МОТИВАЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ВІЙСЬКОВОГО КЕРІВНИКА

У статті розкрито мотиваційні аспекти розвитку управлінської культури військового керівника. Наголошується на тому, що професійну культуру військовий керівник уявляє як потенційно можливе, що виконує функції регуляції поведінки і впливає на можливий вибір і вчинки. Свій управлінський потенціал військовослужбовець реалізовує через бачення перспективи, наявність чітких життєвих планів та способів їх досягнення.

Ключові слова: управлінська культура; військовий керівник; військово-професійна діяльність; військовослужбовець; мотивація.

Вступ. Військово-професійна діяльність військовослужбовців Збройних Сил України є однією з найскладніших суспільно значущих видів діяльності, яка висуває до особистості особливі вимоги, що полягають в її екстремальності: високій динаміці і напруженості, у часових, просторових, матеріальних, моральних обмеженнях щодо особистості військовослужбовця ЗС України. Зокрема, науковцями виокремлюються такі її ознаки: раптовість, несподіваність виникнення та розгортання; певна загроза нормальній життєдіяльності і здоров'ю індивіда; незвичність і новизна ситуацій; невизначеність; надмірність інформації; відповідальність; усвідомлення військовослужбовцями особливого характеру і результатів діяльності; наявність тривалих труднощів, дискомфорту, а іноді й поневірянь, яких зазнають військовослужбовці через відсутність належних для успішної життєдіяльності умов.

Успішність військово-професійної діяльності за таких умов залежить від рівня розвитку управлінської культури військового керівника, яка є важливим елементом забезпечення ефективного виконання службових обов'язків. Окрім того, практика військового управління показує, що саме мотиваційна складова професійно-особистісної активності військових керівників є фактором успішного розвитку їх управлінської культури.

Мета статті. Метою статті є розкриття основних передумов розвитку мотиваційної складової управлінської культури військового керівника.

Теоретичне підґрунтя. Аналіз сучасної наукової літератури з цієї проблеми свідчить, що міждисциплінарний дискурс проблеми управлінської культури керівника протягом останніх років набуває особливого поширення як у зарубіжній, так і в українській психологічній науці. Вченими визначаються такі складові управлінської культури керівника: професійно-особистісна, діяльнісна, комунікативна, адаптаційна, ціннісно-сміслова, соціально-комунікативна, лідерська, мотиваційна, інтелектуально-творча. Складність і багатоаспектність проблеми управлінської культури керівника обумовлюється множинністю розуміння її суті, природи, структури, а також методів її вивчення.

Важливе місце у визначенні психологічних особливостей управлінської культури керівника посіли роботи, що відображають основні доміанти професійної активності особистості, що формуються через індивідуальний стиль професійної діяльності, який характеризує керівників з чітко вираженою тенденцією до досягнення успіху у професійній сфері [1; 3; 6; 8-12]. Крім того у наукових дослідженнях окремо підкреслюється, що на управлінську культуру керівника суттєво впливають його особистісні

характеристики (Л. Карамушка, А. Максименко, Т. Мацевко, Л. Орбан-Лембрик, Н. Родіна та ін.). Між особистісними характеристиками і мотивацією існує складна система взаємозв'язків. Так, за умови високої зацікавленості особистості конкретною діяльністю може включатися компенсаторний механізм, а нестача особистісних якостей заповнюється розвитком мотиваційної сфери (зацікавленістю предметом, усвідомленням вибору діяльності тощо), тому вчені доходять висновку, що успішність особистості у професійній діяльності визначається силою і стійкістю мотивів, їх динамікою, структурою та ієрархічністю [2; 4; 5; 10].

Огляд публікацій показує, що хоча проблематика управлінської культури і належить до традиційних психологічних досліджень, разом з тим питання розвитку мотиваційної складової управлінської культури керівника, у тому числі військового, глибоко та послідовно не вивчалися.

Методи дослідження. У роботі було використано методи дослідження: аналіз та узагальнення наукових результатів з дослідження природи професійної активності особистості – для з'ясування мотиваційних аспектів розвитку управлінської культури військового керівника.

Результати і обговорення. У змісті військово-професійної діяльності слід виокремити мотиваційні феномени, що стосуються управлінської культури військового керівника: ціннісні уявлення про військову професію, оцінку значущості професійної діяльності, співвідношення військово-професійних цінностей із системою смисложиттєвих орієнтацій військовослужбовців та з іншими особистісними цілями й цінностями, місце військово-професійної діяльності у структурі “життєвих смислів” тощо. Розглянемо їх змістові характеристики та взаємозв'язок із управлінською культурою.

Усвідомлення військовим керівником власних можливостей щодо реалізації професійних намірів постає сферою реалізації найважливіших особистісних цінностей, що забезпечує мотиваційне налаштування на

професійну діяльність. При цьому винятково важливу роль у формуванні управлінської культури військового керівника відіграє особистісна система ціннісних орієнтацій – сукупність ознак, які відображають внутрішнє підґрунтя ставлень особистості до діяльності. Ціннісні орієнтації виявляються у цілях, ідеалах, інтересах, переконаннях, істотно впливають на мотивацію поведінки, інтереси, стиль мислення, певною мірою визначають зміст та сутність очікувань людини стосовно професії. Система ціннісних орієнтирів, репрезентована себе через професійні інтереси і цінності особистості, є вагомим спонукальним чинником у досягненні мети професійної діяльності. Професійні цінності визначають здатність особистості до організації власного життя, життєвих етапів і регуляції об'єктивно існуючих життєвих обставин. Маючи важливе мотиваційне значення, професійні цінності свідчать про значущість професійної діяльності.

Управлінська культура військового керівника залежить від оцінки значущості професійної діяльності з урахуванням особистих індивідуальних потреб і цілей, які можуть збігатися або не збігатися з цілями служби. Коли військовий керівник сам ставить перед собою мету, то він може виконати великий обсяг роботи. Мета, задана ззовні, не завжди підвищує його активність, має меншу спонукальну силу, може не стати метою військовослужбовця, він не завжди автоматично прийме таку мету і прагнучиме її досягти. У зв'язку з цим слід зазначити, що особистість, яка сама ставить перед собою цілі, стоїть на вищому ступені розвитку, ніж та, яка приймає цілі, нав'язані їй іншими людьми. Відомо, що мета, поставлена людиною самостійно, підсилює мотивацію, створює позитивний настрій. При цьому людина може працювати над її досягненням значно більше, ніж коли перед нею ставлять цілі (завдання) інші люди. Загальні цілі, суспільні норми, вимоги, завдання, нав'язані іншими людьми, можуть стати індивідуальними для військових керівників, якщо сприяють задоволенню їх певних потреб або є етапом чи засобом їх задоволення. Щоб зовнішня вимога була прийнята, стала

наміром військового керівника, необхідно брати участь не тільки у поставленні мети, але й в аналізі, обговоренні умов її досягнення.

Розвиненість управлінської культури військового керівника тісно пов'язана із професійною самореалізацією, що розглядається як характеристика професійного становлення (від етапу набуття професійної освіти до етапу майстерності) й тісно пов'язана із загальним поняттям професійних домагань та професійного самовизначення, які є властивостями, що дають змогу ефективно і надійно виконувати складну діяльність у найрізноманітніших умовах.

У цьому аспекті прагнення до професійної самореалізації виявляється насамперед через професійну мотивацію та мотивуючий потенціал праці, який залежатиме від сили потреби індивідуального зростання, що зумовлює прагнення до досягнення бажаного результату. Військовий керівник із великою силою потреби індивідуального зростання з більшою вірогідністю будуть переживати значущість праці, відповідальність за її результати, знання результатів праці тощо, що відобразиться у вищих результатах діяльності.

Співзвучна із цими ідеями теорія самоактуалізації, що базується на визнанні унікальності буття окремої людини та її відповідальності за вибір, який вона робить, і сенс, яким наповнює своє життя. Так, науковці вважають, що у природі людини закладено потенційні можливості для позитивного зростання й удосконалення, які полягають у творчості як універсальній функції людини, що веде до її самовираження. Потреба в особистісному зростанні – вищий рівень в ієрархії людських потреб. Саме у цьому напрямку має відбутися самовизначення людини. Характеризуючи риси особистості, яка самоактуалізується, А. Маслоу наділяє її такими властивостями [7]:

- ефективнішим сприйняттям реальності, що полягає у готовності вирішувати життєві проблеми, самовизначатися у складних ситуаціях;

- прийняттям себе, інших і світу такими, якими вони є насправді;

- підвищеною спонтанністю, безпосередністю та щирістю, багатством емоційних реакцій;

- центрованістю на проблемі, пов'язаній з орієнтацією на якесь завдання, ідею, покликання;

- незалежністю та впевненістю, певною автономією від фізичного та соціального оточення, опертям на власний потенціал та внутрішні джерела зростання;

- креативністю – здатністю до творчості як природності та спонтанності, як норми повсякденного життя.

До важливих спонукальних сил належить професійне самовизначення, що виявляється в усвідомленні військовим керівником себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності й передбачає самооцінку власних індивідуально-психологічних особливостей із співвідношення своїх можливостей з психологічними вимогами професії. Можна констатувати, що професійне самовизначення впливає на основі потреби, інтереси, систему цінностей професійної діяльності, на способи реалізації стилю власного життя. Сенс і мету самовизначення особистості слід вбачати в її самореалізації, а основною умовою вважати становлення “продуктивної орієнтації” людини у світі – певної основоположної настанови на використання та реалізацію закладених у ній потенційних можливостей, розкриття своїх сутнісних сил.

В управлінській культурі військового керівника важливу роль відіграє його орієнтація на певну ціль, що мобілізує як конкретні знання і вміння, так і досвід самостійної практичної роботи. Цілепокладання особистості свідчить про наявність у неї певних спрямованостей і бажань, що репрезентують у свідомості особистості процес вибору мотивів і цілей діяльності та обумовлюють динаміку їх розвитку. Для ефективного цілепокладання після чіткого формулювання мети військовому керівнику необхідно усвідомити значення мети, способи й етапи її досягнення, можливі труднощі у процесі досягнення мети і шляхи їх запобігання, необхідність самоконтролю. Поставлення мети стимулює військового керівника докладати відповідних

зусиль для її досягнення. Щоб поставити перед собою мету, необхідно мати такі мотиви: самоствердження, самореалізацію, інтерес до змісту діяльності, досягнення успіху, матеріальний стимул тощо. Як правило, мета детермінується кількома мотивами. Встановлено, що мета, підкріплена великою кількістю мотивів, сильніше впливатиме на діяльність військового керівника. Актуалізуючи додатково мотиви самореалізації і самовизначення, можна збільшити мотиваційний вплив мети.

Усвідомлений професійний інтерес є мотивом, наміром, свідомо поставленою метою. Задоволення інтересу здебільшого приводить не до його згасання, а до внутрішньої перебудови, збагачення і поглиблення зацікавленості, формує виникнення нових інтересів, що відповідають вищому рівню пізнавальної діяльності. Отже, інтереси діють як постійна спонuka механізму пізнання, у тому числі і як мотив особистості до діяльності і водночас як відповідне бажання й прагнення людини до самоактуалізації та реалізації власних здібностей у певній професійній сфері. Саме тому інтерес розглядається серед інших мотиваційних утворень, оскільки передбачає

цілепокладання військового керівника. Відомо, що професійні інтереси й особистісні характеристики людини пов'язані між собою та знаходяться у діалектичній єдності, і кожен з цих елементів певним чином впливає на рівень успішності.

Висновки. Важливо умовою професійної культури військового керівника, яка забезпечує його повноцінне існування у професійній діяльності, слід вважати тенденцію до розвитку свого управлінського потенціалу як сукупності уявлень про працю на основі саморозуміння, самосприйняття та особистісного зростання. Основою такого руху є професійно-особистісна активність військових керівників – наполегливість в досягненні поставлених цілей, упевненість в собі, довіра до свого професійного досвіду та безумовно позитивне ставлення до інших. Ці керівники рішучі, не зупиняються на досягнутому. Їх особистісні характеристики проявляються на рівні самосвідомості і розкриваються у процесі саморегуляції поведінки у професійній діяльності. Саме це допомагає військовому керівнику добре орієнтуватися в житті, бути вільним у виборі свого професійного шляху та відповідальним за наслідки вибору.

Список використаних джерел

1. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: монографія / Ж.П. Вірна. – Луцьк : РВВ “Вежа”; Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2003. – 320 с.
2. Капустянський, М.В. Психологічні умови розвитку мотивації професійного зростання особистості керівника : дис ... канд. психол. наук / М. В. Капустянський. – Одеса, 2016. – 208 с.
3. Карамушка Л.М., Москальов М.В. Психологічні умови підготовки майбутніх менеджерів до управління змінами в організації : Монографія. / Л.М. Карамушка, М.В. Москальов – К. : «Просвіта», 2011. – 200 с.
4. Ковальчук О.П. Емпіричне дослідження професійної мотивації офіцерів Повітряних Сил Збройних Сил України / О.П. Ковальчук. // Проблеми екстремальної та кризової психології: збірник наукових праць. – Харків: НУЦЗУ, 2013. – Вип. 13. – С. 92-102.
5. Левченко Т.І. Мотивація суб'єкта в різних видах діяльності; Монографія / Тетяна Левченко. – Вінниця: Нова книга, 2011. – 448 с.
6. Максименко А. Г. Соціально-психологічний клімат як складова організаційної культури. / А. Г. Максименко, Н. Д. Чуприна // Ефективна економіка. - 2018. - № 10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6607>.
7. Маслоу А. Мотивация и личность: пер. с англ. / А. Маслоу. – 3-е издание. – Питер, 2003. – 352 с. – (Мастера психологии).
8. Мацевко Т.М. Психологічні особливості розвитку управлінської компетентності майбутніх магістрів військового профілю: дис... канд. психол. наук: 19.00.09 / Мацевко Тарас Михайлович ; Національна академія оборони України. – К., 2007. – 225 с.
9. Орбан-Лембрик, Л. Е. Основи психології управління: монографія / Л. Е. Орбан-Лембрик. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 425 с.

Питання психології

10. Осьодло В.І. Психологія професійного становлення офіцера: монографія / В.І. Осьодло – К. : ПП «Золоті ворота», 2012. – 463 с.
11. Родіна Н.В. Індивідуально-особистісні особливості менеджерів середньої ланки в кризових ситуаціях: психодинамічний підхід: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.01 / Н.В.Родіна – Одеський національний університет. Одеса, 2005. – 194 с.
12. Соціально-психологічні технології управління військовими колективами: Навчально-методичний посібник / Т.Л. Грицевич, О.С. Капінус, Т.М. Мацевко, П.П. Ткачук. – Львів: НАСВ, 2018. – 256 с.

References

1. Virna Zh.P. Motyvatsiino-smyslova rehuliatsiia u profesionalizatsii psykhologha: monohrafiia / Zh.P. Virna. – Luts'k : RVV "Vezha"; Volyn. derzh. un-t im. Lesi Ukrainky, 2003. – 320 s. (in Ukrainian).
2. Kapustianskyi, M.V. Psykholohichni umovy rozvytku motyvatsii profesiinoho zrostannia osobystosti kerivnyka : dys ... kand. psykh. nauk / M. V. Kapustianskyi. – Odessa, 2016. – 208 s. (in Ukrainian).
3. Karamushka L.M., Moskalov M.V. Psykholohichni umovy pidhotovky maibutnikh menedzheriv do upravlinnia zminamy v orhanizatsii : Monohrafiia. / L.M. Karamushka, M.V. Moskalov – K. : «Prosvita», 2011. – 200 s. (in Ukrainian).
4. Kovalchuk O.P. Empyrychne doslidzhennia profesiinoi motyvatsii ofitseriv Povitrianykh Syl Zbroinykh Syl Ukrainy / O.P Kovalchuk. // Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykhologii: zbirnyk naukovykh prats. – Kharkiv: NUTsZU, 2013. – Vyp. 13. – S. 92-102. (in Ukrainian).
5. Levchenko T.I. Motyvatsiia subiekta v riznykh vyдах diialnosti; Monohrafiia / Tetiana Levchenko. – Vinnytsia: Nova knyha, 2011. – 448 s. (in Ukrainian).
6. Maksymenko A. H. Sotsialno-psykholohichni klimat yak skladova orhanizatsiinoi kultury. / A. H.Maksymenko, N. D. Chupryna // Efektyvna ekonomika. – 2018. – № 10. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6607> (in Ukrainian).
7. Maslou A. Motivatsiya i lichnost: per. s angl. / A. Maslou. – 3-e izdanie. – Piter, 2003. – 352 s. – (Mastera psikhologii) (in Russian).
8. Matsevko T.M. Psykholohichni osoblyvosti rozvytku upravlinskoï kompetentnosti maibutnikh mahistriv viiskovoho profilu: dys... kand. psykh. nauk: 19.00.09 / Matsevko Taras Mykhailovych ; Natsionalna akademiia oborony Ukrainy. – K., 2007. – 225 s. (in Ukrainian).
9. Orban-Lembryk, L. E. Osnovy psykhologii upravlinnia: monohrafiia / L. E. Orban-Lembryk. – Ivano-Frankivsk : Plai, 2002. – 425 s. (in Ukrainian).
10. Osodlo V.I. Psykholohiia profesiinoho stanovlennia ofitsera: monohrafiia / V.I. Osodlo – K. : PP «Zoloti vorota», 2012. – 463 s. (in Ukrainian).
11. Rodina N.V. Indyvidualno-osobystisni osoblyvosti menedzheriv serednoi lanky v kryzovykh sytuatsiakh: psykhodynamichni pidkhid: dys. ... kand. psykh. nauk: 19.00.01 / N. V.Rodina – Odeskyi natsionalnyi universytet. Odessa, 2005. – 194 s. (in Ukrainian).
12. Sotsialno-psykholohichni tekhnologii upravlinnia viiskovymy kolektyvamy: Navchalno-metodychnyi posibnyk / T.L. Hrytsevykh, O.S. Kapinus, T.M. Matsevko, P.P. Tkachuk. – Lviv: NASV, 2018. – 256 s. (in Ukrainian).

Резюме

Ковальчук А. П. кандидат психологических наук,
Национальный университет обороны Украины
имени Ивана Черняховского

В статье раскрыты мотивационные аспекты развития управленческой культуры военного руководителя. Утверждается, что профессиональную культуру военный руководитель представляет как потенциально возможное, выполняющее функции регуляции поведения, что влияет на возможный выбор и поступки. Свой управленческий потенциал военнослужащий реализует через видение перспективы, наличие четких жизненных планов и способов их достижения.

Ключевые слова: управленческая культура; военный руководитель; военно-профессиональная деятельность; военнослужащий; мотивация.

Summary

Kovalchuk O. candidate of psychological sciences,
National Defense University of Ukraine named
after Ivan Cherniakhovskyi

**MOTIVATIONAL ASPECTS OF A MILITARY LEADER'S MANAGERIAL CULTURE
DEVELOPMENT**

Introduction. Military and professional activity of servicemen of the Armed Forces of Ukraine is one of the most complex socially significant activities, which puts forward special demands to the individual, consisting in its extremity, namely: high dynamics and tension, in temporal, spatial, material, moral restrictions on the personality of the serviceman of Ukraine.

The success of military and professional activity in such conditions depends on the level of development of the managerial culture of the military leader, which is an important element in ensuring the effective performance of official duties. Moreover, the practice of military management shows that it is the motivational component of professional and personal activity of military leaders that is a factor of the successful development of their management culture.

The complexity and multidimensional nature of the problem of managerial culture of the military leader is due to the multiplicity of understanding of its essence, nature, structure, as well as methods of its study.

The purpose. The purpose of the article is to reveal the main prerequisites for the development of the motivational component of the managerial culture of the military leader.

Methods. The following research methods were used in the work: analysis and generalization of scientific results on research of the nature of professional activity of the personality, – for clarification of motivational aspects of development of managerial culture of the military leader.

Originality. In the content of military and professional activity it is necessary to single out motivational phenomena related to the managerial culture of a military leader, which are as follows: values about the military profession, assessment of the significance of professional activity, correlation of military and professional values with the system of meaningful life orientations of servicemen and other personal goals and values, the place of professional activity in the structure of “life essences”, etc. Awareness of the military leader's own ability to realize professional intentions is the sphere of realization of the most important personal values, which provides a motivational attitude to the professional activity. The managerial culture of a military leader depends on the assessment of the significance of professional activity taking into account personal individual needs and goals, which may or may not coincide with the goals of the service. The highly developed managerial culture is closely related to the general concept of professional aspirations and professional self-determination (from gaining of professional education to the stage of mastery), which are the properties that allow you to effectively and reliably perform complex activities in a variety of conditions.

Conclusion. An important condition for the professional culture of a military leader, which ensures his full existence in professional activities, should be considered the tendency to develop the managerial potential as a set of ideas about work based on self-understanding, self-perception and personal growth. The basis of this movement is the professional and personal activity of military leaders – persistence in achieving goals, self-confidence, confidence in the professional experience and certainly a positive attitude towards others. These leaders are determined, do not stop there. Their personal characteristics are manifested at the level of self-awareness and are revealed in the process of self-regulation of behavior in professional activities. This is what helps a military leader to orient himself well in life, to be free in choosing his professional path and responsible for the consequences of the choice.

Key words: Managerial culture; military leader; military and professional activity; serviceman; motivation.

Received/Поступила: 24.12. 20.

Костю С. Й. кандидат психологічних наук.,
доцент, Мукачівський державний університет
<https://orcid.org/0000-0002-1799-4043>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРЕНІНГУ ЯК ОСОБЛИВОГО РІЗНОВИДУ ГРУПОВИХ ФОРМ ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

У статті здійснений теоретичний аналіз «готовності» молоді до сім'ї. Проаналізовано складові компоненти тренінгової програми. Розкрито психологічний зміст тренінгу, а також прийоми невербальної комунікації щодо відпрацювання навичок оптимального спілкування і взаємодії з протилежною статтю. Зазначено існування значної кількості модифікацій конкретних форм тренінгів, що різняться один від одного за певними ознаками. Доведено, що власна активність учасників є головним чинником, що визначає успішність тренінгових занять і дозволяє виявити і усвідомити неефективні способи реагування.

Ключові слова: готовність; психологічна готовність; шлюб; сім'я; психологічний тренінг; особистість; повага; розуміння; симпатія.

Вступ.

Актуальність теми. Трансформація соціально-економічних умов життя українського суспільства неоднозначно позначилась на функціонуванні сім'ї як виховному інституті, породила виникнення нових проблем, пов'язаних із втратою таких загальнолюдських цінностей, як родина, рід, батьківство, материнство.

Актуальними є питання підготовки молоді до сімейного життя, до усвідомленого виконання ними батьківських ролей.

Традиційні зміст, форми і методи не сприяють виробленню у молоді системного бачення свого майбутнього сімейного життя, необхідних для цього якостей. У статевому вихованні учнівської молоді важливо зосередитися на формуванні моральних «гальм», які б запобігали відхиленням від норми у статевій поведінці, підготовці до сімейного життя.

Для усвідомлення молоді деяких своїх особистісних особливостей, визначення своєї власної ідентичності, формування адекватних міжособистісних відносин між юнаками і дівчатами, оптимізації міжособистісного спілкування, ресурсно використовувати тренінгову систему.

Мета дослідження полягає у теоретичному аналізі підготовки молоді до створення шлюбу. Перевірки ефективності психологічного тренінгу, мета якого полягала в

підвищенні готовності молоді до сімейного життя, покращення рівня взаємодії в стосунках молоді пари.

Теоретичне підґрунтя.

Різне розуміння психологічного змісту тренінгу знаходить своє відображення й у розмаїтості термінів, що позначають фахівця, який проводить тренінг: ведучий, керівник, директор групи, тренер, експерт, фасилітатор та ін.

Звісно, неможливо точно визначити, до якого зі згаданих вище видів належить той або інший тренінг, оскільки зазвичай тренер висуває декілька задач, розв'язання яких може здійснюватися за допомогою різноманітних методик різної спрямованості, використання технік багатьох психологічних напрямків психотерапевтичної роботи [2].

Готовність до сімейного життя, як важливого виду діяльності, висвітлена в працях М.І. Алексєєвої, Т.В. Говорун, І.В. Гребеннікова, З.Г. Кісарчук, С.В. Ковальова, В.А. Сисенка, М.Г. Стельмаховича, І.А. Трухіна, О.М. Шарган та інших.

Сучасна сім'я, будучи невід'ємним чинником розвитку й соціалізації будь-якої людини, у цей час перебуває в глибокій кризі. Сьогодні для неї характерні показники нестабільного суспільства: ціннісний вакуум, соціальна апатія, нігілізм і багато чого іншого. Крім того, росте число сімей, що не зуміли адаптуватися до умов перехідного періоду,

спостерігається недостатня ефективність соціальних програм відносно сім'ї.

Сімейна проблематика досить широко представлена як у соціологічних (С.І. Голод, В.І. Зацепін, М.С. Мацковський, А.Г. Харчев, Д.М. Чечот та ін.), так і у психологічних (М.І. Алексєєва, Т.В. Буленко, Т.В. Балакун, С.В. Дворяк, Е.Г. Ейдемільер, З.М. Кісарчук, Г.С. Кочарян, А.С. Кочарян, Б.Г. Херсонський, В.В. Юстицький та ін.)

Проблема підготовки молоді до сімейного життя, статевого та дошлюбного виховання знайшла своє відображення також у дослідженнях вітчизняних педагогів. Ними вивчалися такі аспекти даної проблеми: теоретичні основи статевого виховання (В.Є. Каган, В.М. Колбановський, Л.І. Слинько); статево виховання в сім'ї (А.В. Говорун, Г.Ф. Дейнега, Д.В. Колесов); моральні аспекти підготовки школярів до сімейного життя (Л.Я. Верб, З.Г. Зайцева, Р.А. Лемехова, І.А. Трухін); індивідуальний підхід у підготовці майбутнього сім'янина (В.М. Бизова, М.Ф. Феоктистова).

Методи дослідження.

Дослідження впливу психологічного тренінгу на готовність молоді до сімейного життя здійснено на основі теоретичного аналізу і систематизації науково-теоретичних та методичних джерел, емпіричних методів, методів математичної обробки даних, а також, безпосередньо авторської тренінгової програми.

Результати і обговорення.

Загалом підготовка до сімейного життя повинна включати такі складові:

- загально-соціальна та матеріально-економічна – ідейні цінності сім'ї, соціальні ролі подружжя та батьків; а також знання про бюджет сім'ї, її матеріальне забезпечення;
- житлово-побутова – організація життя, житлові умови і вміння вести домашнє господарство;
- демографічна – знання про репродуктивне здоров'я, планування в сім'ї, народження в сім'ї бажаних дітей;
- комунікативна – стосунки в сім'ї між подружжям, членами родини, з оточуючими, виховання моральних якостей, необхідних для нормальних взаємин (чесність, порядність, взаємодопомога, взаєморозуміння, милосердя,

доброта, відповідальність, почуття обов'язку, толерантність, повага до батьків, членів родини, формування правильних уявлень про ролі чоловіка і жінки у сім'ї); оволодіння навичками спілкування, вміння розуміти інших людей; знання про гармонію сексуальних стосунків;

- виховна – відповідальність за виховання дітей, розуміння основ сімейного виховання, ролі батька й матері у житті дитини;

- правова – знання з основ законодавства про шлюб та сім'ю, сімейну угоду, про обов'язки подружжя один перед одним, батьків перед дітьми, перед суспільством [3].

Соціально-психологічна готовність до створення сім'ї як комплекс взаємопов'язаних характеристик самосвідомості включає мотиваційно-ціннісний компонент, що знаходить своє вираження в смисловій сфері, Я – життєвих орієнтаціях, переконаннях, моральних настановленнях; когнітивний компонент як наявність системи знань, належного рівня поінформованості щодо функціонування сім'ї; емоційно-регулятивний компонент як здатність до рефлексії та саморегуляції поведінки і емоційних станів; поведінковий – як сукупність соціально-психологічних умінь та навичок, необхідних для шлюбно-сімейної взаємодії [2].

Серед факторів, що визначають стабільність молодих родин, Н.В. Малярова виділяє готовність молоді до шлюбу. Це система соціально-психологічних установок особистості, що визначає емоційно-психологічне відношення до способу життя, цінностей шлюбу. Готовність до шлюбу – інтегральна категорія, що включає цілий комплекс аспектів [3].

Формування визначеного морального комплексу – готовність особистості прийняти на себе нову систему обов'язків стосовно свого шлюбного партнера, майбутніх дітей. Формування цього аспекту виявиться зв'язаним з розподілом ролей між подружжями [1].

На даний час шлюб стає добровільною справою двох молодих людей, що навіть при наявності економічної залежності від батьків нерідко не присвячують їх у свої наміри. Говорячи про шлюб, не можна забувати про те, що бажання вступити в подружній союз і

ступінь готовності до нього – це далеко не однакові поняття.

Важливим елементом відносин у родині є емоційно-оцінні зв'язки, що включають думки, явлення чоловіка і жінки про ті або інші властивості, риси характеру, вчинках один одного. Ці оцінки розташовуються переважно по умовній осі «подобається» - «не подобається». З часом ці суб'єктивні оцінки піддаються корекції. Ті ж самі властивості характеру, звички, манери чоловіка або жінки викликають інші, часом прямо протилежні емоційні реакції.

У багатьох класифікаціях мотивів шлюбного вибору, побудованих на дослідженнях, що проводилися за допомогою анкетних методів, перелічуються саме мотивування, а не власне мотиви; або мотиви і мотивування перемішуються. Як приклад можна привести класифікацію, що дає С.В. Ковальов мотивація шлюбу включає, з його погляду, п'ять основних мотивів:

- любов;
- духовну близькість ;
- матеріальний розрахунок;
- психологічну відповідність;
- моральні розуміння [4].

В. Мурштейн у теорії «стимул - цінність – роль» інтегрував ідеї Р. Уінча і концепцію «фільтрів», припустивши, що пари проходять у своїх відносинах стадії задоволення визначених потреб.

В усіх фазах діє принцип «сумісності обміну». Рівновага досягається тільки в тому випадку, якщо такий обмін з погляду партнерів є рівноцінним. Наприклад, зовні не занадто привабливий партнер може зробити пропозицію красивій дівчині, даючи їй взамін стійке матеріальне становище. Некрасива дівчина може залучити красивого чоловіка своєю дбайливістю, сексуальною, здатністю їм захоплюватися і т. п. [2].

З цього варто зробити висновок, що вибір шлюбного партнера може мотивуватися самими різними потребами, що можуть бути як здоровими, так і невротичними. Від цього в значній мірі буде залежати успішність розвитку відносин надалі. Вибори, чинені на основі невротичних потреб, не сприяють

формуванню почуття зрілої любові і розвитку стабільних емоційних відносин [2].

Психологічна готовність до шлюбу і сімейного життя – багатоаспектна проблема, яка базується на психологічній сумісності партнерів та включає в себе питання формування статевої ідентифікації особистості, її розвиток, оволодіння стереотипами чоловічої і жіночої поведінки тощо [1].

Розроблена тренінгова програма «Будуємо щасливу родину разом» складалась з двох взаємозалежних тематичних блоків.

Перший блок поєднує заняття, присвячені усвідомленню учасниками деяких своїх особистісних особливостей, визначення своєї власної ідентичності, формуванню адекватних міжособистісних відносин між юнаками і дівчатами, оптимізації міжособистісного спілкування. Він повинен містити вправи, спрямовані на розвиток психологічних можливостей особистості, її соціально-перцептивних і комунікативних здібностей, усвідомлення звичних способів спілкування з протилежною статтю, аналіз помилок у міжособистісній взаємодії. Особливе значення в цьому блоці приділяється системі прийомів невербальної комунікації, відпрацюванню навичок оптимального спілкування і взаємодії з протилежною статтю.

Другий блок орієнтований на усвідомлення учасниками себе в системі сімейних взаємин, спілкування і діяльності. На цьому етапі основний акцент робиться на відпрацювання вправ, спрямованих на розвиток широкого кола здібностей, навичок і умінь, необхідних для сімейного життя, вивчення психологічних основ спілкування в родині, закріплення нових поведінкових моделей.

Кожне заняття складається з декількох частин:

1. Вітання
2. Опитування самопочуття - занурення учасників тренінгу в атмосферу «тут і тепер», рефлексія своїх емоційних і фізичних станів, повідомлення своїх думок і очікувань стосовно майбутнього заняття.
3. Пропозиція ведучим теми заняття.
4. Групова дискусія.
5. Розминаючі вправи

Питання психології

Основна частина - практичні вправи, обговорення цих вправ, рефлексія.

6. Підведення підсумків заняття - висловлення учасників по колу про свій актуальний стан, осмислення проробленої роботи

7. Резюмування ведучого

8. Прощання

З метою формування у молоді уявлень про майбутню родину, перш за все варто навчити їх щиро відноситися до себе, до людей протилежної статі, більш точно розуміти і вербалізувати свої почуття, вирішувати міжособистісні конфлікти, взаємодіяти з протилежною статтю, придбати навички більш щирого, глибокого і вільного спілкування з протилежною статтю, закріпити нові форми поведінки, зокрема ті, котрі будуть сприяти адекватній адаптації і функціонуванню в майбутньому сімейному житті.

Емпіричне дослідження дало змогу виявити ціннісні орієнтації, як один з факторів підготовки молоді до сімейного життя. Було виявлено, що в майбутніх шлюбних партнерів панує повага і розуміння, нажаль емоційне тяжіння є найменш вираженим, що може негативно вплинути на формування сім'ї. Невисокі оцінки характеризують складності в спілкуванні у партнерів, відчуття втоми один від одного.

В досліджуваних парах високо виражена симпатія, але менш важливим є почуття любові, що говорить нам про те, що для досліджуваних любов відіграє лише другорядну роль. Саме це може негативно проявлятися в майбутньому наших пар. Слід зазначити що отримані показники також говорять про міцність таких шлюбів, які не залежать від господарсько-економічних відносин. Проте, недоліком таких сімейних пар може бути не врахування економічної сторони життя, що може призвести до розчарування у шлюбі, через недостатню матеріальну забезпеченість.

Отже, нами був проведений психологічний тренінг, який мав на меті допомогти молодим парам навчитися формувати оптимальні форми поведінки в різних конфліктних ситуаціях; знизити конфліктність та підвищити взаємопорозуміння між партнерами; покращити способи комунікації та взаєморозуміння між ними.

Мета подальшої роботи полягала в тому, щоб перевірити наскільки ефективною виявилася психологічна тренінгова програма за допомогою статистичного аналізу, а саме Т-критерію Вілкоксона. Було використано саме даний статистичний аналіз, оскільки він призначений для зіставлення показників, вимірюваних в двох різних умовах на одній і тій же вибірці випробуваних. Він дозволяє встановити не тільки спрямованість змін, але і їх вираженість, тобто здатний визначити напрям зсуву показників. Тому, було порівняно отримані результати психодіагностичного дослідження контрольної та експериментальної груп до і після проведення психологічної тренінгової програми та виявлено статистично достовірні відмінності між даними групами за такими шкалами як: «Повага», «Розуміння», «Симпатія», «Автономність», «Відношення до дітей», «Сексуальна сфера».

Таблиця 1

Значення критерію Т-Віллкоксона для експериментальної групи після проведення тренінгу

Шкала	Z	P
Повага	-1,604	0,009
Розуміння	-1,890	0,015
Симпатія	-0,677	0,008
Автономність	-1,342	0,010
Відношення до дітей	0,547	0,011
Секс. сфера	-1,7878	0,017

Після застосування статистичного аналізу Т-критерія Вілкоксона статистично значимих відмінностей в контрольній групі після проведення тренінгу за даним критерієм не було виявлено.

Таблиця 2

Значення критерію Т-Віллкоксона для контрольної групи після проведення тренінгу

Шкала	Z	P
Повага	-1,814	0,770
Розуміння	-2,997	0,129
Емоційне тяжіння	-0,440	1,660
Любов	-2,889	1,004
Симпатія	-2,831	0,705
Відношення до дітей	-2,889	0,404
Автономність	-0,313	0,755
Розлучення	-1,600	0,110
Кохання	1,647	0,484
Секс. сфера	1,788	0,584

Питання психології

Проаналізувавши результати після застосування даного критерію було виявлено збільшення показників за шкалами «Повага» і «Розуміння». Це вказує на те, що відбулися позитивні зміни в бік кращого розуміння ролі шлюбного партнера в молодих сім'ях, відкриваючи для них нові способи реалізації та розуміння своїх обов'язків, що є надзвичайно важливими характеристиками для стійкості шлюбу, особливо для молодого подружжя. Оскільки, вступ до шлюбу вимагає істотної зміни способу життя молодих людей, що пов'язано з необхідністю координувати, погоджувати ритм свого життя з ритмом життя іншої людини, налагодженням стосунків з батьками свого партнера, його друзями, формуванням внутрішньосімейних та позасімейних відносин, зближенням точок зору, ціннісних орієнтацій, уявлень, звичок подружжя. Сумісне життя вимагає постійного узгодження дій партнерів, від чого залежить стабільність шлюбного життя. Розуміння ролі шлюбного партнера дозволяє налагодити міжособистісне спілкування подружжя, що проявляється через подібність у сприйнятті подружніх ролей, а також позицій, займаних ними в сім'ї в цілому, і тих функцій та обов'язків, які кожен з них виконує щодня у своєму подружньому житті, відбуваються позитивні зміни щодо реагування на стресові ситуації.

Статистичні дані, отримані за шкалою «Автономність» дозволяють стверджувати те, що такий показник полягає у протистоянні поглядів у сім'ї, що змінився на статистично-значущому рівні після проведення тренінгової роботи. Це має велике значення для молодого подружжя, оскільки при надлишку автономності, особливо молодій сім'ї, відбувається загострення міжособистісних стосунків і як результат, партнери не можуть зрозуміти та прийняти погляди один одного, що в подальшому призводить до накопичення та загострення конфліктних ситуацій, а в подальшому, до важких, стресових ситуацій. Хоча не варто автономність виключно розглядати у негативному ракурсі, оскільки часто вона забезпечує здатність особистості до опору труднощам, енергійність і завзятість

при вирішенні проблемних ситуацій, вміння відстоювати власні інтереси.

В свою чергу, позитивні зміни за шкалами «Симпатія» та «Відношення до дітей» дозволяють говорити про те, що для молодого подружжя важливого значення набула така характеристика, як наявність між подружжям глибокого взаєморозуміння щодо бачення дитини та взаємної симпатії. Адже відомо, що діти є тією опорою, яка дозволяє подружжю зберегти шлюб у найважчі періоди спільного життя. Це означає, що кожен партнер приймає і не засуджує погляди і поведінку іншого, навіть якщо вона не в усьому відповідає його власній, партнеру не потрібно щось пояснювати чи виправдовуватися перед ним. Взаєморозуміння відносно дітей в сім'ї передбачає добре знання свого партнера. Чим більше у партнерів спільних інтересів, тим простіше їм зрозуміти один одного. У процесі спільного життя подружні пари поступово дізнаються про характер, звички та особисті якості один одного, так само як і разом відкривають особистість своєї дитини. Якщо погляди з якихось питань не збігаються, то довірливі стосунки допомагають досягти відповідного для обох партнерів рішення, що в подальшому буде визначати те, як подружжя буде реагувати на важкі життєві ситуації, з якими стикаються.

Отримані результати порівняння показників експериментальної і контрольної груп до і після проведення тренінгу за Т-критерієм Вілкоксона дозволяють стверджувати про ефективність проведеної психологічної тренінгової роботи.

Виділяють кілька напрямів психологічної роботи, що має на меті підвищення готовності молоді до сімейного життя: інформування, індивідуальне психологічне консультування, консультування майбутньої шлюбної пари, групова робота (тренінг).

Проведений психологічний тренінг, допоміг молодим парам навчитися формувати оптимальні форми поведінки в різних конфліктних ситуаціях; знизити конфліктність та підвищити взаємопорозуміння між партнерами;

Питання психології

покращити способи комунікації та взаєморозуміння між ними.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, за результатами повторної діагностики, (застосовуючи статистичні методи), можемо стверджувати, що психологічний тренінг, мета якого полягала в підвищенні готовності молоді до сімейного життя, покращення рівня взаємодії в стосунках молодої пари, прийняття свого партнера таким як він є, був реалізований успішно. При покращенні емоційної взаємодії у парах, бажанні сприймати емоційний стан свого партнера, шукати взаєморозуміння з партнером і компромісів, дозволить майбутньому молодому подружжю краще і

якісніше реагувати на ситуації, які виникають у подружньому житті (особливо на початкових етапах життєвого циклу сім'ї) та обирати більш конструктивні способи поведінки задля збереження сім'ї.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у з'ясування зв'язку між готовністю до шлюбу і особливостями гендерної ідентичності у молоді. Адже конкретизація зв'язку між гендерною ідентичністю й образом сім'ї в молоді дозволяє виявити ті характеристики системи уявлень про себе, сімейне життя, про шлюбного партнера, які можна скорегувати в подальшій роботі психолога при проведенні тренінгів, індивідуальних консультацій, семінарів.

Список використаних джерел

1. Буленко Т. В. Особливості формування психологічної готовності до сімейного життя у студентської молоді / Автореф. дис.канд. психол. наук: 19.00.07 / Ін-т психології АПН України. – К., 1995. – 25с.
2. Захарченко В.Г. Соціально – психологічні особливості готовності молоді до подружнього життя / Український соціум. – 2004. – 128 с.
3. Льчишин Н. О. Подружня зрілість як чинник стабільності подружніх стосунків та задоволеності шлюбом / Наукові студії із соціальної та політичної психології: Зб. статей. – К.: Міленіум, 2008. – 86 с.

References

1. Bulenko T. V. Osoblivosti formuvannya psihologichnoї gotovnosti do simejnogo zhittya u students'koї molodi. [Features of the formation of psychological readiness for family life in student youth] /Avtoref. dis.kand. psihol. nauk: 19.00.07 / In-t psihologii APN Ukraini. – K., 1995. – 25s. (in Ukrainian).
2. Zaharchenko V.G. Social'no – psihologichni osoblivosti gotovnosti molodi do podruzhn'ogo zhittya [Socio - psychological features of young people's readiness for married life] /Ukrain'skij socium. – 2004. – 128 s. (in Ukrainian).
3. Il'chishin N. O. Podruzhnya zrilist' yak chinnik stabil'nosti podruzhnih stosunkiv ta zadovolenosti shlyubom [Marital maturity as a factor in the stability of marital relations and marital satisfaction] / Naukovi studii iz social'noї ta politichnoї psihologii: Zb. statej. – K.: Milenium, 2008. – 86 s. (in Ukrainian).

Резюме

Костю С. И. кандидат психологических наук, доцент,
Мукачевский государственный университет

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТРЕНИНГА КАК ОСОБОЙ РАЗНОВИДНОСТИ ГРУППОВОЙ ФОРМЫ ПОДГОТОВКИ МОЛОДЕЖИ К СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ

В статье осуществлен теоретический анализ «готовности» молодежи к семье. Проанализированы составляющие компоненты тренинговой программы. Раскрыто психологическое содержание тренинга, а также приемы невербальной коммуникации по отработке навыков оптимального общения и взаимодействия с противоположным полом. Отмечено существование значительного количества модификаций конкретных форм тренингов, отличаются друг от друга по определенным признакам. Доказано, что собственная активность участников является главным фактором, определяющим успешность тренинговых занятий и позволяет выявить и осознать неэффективные способы реагирования.

Ключевые слова: готовность; психологическая готовность; брак; семья; психологический тренинг; личность; уважение; понимание; симпатия.

Summary

*Kostiuk S. Y. Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor Mukachevo State University*

**PSYCHOLOGICAL FEATURES OF TRAINING AS A SPECIAL VARIETY OF THE GROUP
FORM OF PREPARING YOUTH FOR FAMILY LIFE**

The article provides a theoretical analysis of the "readiness" of young people for family. The components of the training program are analyzed. The psychological content of the training is revealed, as well as the methods of non-verbal communication to practice the skills of optimal communication and interaction with the opposite sex. The existence of a significant number of modifications of specific forms of training, which differ from each other in certain respects, is noted. It is proved that the participants' own activity is the main factor that determines the success of training sessions and allows to identify and understand ineffective ways of responding.

The obtained results of comparing the indicators of the experimental and control groups before and after the training according to the Wilcoxon T-test allow us to assert the effectiveness of the conducted psychological training work. There are several areas of psychological work aimed at increasing the readiness of young people for family life: information, individual psychological counseling, counseling of future couples, group work (training). The more common interests partners have, the easier it is for them to understand each other. In the process of living together, married couples gradually learn about each other's character, habits and personal qualities, as well as discover their child's personality together. If the views on some issues do not coincide, then a trusting relationship helps to reach an appropriate solution for both partners, which will further determine how the couple will react to difficult life situations they face.

Thus, based on the results of re-diagnosis (using statistical methods), we can say that the psychological training was implemented successfully. Improving emotional interaction in couples, the desire to perceive the emotional state of their partner, seek mutual understanding with a partner and compromises, will allow future young couples to respond better and better to situations that arise in married life (especially in the early stages of family life) and choose more constructive behaviors to save the family.

Key words. *Readiness; psychological readiness; marriage; family; psychological training; personality; respect; understanding; sympathy.*

Received/Поступила: 28.11. 20.

Крижанівська Ю. В. студентка II курсу спеціальності
«Психологія» НУ «Львівська політехніка»

Свідерська О. І. кандидат політичних наук, ст. викл.
кафедри теоретичної та практичної психології
НУ «Львівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0001-6618-0559>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ФЕНОМЕНУ ДОВІРИ

Феномен довіри сьогодні залишається предметом наукових суперечностей, що точаться серед представників багатьох напрямів досліджень. З одного боку довіру можна вважати лакмусовим папірцем у формуванні суспільно-політичного устрою, на що вказують розвідки відомих мислителів сучасності, зокрема й Ф. Фукуяма. З іншого боку довіра є тим необхідним елементом розвитку особистості, котрий сприяє її самоактуалізації.

Ключові слова: довіра; самоактуалізація; базальна довіра; саморозвиток; самоприйняття.

Вступ. Формування в останній десяток років епохи пост-правди зумовлює по-новому скеровувати наукові пошуки, як видається на перший погляд, давно досліджених явищ. Цифровізація сучасного життя й активне формування у ньому віртуальної ідентичності є одними із чинників трансформації наукових підходів, модифікації методів дослідження, зосередження не так на реальному, як на інформаційному полі соціальної взаємодії сучасної людини. Одним із таких аспектів осучаснених наукових розвідок є питання довіри, в тому числі й її цифрового зразка.

Передусім, варто наголосити на тому, що феномен довіри є предметом наукових суперечностей, що точаться серед представників багатьох напрямів досліджень. Довіру можна вважати лакмусовим папірцем у формуванні суспільно-політичного устрою, адже, наукові розвідки, зокрема й відомого філософа Ф. Фукуяма постійно наголошують на вагомості її формування у суспільстві, шляхом введення в дію верховенства права, дотримання громадянами законів, формування нових соціальних контактів, відтак, йдеться про певний соціальний капітал, основна ідея якого закладена ще капіталізмом. Зрозуміло, що такий підхід до трактування довіри не є універсальним, проте нашою думкою, що вона виконує певну інтегративну функцію у соціальній чи груповій динаміці. Зрештою феномен довіри не є тільки філософським чи соціально-політичним поняттям, адже

психологічна наука також достатньо ґрунтовно займається розробкою даного поняття. До прикладу, предметом багатьох досліджень зарубіжних авторів у соціальній психології є довіра у взаєминах людей : С. Джурард і П. Лакоу, до прикладу, досліджували довіру з точки зору саморозкриття внутрішнього «Я». Змістом поняттям саморозкриття, вчені вважали думки, почуття, звичайні життєві проблеми, стосунки з оточуючими людьми. Особливо цікавим й актуальним, на наш погляд є вивчення психологічних передумов формування саме цифрової довіри. Проте, передусім варто проаналізувати ті дослідження, котрі вже є напрацьованими у контексті формування уявлень про цей феномен.

Метою статті є формування цілісного уявлення про поняття довіри через ґрунтовний аналіз численних підходів та інтерпретацій даного поняття.

У ході написання статті були поставлені **такі завдання**: окреслити поняття довіри з точки зору філософського та історичного напрямів дослідження; окреслити основні наукові підходи та специфіку дослідження довіри із позиції психологічної науки, зокрема вчених, представників зарубіжної та вітчизняної науки; здійснити загальний аналіз формування довіри і її основних чинників.

Теоретичне підґрунтя. Дослідження довіри можна виокремити вже у ранніх розвідках Дж. Лока, Г. Гроція, Ф. Ніцше, І.

Канта й Д. Юма. У психологічній літературі, напрацювання уявлень про довіру первинно належать таким дослідникам, як Е. Фром, К. Хорні, К. Роджерс, А. Маслоу. До слова, сьогодні даний феномен не втратив своєї актуальності у наукових розвідках, більше того, в українській філософсько-психологічній думці можна дедалі частіше зустріти концептуалізацію поняття цифрової довіри.

У дослідженні було використано переважно загальнонаукові **методи дослідження**: аналізу й синтезу, при дослідженні поняття довіри, його елементів та, об'єднання раніше виділених частин у єдине ціле; індукції та дедукції – через призму спостереження за особливостями поведінкових проявів у осіб із різними рівнями довіри й їхньої співдії із навколишнім середовищем; абстрагування, через призму дослідження довіри як чинника формування внутрішньо групових стосунків, тощо.

Результати дослідження. Про необхідність дотримання обіцянок як важливої складової існування людини у системі суспільно-політичних відносин у свій час писали Дж. Лок, Г. Гроцій, Ф. Ніцше, І. Кант, Д. Юм та ін. До прикладу, у напрацюваннях Ф. Ніцше людина зображена в образі тварини, що не тільки має сміливість давати обіцянки, але, водночас, вміє брати на себе відповідальність за їх виконання. Цим філософ наголошував, що без базових норм і правил у поведінці між людьми практично неможливим є існування у соціумі. Інший видатний філософ І. Кант називає ці норми загальними, й спрямованими на кооперацію, вони включають ті заборони або ж, навпаки – дозволи, що створюють передумови до співпраці. Дотримання таких норм можна вважати моральним мінімумом будь-якої людини у суспільстві, без якого неможлива систематична міжособистісна взаємодія. Таким чином, довіряючи людині, ми очікуємо від неї дій, що відповідають прийнятим моральним нормам. У даному випадку мораль слугує системою гарантій, а сама наявність універсальних моральних норм, які підтримуються суспільством, є основою для формування соціальної довіри.

У теологічних дослідженнях довіра розглядається у контексті віри людини у Бога.

Також доцільно зазначити про несинонімічність понять «віра» та «довіра»: перше відзначається емоційною глибиною та станом, при якому людина здатна здійснювати ірраціональні вчинки, ігноруючи усі доводи та аргументи; довіра у свою чергу, базується на певному скептицизмі, має у своїй основі раціональні міркування, сформовані на основі життєвого досвіду [2, с. 1045]. В історичному ж напрямі вивчення феномену довіри розглядаються відносини, які існували ще у первісному суспільстві, та їхній вплив на подальший розвиток людства. Вчені вважають, що завдяки солідарності, взаємодопомозі та довірі відбувалось виживання усієї спільноти. Що нашоє нас на розуміння важливості довіри у первісному суспільстві й її подальшу роль у його розвитку.

У психологічній науці цей феномен також має достатньо глибокий аналіз. До прикладу, Е. Фромм вважав, що усі люди, будучи маленькими дітьми, довіряють, не підозрюючи про несправедливість у світі, яка може бути наслідком спілкування не тільки з незнайомцями, але й із власними батьками [12]. Це твердження перегукується із думкою Е. Еріксона, який вводить термін «базової довіри / недовіри» і трактує її, як базову установку особистості, сформовану в результаті материнського піклування, ступінь розвитку якої залежить від якості материнської турботи у перший рік життя. У дитини формується довіра до світу, необхідна якість для нормального існування через задоволення її потреб й завдяки у достатній мірі проведеного часу з матір'ю. Дитина із високим рівнем базової довіри сприймає світ як стабільне та безпечне місце, а людей як турботливих і надійних. Якщо ж дитина не дістає належної теплоти, турботи та любові, у неї формується недовіра, наслідком якої є боязливість, підозрілість, ворожість й соціальна тривога. Результатом цього може стати невпевненість у собі, слабовілля, відчуття приниженості, труднощами у побудові дорослих міжособистісних взаємин, перманентного почуття самотності, ізоляції та соціального вакууму [11].

Про почуття недовіри до світу та невротичну поведінку, спричинену деструктивними взаємостосунками дитини та

її батьків, також пише у своїх роботах К. Хорні. Вона акцентує свою увагу на несвідомому почутті тривоги та занепокоєнні, яке називає базальною тривогою. Дослідниця неодноразово наголошувала на тому, що почуття такої тривоги є тісно пов'язане із самотністю і безпорадністю, та «з'являється у дитини у потенційно ворожому до неї світі». Причини такої тривоги, на її думку, необхідно шукати у сімейному вихованні: невиконання батьками обіцянок, непослідовна поведінка, глузування, емоційна відстороненість, тощо. З плином часу, базальна тривога може виявлятися у світосприйнятті уже сформованої особистості та її стосунках із людьми. Отже, нестача тепла і любові зі сторони батьків формує невротичну особистість, яка в подальшому, як стверджує К. Хорні, вибирає і створює для себе захисну стратегію спілкування з оточуючими [7, С. 24-25].

Засновник гуманістичної психології, А. Маслоу вважав вміння довіряти однією із важливих якостей самоактуалізованої особистості. У своїх напрацюваннях він трактує довіру через призму відношення людини до світу. Окрім цього, він став одним із перших зарубіжних психологів, які розглядали довіру не тільки через стосунок «Я і світ», але й як елемент внутрішнього ставлення до самого себе, акцентуючи на тому, що довіра – це рефлексивне суб'єктивне утворення, пов'язане із особистісними рисами впевненості, самопідтримки, самоконтролю, самоповаги, самоприйняття, інтернальності у досягненнях та ін. [9]. Деякі дослідники порівнюють особистісну довіру із вмінням знаходити у собі як джерело підтримки так і відповідальності за свою діяльність. Також актор наголошує на тому, що при відсутності достатнього особистісного рівня довіри людина «може шукати підтримку в минулому або фантазійному майбутньому» замість того, щоб жити теперішнім й власні сили [8, с. 47].

Ще один представник гуманістичної психології К. Роджерс по-своєму також досліджує феномен довіри, зокрема, через призму її взаємозв'язку із самоактуалізацією. Останню він вважав центральним процесом у житті людини, задля реалізації якого докладаються потужні зусилля й активується мотивація. Як слушно зауважує дослідниця

Ларкіна, І. В., К. Роджерс вважав особистість, котра приділяє багато уваги організмичному оцінчному процесі (рішення «добре – погано» приймається не на рівні розуму, а на рівні людського організму в цілому) самоактуалізованою. Ці переживання, на думку автора теорії є найбільш точними. Особистість, на переконання К. Роджерса, здатна сприймати у чистому вигляді свої емоції, потреби й життєві ситуації, відтак – вона інтегрує усі межі свого переживання і, в результаті цього, приходять до висновку, що для неї є правильним, а що ні у даній ситуації [5, С. 161-162].

При аналізі наукових розвідок пострадянського простору, виявлено, що довіра як самостійне соціально-психологічне явище вперше почало досліджуватись Т. П. Скрипкіною. У своїх наукових розвідках вона окреслює поняття довіри як «здатність людини наділяти явища, об'єкти навколишнього світу, інших людей, чужі й власні дії властивостями безпеки (надійності) і значущості (цінності)». Дослідниця також зазначає, що без довіри людині жити вкрай складно, вона втрачає зв'язок зі світом, що в подальшому може призвести до негативних наслідків [10, с. 85]. У залежності від об'єкту довіри Т. П. Скрипкіна виділяє в різних напрямках психологічної науки три окремі галузі: довіра до світу, довіра до себе, довіра до інших. У поняття довіри, на її переконання відносяться міра, вибірковість і парціальність. Мірою довіри до себе є рівень саморозкриття особистості; під вибірковістю мається на увазі поєднання суб'єкта й об'єкта довіри, рішення, та чи варто довіряти певним думкам, емоціям та намірам; парціальність – ступінь свободи: особа дозволяє собі силу вираження почуттів та емоцій, дотримується певних думок, приймає рішення та здійснює власні поведінкові наміри [3, с. 243].

Довіру до певної людини, Т. П. Скрипкіна пропонує розглядати як частковий випадок довіри до світу. Свою позицію дослідниця аргументує наступним: «Якщо людина вступає у відносини з іншою особою, то цю особу можна розглядати як частину світу, з якою суб'єкт взаємодіє в даній ситуації» [10, с. 233]. Основними ж функціями довіри на її думку є: моделювання цілісності буття людиною у разі її відсутності; моделювання цілісності власної

особистості; об'єднання людини та світу в єдину систему.

Ще одним цікавим підходом до феномену довіри є результати напрацювання, здійснені Антоненком І. В. Вченому вдалось виокремити чотири основні групи факторів, що впливають на формування довіри: суб'єктні фактори довіри, зумовлені властивостями суб'єкта довіри; об'єктні фактори довіри, зумовлені властивостями об'єкта довіри; фактори середовища – зовнішні фактори, що постійно впливають на особистість; ситуаційні фактори – зовнішні чинники, які діють лише в певній ситуації [1, с. 158].

У психології також існує дослідження феномену довіри із точки зору довірливого спілкування – коли одна людина довіряє іншим якусь конфіденційну інформацію, почуття, думки, переживання, розкриває ті чи інші сторони внутрішнього світу особистості». [5, с. 131].

Чи не найбільшого розвитку дослідження довіра набула саме у соціальній психології. Так, Н. Соболева описує довіру як параметр суб'єктивної реальності, як очікування істини та надію на її отримання непрямым чином. Вона виділяє певні причини, на основі яких людина будує довірливі стосунки, тим самим опираючись на авторитет іншого чи загальну думку більшості. До них відносяться усвідомлення власної слабкості, небажання або невміння вирішувати свої проблеми, присутність почуття власної невизначеності у суспільстві. Довіра – це перш за все психічний стан, почуття і ставлення суб'єкта до когось або чогось. Також вона вважає довіру похідною від віри, її проекцією у світі суб'єктивних, зокрема міжособистісних відносин [1, с.13].

За О. М. Кожем'якіною, «довіра – це складне ієрархічне соціальне явище, яке відображає певне ціннісне відношення, що має характер очікування бажаного результату потенційно некерованих взаємодій і базується на впевненості у правильності й ефективності дій об'єкта довіри, визнанні його діяльності як відповідної етичним нормам (чесність, відповідальність, професійність, компетентність, тощо)» [4, с. 49]. Довіра володіє «потенціалом захищеності і надійності», та цим самим сприяє зменшенню

соціальної складності та невизначеності. Дослідниця також приділяє увагу категорії довіри пов'язуючи її з етичним планом: довіра ґрунтується на очікуванні ціннісної відповіді. «Етос довіри базується на моральному обґрунтуванні, яке може мати морально-теоретичний, морально-практичний і феноменологічний виміри». Отже, довіра є так би мовити регулятором міжособистісного спілкування та відносин людини зі світом [4, с. 48]. Окрім того, О. М. Кожем'якіна виділяє кілька основних рис довіри: вона завжди є вибором, який базується на очікуванні певної вигоди чи результату; довіра – це ризик: її не виправдання породжує вразливість суб'єкта, що вступив у довірливі міжособистісні стосунки; довіра породжує залежність у випадку частого покладання або перекладання обов'язків на інших [4, с. 50].

До слова, у соціальній психології довіра є предметом багатьох досліджень зарубіжних авторів у контексті взаємин людей. Одними із них є С. Джурард і П. Лакоу, які досліджували довіру з точки зору саморозкриття внутрішнього «Я». Змістом поняттям саморозкриття, вчені вважали думки, почуття, поточні життєві проблеми, відносини з оточуючими людьми. На думку дослідників, як вдало зауважує дослідниця Ларкіна І. В., здатність до саморозкриття перед іншими є ознакою сильної і психологічно здорової особистості, у той час як усі спроби приховати наше справжнє «Я» і створення фальшивого образу призводить до відчуття самотності, ізоляції та відчуження, а придушення важливих внутрішніх переживань може стати результатом психосоматичних розладів. Окрім цього, вони вказували на важливість становлення довіри у ранньому дитячому віці, що в подальшому впливає на психіку вже дорослої особистості [6, с. 128]. Отже, як свідчить проведений аналіз вивчення феномену довіри у зарубіжній літературі, можемо зробити висновок, що роль довіри у міжособистісних стосунках приділяється надзвичайно багато уваги.

Висновки. На основі вище сказаного можна стверджувати, що довіра є одним із ключових елементів виживання окремих індивідів як у первісних, так і сучасних соціальних групах та. Також, на нашу думку

Питання психології

доцільно зазначити, що довіра є одним із найважливіших факторів, які визначають нормальне існування окремої особистості у сучасному суспільстві. Окрім цього, поняття довіри також може розглядатись із точки зору економічних, політичних, соціальних та філософських підходів. Підсумовуючи викладене, можемо наголосити на тому, що

основа довіри, як психологічного феномену, до навколишнього світу та людей формується у ранньому дитинстві. В основі цього лежать відносини з найближчим оточенням дитини, і спираючись на базову довіру чи недовіру, сформовану у дитинстві, особистість будує усі свої подальші відносини із зовнішнім світом.

Список використаних джерел

1. Андрущенко Г. І. Розвиток соціологічної думки щодо вивчення поняття «довіра». Український соціум, 2009. № 4 (31). С. 7–15.
2. Дубина М. В. Міждисциплінарний підхід до визначення змісту категорія «Довіра». Молодий вчений, 2015. №2. С. 1044 – 1047.
3. Єрмакова Н. О. Довіра до себе як особистісна детермінанта професійного зростання студентів юнацького віку. Збірник наукових праць «Вісник післядипломної освіти». 2019. № 6 (19). С. 241–249.
4. Кожем'якіна О. М. Довіра в сучасному соціумі. Вісник Інституту економіки та прогнозування, 2011. №1. С. 48–53.
5. Крива Н. Л. Проблема довіри в сучасній психології. Теорія і практика сучасної психології, 2018. №5. С. 128–132.
6. Ларкіна І. В. Соціально-психологічні функції довіри: сучасний погляд. Актуальні проблеми психології, 2011. №31. С. 124–132.
7. Столяренко О. Б. Психологія особистості. Київ: Центр учбової літератури. 2012. 279 с.
8. Ильин Е. П. Психология доверия. Санкт Петербург: Питер: «Мастера психологии», 2013. 304 с.
9. Маслоу А. Самоактуализация. Психология личности: тексты. Москва: МГУ, 1982. С. 108–117.
10. Скрипкина Т. П. Психология доверия. Москва: ACADEMIA, 2000. 264 с.
11. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва: Прогресс, 1996. 86 с.
12. Fromm E. The Revolution of Hope: Toward a Humanized Technology. American Mental Health Foundation, 2011. 162 p.
13. Giddens A. The consequences of modernity. Cambridge: Polity Press, 1992. 200 p.

References

1. Andrushhenko G. I. (2009). Rozvytok sociologichnoyi dumky shhodo vyvchennya ponyattya «dovira» [Development of sociological thought on the study of the concept of "trust"] *Ukrayinskyj socium*. 4 (31): 7–15. (In Ukraine).
2. Dubyna M. V. (2015). Mizhdyscyplinarnyj pidxid do vyznachennya zmistu kategoriya «Dovira» [Interdisciplinary approach to determining the content of the category "Trust"]. *Molodyj vchenyj*. 2.: 1044 – 1047. (In Ukraine).
3. Yermakova N. O. (2019). Dovira do sebe yak osobystisna determinanta profesinogo zrostantnya studentiv yunaczskogo viku [Self-confidence as a personal determinant of professional growth of young students]. *Zbirnyk naukovykh prac «Visnyk pishyad'plomnoyi osvity»*. 6 (19): 241–249. (In Ukraine).
4. Kozhemyakina O. M. (2011). Dovira v suchasnomu sociumi [Trust in modern society]. *Visnyk Instytutu ekonomiky ta prognozuvannya*. 1.:48–53. (In Ukraine).
5. Kryva N. L. (2018). Problema doviry v suchasnij psychologiyyi [The problem of trust in modern psychology]. *Teoriya i praktyka suchasnoyi psychologiyyi*. 5.: 128–132. (In Ukraine).
6. Larkina I. V. (2011). Socialno-psychologichni funkciyi doviry: suchasnyj poglyad [Socio-psychological functions of trust: a modern view]. *Aktualni problemy psychologiyyi*. 31.: 124–132. (In Ukraine).
7. Stolyarenko O. B. (2012). Psychologiyya osobystosti. [Personality psychology]. Kyiv: Centr uchbovoyi literatury. (In Ukraine).
8. Iliin E. P. (2013). Psychologiyya doverya [Psychology of trust]. Sankt Pe'terburg: Piter: «Mastera psychologyy». (In Russian).
9. Maslou A. (1982). Samoaktualizacyya. Psychologiyya lichnosti: tekstu [Self-actualization. Personality psychology: texts]. Moskva: MGU. (In Russian).
10. Skrypkina T. P. (2000). Psychologiyya doverya [Psychology of trust]. Moskva: ACADEMIA. (In Russian).
11. Erixson E. (1996). Identichnos: yunost i krszis [Identity: youth and crisis]. Moskva: Progress. (In Russian).

12. Fromm E. (2011). The Revolution of Hope: Toward a Humanized Technology. American Mental Health Foundation. (In English).
13. Giddens A. (1992). The consequences of modernity. Cambridge: Polity Press. (In English).

Резюме

Крыжановская Ю. В. студентка II курса специальности
«Психология» НУ «Львовская политехника»

Свидерская О. И. кандидат политических наук, ст. преподаватель
кафедры теоретической и практической психологии
Института права, психологии и инновационного образования
НУ «Львовская политехника»

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА К
ФЕНОМЕНУ ДОВЕРИЯ**

Феномен доверия сегодня остается предметом научных противоречий среди представителей многих направлений исследований. С одной стороны, доверие можно считать лакмусовой бумажкой в формировании общественно-политического строя, на что указывают результаты исследований известных философов современности, в том числе и Ф. Фукуямы. С другой стороны, доверие остается тем необходимым элементом развития личности, который способствует ее самоактуализации.

Ключевые слова: доверие; самоактуализация; базальная доверие; саморазвитие; самопринятия.

Summary

Kryzhanivska Y. student of Psychology
National university Lviv Politechnic

Sviderska O. PhD in Political Science, assistant Professor,
Department of Theoretical and Practical Psychology
National university Lviv Politechnic

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE PSYCHOLOGICAL
APPROACH TO THE PHENOMENON OF TRUST**

The phenomenon of trust today remains the subject of scientific controversy among representatives of many areas of research. On the one hand, trust can be considered a litmus test in the formation of the socio-political system, as indicated by the intelligence of famous modern thinkers, including F. Fukuyama. On the other hand, trust is a necessary element of personal development, which contributes to its self-actualization.. First of all, it should be emphasized that the phenomenon of trust is the subject of scientific controversy among many areas of research.

The article is to develop a holistic understanding of the concept of trust through a thorough analysis of numerous approaches and interpretations of the concept. During the writing of the article the following tasks were set: to outline the concept of trust in terms of philosophical and historical directions of research; outline the main scientific approaches and the specifics of the study of trust from the standpoint of psychological science, in particular scientists, representatives of foreign and domestic science; to carry out the general analysis of formation of trust and its basic factors.

The research used mainly general scientific research methods: analysis and synthesis, in the study of the concept of trust, its elements and the integration of previously selected parts into a single whole; induction and deduction - through the prism of observation of the peculiarities of behavioral manifestations in people with different levels of trust and their interaction with the environment, abstraction, through the prism of the study of trust as a factor in the formation of intra-group relations, etc.

Thus, morality serves as a system of guarantees, and the very existence of universal moral norms supported by society is the basis for social trust. In the historical direction of studying the phenomenon of trust, the relations that existed in primitive society and their impact on the further development of mankind are considered. It is determined that a child with a high level of basic trust perceives the world as a stable and safe place, and people as caring and reliable.

The ethos of trust is based on a moral justification, which can have moral-theoretical, moral-practical and phenomenological dimensions. It is proved that trust is one of the most important factors that determine the normal existence of an individual in modern society. In addition, the concept of trust can also be considered in terms of economic, political, social and philosophical approaches.

Keywords: trust; self-actualization; basal trust; self-development; self-acceptance.

Received/Поступила: 25.11. 20.

Кучерява Т. О. здобувач науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України
<https://orcid.org/0000-0001-8033-9159>

МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАДІЙНОСТІ ТАНКОВОГО ЕКІПАЖУ

Стаття присвячена висвітленню проблеми психологічної надійності групи під час виконання колективної діяльності. Проаналізовано особливості дослідження надійності особистості в індивідуальній діяльності фахівця з позиції інженерної психології, індивідуально-психологічні характеристики професійної надійності суб'єкта діяльності та надійності професійної діяльності фахівців екстремального профілю. Визначено специфіку особистісної надійності професіонала у групі та надійності групи. Розроблено модель психологічної надійності танкового екіпажу, в якій відображено змістові компоненти психологічної надійності танкового екіпажу як цілісної групи у складі особистісної надійності та групової надійності, поєднаних суб'єктністю колективної діяльності.

Ключові слова: танковий екіпаж; психологічна надійність; групова діяльність; особистісна надійність; групова надійність; модель психологічної надійності.

Постановка проблеми. Проблематиці надійності в межах психологічної науки стали приділяти увагу достатньо давно, з появою проблеми забезпечення високих показників результативності діяльності, недопущення помилок суб'єктом діяльності, збереження стабільних показників під час виконання професійних завдань у складних умовах тощо. Вперше надійності почали приділяти увагу саме в дослідженнях інженерної психології та психології праці. Інженерна психологія порушила питання про надійність професійної діяльності, під якою прийнято було розуміти безпомилкове виконання фахівцем покладених на нього професійних обов'язків протягом певного необхідного часу і за певних умов діяльності. З появою складних технічних засобів і автоматизованих систем управління «вартість» людських помилок стала відчуватися особливо гостро. З часом більш актуальними ставали питання наслідків помилок, які можуть бути допущені фахівцем в своїй професійній діяльності, значні економічні, соціально-психологічні і навіть екологічні наслідки але найбільш страшними з них є загибель людей.

Значний внесок в розроблення питання надійності фахівців екстремального профілю діяльності здійснили дослідження В.О. Бодрова, К.М. Гуревича, М.С. Корольчука, Г.В. Ложкіна, Б.Ф. Ломова, М.В. Макаренка, В.Л. Марищука, В.Д. Небиліцина, Г.С. Нікіфорова, Г.В. Суходольського та багатьох інших. Але,

незважаючи на це, сьогодні назвати достатньо розробленим питання психологічної надійності фахівців військово-професійної діяльності у тому числі в груповій не можна. Адже стрімкий прогрес у технічній галузі майже унеможливує вирішення цього питання через постійний розвиток новітніх технічних засобів, автоматизацію діяльності, через ускладнення технічного устаткування майже будь-якого виду діяльності людини, через невичерпну проблему допущення фахівцем помилок у своїй професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Суттєвий внесок у розроблення проблематики надійності роботи операторів здійснили В.О. Бодров, А.І. Губінський, Г.М. Зараківський, Є.О. Клімов, М.А. Котик, Б.Ф. Ломов, Н.Ф. Лукьянова, В.Л. Марішук, Г.С. Нікіфоров, К.К. Платонов, В.О. Пономаренко, Г.В. Суходольський і багато інших. У цих роботах актуальною стала теза про те, що однією з найважливіших характеристик складної технічної системи є надійність: надійність технічного обладнання та надійність фахівця, який на ньому працює.

Історично, культурно і психологічно поняття «надійність» фіксувало одну з найважливіших меж розуміння світу, поведінки і діяльності в ньому людини. В.М. Круком відмічалось, що дане поняття спочатку складалось як особистісно-функціонально-діяльнісна характеристика людини. І тільки

потім поняття «надійність» проникло спочатку в технічні та природничі науки, а ще пізніше – в психологію, отримавши там оформлення у вигляді «проблеми надійності» [9].

Особливого розвитку питання надійності набуло в межах напряму, пов'язаного з вивченням професійної діяльності особистості. Надзвичайно активно це питання вивчалось під час взаємодії людини з технікою в різноманітних системах: на підприємствах атомної енергетики, в авіації, космонавтиці, на автомобільному і залізничному видах транспорту. Є роботи, в яких вивчається надійність моряків, військових фахівців і ін. [1].

Міцний зв'язок проблеми надійності з технічною галуззю, обумовив актуалізацію її досліджень в межах інженерної психології. Надійність людини-оператора визначається в даному аспекті, як те що визначається запасом міцності. Г.В. Суходольський визначає надійність як протилежну категорію ненадійності – властивості допускати помилки під час виконання професійних завдань [1]. Існує думка, що надійність діяльності людини-оператора – це тривалість безвідмовної роботи суб'єкту діяльності протягом певного часу. В окремих дослідженнях йдеться про те, що поняття «надійність діяльності» визначається відсутністю помилкових дій або вірогідністю їх появи (Г.С. Нікіфоров, В. Хаккер), працездатністю людини та її здатністю до збереження оптимальних робочих параметрів, які необхідні для виконання діяльності в екстремальних умовах (В.Ф. Венда, А.І. Губінський, Є.О. Мілерян), як здатність зберігати необхідні для виконання діяльності якості в надскладних і мінливих умовах (В.О. Пономаренко, Н.Д. Завалова), психофізіологічну «ціну» діяльності як ступінь напруження регуляторних механізмів психіки та величину затрат функціональних резервів організму (О.Ф. Бобров, В.Ю. Щебланов) [10].

Стосовно досліджень професійної надійності, що стосувались вивчення надійності конкретного фахівця, або суб'єкта конкретного виду діяльності, вони отримали статус наукової проблеми в межах авіаційної, космічної психології, інших галузей, які пов'язані з технічними рішеннями окремого фахівця чи групи фахівців.

Дослідженням надійності космонавтів присвячено роботи Б.Ф. Ломова. Він дотримується позиції, що професійна надійність космонавта може розумітись як своєрідний фактор ризику безпечності космічного польоту. Психологічним аспектом цього питання він вважав забезпечення ефективної професійної діяльності. Таку позицію вчений пояснював існуванням низки таких детермінант: «професійна шкідливість», яка виражається в екстремальності діяльності; значне професійно-психологічне навантаження; висока імовірність виникнення позаштатних ситуацій тощо. При цьому ефективну групову взаємодію в процесі діяльності та попередження можливого розвитку напруження між її членами можна назвати умовами для забезпечення професійної надійності. Ці умови можуть бути реалізовані через досягнення психологічної сумісності членів групи, з урахуванням їх професійних та психологічних особливостей [1].

Надійність була предметом дослідження проблеми професійної надійності льотчиків в зв'язку з нападами в процесі безперервної діяльності (Ф.Д. Горбов); в рамках проблеми безаварійності польотів у військово-повітряних силах (П.А. Корчемний); деякі психологічні аспекти надійності в діяльності офіцерів військово-морського флоту (М.С. Корольчук, П.П. Криворучко; Б.Я. Шведін); діяльності фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС (О.В. Тімченко, Д.В. Лебедев, С.Ю. Лебедева, О.О. Назаров, Н.В. Оніщенко); професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС (О.В. Тімченко, С.Ю. Лебедева) тощо.

Але особливої уваги заслуговує дослідження проблеми групової надійності або надійності особистості в груповій діяльності. Оскільки нами досліджується проблема надійності членів танкового екіпажу, особливо актуальними для нас є питання вивчення надійності на груповому рівні. Враховуючи те, що група має більш складний, у співвідношенні з індивідом, соціально-психологічний зміст, то спроби вивчення цього питання на груповому рівні можна вважати достатньо специфічними. Ми розуміємо, що як на особистісному, так і на груповому рівнях зміст надійності може визначатись особливостями цільового,

ціннісного, мотиваційного, діяльнісного, міжособистісного, поведінкового та іншими компонентами.

Метою статті є визначення психологічних особливостей надійності особистості в груповій діяльності та розроблення моделі психологічної надійності танкового екіпажу.

Виклад основного матеріалу. В межах дослідження надійності груп слушною є позиція М.І. Сетрова, який запропонував деякі принципи її оцінки. Дотримуючись системно-функціонального підходу в дослідженні надійності груп, яка сама по собі, на думку автора, представляє певну «підсистему» динамічної психологічної структури будь-якої групи, можливо виділення наступних критеріїв оцінки її надійності: 1) сумісність, яка відображатиме необхідність наявності щодо однорідних елементів і самого факту їх взаємодії, що є найважливішою умовою існування системи; 2) ступінь актуалізації функцій для збереження системи в складних умовах; 3) рівень нейтралізації дисфункцій, що демонструє спосіб підтримки «рівноваги» системи; 4) стан зосередження функцій, що відображає необхідність їх узгодження з метою досягнення необхідного результату [13].

Схожу позицію демонструє і О.С. Чернишов. Аналізуючи організованість груп, він виділяє низку показників, що характеризують в той же час їх надійність [12]. До таких можна віднести: психологічний настрій на діяльність, сенсомоторну узгодженість реакцій, єдність думок членів групи, спільність міжособистісних відносин, що характеризує такий стан статусної структури, при якому відсутні «крайні ланки». Це дозволяє, на теоретичному рівні, до організаційних властивостей надійності груп віднести: спрямованість, самоврядування, наявність лідерства, єдність дій, стресостійкість та міжгрупову єдність.

Соціально-психологічним аспектам зв'язку між надійністю і організованістю присвячено дослідження і С.В. Саричева [12]. У роботі надійність групи ним розуміється як часовий параметр, що характеризує динаміку спільної діяльності і поведінки щодо ситуації і часу. Даний параметр, з точки зору психології, дозволяє охарактеризувати певний оптимальний рівень функціонування даної

групи на певному відрізку часу. Надійність групи в напружених і екстремальних ситуаціях спільної діяльності, за оцінкою С.В. Саричева, детермінована організованістю групи, а організованість виступає опосередкованим фактором надійності [12].

Окремої уваги заслуговує питання вивчення особливостей надійності фахівців екстремальних видів діяльності. Ціла низка професій припускає виконання людиною своїх професійних завдань в несприятливих для цього умовах. До таких негативних факторів можна віднести: фізико-хімічні фактори середовища (мікрокліматичні, радіаційні, механічні, фізичні, зміни газового складу повітря і ін.), інформаційно-семантичні (недолік, надлишок, хибність, розшарування інформації, висока індивідуальна або суспільна значущість праці, сенсорна депривація і ін.), біологічні (вітальна загроза) та інші фактори [8]. Під впливом цих факторів значно знижується надійність діяльності фахівців.

Дослідниками описується досить широкий діапазон форм прояву напружених ситуацій у спільній діяльності фахівців: від різкого зниження організованості поведінки і дезорганізації діяльності до підвищення її ефективності. Порушуються, за оцінкою авторів, перш за все, складні дії за відносної стійкості. При цьому відбувається «прискорення» і підвищення «гнучкості» психічних процесів, відбувається «активізація» психіки [8]. Це свідчить про неоднозначність впливу напружених ситуацій на різні групи фахівців.

Проблема надійності професійної діяльності фахівців екстремального профілю тісно пов'язана з психологічною сумісністю та ефективністю групової діяльності. У зв'язку з цим значний науково-практичний інтерес представляє питання вивчення надійності фахівців, які виконують сумісну діяльність в складних екстремальних умовах.

Проведений аналіз досліджень з проблеми особистісної надійності у групі та надійності групи показав ряд їх особливостей. Зокрема науковці (В.О. Бодров, М.С. Корольчук, Г.В. Ложкін, М.В. Макаренко, В.І. Осьодло) наголошують на таких важливих індикаторах надійності професійної діяльності як працездатність та функціональні можливості

спеціаліста, що досліджуються за критеріями продуктивності в діяльності, якості виконання, витривалості та відновлюваності. Вони визначали властивості нервової системи та функціональних можливостей аналізаторів основними детермінантами ефективності й надійності діяльності фахівців операторського профілю.

Серед таких важливих психофізіологічних властивостей, що забезпечують успішність і надійність, були вказані: сила нервової системи, довгострокова витривалість до напруженої діяльності, стійкість уваги, стійкість до численних перешкод і подразників зовнішнього середовища. Вчені зазначають, що їх дослідження доцільно проводити за допомогою чотирьох груп методик для визначення: 1) психофізіологічних якостей; 2) суб'єктивного стану; 3) прямих показників (характеризують кількість та якість праці); 4) побічних показників (характеризують функціональну динаміку фізичної та розумової праці) [1].

С.Ю. Лебедева, О.В. Тімченко визначають професійну надійність як цілісну характеристику особистості працівника, складовими якої є стійкість та стабільність функціонування основних психічних механізмів відносно професійної діяльності [10].

Р.А. Шпак у дослідженні надійності професійної діяльності військових радіотелеграфістів серед основних діагностичних показників при підборі психодіагностичних методик визначає: оцінювання суб'єктивного стану (самопочуття, активності, настрою); фізичні функціональні можливості організму (функціональних резервів серцево-судинної та дихальної систем), рівень витривалості та відновлюваності; силу нервової системи; працездатність (продуктивність, швидкість, точність (безпомилковість), витривалість); продуктивність психічних пізнавальних процесів (уваги, сприймання, слухової довготривалої й оперативної пам'яті); рівень вольової саморегуляції (наполегливість та самовладання); професійну мотивацію (мотиви власної праці, соціальної значущості діяльності, самоствердження, професійної майстерності); індивідуально-психологічні особливості (інтелектуальні, емоційно-вольові особливості,

комунікативні властивості та особливості міжособистісних відносин) [14].

В дослідженні надійності групи І.О. Котик, С.В. Саричева [7, с. 297–298] в оптимальних, напружених та екстремальних умовах спільної діяльності описують за показниками 1) результативності, яка вимірюється за допомогою емпіричних референтів: часу і якості виконання завдання, кількості відмов (абсолютних і тимчасових), безвідмовності (питомої ваги завдань, виконаних без відмови), продуктивності спільної діяльності, рангу групи (за оцінкою експертів); 2) взаємодії членів групи, яку визначають емпіричними референтами: ієрархізації та варіативності взаємодії, структури взаємодії в групі, самостійності та ініціативності членів групи у взаємодії, залученням членів групи до взаємодії в ході спільної діяльності [12, с. 174]; 3) узгодженості дій, яка вимірюється емпіричними референтами: наявності у групи єдиного плану спільної діяльності, ступеня деталізації плану спільної діяльності, розподілу і ступеня узгодженості функцій, чіткості виконання розробленого плану та відповідності йому дій членів групи [12, с. 176].

А.П. Дебреньок у своєму дослідженні обґрунтовує розгалужену систему критеріїв та показників характерологічних ознак успішності спільної діяльності військових операторів РЛС на бойовому чергуванні [4, с. 8]. При цьому 1) критерій – суспільно-корисної усвідомленої діяльності відображають показники: усвідомлення мети і завдань бойового чергування, ставлення до службових обов'язків на бойовому чергуванні, суспільної активності; 2) критерій – бойової готовності відображають показники: своєчасного виконання завдань бойового чергування, точності виконання завдань бойового чергування; 3) критерій – професійної (операторської) готовності відображають показники: ступеня повноти засвоєння операторських знань, навичок і вмінь, ступеня усвідомленості засвоєних операторських знань, ступеня реалізації засвоєних операторських знань, навичок і вмінь; 4) критерій – психологічної готовності відображають показники: рівня сформованості ціннісно-мотиваційного компонента, рівня сформованості орієнтовно-мобілізаційного компонента, рівня сформованості емоційно-

вольового компонента; рівня сформованості пізнавально-оцінювального компонента; 4) критерій – загальної оцінки за зміну відображають показник оцінки виконання завдань за призначенням.

В.В. Корнєшук запропоновано математичну модель професійної надійності спеціалістів соціономічної сфери, в основу дослідження якої покладено вивчення пізнавальних психічних процесів, типологічних особливостей особистості, мотивації, психічних станів, міжособистісних відносин [5, с. 19]. Вчена визначає фактори, що можуть впливати (позитивно чи негативно) на професійну надійність фахівців, серед яких зокрема: складність професійного завдання, відповідальність, непередбаченість розвитку ситуації та її контролю, несприятливі психічні стани та фізіологічні особливості, нераціональний режим праці й відпочинку, недостатній розвиток професійно важливих якостей, недостатні професійні знання, вміння і навички, відсутність досвіду, суперечливість (надлишковість, недостатність, раптовість) інформації, неуспіх діяльності, низький розвиток моральних якостей, неадекватна оцінка діяльності й оплата праці, надмірне службове навантаження, несприятливий психологічний клімат колективу, загроза життю та здоров'ю [5, с. 17–18]. Серед критеріїв професійної надійності спеціалістів вчена виділяє прогнозованість – непрогнозованість результатів діяльності в типових і нетипових ситуаціях; усталеність – неусталеність діяльності під час виконання професійних функцій; гнучкість – ригідність поведінки в процесі діяльності [5, с. 23].

В.В. Горбунова [2] аналізуючи ціннісно-рольові параметри командотворення у структурі імпліцитних теорій командної взаємодії емпірично обґрунтовує її ціннісно-рольову картографію. За результатами дослідження в авторській моделі ціннісно-рольової інтеракції у командах вченою обрано психосемантичну схему організації дослідження, що дало змогу визначити особливості вибору особистістю стратегій взаємодії та побудови взаємин із колегами у команді. Структурно організацію імпліцитних теорій командної інтеракції за рівнем її ціннісної складності визначає сукупність

параметрів диференційованості, артикульованості та ієрархізованості. Аналіз інтерпросторовості командних взаємин дав змогу визначити сфери ціннісної кон'юнкції та диз'юнкції, спільне та відмінне у ціннісному сприйманні та інтерпретації командних ролей, співвіднести їх з поведінкою членів команди та визначити при цьому ціннісно-конгруентних осіб. Важливою умовою ефективної взаємодії у командах автор визначає ціннісно-рольову узгодженість, як кон'юнкцію членів команди у сприйманні та інтерпретації міжособистісної взаємодії. Результати цього дослідження свідчать про важливість співставлення параметрів сприймання та оцінки ціннісно-рольової взаємодії суб'єктів взаємодії в малій групі.

Суттєвими в рамках нашого дослідження є положення П.П. Горностая щодо розвитку групової ідентичності в малих групах, до яких ми відносимо танковий екіпаж. Зокрема вчений наголошує на тому, що групові психологічні феномени варто розглядати як деяке групове психологічне поле, що утворюється завдяки механізмам групової ідентифікації. Групове психологічне поле вчений визначає як обов'язкову умову життєдіяльності і життєздатності групи та показник розвиненості відносин усередині неї у більш широкому контексті функціонування групової ідентичності. На першому рівні його феноменології в основі інтеграційних процесів в малих групах лежить групова ідентифікація; на другому рівні воно включає обмін інформацією (свідомою і несвідомою) всередині та зовні; третій рівень включає різноманітні продукти групової психіки (групові психологічні утворення, феномени) та їхнього функціонування (стереотипи, міфи, історії і таємниці, захисні механізми) [3].

Цінним також є положення про те, що процеси ідентифікації обумовлюють взаємодію особистісної та групової ідентичності, в результаті якої і виникає ідентичність групи як феномен групового психологічного поля, завдяки якому група набуває статусу групового суб'єкта. Важливим у даному контексті є розвиток групової ідентичності танкового екіпажу до високого рівня набуття синергетичності, оскільки він передбачає не тільки ціннісну значущість групи для кожного

члена, а й здатність відчувати один одного без прямої комунікації, високий рівень згуртованості, єдності, тобто так звану «групову психіку». На думку П.П. Горностая, така нова якість групової ідентичності дозволяє проявлятися групі як окремому суб'єкту, зберігати власну самобутність, автономію, цілісність, тобто відстоювати свою ідентичність [3].

Феномен суб'єктності групи за даними І.О. Котик, С.В. Саричева [6, с. 254–255] сприймається неоднозначно, втім саме суб'єктність відображає зміст спрямованості й рівень активності малої групи, оскільки саме в полі суб'єктності відображаються її внутрішні соціально-психологічні характеристики (регулятивні функції групових норм, цінностей і санкцій, ефект фасилітації, соціабельність), що впливають на самопочуття, поведінку й продуктивність. А за даними В.І. Осюдла суб'єктність військового професіонала розглядається як інтегральна психічна якість, що включає прояви вищих якостей людини – організатора власного життя й відображає усвідомлення своєї здатності здійснювати значущі перетворення на власному життєвому шляху, в об'єкті діяльності, інших людях і самому собі. Набуття суб'єктності пов'язане з досягненням професійної ідентичності через формування позитивного й адекватного образу «Я-професіонал» та переживання самоцінності, переосмислення власної професійної ролі, накопичення досвіду суб'єктної активності, актуалізацію рефлексивного й ціннісно-смыслового компонентів суб'єктного досвіду [11]. Суб'єктність групи таким чином буде ґрунтуватися на груповій ідентичності, позитивному взаємному ставленні в досвіді професійних взаємовідносин визначаючи тенденцію і здатність до ініціації та регулювання групової професійної активності відповідно до групових критеріїв ефективності і доцільності в ситуаціях, що передбачають певну свободу вибору й відповідальність за нього.

Дослідження В.М. Крука [9] показують, що під критерієм стійкості результатів спільної або сумісної діяльності в умовах, що змінюються в змістовному плані, слід розуміти незмінну результативність спільної діяльності, яку можна виміряти за наступними показниками: оцінки за

виконання завдань, кількість помилок при виконанні завдань, час їх виконання. Прояв даного критерію надійності сумісної діяльності відповідає характеристикам спільної діяльності, які укладаються в поняття результативності. Тому його застосування для оцінки надійності груповий діяльності видається цілком допустимим і доречним.

На основі досліджень С.В. Саричева і А.С. Чернишева [12] такий критерій надійності сумісної діяльності, як узгодженість дій членів екіпажу, може оцінюватися за наступними показниками: сумісність членів екіпажу під час виконання спільної діяльності, взаємозумовленість дій при виконанні завдань, спосіб вирішення при цьому розбіжностей і рівень конфліктності в екіпажі.

Дослідження показують, що основними показниками організованості сумісної діяльності, як критерію надійності, є розподіл відповідальності між учасниками спільної діяльності в танковому екіпажі, статусно-рольова структура групи, що припускає відповідність функціональному розкладом по бойовому розрахунку і можливу зміну формальної ієрархії та структурованості в зв'язку з нестандартними умовами діяльності, а також типовий спосіб поведінки членів групи в екстремальній ситуації. Суттєве значення набувають такі показники як перерозподіл відповідальності, дублювання дій один одного в бойових розрахунках, підстрахування і доповнення дій [12].

Організованість сумісної діяльності передбачає також і урахування показників, пов'язаних з управлінськими діями між членами екіпажу, вплив авторитету лідерів групи на прийняття рішень у спільній діяльності та способи їх реалізації. Важливе місце в прояві організованості займає тип ціннісно-орієнтаційної спрямованості діяльності членів екіпажу (на себе, на екіпаж, на результат), що може бути досліджений за показником «типовий спосіб поведінки в групі» [6].

Відмітимо, що для осмислення групової надійності необхідно врахувати ті специфічні характеристики, які відображають зміст спільної діяльності танкового екіпажу ЗС України. Оскільки це специфічна військово-організаційна підсистема підрозділу з

Питання психології

притаманними їй інтегративними якостями, що визначає її дієздатність та відображається в постійній високій бойовій готовності, якісному вирішенні бойових, навчальних, службових та ін. завдань. Така підсистема володіє чіткою структурною ієрархією, яка визначається військовими статутами та відповідними нормативними документами. Характер взаємин між танкістами в екіпажі багато в чому визначається матеріально-технічними особливостями машин, відповідно до чого складаються умови життєзабезпечення і бойової діяльності екіпажу. Жорстко регламентований алгоритм спільної бойової діяльності танкового екіпажу сприяє тому, що між військовослужбовцями різних категорій складаються різноманітні і специфічні відносини. Вони визначаються також груповим характером обслуговування і використання зброї та бойової техніки, експлуатаційного обладнання, позначених відповідно до нього

колом посадових обов'язків. Виконання функціональних обов'язків екіпажем танку носить виключно взаємозалежний характер. Танкісти орієнтовані виключно на співпрацю і взаємодопомогу, без чого неможливе якісне виконання завдань в умовах обмеженого простору і повної залежності життя кожного члена екіпажу від успіху розв'язування колективних завдань. Це сприяє створенню особливого, властивого тільки цій групі людей соціально-психологічного клімату, утворення специфічних групових традицій, досвіду, стереотипів, цінностей тощо.

Отже, проведений аналіз існуючих теоретичних та емпіричних досліджень психологічних особливостей надійності особистості в межах сумісної діяльності в групі дав змогу визначити наступну модель психологічної надійності танкового екіпажу (рис. 1.)

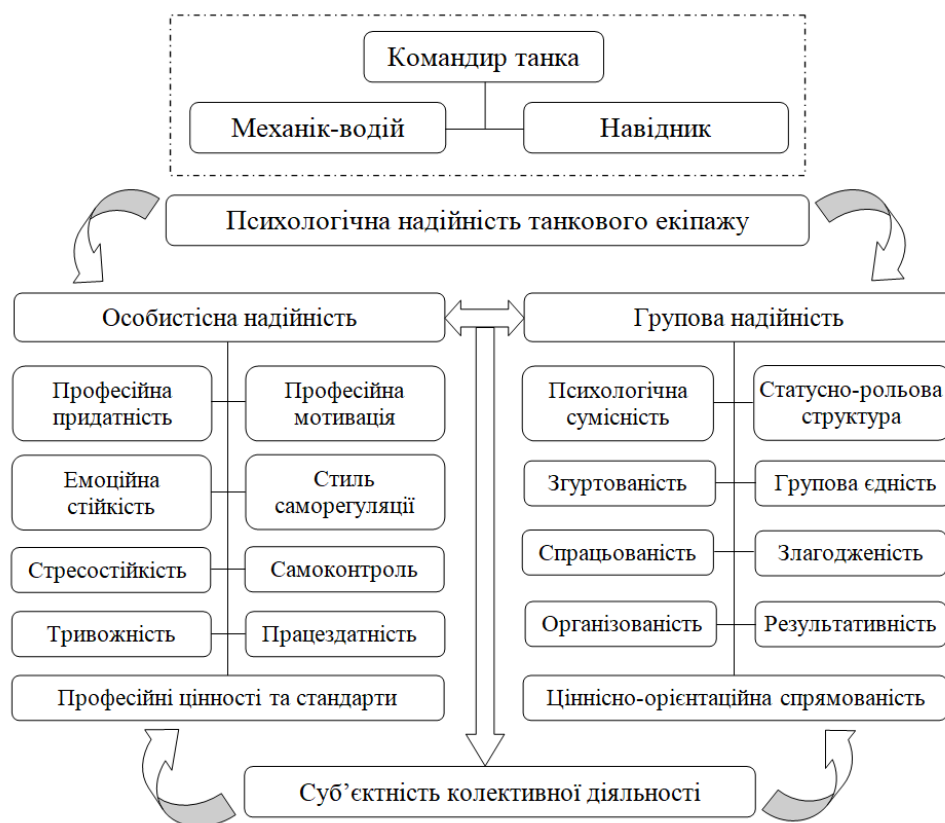

Рис. 1. Модель психологічної надійності танкового екіпажу

Нами було виокремлено такі змістові компоненти психологічної надійності танкового екіпажу як: складові особистісної надійності (професійна придатність,

професійна мотивація, емоційна стійкість, стиль саморегуляції, стресостійкість, самоконтроль, тривожність, працездатність, професійні цінності та стандарти) та складові

Питання психології

групової надійності (результативність сумісної діяльності танкового екіпажу, психологічна сумісність, статусно-рольова структура групи, згуртованість, групова єдність, спрацьованість, злагодженість, організованість, ціннісно-орієнтаційна спрямованість). Разом з тим важливим компонентом психологічної надійності танкового екіпажу виступає суб'єктність колективної діяльності, що відображає зміст спрямованості й рівень групової активності, ґрунтується на груповій ідентичності, позитивному взаємному ставленні в досвіді професійних взаємовідносин визначаючи тенденцію і здатність до ініціації та регулювання групової професійної активності відповідно до групових критеріїв ефективності і доцільності в ситуаціях, що передбачають певну свободу вибору й відповідальність за нього.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином на основі проведеного аналізу специфіки особистісної надійності професіонала у групі та надійності групи розроблено модель психологічної надійності танкового екіпажу, в якій відображено її змістові компоненти як цілісної групи у складі особистісної надійності

(професійна придатність, професійна мотивація, емоційна стійкість, стиль саморегуляції, стресостійкість, самоконтроль, тривожність, працездатність, професійні цінності та стандарти) та групової надійності (результативність сумісної діяльності танкового екіпажу, психологічна сумісність, статусно-рольова структура групи, згуртованість, групова єдність, спрацьованість, злагодженість, організованість, ціннісно-орієнтаційна спрямованість), поєднаних суб'єктністю колективної діяльності, що відображає зміст спрямованості й рівень групової активності, ґрунтується на груповій ідентичності, позитивному взаємному ставленні в досвіді професійних взаємовідносин визначаючи тенденцію і здатність до ініціації та регулювання групової професійної активності.

Перспектива подальших досліджень полягає у виявленні емпіричних індикаторів визначених компонентів особистісної надійності професіонала у групі та психологічної надійності танкового екіпажу в динаміці розвитку за екстремальних умов військово-професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. М.: ПЕР СЭ, 2001. 512 с.
2. Горбунова В. В. Психологія командотворення: ціннісно-рольова парадигма. Дисертація д-ра психол. наук: 19.00.05. Ін-т соц. і політ. психології НАПН України. Київ, 2014. 280 с.
3. Горностай П. П. Групова ідентичність у малих групах освітнього середовища. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2014. Вип. 34. С. 127–138.
4. Дебреньюк А. П. Психологічна сумісність військових операторів радіолокаційних станцій під час виконання службових завдань в особливих умовах [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09; Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняховського. Київ, 2018. 19 с.
5. Корнєшук В.В. Теорія і практика формування професійної надійності майбутніх спеціалістів соціономічної сфери діяльності : автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. О., 2010. 44 с.
6. Котик І.О., Саричев С.В. Надійність групи та особистісна надійність у групі. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*. 2016. Вип. 32. С. 245–265.
7. Котик І.О., Саричев С.В. Експериментальне дослідження надійності особистості й групи в напружених і екстремальних умовах життєдіяльності. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Вип. 33. 2016. С. 291–313.
8. Кризова психологія: навчальний посібник / За заг. ред. проф. О.В. Тімченка. Х.: НУЦЗУ, 2010. 401 с.
9. Крук В. М. Психология надёжности специалиста: история и современность. *Вестник Московского государственного областного университета*. Серия: Психологические науки. 2010. № 3. С. 181–188.

Питання психології

10. Лебедева С. Ю., Тімченко О. В. Психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України : монографія. Харків : Вид-во ХНАДУ, 2005. 326 с.
11. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера : монографія. К. : ПП «Золоті ворота», 2012. 463 с.
12. Сарычев С.В., Чернышев А. С. Социально-психологические аспекты надежности группы в напряженных ситуациях совместной деятельности. Курск : Изд-во КГПУ, 2000. 180 с.
13. Сетров М. И. Основы функциональной теории организации. Л.: Наука, 1972. 163 с.
14. Шпак Р.А. Психофізіологічне забезпечення надійності професійної діяльності військових радіотелеграфістів : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.02; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. К., 2004. 20 с.

References

1. Bodrov, V. A. (2001) Psihologiya professionalnoy prigodnosti [Psychology of professional suitability]. M.: PER SE. 512 (in Russian).
2. Gorbunova, V. V. (2014) Psychology of team building: value-role paradigm [Psihologiya komandotvorenniya: tsinnno-rolova paradigma]. Disertatsiya d-ra psihol. nauk: 19.00.05. Ін-т сотс. І політ. psihologiyi NAPN Ukrayini. Kiyiv. 280 (in Ukrainian).
3. Gornostay, P. P. (2014) Grupova identichnist u malih grupah osvithno seredovischa [Group identity in small groups of the educational environment]. Naukovi studiyyi iz sotsialnoyi ta politichnoyi psihologiyi. Vip. 34. 127–138 (in Ukrainian).
4. Debrenyuk, A. P. (2018) Psihologichna sumisnist viyskovih operatoriv radiolokatsiynih stantsiy pid chas vikonannya sluzhbovoh zavdan v osoblivih umovah [Psychological compatibility of military radar operators during the performance of official duties in special conditions] : avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.09; Nats. un-t oboroni Ukrayini Im. Ivana Chernyakhovskogo. Kiyiv. 19 (in Ukrainian).
5. Korneschuk, V. V. (2010) Teoriya i praktika formuvannya profesijnoyi nadiynosti maybutnih spetsialistiv sotsionomichnoyi sferi diyalnosti [Theory and practice of formation of professional reliability of future specialists of the socioeconomic sphere of activity]: avtoref. dis. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04; Pivdenoukr. nats. ped. un-t Im. K.D.Ushinskogo. O. 44 (in Ukrainian).
6. Kotik, I. O., Sarichev, S. V. (2016) Nadiynist grupi ta osobistisna nadiynist u grupi [Group reliability and personal reliability in the group]. Problemi suchasnoyi psihologiyi. Zbirnik naukovih prats K-PNU Imeni Ivana Ogienka, Institutu psihologiyi imeni G.S.Kostyuka NAPN Ukrayini. V. 32. 245–265 (in Ukrainian).
7. Kotik, I. O., Sarichev, S. V. (2016) Eksperimentalne doslidzhennya nadiynosti osobistosti y grupi v napruzhenih i ekstremalnih umovah zhittevidyalnosti [Experimental study of the reliability of the individual and the group in stressful and extreme living conditions]. Problemi suchasnoyi psihologiyi. Zbirnik naukovih prats K-PNU Imeni Ivana Ogienka, Institutu psihologiyi imeni G.S.Kostyuka NAPN Ukrayini. V. 33. 291–313 (in Ukrainian).
8. Krizova psihologiya: navchalniy posibnik [Crisis psychology: a textbook]. Za zag. red. prof. O.V. Timchenka. H.: NUTSZU, 2010. 401 (in Ukrainian).
9. Kruk, V. M. (2010) Psihologiya nadyozhnosti spetsialista: istoriya i sovremennost [Psychology of specialist reliability: history and modernity]. Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriya: Psihologicheskie nauki. # 3. 181–188 (in Russian).
10. Lebedeva, C. Yu., Timchenko, O. V. (2005) Psihologichne zabezpechennya profesijnoyi ta funktsionalnoyi nadiynosti fahivtsiv snayperskih grup spetsialnih pidrozdiliv MVS Ukrayini [Psychological support of professional and functional reliability of specialists of sniper groups of special units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : monografiya. Harkiv : Vid-vo HNADU. 326 (in Ukrainian).
11. Osodlo, V. I. (2012) Psihologiya profesijnogo stanovlennya ofitsera [Psychology of professional becoming an officer]: monografiya. K. : PP «Zoloti vorota». 463 (in Ukrainian).
12. Saryichev, S. V., Chernyishev, A. S. (2000) Sotsialno-psihologicheskie aspekty nadezhnosti gruppyi v napryazhennyih situatsiyah sovmestnoy deyatelnosti [Socio-psychological aspects of group reliability in stressful situations of joint activity]. Kursk : Izd-vo KGPU. 180 (in Russian).
13. Setrov, M. I. (1972) Osnovy funktsionalnoy teorii organizatsii [Fundamentals of functional organization theory]. L.: Nauka. 163 (in Russian).
14. Shpak, R. A. (2004) Psihofiziologichne zabezpechennya nadiynosti profesijnoyi diyalnosti viyskovih radiotelegrafistiv [Psychophysiological support of professional reliability of military radiotelegraphists] : avtoref. dis... kand. psihol. nauk: 19.00.02; Ін-т psihologiyi Im. G.S.Kostyuka APN Ukrayini. K. 20 (in Ukrainian).

Резюме

Кучерява Т. соискатель научно-исследовательской лаборатории экстремальной и кризисной психологии научно-исследовательского центра Национального университета гражданской защиты Украины

МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАДЕЖНОСТИ ТАНКОВОГО ЭКИПАЖА

Статья посвящена проблеме психологической надежности группы при выполнении коллективной деятельности. Проанализированы особенности исследования надежности личности в индивидуальной деятельности специалиста с позиции инженерной психологии, индивидуально-психологические характеристики профессиональной надежности субъекта деятельности и надежности профессиональной деятельности специалистов экстремального профиля. Определена специфика личностной надежности профессионала в группе и надежности группы. Разработана модель психологической надежности танкового экипажа, в которой отражены содержательные компоненты психологической надежности танкового экипажа как целостной группы в составе личностной надежности и групповой надежности, объединенных субъектностью коллективной деятельности.

Ключевые слова: танковый экипаж; психологическая надежность; групповая деятельность; личностная надежность; групповая надежность; модель психологической надежности.

Summary

Kucheryava T. candidate of the research laboratory of extreme and crisis psychology of the research center of the National University of Civil Defense of Ukraine

MODEL OF PSYCHOLOGICAL RELIABILITY OF A TANK CREW

Introduction. The article is devoted to the problem of psychological reliability of the group during the performance of collective activities. The specifics of personal reliability of a professional in a group and reliability of a group are determined. A model of psychological reliability of the tank crew has been developed.

Purpose. Determination of psychological features of personality reliability in group activity and development of model of psychological reliability of tank crew.

Methods. A set of theoretical methods was used to solve the problem formulated in the article: analysis, comparison, generalization, systematization of the obtained information, interpretation of data.

Originality. For the first time a model of psychological reliability of a tank crew was developed. The practical significance of the obtained results of the research lies in the use of the obtained data in the system of psychological support of servicemen of the land forces of the Armed Forces of Ukraine during the performance of assigned tasks.

Conclusion. The analysis of the existing theoretical and empirical researches of psychological features of reliability of the person within the limits of joint activity in group allowed to define the following model of psychological reliability of the tank crew. We have identified such semantic components of psychological reliability of the tank crew as: components of personal reliability (professional suitability, professional motivation, emotional stability, style of self-regulation, stress resistance, self-control, anxiety, performance, professional values and standards) and components of group reliability (effectiveness of joint activities of the tank crew, psychological compatibility, status-role structure of the group, cohesion, group unity, efficiency, coherence, organization, value-oriented orientation). However, an important component of the psychological reliability of the tank crew is the subjectivity of collective activity, which reflects the content of the focus and level of group activity, based on group identity, positive relationship in the experience of professional relationships determining the tendency and ability to initiate and regulate group criteria of efficiency and expediency in situations that provide a certain freedom of choice and responsibility for it.

The prospect of further research is to identify empirical indicators of certain components of the personal reliability of the professional in the group and the psychological reliability of the tank crew in the dynamics of development under extreme conditions of military-professional activity.

Key words: tank crew; psychological reliability; group activities; personal reliability; group reliability; model of psychological reliability.

Received/Поступила: 21.12. 20.

Loboda Y. O. candidate of philosophic sciences,
associate professor, leading scientific fellow of
National Defence University of Ukraine
named after Ivan Cherniakhovskyi
<https://orcid.org/0000-0002-9121-6696>

ON THE CHALLENGES FOR STRATEGIC INTELLIGENCE: COGNITIVE BIASES AND INFORMATION OVERLOAD

In the article on the basis of the contemporary Western literature were analyzed two main challenges for the analytical departments of strategic intelligence: cognitive biases and information overload. In the paragraph “Defining the core issue” it was stated that the problems of cognitive biases and informational overload are the permanent challenges, which have to be analyzed continuously. In the paragraph “Analysis of the latest publications” were pointed out the classic and contemporary works on psychology of intelligence and information overload. The main aim of the article is searching the ways of mitigating of negative consequences of the cognitive biases and information overload in strategic intelligence. In the paragraph “Exposition of the main material” were considered the typology of cognitive biases and essence of the information overload. In “Conclusions” were outlined possible ways of response to challenges of cognitive biases and information overload.

Key words: intelligence; cognitive bias; information overload.

Defining the core issue. The problems of cognitive biases in intelligence analysis and overcomplicating intelligence institutions in conditions of information overload are the classic issues for intelligence studies. They need to be reconsidered permanently according to historical changes.

Analysis of the latest publications. The following scholars focused their attention on the cognitive biases in intelligence analysis: S. Marrin [9, 10], L. Johnson [15], R.J. Heuer [5], Moore [12]. The information overflow was analyzed (but not limited) by: C.E. Brueggemann [1], A. Oettinger [13], T.S. Thomas [16], K.J. Wheaton [17].

The aim of the article: to analyze essence of the contemporary challenges to intelligence analysis in the cases of cognitive biases and organizational consequences of information overload with ways of their mitigation.

Exposition of the main material. The question of influence of cognitive biases on the intelligence blunders is not free from biases itself: it is very easy to accuse members of intelligence community in cognitive biases when they fail (even if some other cause(s) actually worked out); the theoretical basis of the analysis of the cognitive biases is not unified: it contains diverse approaches taken from psychology and critical thinking theory, backed by formal logic.

Nevertheless, the notion of cognitive bias in intelligence analysis remains important for the studies in theory and history of intelligence.

Traditionally the cognitive biases are linked with human psychology. The weak sides of this approach are the following:

- Psychological biases are relevant only on the tactical and operational levels, where personal opinion (or group thinking) really matter. On the strategic level of intelligence analysis, where the role of a personality reduced, the task of search for the psychological roots of cognitive biases appears to be more complicated.

- Psychology deals with operations of analysis of motivation and description of cognitive biases, their logical structures and relation to norms which could help to avoid them remain obscured.

Nonetheless, the main advantage of the psychological approach, mainly represented by R. Heuer, is the following: the typology of the cognitive biases is profoundly described, the variety of its phenomena are classified: 'Biases in Evaluation of Evidence (The Vividness Criterion, Absence of Evidence, Oversensitivity to Consistency, Coping with Evidence of Uncertain Accuracy, Persistence of Impressions Based on Discredited Evidence); Biases in Perception of Cause and Effect (Bias in Favor of Causal Explanations, Bias Favoring Perception of

Centralized Direction, Similarity of Cause and Effect, Internal vs. External Causes of Behavior, Overestimating Our Own Importance, Illusory Correlation); Biases in Estimating Probabilities (Availability Rule, Anchoring, Expression of Uncertainty, Assessing Probability of a Scenario, Base-Rate Fallacy); Hindsight Biases in Evaluation of Intelligence Reporting (Analysts normally overestimate the accuracy of their past judgments. Intelligence consumers normally underestimate how much they learned from intelligence reports. Overseers of intelligence production who conduct post-mortem analyses of an intelligence failure normally judge that events were more readily foreseeable than was in fact the case) [5, pp. 111 – 173]. Another systematics based primarily on the psychological approach is the following: ‘Evoked-Set Reasoning, Prematurely Formed Views, Presumption that Support for One Hypothesis Disconfirms Others, Inappropriate Analogies, Superficial Lessons From History, Presumption of Unitary Action by Organizations, Organizational Parochialism, Excessive Secrecy (Compartmentation), Ethnocentrism, Lack of Empathy, Mirror-Imaging, Ignorance, Rational-Actor Hypothesis, Denial of Rationality, Proportionality Bias, Willful Disregard of New Evidence, Image and Self-Image, Defensive Avoidance, Overconfidence in Subjective Estimates, Wishful Thinking (Pollyanna Complex), Best-Case Analysis, Conservatism in Probability Estimation, Worst-Case Analysis (Cassandra Complex)’ [8, pp. 36-38; 4, pp. 106-107]. Dearth makes a very important notice: he writes about institutional causes of boosting the cognitive biases: “Biases can be enforced, or at least re-enforced - formally or informally - by organizations through organizational parochialism and "group-think" and can have as their basis ethnocentrism. This phenomenon can operate at the level of given intelligence organizations, intelligence disciplines, or sectors of government. Some of these problems are rooted in the methodologies we select to analyze the world; but they all will certainly influence the way we use any given methodology. Consider, for instance, the problems associated with inappropriate analogies and superficial lessons from history. The latter invariably produces bad history and hence flawed understanding” [4, p.

105]. Thus, the task of mitigation of the cognitive biases belongs not to theoretical debates only; it relates to the organizational structures of intelligence community and the professionalism of its management.

Structured analytical techniques offered as one of the remedies of the cognitive biases faced their critics from the intelligence community: Stephen Marrin [10] argues that structured methods (at least in the time of his service in CIA in 1996-2000) are used very rarely; intelligence officers preferred intuition in their work. He states that structured techniques are perfect for making the process of analysis transparent and accountable (and therefore it would make analysis much more correct), but it takes more time to conform all the formalities related to this method. Overloaded officers usually work within the tight temporal frameworks, which makes using of structured techniques less preferable to them. Mitigating this problem may contain the following: to reduce exploitation of more problematic methods (like intuition) it would be possible to offer more convenient formal (structured) methods or/and special software to make their workflow more transparent and accountable, and as a result – more accessible for counter-bias inspections.

More fundamental approach is proposed by scholars who are based on the theory of critical thinking [12]. Being an applied form of traditional formal logic, critical thinking is focused not on the representations of cognitive biases, but on their structures and relation to the norms of correct thinking. Pitfalls related to the main elements of abstract thinking (notion (classification, comparison, definition, division), propositions (contradiction, controversy, negation), inference (induction, deduction, abduction, traduction) [12, p. 36], hypothesis and theories building, their falsification and verification, main laws of logic (identity, excluded middle, non-controversy, sufficient reason)) can be attributed not only to exact persons from IC, as it was in the case of the psychological approach, but to the pattern of the workflow of entire analytical groups and institutions. Logical tradition provides rigorous rules of the correct thinking which could help to avoid cognitive biases more effectively, than psychological approach proposes to do.

The method of mitigation of the cognitive biases depends on the approach to them. Shallow, too generalized and wide prescriptions, given by representatives of the psychological approach [5, pp. 173 – 184] are not comparable with the approach of representatives of critical thinking scholars [12, pp. 95-96] – the last look way more fundamental and constructive, because refers not to exact personalities, but to universal cognitive structures, which can be detectable on the personal, group and institutional levels.

Developing critical thinking skills by intelligence analysts may allow to avoid not only personal errors, but institutional as well. This would conform the initial W.Platt's claim of the relevant education of the intelligence officers [14, p. 151, 284].

It is possible to choose between different strategies entailed by the choice between “Art” and “Science” (or any type of their combination), but intelligence officer is not required to overcome the limits of scientific methods which he uses. It is required knowledge about these limits, which will not guarantee any success, but can increase its chances. Problem of induction “Not to see a wood behind the trees” and Platonic-Hegelian maxim “If facts do not fit a theory, than it is worse for facts!” are archetypic, they are accessible by common sense, intuition or education. Mere verification will not help in all the cases; data (no matter how complete) does not provide its automatic understanding. In this case, intelligence becomes art, because understanding cannot be quantified and very specific training; thus, in this case the educational system bears full responsibility of developing of professional skills of intelligence officers.

There is no panacea against cognitive (and all the other) biases in intelligence analysis. Some scholars say that intelligence blunders are inevitable. But understanding of the inner limits of the scientific methods, the rules of correct thinking given by formal logic, rich tradition of semiotics, theory of Fregean “sense-meaning” distinction can create advantage for intelligence analyst at least over the enemy, which could not have these skills. Critical thinking should be used against myths, wrong mindsets, stereotypes, over- and underrationalization of enemies and other cognitive biases by intelligence analysts educated in the most fundamental way – by training in

logic and its applied form – critical thinking – can increase chances of avoiding the negative outcomes of cognitive biases.

Furthermore, any intelligence service could be easily blamed for incompleteness, fuzziness, obsolescence of the information it provides, as well in errors in its analysis. The motto “the command's hunger for information is perpetual, you always have to deliver more information” was (or had to be) the fundamental principle of professional intelligence services – not only to avoid the accusations like that, but it has reflected the essence of intelligence work. This endless strife for perfection of fullness of information has been challenged by the recent technical development in informational domain, which caused overwhelming informational overflow for intelligence services, adding a new point of criticism against them. The data overload can make all the elements of processing of information less adequate; the organizational structures of intelligence agencies, channels of communication between participants of intelligence communities facing the urge of reforming.

The criticism against military intelligence was systematically articulated in “On war” by Carl von Clausewitz: “Many intelligence reports in war are contradictory; even more are false, and most are uncertain” [2, p. 117]. David Khan points out that it became usual to avoid the analysis of Clausewitz' view on intelligence [3, p. 125]. The rare academic criticism of Clausewitz's approach to intelligence, expressed by Ferris and Handel (“Clausewitz's views on operational intelligence were not simple, nor were they absolutely accurate, as shown by the experience of at least one contemporary. Devoting much personal attention to the task, the Duke of Wellington demonstrated that it was possible to collect useful tactical and operational intelligence on the enemy. A small but notable minority of British and American generals of that era adopted a similar view. From an examination of the same base of data as Clausewitz, the Baron de Jomini drew different conclusions about operational intelligence, and, over 2,000 years earlier, the influential Chinese strategist Sun Tzu praised - in fact, exaggerated - the military value of intelligence” [6, p. 3]) is followed by a statement, that makes Clausewitz's criticism more relevant

to the issue of overcautiousness of a decision maker caused by the intelligence: "To Clausewitz, audacity is less dangerous in commanders than caution and less frequently found. 'Given the same amount of intelligence [in a commander], timidity will do a thousand times more damage in war than audacity'; 'a general cannot be too bold in his plans, provided that he is in full command of his senses, and only sets himself aims that he himself is convinced he can achieve'; 'We always have the choice between the most audacious and the most careful solution. Some people think that the art of war always advises the latter. That assumption is false. If the theory does advise anything, it is the nature of war to advise the most decisive, that is, the most audacious'; 'boldness grows less common in the higher ranks'; 'no case is more common than that of the officer whose energy declines as he rises in rank and fills positions that are beyond his abilities.' In Clausewitz's equation, uncertainty and its psychological consequences reduce the frequency of boldness among commanders and increase the value of this scarce commodity on the field of battle. If all commanders were aggressive risk-takers, this characteristic would define the military art but it would no longer offer a comparative advantage to any general. When most commanders are cautious, then audacity is at a premium" [6, p. 7]. Contemporary strategists also follow Clausewitz in assessing the role of a commander, which faces the challenge of information overload, requiring rather professional preparation and psychological talents than optimization of information processing: "A complex-stable battlespace, for example, can result in information overload. A complex-unstable environment generates an "overwhelming amount of information, but [decision makers] will not know which information to attend to due to constantly changing circumstances." To get a clearer picture of whether uncertainty breeds indecision or poor judgment among blue, red or other decision makers, this net assessment should be integrated with the psychological profiling of specific decision makers if possible. Some commanders and terrorist group leaders are capable of good judgment under uncertainty, but many are not." [16, p. 101 – 102].

The traditional problem of redundant cautiousness of commanders caused by intelligence is multiplied in our days by the technical revolution, which enormously increased the number of sources of information, made OSINT more crucial than ever before. In contemporary world, everyone drowns in the streams of information: "The information revolution has brought information overload. Everyone with a PC and an Internet connection runs the risk of being bombarded with ideas and images. While this can broaden an individual's perspective by providing access to different points of view and sources of information, it can also reinforce delusions by showing that others believe the same thing. Bizarre ideas and outright lies can be propagated much more easily than in the past." [11, p. 7-8]. New communication and computing technologies have offered optimization of data processing for intelligence services which significantly improved their capability: "Advances in scientific knowledge, translated into new technology, have made previously unmanageable intelligence tasks feasible and greatly increased the speed at which intelligence professionals perform traditional activities. Improved sensors, transmission capabilities, and analytical tools deliver unprecedented volumes of information and processing capabilities to the intelligence community and its customers, military and political decision makers. Processes that used to take days or weeks now take only seconds. Activities carried out at dispersed locations throughout the world can be managed centrally, ensuring coherence in the information delivered and a rapid flow of intelligence between the field and administrative office" [13]. Moreover, the emergence of the concept of "informational overload in intelligence community" happened before the "communication/computer" revolution and related to the organizational complexity: "Fundamental are the problems of overload and complexity. The very sophistication of modern information-gathering systems produces the problem of overload. Intelligence systems may demand ever more data in the empirical illusion that more data will solve the mysteries and secrets when, in fact, they are likely to suffer the fate of the thirsty individual who tries to drink from a firehose. As the 9/11 Report noted: "One

can see how hard it is for the intelligence community to assemble enough of the puzzle pieces gathered by different agencies to make some sense of them. . . . Accomplishing all this is especially difficult in a transnational case. We sympathize with the working-level officers, drowning in information and trying to decide what is important.” Overload manifests itself also in the concept of “noise,” wherein the glut of extraneous material inhibits the analyst from focusing on the information that is central to the analytical problem or even prevents the analyst from spotting it” [15, p. 154]. Thus, contemporary “informational overload” is a result of complexity of organizational structures and overwhelming streams of information, and therefore the ways of solving this problem does not relate to the improving procession of incoming data only – it is a systematic problem, which has to be analyzed within the frameworks of organizational reform as well.

The intelligence services are not excluded from the overloading with information, which has essential negative impact on the productivity of the analysts: “There is too much intelligence. A veritable flood comes in each day as message traffic, and then there is the vast amount of finished intelligence products available through government intranets. An analyst could easily spend all day doing nothing but reading intelligence and ton actually producing anything. But being an analyst, by definition, requires an effort to make sense of the pieces of the terrorist puzzle and provide value-added analysis” [7, p. 23]. Stephen Marrin writes about one of the ways of response to this challenge: “This overload of information could explain why CIA’s analysts are organized in narrow accounts; because of the volume of information, issues must be segmented in order for a single analyst to master the relevant data. But it also has implications for the future. In order to ensure that analysts read all relevant information, the CIA may have to divide its workforce into smaller segments as more and more information becomes available” [9, p. 15]. Solving new problem with quantitative changes by increasing specialization in fragmented groups and potentially hiring more new specialists does not seem a final (or even satisfactory) solution.

Multiplying analytic groups complicates communication between groups and may increase

internal informational overload with reports and other forms of accountability (“A network with a small number of critical nodes (mechanistic), for example, is more susceptible to disruption and information overload, while one that is highly decentralized is able to resist, adapt, re-route flows, and repair itself. On the other hand, communication and coordination are more difficult in spider webs. Generally, the organization will at least be a critical capability if not a COG itself. To get a sense of whether the organization is a strength or weakness, what its vulnerabilities are, and how it might be affected directly or indirectly, we need to assess its design, the independence of its units, the location of leadership, and “how hierarchical dynamics may be mixed with the network dynamics.” (Thomas 2004, p. 159)), but this extensive response seems the most ineffective, although it remains the one of the main ways of responding the informational overload. It also contains the risks of complexing hierarchical interaction: bigger volumes of information could be required to be reduced and simplified, which can make the analysis more shallow [17, p. 10].

Charles E. Brueggeman proposes the following ways of mitigating the information overload:

- “Strong leadership must emerge from both business partners and IT specialists in order to solve the challenges of circular reporting and complexity of data sources. Both must re-engineer their approach to resolving technology problems. As “end users” identify deficiencies that require a technology solution, IT specialists must partner with them by leveraging their expertise. The IT professional must draw out of the end user the scope of the deficiency, compliment that with their understanding of the domain, and facilitate the development and implementation of “context-based” technology tools.” [1, p. 72 – 73]. This approach requires flexibility of intelligence service, while some of which still remain conservative. The other problem is secrecy – civil IT contractors should be controlled, which requires extra resources and enlarges intelligence service structures. Own IT infrastructure developed within the intelligence service may suffer from isolation from the newest commercial market products and can get outdated rapidly;

- “Awareness and focus: Establish within each fusion center a work team focused on circular reporting. This team should develop procedures and guidelines aimed at reducing circular reporting” [1, p. 74] – increasing internal reporting would boost informational overload and does not guarantee the optimization of the data processing. Contemporary world changes rapidly, the volume of information increases permanently, and the bureaucratic means of solution simply does not match the urgent requirements;

- “Best practices: Investigate successful models that are already addressing the broad issue of information overload and the specifics of circular reporting and complexity related to data sources” [1, p. 75] – the successful models in the globalized informational domain do not live long. They have to be changed simultaneously with the realities which they refer to. The well-developed bureaucratic machines of the intelligence communities are traditionally conservative and often do not show nor intention, neither ability to change;

- “Structure and operations: Explore and validate the relevancy of an intake, analyze, and disseminate model with other fusion centers. By engaging other centers and perhaps partnering with them, further advance the concept of a similar operational models that enable the sharing of information” [1, p. 77] – the analysis of relevance of incoming information is essential, but distinguishing this as a special procedure could take too much time, which is unacceptable during times of information overload. The relevance of information could be established during further systematic analysis and comparison with other data;

- “Survey of technologies: A more formal survey of duplicate detection as it relates to circular reporting in the intelligence and fusion center business should be undertaken. Finding a technology that would include artificial intelligence and learning algorithms that semantically analyzes the concepts of the document and possibly categorizes some into a domain taxonomy or ontology would be of great value. The ideal situation would be to mix and match these technologies, outfit the resulting tool with a user interface specifically designed for the intake function of a fusion center, and embed it in the work environment of the person performing

the intake” [1, p. 78] – this can work in the case when the outlined measures clearly showed their efficiency. Anyway, data processing will always require the personal involvement of a human with his/her experience, intuition, talents;

- “Training: An adaptable, automated, knowledge-driven, best practice and standard operating procedures technology must be developed and accessible to the analysts. It is through these automated standard operating procedures that technology will help drive the work of the analysts. Doing so will minimize the complexity of which data sources should or should not be utilized. Coupling this feature with automated federated access to data sources will further reduce the negative effects caused by the complexity of data sources” [1, p. 84-85] – higher intelligence officers recognize the current problem of adequate training of intelligence employees in the following way: 1. The problem of gap between generations – young officers deal with the informational technologies way more effectively than their elder colleagues due to bigger interest to social networks, actual software, “natural OSINT skills” and merely bigger experience in that; 2. The problem of versatility of educational background of the young employees – they are expected to have as versatile education as possible, because it is believed to improve their critical and creative capabilities. These can work only jointly with fundamental training in professional intelligence preparation, because the lack of this can destroy all the advantages of the up-to-date skills of young employees.

Conclusions. To summarize, it would be relevant to assert that:

- Intelligence services are often criticized primarily for incompleteness and obsolescence of the information and analysis provided. From the other side, military decisionmakers often appear unready for the volume of information provided by intelligence; in this case, a better form of interaction between intelligence and command needed. Also more profound professional education in intelligence theory for staff officers and political leaders would help.

- The problem of information overloading of intelligence services is not entirely new – any relatively complex bureaucratic structure suffers from this, and intelligence community is not an

exception; more resilient organizational structures are needed, which seems extremely hard to be done within conservative bureaucratic organizations;

- Organizational means of mitigating this problem simultaneously increases it – more analyst units and newly extra hired employees encourage internal paper/data exchange and help to plug up internal communication between members of intelligence community;

- Using modern electronic systems of data processing and communication for collecting, analyzing and disseminating intelligence is an enormous advantage. In the same time, the same tools create a uncontrolled stream of information which increases drastically and needs to be filtered, analyzed and assessed. This stream can be easily increased by a belligerent subject to guarantee the analysts' collapse – the capabilities of analyzing centers are limited, unlike the volume of incoming information, which can be potentially unlimited. In this case, some serious counter-overload measures should be taken: the specific techniques should be elaborated, which have to include the methods and tools of avoiding total collapse under the informational overload. Another problem related to this point is that belligerent actors use the common informational domain and technologies – this means that intellectual competition in this realm depends on the scientific success and as a result – on the technical superiority.

- Information overload forced intelligence analysts to revisit the role of OSINT, which enormously enlarged due to development of digital technologies. This should not change the understanding of HUMINT, which should remain fundamental. The informational skill can never substitute the talents required in HUMINT, but the informational overload can cause the shift of priorities of the members of intelligence communities in favor of SIGINT and OSINT.

- The technical tools of mitigating the information overload can not substitute the experience and intuition of humans. Therefore, along with technical development aimed to cope with information overload the biggest attention has to be paid to development of human resources, because it is way harder to achieve. The extensive solution of increasing the quantity of employees to respond the information overload is not a ultimate remedy, but it would help better if the selection process of the incoming staff would be improved and bigger attention would be paid to their education, including science and programming training.

- Fulminantly changing world, which delivers drastically increasing volumes of information to be analyzed, requires adequate generation change. Contemporary intelligence services require young minds with their specific world wide web digital experience. This requires optimization and reconsidering of the transmitting of the professional skills and wisdom between generations. Mere informational exchange will not work, some personal involvement is needed. There is a threat that informational overload brings: not everything in the intelligence profession can be transferred from one generation of analysts to another, but the digital tools can create an illusion that previous experience is useless and everything can be solved only with computers.

- The problem of informational overload seems to be extremely hard to solve. The known measures taken mainly belong to extensive methods: hiring extra analysts and improving software and hardware of digital processing centers. Following the data opened to civilians it is hard to find any more successful method other than extensive ones. Decision makers are always hungry for information, but it is still a huge challenge for services not to drown in the ocean of information. The more effective solution is still to be found.

References

1. Brueggemann C.E. Mitigating Information Overload: The Impact of “Context-Based Approach” to the Design of Tools for Intelligence Analysts – Thesis, Naval Postgraduate School, Monterey, CA, 2008.
2. Clausewitz C. von. On War. – Princeton University Press, 1984.
3. David Kahn. Clausewitz and intelligence, The Journal of Strategic Studies, 1986, 9:2-3, 117-126.
4. Dearth D.H. Politics and Intelligence // Strategic Intelligence: Theory and Application. / Ed. by D.H.Dearth, R.T.Goodden. - Carlisle Barracks: United States Army War College, Center for Strategic Leadership; Washington, D.C.: Defense Intelligence Agency, Joint Military Intelligence Training Center, 1995.

Питання психології

5. Heuer R.J., Jr. Psychology of Intelligence Analysis. Center for the Study of Intelligence, Central Intelligence Agency, 1999.
6. Ferris J., Handel M.I. Clausewitz, Intelligence, Uncertainty and the Art of Command in Military Operations // Intelligence and National Security, 1995, 10:1, 1-58.
7. Kauppi M. Counterterrorism Analysis 101. // Defense Intelligence Journal, 11, no. 1 (Winter 2002).
8. Krizan L. Intelligence Essentials for Everyone. - Washington, DC, Joint Military Intelligence College, 1999.
9. Marrin S. Intelligence Analysis: Structured Methods or Intuition? / American intelligence Journal, 2007.
10. Marrin S. Improving Intelligence Analysis: Bridging Gap between Scholarship and Practice. – Routledge, Taylor and Francis Group, 2012.
11. Metz S. Armed Conflict in the 21st Century: The Information Revolution and Post-Modern Warfare. – Strategic Studies Institute, 2000.
12. Moore D.T. Critical Thinking and Intelligence Analysis. – Washington: National Defense Intelligence College, 2009.
13. Oettinger A. Information Overload: Managing Intelligence Technologies // <http://hir.harvard.edu/article/?a=1061>
14. Platt W. (1957) Strategic Intelligence Production. Basic Principles. New York, Frederick A. Praeger, Publishers, 1957.
15. Strategic Intelligence. Vol. 1. / Ed. by L. Johnson. – Praeger Security International, 2007.
16. Thomas T.S. Beneath the Surface: Intelligence Preparation of the Battlespace for Counterterrorism. – Joint Military Intelligence College, 2004.
17. Wheaton K.J. The Warning Solution: Intelligent Analysis in the Age of Information Overload. - Fairfax, VA: AFCEA International Press, April 2001.

Резюме

Лобода Ю. О. кандидат філософських наук, доцент,
провідний науковий співробітник лабораторії
(гуманітарних проблем) кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України
імені Івана Черняхівського

ВИКЛИКИ СТРАТЕГІЧНОЇ РОЗВІДКИ: КОГНІТИВНІ АБЕРАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ПЕРЕНАВАНТАЖЕННЯ

У статті «Виклики стратегічної розвідки: когнітивні аберації та інформаційне перенавантаження» на основі огляду сучасної західної літератури проаналізовано два основних виклики, з якими стикаються аналітичні відділи стратегічної розвідки: когнітивні аберації та інформаційне перенавантаження. Головна мета статті – пошук способів усунення негативних наслідків когнітивних аберацій та інформаційного перенавантаження в стратегічній розвідці. Зазначено, що проблеми когнітивних аберацій та інформаційного перенавантаження є постійними викликами, які треба досліджувати перманентно. Вказано на класичні та сучасні роботи з психології розвідки та дослідження з проблем інформаційного перенавантаження. У розділі Розглянуто типологію когнітивних аберацій та сутність інформаційного перенавантаження в сучасних умовах. Окремо зазначено, що складність дослідження когнітивних аберацій в аналітичній роботі стратегічної розвідки полягає в тому, що ці дослідження самі не є вільними від таких аберацій і часто залежать від академічної кон'юнктури або особистого досвіду дослідника – зокрема, традиційно проблематика когнітивних аберацій належить такій царині мілітарних досліджень, як «Психологія розвідки», при цьому може ігноруватись логічні аспекти когнітивних помилок, які мають універсальний, а не особистісний характер. Розглянуто сутність феномену інформаційного перенавантаження, який стає дедалі поширенішим в умовах бурхливого розвитку електронних засобів комунікації, проаналізовано способи вирішення проблеми інформаційного перенавантаження, запропоновані Ч.Е.Брюггеманом.

У висновках приведені можливі способи відповіді на виклики когнітивних аберацій та інформаційного перенавантаження.

Ключові слова: розвідка; когнітивна аберація; інформаційне перенавантаження.

Received/Поступила: 21.12.20.

РОЗВИТОК ЗДОРОВОЇ САМООЦІНКИ В ОСІБ З ВИСОКИМ РІВНЕМ НЕВРОТИЧНОСТІ ЯК ОСНОВА ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

У статті розглядається проблема розвитку здорової самооцінки у осіб юнацького віку, які мають високий рівень невротичності як основа психологічного благополуччя особистості. Проведено дослідження щодо особливостей розвитку самооцінки у юнаків та дівчат з високим рівнем невротичності. В результаті порівняння середніх показників виявлено, що невротичні юнаки та дівчата мають тенденцію до низької самооцінки та не впевненості в собі. Розроблено та апробовано психокорекційну програму щодо розвитку здорової самооцінки у юнаків та дівчат з високим рівнем невротичності як основа психологічного благополуччя. Проведений порівняльний аналіз результатів самооцінки та невротичності до та після психокорекційного тренінгу.

Ключові слова: самооцінка; психологічне благополуччя; невротичність; юнацький вік; психокорекційний тренінг

Актуальність дослідження. Психологічне благополуччя як цілісне суб'єктивне переживання має величезне значення для самої людини, оскільки пов'язане з базовими людськими цінностями та потребами, а також з буденними поняттями, такими як щастя, щасливе життя, задоволеність життям і собою. Всесвітня організація охорони здоров'я психологічне благополуччя визначає як стан душевного благополуччя (комфарту), адекватного ставлення людини до навколишнього світу, відсутність хворобливих психічних явищ, що є необхідною умовою її повноцінного розвитку.

Сьогоднішній кризовий стан в Україні вимагає від молодшої людини швидкого та жорсткого формування особистості, яка б могла самореалізовуватись, швидко соціально адаптуватись до складних життєвих обставин. Для ефективної самореалізації, гармонійного самовідчуття та психологічного благополуччя важливим фактором є здорова самооцінка. Самооцінка акумулює соціальну адаптацію й життєвий досвід особистості в цілому, виступає основним регулятором активності. Рання юність є періодом певної стабілізації особистості, формується система стійких поглядів на світ й своє місце в ньому, зростає самоповага, виникає почуття власної гідності. У юнаків та дівчат, котрі відчувають постійну

психологічну напругу, невпевненість у завтрашньому дні, агресивність, фрустрованість, переживання самотності, формується не адекватне самоприйняття, страх, тривога, не адекватна самооцінка, тобто повна відсутність психологічного благополуччя.

З цього виникає актуальність питання розвитку здорової (адекватної) самооцінки та зниження рівня невротичності, як основа психологічного благополуччя у юнаків та дівчат, які би адекватно сприймали себе та інших, без проблем пристосовувались до складних життєвих обставин, ефективно взаємодіяли з навколишніми людьми, самореалізовувались, відчували гармонію в собі. Так як ранній юнацький вік є першим кроком до самостійного дорослого життя, в цей період важливо відчувати себе психологічно комфортно.

Мета статті полягає розгляд емпіричного дослідження розвитку здоровою самооцінки в осіб юнацького віку з високим рівнем невротичності як основи психологічного благополуччя.

Завдання статті:

1. Здійснити теоретичний аналіз зарубіжних та вітчизняних поглядів, щодо розуміння особливостей самооцінки, невротичності та психологічного благополуччя в ранньому юнацькому віці;

2. Емпіричним шляхом з'ясувати відсоток юнаків та дівчат, котрі мають високий рівень невротичності; дослідити їх самооцінку за рівнем та особливостями самоприйняття;

3. Розробити та апробувати психокорекційну програму, спрямовану на зниження рівня невротичності через формування здорової самооцінки із врахуванням вікових норм.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Здійснений теоретичний аналіз показав, що неадекватність самооцінки є одним із факторів формування високої невротичності (Б. Д. Карвасарський, В. Н. Мясіщев, В. Д. Менделевич, А. А. Свядош) [8]. Так як, здорова самооцінка є основою психологічного благополуччя особистості, активно досліджується як зарубіжними, так і вітчизняними психологами. Психологічне благополуччя розглядається як інтегративне утворення, один із рівнів загального благополуччя особистості. Л. Б. Козьміна стверджує що [6, 87], що психологічне благополуччя може залежати від балансу позитивних і негативних емоцій, віку, статі, батьківського ставлення і приписів, культурної приналежності, сімейного статусу, особливостей середовища життєдіяльності. Також стверджується що є зв'язок психологічного благополуччя з рядом особистісних рис: екстраверсією, альтруїзмом, оптимізмом, толерантністю, життєстійкістю.

Проаналізувавши погляди авторів зарубіжного напрямку (А. Адлер, К. Горні, К. Роджерс, Дж. Мід, Ч. Кулі, Дж. Келлі, С. Куперсміт), які розглядають питання становлення, розвитку та функціонування самооцінки, виявлено, що більше зосереджується увага на зовнішніх причинах [3, 167] розвитку здорової самооцінки, значний фактор у розвитку самооцінки відіграє спілкування, а саме відношення батьків до дитини та власна діяльність людини. А також внутрішні фактори розвитку самооцінки, а саме емоційно-мотиваційної сфери особистості.

Цікавими є теорії сутності та значення самооцінки у вітчизняних авторів (Л. І. Божович, П. Р. Чамата, С. Л. Рубінштейн, І. І.

Чеснокова) [9], більшість яких, акцентує увагу на засадах єдності свідомості, діяльності та розвитку. Акцентується поле зору на структурі самооцінки, соціально-психологічній сфері, етичній основі та її ролі у житті людини.

Проблеми розвитку здорової самооцінки у юнацькому віці варто розглядати у суспільному значенні, створюючи оптимальні умови особистісної реалізації та сприяючи розвитку адекватної самооцінки. Аналіз літературних джерел вказує на те, що більшість досліджень з проблем невротичності розглядаються в медичному контексті [5, 8]. Ми будемо розглядати цю проблему з точки зору психології, тобто як властивість особистості, що спостерігається в психічно здорових особистостей. Важливим є питання розробки та застосування ефективних психокорекційних програм, які би дозволили регулювати самооцінку молодих людей та впливати на їх рівень невротичності.

Методи дослідження. У дослідженні використано наступні методи:

- теоретичний аналіз наукових джерел із досліджуваної проблеми (порівняння, аналіз, узагальнення і систематизація наукових даних);

- діагностичні методики (методика “Експрес – діагностики неврозу” К. Хека і Х. Хесса; “Вербальна діагностика самооцінки особистості” (Н.П. Фетіскін); тест-опитувальник (В. Столін, С. Пантілеєв) [5].

- статистичні методи обробки даних (описова статистика, порівняльний, кореляційний аналізи) із застосуванням комп'ютерної програми Statistica 8.0

Результати та обговорення. Самооцінка – це центральне утворення, елемент самосвідомості, що характеризується емоційно насиченими оцінками самого себе як особистості, власних здібностей, етичних якостей і вчинків та є важливим регулятором поведінки. Людина накопичує інформацію про себе та переживає певне ставлення до неї [1, 45]. Це ставлення зосереджується саме у самооцінці. Низький (неадекватний) рівень самооцінки веде до високого рівня невротичності. Це може проявлятися в юнацькому віці, коли вже визначено

ставлення до себе та інших, а центральним психологічним новоутворенням виступає стійке уявлення про себе. Фактори, які можуть формувати невротичність: почуття власної неповноцінності (А. Адлер), бажання захиститися від тривоги (К. Горні) [3], дисгармонія між Я-ідеальним та Я-реальним (К. Роджерс), низька самоповага, залежність від оточуючих, а також біологічні, соціальні та психологічні фактори.

Вивчення проблеми благополуччя особистості традиційно пов'язують з іменами дослідників Н. Бредберн, К. Ріфф та ін., котрі вкладали у розуміння даного феномену поняття щастя, задоволеності життям, позитивної емоційності, психологічного здоров'я, стійкості духу. Психологічного благополуччя Р. Шаміонов [3] визначає його як поняття, що виражає власне ставлення людини до своєї особистості, свого життя і процес, що має важливе значення з погляду засвоєння нормативних уявлень про зовнішнє та внутрішнє середовище, і характеризується відчуттям задоволеності.

Феномен «психологічного благополуччя» розглядається П. П. Фесенко і Т. Д. Шевеленковою як цілісне переживання, що виражене в суб'єктивному відчутті щастя, задоволеності собою і власним життям, а також є пов'язаним з базовими людськими цінностями та потребами [7]. Л. І. Березовська визначає, що найбільше на психологічне благополуччя впливає задоволеність життям за такими складовими, як: послідовність у досягненні цілей, узгодженість між поставленими і досягнутими цілями, загальний фон настрою [7]. Отже, прагнення до позитивного функціонування та відчуття благополуччя є однією з основних рушійних сил особистісного зростання і важливою умовою якості життя особистості, тому проблема його набуття і підтримки є предметом численних психологічних досліджень.

Дослідження проводилось на базі ліцею № 45 м. Львів, в якому прийняли участь 79 осіб віком 15-16 років.

За методикою Експрес діагностики невротичності (Хека та Хесса), було виявлено, що високий рівень невротичності мають

переважно дівчата (63%) та хлопці (37%). Таке явище може пояснюватись тим, що дівчата є більш емоційно чутливими, сором'язливими, в цей період загострюється увага на зовнішніх та внутрішніх особливостях особистості, що є характерними рисами раннього юнацького віку [2]. Отже, було виявлено 35 осіб, які мають високу невротичність.

За методикою «Вербальна діагностика самооцінки особистості» (Н.П. Фетіскін) юнаки та дівчати, які мають високий рівень невротичності, виявляють низький рівень самооцінки. Основна частина юнаків (56%) які є невротичними страждають «комплексом неповноцінності» є невпевненими у собі. Для порівняння, досліджувані, що мають низький рівень невротичності, виявляють середній рівень (40%) самооцінки, характеризуються добрим відношенням до себе, не володіють хворобливими відчуттями власної неповноцінності.

Для юнаків та дівчат з високим рівнем невротичності та низьким рівнем самооцінки характерні (методика «Самоставлення В. Століна та С. Пантелеєва»): інтегральне почуття «проти» власного «Я», переживання внутрішньої дистанції, суб'єктивної близькості до об'єкта ставлення; відчуття не керованості і невідповідності Я; здатні нерационально організовувати свою поведінку, агресія яка спрямована на самого себе, викликає негативні наслідки для організму.

За допомогою *кореляційного аналізу* за Пірсоном, було виявлено, що шкала рівня самооцінки має прямі кореляційні зв'язки з наступними показниками: самозвинувачення ($r = 0,41$ при $p \leq 0,05$), тривожність ($r = 0,47$ при $p \leq 0,05$), ригідність ($r = 0,39$ при $p \leq 0,05$), а також обернені кореляційні зв'язки із шкалами: глобальне самоставлення ($r = -0,52$ при $p \leq 0,05$), автосимпатія ($r = -0,45$ при $p \leq 0,05$), ставлення інших ($r = -0,34$ при $p \leq 0,05$), ставлення інших ($r = -0,38$ при $p \leq 0,05$). Отже, за результатами кореляційного аналізу рівень самооцінки, а саме спрямування до низького її рівня перебуває в прямій залежності із самозвинуваченням, агресією, спрямованою на саму людину, самого себе, що викликає негативні наслідки для організму, наприклад

головні болі, сильні негативні емоції. Самозвинувачення частіше шкідливі, ніж корисні. Такі особи проявляють схильність до тривожності, переживають будь які ситуації нелегко, зі страхом і невпевненістю у власних силах. Їм важко пристосовуватися до нових ситуацій, міняти власні звички, переключати увагу, зближуватися з новим оточенням, зазвичай ведуть себе вперто.

Отримані результати нашого дослідження підтверджують, що рівень невротичності юнаків та дівчат обернено-пропорційно корелює з рівнем самооцінки. Тобто, чим вищий рівень невротичності, тим нижча самооцінка у юнаків та дівчат. І навпаки, чим нижчий рівень невротичності, тим вищий рівень самооцінки у юнаків та дівчат.

Наступний етап дослідження полягав в розробці та апробації психокорекційного тренінгу щодо розвитку здорової самооцінки у юнаків і дівчат з високим рівнем невротичності як основа психологічного благополуччя. Під психокорекцією розуміють систему спеціально організованих заходів, які орієнтуються на зміну неадаптивних якостей особистості, а саме її психологічний розвиток та зміну стереотипів поведінки на більш ефективні, за допомогою спеціальних заходів психологічного впливу [2,48]. Вона зосереджує свій вплив на клінічно здорову особистість та орієнтується на теперішнє і майбутнє життя людини.

Психокорекційна робота включає в себе різні методи психологічного впливу, дає можливість працювати з особистістю вивчаючи її глибинні внутрішні структури, активує самопізнання і самовдосконалення. Психокорекційно робота для осіб раннього юнацького віку, з високим рівнем невротичності має ґрунтуватись на формуванні позитивної, адекватної (здорової) та стійкої самооцінки через поетапне усвідомлення властивостей власного образу "Я". Особистість з високим рівнем невротичності розуміється через систему значущих стосунків для неї, тому групова форма роботи є ефективнішою в процесі психокорекції. Розроблена програма акцентує свою увагу на формуванні здорової

самооцінки та зниження рівня невротичності через стабілізацію та підвищення рівня самооцінки.

Програма складалась з 10 занять, тривалістю 2 години. Заняття проводились 2 рази на тиждень. Було сформовано психокорекційну групу яка склала 13 учасників з високим рівнем невротичності та низьким рівнем самооцінки. Для психологічної підтримки були застосовані основні механізми: емоційна підтримка, рефлексія, зворотній зв'язок, інтерпретація, емоційне відреагування. Для ефективності психокорекційних занять використовувались такі методичні засоби: рольові ігри, інформування, мозковий штурм, дискусія групова, аналіз ситуацій, роботи у парах, робота у трійках тощо. Загалом, застосовували елементи арт-терапії, значна увага приділялася груповій психодинаміці.

Метою психокорекційної програми є зниження рівня невротичності, через розвиток здорової самооцінки.

Завдання психокорекційної програми: розвиток адекватної (здорової) самооцінки, розвиток самопізнання та самоінтересу особистості до себе, позитивне сприйняття свого фізичного образу Я, співставлення я-ідеального та Я-реального, зниження рівня невротичності, розвиток здатності до розрізнення адекватної і неадекватної самооцінки; розвиток впевненості у собі і т. д.

Для ефективного впливу програми, вправи були об'єднані у три блоки, перший блок зосереджується на розвитку самоінтересу учасників, прагненні пізнавати себе, вмінню адекватно оцінювати свою особистість та інших, адаптуватись до групи та познайомитись з учасниками (вправа «Знайомство», вправа «Автопортрет»).

Другий блок вправ зосереджує увагу на розвитку здорової самооцінки та зниженні рівня невротичності (вправа групова дискусія «Впевнена у собі людина: яка вона?» і т. д.).

Третій блоку вправ, акцентує увагу на розвитку міжособистісних стосунків, розвитку навичок ефективного спілкування, способів поведінки в суперечливих ситуаціях. Так же сюди включалась повторна діагностика змін у самооцінці та

невротичності. На останньому занятті тренінгу були підведені підсумки та ефективність від тренінгу, що передбачає висловлювання учасниками своїх вражень щодо виконаної роботи, відчуттів, побажань (рефлексію).

Завершальний етап дослідження полягав у аналізі ефективності запропонованої психокорекційної програми. Після проведених психокорекційних занять, з юнаками та дівчатами які мають високий рівень невротичності та низьку самооцінку, стабільно відвідало 13 осіб з 35 потенційних “невротичних” юнаків та дівчат. Індивідуальні показники особистісних змін які були отримані на основі психодіагностичних методик (“Експрес-діагностика неврозу К. Хека і Х. Хесса”, “Вербальна діагностика самооцінки особистості Фетискин Н.П”) стали одним із факторів оцінки ефективності програми. Емоційне задоволення від занять, зміна на користь позитивних переживань у поведінці, для учасників стали основними критеріями ефективності психокорекційної програми.

Ефективність програми здійснюється за суб’єктивними оцінками членів групи, але має бути перевіреною статистично та підтверджено об’єктивними даними. Тут варто сказати про те, що рівень невротичності знизився до нормальних показників, практично у всіх учасників (89%). Якщо до тренінгу, показники коливались в діапазоні від 24 до 38, то після проведення тренінгу, бачимо зниження від 20 до 30 балів. Можна стверджувати, що юнаки стали менш тривожними, перестали відчувати дискомфорт від критично високого рівня невротичності. Значно вдалося підняти рівень самооцінки у невротичних юнаків та дівчат. Якщо до психокорекційного тренінгу середній показник самооцінки був низьким, то після тренінгу виявлено середній рівень самооцінки у 85% випадках.

Варто зазначити, що результат психокорекційної роботи може проявлятися протягом тривалого часу, в процесі роботи, до моменту завершення і т. д. Заняття варто проводити не менше ніж один раз на тиждень,

тривалість якого складає 2 години. Інтенсивність програми оцінюється і насиченістю змісту: різноманітність вправ, ігор, методик, а також самою активністю учасників групи. Після завершення занять бажано контактувати з учасниками, з метою аналізу особливостей поведінки учасників, чи виникли зміни в особистості і т. д. Бажано контролювати та здійснювати нагляд кожного випадку, хоча б протягом 1-3 місяців після завершення корекційних заходів. Отже, можемо стверджувати, що ефективність даного тренінгу була перевірена та статистично обумовлена, вдалось значно підвищити рівень самооцінки, що є важливим у соціалізації та діяльності юнаків та дівчат у подальшому.

Висновки. Отримані результати дослідження свідчать, що психологічне благополуччя юнаків та дівчат залежить від адекватної самооцінки та низького рівня невротичності. Виявлено, що формування тенденції до «комплексу неповноцінності» та ситуаціями, коли вони не можуть керувати власними діями, а більше підпорядковуються комусь сприяють негативному самоставленню. Ці характеристики є надзвичайно важливим у встановленні соціального контакту та подальшій соціалізації. Так як від самооцінки залежить, як юнак чи дівчина буде справлятися з психологічною напругою, невпевненістю у завтрашньому дні, агресією, фрустрацією, переживанням самотності, страхом, тривогою. З цього виникає питання розвитку здорової самооцінки у молодій людини, яка б адекватно сприймала себе та інших, без проблем пристосовувалась до складних життєвих обставин, ефективно взаємодіяла з навколишніми людьми, професійно самореалізовувалась.

Перспективою наших подальших досліджень є розробка ефективних та точних психологічних рекомендацій для батьків, вчителів, психологів, соціальних робітників в системі освіти щодо розвитку здорової самооцінки у юнаків та дівчат з високим рівнем невротичності як основи психологічного благополуччя.

Питання психології

Список використаних джерел

1. Дядюкіна Є. В. Самооцінка як міждисциплінарне поняття / Є. В. Дядюкіна. // Науковий вісник Донбасу. – 2011. – № 1, 45 с.
2. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.
3. Горни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ / К. Горни. – М. : Прогресс, 2000. – 480 с.
4. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції: Навчальний посібник / О. Є. Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310 с.
5. Гуревич К. М. Психологическая диагностика. Учебное пособие. М., 1997. Столин В.В., Пантеев С.Р. Опросник самоотношения // Практикум по психодиагностике: Психодиагностические материалы. М., 1988. – 130 с.
6. Козьмина Л. Б. Динамика психологического благополучия личности студентов-психологов : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.01 /Козьмина Людмила Борисовна. – Ярославль, 2014. – 174 с.
7. Л. Березовська. Психологічне благополуччя та задоволеність життям: емпіричний ракурс. // Вісник Національного університету оборони України. – 2019. – Вип. 3 (53). – С. 24 – 32.
8. Мясисhev В. Н. Личность и неврозы / В. Н. Мясисhev. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1969. – 425 с.
9. Практична психодіагностика. Методики і тести: навч. посіб. / Під ред. Д.Я. Райгородського. - Самара: БАХРАХ-М, 2001. - 672 с.
10. Рубинштейн С.Л. Исследование самооценки // Экспериментальные методики патопсихологии. - М.: Медицина, 1970. – 190 с.

References

1. Diadiukina Ye. V. Samootsinka yak mizhdystsyplinarne poniattia [Self-esteem as an interdisciplinary concept] / Ye. V. Diadiukina. // Naukovyi visnyk Donbasu. – 2011. – № 1, 45 s. (in Ukrainian)
2. Эриксон Э. Ydentychnost : yunost y kryzys [Identity: adolescence and crisis] / Э. Эриксон. – М. : Prohress, 1996. – 344 s. (in Russian)
3. Horny K. Nevrotycheskaia lychnost nasheho vremeny. Samoanaliz [The neurotic personality of our time. Introspection] / K. Horny. – М. : Prohress, 2000. – 480 s. (in Ukrainian)
4. Humeniuk O. Ye. Psykholohiia Ya-kontseptsii: [Psychology of self-concept:] Navchalnyi posibnyk / O. Ye. Humeniuk. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2004. – 310 s. (in Ukrainian)
5. Hurevych K. M. Psykholohycheskaia dyahnostyka. [Psychological diagnostics] Uchebnoe posobyе. М., 1997. Stolin V.V., Pantyleev S.R. Oprosnik samootnosheniya // Praktikum po psikhodyahnostyke: Psikhodyahnostycheskye materyaly. М., 1988. – 130 s. (in Russian)
6. Kozmyna L. B. Dynamyka psikhologhycheskoho blahopoluchyia lychnosty studentov-psykholohov [The dynamics of psychological well-being of the personality of psychology students]: dyss. ... kand. psikh. nauk : 19.00.01 /Kozmyna Liudmyla Borysovna. – Yaroslavl, 2014. – 174 s. (in Russian)
7. L. Berezovska. Psykholohichne blahopoluchchia ta zadovolenist zhyttiam: empyrychnyi rakurs . [Psychological well-being and life satisfaction: an empirical perspective] // Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. – 2019. – Vyp. 3 (53). – S. 24 – 32. (in Ukrainian)
8. Miasyshev V. N. Lychnost y nevrozy [Personality and neuroses] / V. N. Miasyshev. – L. : Yzd-vo LHU, 1969. – 425 s. (in Russian)
9. Praktychna psikhodiahnostyka. Metodyky i testy: [Practical psychodiagnostics. Techniques and tests] navch. posib. / Pid red. D.Ia. Raihorodskoho. - Samara: BAKhRAKh-M, 2001. - 672 s. (in Ukrainian)
10. Rubynshtein S.L. Yssledovanye samootsenky [Self-Esteem Research] // Eksperymentalnye metodyky patopsykholohyy. - М.: Medysyna, 1970. – 190 s. (in Russian)

Резюме

Мгалоблишвили А. Д. аспірант кафедри теоретическої і практическої психології, НУ «Львівська політехніка»

РАЗВИТИЕ ЗДОРОВОЙ САМООЦЕНКИ У ЛИЦ С ВЫСОКИМ УРОВНЕМ НЕВРОТИЧНОСТИ КАК ОСНОВА ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ

В статье рассматривается проблема развития здоровой самооценки у лиц юношеского возраста, имеющих высокий уровень невротичности как основа психологического благополучия личности. Отмечается важность проблемы здоровой самооценки, психологического благополучия и жизнестойкости молодежи как одного из наиболее уязвимых слоев населения. На основании полученных

результатов сделан вывод о том что невротические юноши и девушки имеют тенденцию к низкой самооценке. Разработана и апробирована психокоррекционная программа по развитию здоровой самооценки у юношей и девушек с высоким уровнем невротичности как основа психологического благополучия. Проведенный сравнительный анализ результатов самооценки и невротичности до и после психокоррекционного тренинга, в результате которого удалось понизить уровень невротичности и поднять уровень самооценки до среднего уровня.

Ключевые слова: самооценка; психологическое благополучие; невротичность; юношеский возраст; психокоррекционный тренинг

Summary

Mgaloblishvili A. D. graduate student of the Department of Theoretical and Practical Psychology, Faculty of Psychology, Lviv National University "Lviv Polytechnic"

DEVELOPMENT OF HEALTHY SELF-ASSESSMENT IN PERSONS WITH A HIGH LEVEL OF NEUROTICITY AS A BASIS OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

Introduction. The article considers the problem of developing healthy self-esteem in adolescents with a high level of neuroticism as the basis of psychological well-being. The main scientific approaches to the problem of self-esteem, neuroticism and psychological well-being of the individual are analyzed. The importance of the problem of healthy self-esteem, psychological well-being and resilience of young people as one of the most vulnerable segments of the population is noted.

Healthy self-esteem is an important factor for effective self-realization, harmonious self-awareness and psychological well-being. Self-esteem accumulates social adaptation and life experience of the individual as a whole, acts as the main regulator of activity. Early adolescence is a period of a certain stabilization of the personality, a system of stable views of the world and its place in it is formed, self-esteem grows, a sense of self-worth arises. Young men and women who experience constant psychological stress, uncertainty about the future, aggression, loneliness, do not form adequate self-acceptance, fear, anxiety, inadequate self-esteem, that is, a complete lack of psychological well-being.

Purpose. The aim of the article is to consider an empirical study of the development of healthy self-esteem in adolescents with a high level of neuroticism as the basis of psychological well-being.

Methods. The study used theoretical analysis of scientific sources, diagnostic techniques and statistical methods of data processing.

Originality. This raises the issue of developing healthy (adequate) self-esteem and reducing the level of neuroticism, as the basis of psychological well-being in boys and girls who would adequately perceive themselves and others, easily adapt to difficult life circumstances, interact effectively with others, feel harmony in himself. Since early adolescence is the first step to independent adult life, it is important to feel psychologically comfortable during this period. The aim of the article is to analyze the results of an empirical study of the development of healthy self-esteem in adolescents with a high level of neuroticism as a basis for psychological well-being.

Conclusion. Based on the results, it is concluded that neurotic boys and girls tend to have low self-esteem. A psycho-correctional program for the development of healthy self-esteem in boys and girls with a high level of neuroticism as a basis for psychological well-being has been developed and tested. A comparative analysis of the results of self-esteem and neuroticism before and after psychocorrectional training showed that it was possible to reduce the level of neuroticism and raise the level of self-esteem to the average level. Further research and development of effective and accurate psychological recommendations for the development of healthy self-esteem in boys and girls with a high level of neuroticism as a basis for psychological well-being for parents, teachers, psychologists, social workers in the education system is needed.

Keywords: self-esteem; psychological well-being; neuroticism; adolescence; psychocorrectional training.

Received/Поступила: 08.12. 20.

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЧИННИК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ БАНКІВСЬКОЇ УСТАНОВИ

У статті здійснено теоретичний аналіз основних підходів до вивчення поняття конкурентоспроможності. Розглянуто поняття емоційного інтелекту та його вплив на конкурентоспроможності працівника фінансово-кредитної установи. Визначені чинники, які здійснюють вплив на конкурентоспроможність працівників. Обґрунтована необхідність зацікавлення керівництва у створенні здорових конкурентних стосунків між працівниками, так як це забезпечує ефективність діяльності персоналу та успішність організації.

Ключові слова: конкуренція; конкурентоспроможність; емоційний інтелект; соціальний інтелект; емпатія.

Вступ. Враховуючи кількість існуючих на споживчому ринку фінансово-кредитних установ, перед банкірами постає проблема: організувати роботу свого підприємства так, щоб бути більш конкурентоспроможними. Це проявляється в обсязі та якості надання банківських послуг, осучасненні та оптимізації роботи, залученні зовнішніх та збереженні наявних клієнтів та ін.

Для ефективного функціонування організації, яка працює з людьми, важливим є ступінь розвитку персоналу. Тому сучасному підприємству необхідно приділяти велике значення проблемам підбору кандидатів на вакантну посаду, а згодом управлінню і розвитку персоналу.

Бути конкурентоспроможним для працівника, означає здобувати кар'єрний ріст, отримувати кращу заробітну плату та різні види мотивації, мати визнання серед колег та адміністрації банку та бути більш корисним для організації. Тому необхідно створювати конкурентне середовище для працівників, де б кожен мав можливість реалізувати свій потенціал для позитивного особистісного результату та успіху банківської установи в цілому.

На сьогодні є вивчене поняття конкуренції та конкурентоздатності, визначено основні психологічні стратегії конкуренції в організаціях, досліджена проблема конкурентоздатності особистості. Менш вивченим є емоційний інтелект як

чинник конкурентоспроможності працівників організації, зокрема фінансово-кредитної.

Метою статті є теоретичний аналіз проблеми емоційного інтелекту як чинника конкурентоспроможності працівників банківської установи.

Завданнями статті є здійснити теоретичний аналіз наукових джерел з даної теми та проаналізувати теоретичні підходи до визначення поняття конкурентоспроможності та емоційного інтелекту.

Теоретичне підґрунтя. У сучасній науці поняття «конкурентоспроможність» досліджується в психології, педагогіці, економіці, менеджменті та ін. У психології визначення цього поняття давали такі дослідники: щодо конкуренції і конкурентоспроможності (В.І. Андрєєв, Л.М. Карамушка, В.В. Корсакевич, О.А. Філь, Г.Д. Приказка, І.С. Бігун та інші), стратегій конкуренції в організаціях (Л.М. Карамушка, О.А. Філь, А. Шмельов).

Ідея емоційного інтелекту виходить із поняття соціального інтелекту, яке досліджували Е. Торндайк, Г. Айзенк, Дж. Гілфорд. Ця проблема сьогодні ґрунтується на наукових положеннях Д. Гоулмен, Н. Холл, Дж. Мейер, П. Селовей, Д. Карузо, С. Дерев'янка, С. Колот та ін.

Методологія і методи. Дослідження емоційного інтелекту як чинника конкурентоспроможності працівників банківської установи стає можливим завдяки

синтезу наукових підходів, які взаємодоповнюють уявлення щодо поняття конкуренції, чинників конкурентоспроможності, зокрема емоційного інтелекту, його вплив на благополуччя працівника та організації.

Результати і обговорення. У найбільш загальному значенні конкурентоспроможність (від англ. competitiveness – конкурентоздатність, конкурентність, змагальність) розуміють як здатність певного суб'єкта (або об'єкта – якщо йдеться про товар) перевершити конкурентів в умовах наявного ринку. Результатом конкурентоспроможності є фінансова/маркетингова /організаційна перемога над конкурентами: наприклад, домінування на ринку внаслідок пропозиції кращого (якіснішого, дешевшого) товару, адекватнішого обслуговування клієнта, швидшої доставки тощо. Слід наголосити, що поняття конкурентоспроможності має сенс лише в умовах конкуренції та ринкової економіки. Тому існує наукова традиція аналізувати конкурентоспроможність групи чи особи в контексті конкурентних відносин на ринку [12].

Зокрема, С.А. Подосинніков вважає, що конкурентоспроможність - це складна інтегральна властивість особистості, яка характерна для людей, які готові брати участь у конкурентних відносинах у різних сферах діяльності, враховуючи свої індивідуальні здібності [11].

Л.М. Мітіна дає визначення поняттю конкурентоспроможності, що означає здатність вдосконалювати власні можливості для реалізації особистісного, морального, соціального чи професійного потенціалу. Автор вважала, що для розвитку конкурентоспроможної особистості необхідно розвивати її рефлексивність, здатність у динамічних обставинах правильно організувати свою діяльність і поведінку, розвивати в собі нові стилі мислення та володіти нетрадиційними підходами до вирішення проблем та адекватно реагувати в нетипових ситуаціях [10].

Отже, конкурентоспроможністю можна назвати соціально орієнтовану систему

здібностей, властивостей і якостей особистості, яка характеризує її потенційні можливості у досягненні успіху у різноманітних сферах життєдіяльності, при цьому забезпечує впевненість у собі, внутрішню гармонію та позитивне ставлення до світу.

Для розуміння поняття конкурентоспроможності важливо виділити якості, характерні для особистості, здатної до конкуренції.

В. І. Андрєєв виділяє такі якості конкурентоспроможності особистості: чіткість встановлених цілей та ціннісних орієнтацій, любов до праці, творчий і креативний підхід до роботи, здатність ризикувати, незалежність, розвинені лідерські якості, стресостійкість, постійне прагнення до професійного росту і вдосконалення свого робочого продукту чи послуги [5]. Але, окрім вказаних якостей, важливою є здатність устояти і бути переможцем у конкурентній боротьбі.

В. І. Шаповалов вважав, що до цих якостей належить інтелектуальний потенціал, здатність до самонавчання, адекватна самооцінка, комунікабельність, інтернальність, здатність приймати відповідальні рішення, готовність до професійного самовизначення, самоактуалізація та ін. Автором виділені п'ять компонентів конкурентоспроможності [15]:

1. Парадигмально-прогностичний (виявлення перспектив особистості до конкурентоспроможної поведінки);

2. Інформаційно-змістовий (комплекс знань пов'язаних із Я-концепцією, самооцінкою, прийняттям рішень та ін.);

3. Операційно-діяльнісний (вміння і навички пізнавального, комунікативного, регулятивного характеру, які забезпечують успішність конкурентоспроможної поведінки);

4. Мотиваційно-ціннісний (цілісність особистості, бажання морального самовдосконалення, потреба в самоактуалізації, самоствердженні, саморозвитку);

5. Емоційно-вольовий (відповідальність, самостійність, ініціативність, самоконтроль, впевненість у собі та ін.).

Відтак, конкурентоспроможність є комплексом індивідуально-психологічних якостей особистості, які спонукають людину до самовдосконалення і саморозвитку в мінливому навколишньому середовищі, нестандартних життєвих умовах, здатністю знаходити гуманні способи досягнення власних цілей і бути успішних у професійному та особистому житті.

На ринку праці, як і в усіх сферах життєдіяльності існує конкуренція, тому потенційний працівник під час пошуку робочого місця повинен враховувати попит тієї чи іншої професії, особисті здібності та нахили, а також індивідуальні цілі. Враховуючи конкурентоспроможність особистості, саме в професійному плані, є важливим ступінь оволодіння освітою, знаннями та навичками, які є характерними для обраної професії. Але пріоритетними є психофізіологічні та соціального-психічні особливості особистості. Окрім усіх цих чинників, важливим є ступінь задоволення працівника своєю роботою, оскільки від цього залежить трудова дисципліна, результативність та якість праці, бажання розвиватися на особистісне і організаційне благо. Таким чином конкурентоспроможний працівник - це професіонал, який володіє конкурентними перевагами і здатен задовільнити потреби організації, враховуючи особисті потреби в самореалізації та самоактуалізації [14].

В управлінні персоналом організації важливо враховувати усі ці чинники для забезпечення підприємства саме типами працівниками, які мають характерні особливості для обраної професії. Керівникам варто об'єктивно оцінювати професійну придатність працівника, що у свою чергу дозволить активізувати наявні знання та навички фахівця, реалізувати особистий потенціал і стрімко розвивати необхідні компетенції. Важливо забезпечити організацію такими працівниками, які спроможні реалізувати основну мету підприємства, маючи для цього необхідні

здібності та компетенції, а також потенціал для постійного розвитку [6].

Водночас високий рівень професіоналізму на стадіях професійної майстерності та наставництва супроводжується досягненням таких особистісних характеристик, як критичність, впевненість у собі, незалежність суджень, підвищений рівень домагань, висока потреба у визнанні, креативність, внутрішній локус контролю, високий рівень рефлексії, соціальної відповідальності. Такі індивідуально-психологічні характеристики притаманні конкурентоспроможним особам, але, при цьому, їхня гіперболізація та завищена самооцінка можуть провокувати міжособистісні конфлікти професіоналів з керівниками, іншими працівниками, що може негативно впливати на конкурентоспроможність фахівця [8].

Для працівника фінансово-кредитної організації аби бути конкурентоспроможним потрібно відповідально ставитись до своєї роботи, виконувати її якісно і точно. Особливе значення в роботі банку має глибина професійних знань, досвід роботи, розуміння своїх сильних та слабких сторін, прагнення та орієнтація на успіх, витримка, здатність зосередитись і продуктивно працювати в напружених і стресових ситуаціях, висока працездатність.

У переліку професійно-важливих якостей працівника фінансово-кредитних організацій безсумнівно є компоненти емоційного інтелекту, тому він виступає важливим чинником конкурентоспроможності. У зв'язку з цим набула розвитку концепція емоційного та соціального інтелекту. Відносно існуючих дослідницьких підходів спробуємо визначити, що мається на увазі під поняттям «емоційний інтелект».

Х. Гардер у своїй теорії різноманітних інтелектів виділяв внутрішньоособистісний і міжособистісний інтелект, що теж має відношення до емоційного інтелекту, так як внутрішньоособистісний інтелект, на думку автора, це доступ до свого емоційного життя і афектів, вміння розпізнавати власні почуття, давати їм ім'я, переводити у специфічні коди і

використовувати для управління власною поведінкою [1].

Уперше термін «емоційний інтелект» у психологію ввели Дж. Мейер і П. Селовей, які вважали, що це здатність сприймати, виражати, розуміти, пояснювати, регулювати власні емоції та інших людей. Спершу дослідники вважали, що емоційний інтелект є складним за своєю конструкцією і має в собі три складові:

1. Ідентифікація і вираження емоцій;
2. Регуляція емоцій;
3. Використання інформації про емоції у мисленні і діяльності.

Перша і друга складова поділяється за спрямованістю на власні та чужі емоції, що можуть сприйматися вербально, невербально та за допомогою емпатії. Щодо третьої складової, то вона відображається у глибокому плануванні, творчому мисленні, перенаправленні уваги і мотивації та ін. [3].

Згодом Дж. Мейер і П. Селовей доопрацювали і уточнили дану модель. Автори говорили, що емоції містять у собі інформацію про зв'язки людини з іншими людьми чи предметами, тобто вони «інформують» людину про характер цих зв'язків, при цьому вони можуть бути не лише актуальними, але й тими що є у пам'яті або уявними. Відповідно до цього, емоційний інтелект – це здатність переробляти інформацію, яка є в емоціях – визначати значення емоцій, їх зв'язок з іншими емоціями, використовувати інформацію про емоції в якості основи для мислення і прийняття рішень.

Таким чином, було виділено чотири компоненти емоційного інтелекту [4]:

1. Ідентифікація емоцій, що включає в себе здатність сприймати емоції (помітити емоцію), адекватне вираження, розрізнення справжніх та імітованих емоцій;
2. Використання емоцій для підвищення ефективності мислення і діяльності, тобто здатність використовувати емоції аби спрямувати увагу на важливі події та викликати емоції, які необхідні для вирішення певної задачі чи проблеми, а також використовувати коливання настрою для аналізу різних точок на проблему.

3. Розуміння емоцій – це розуміння зв'язків між емоціями, переходи з однієї емоції на іншу, вербальну інформацію про емоції, причини виникнення певних емоційних станів. Здатність до розуміння емоції означає, що людина може становити факт наявності емоції, диференціювати її серед інших, тобто встановити, яку саме емоцію відчуває вона чи інший і вербально висловлювати її. Важливо розуміти причину виникнення цієї емоції та які наслідки будуть цьому слідувати;

4. Управління емоціями, що виражається у контролі інтенсивності емоції, зниженні сили негативних емоцій, здатності до вирішення емоційно насичених проблем без їх уникання і заперечення, контроль зовнішнього вираження. Це сприяє особистісному зростанню і покращенню міжособистісних стосунків.

Д. Гоулмен доповнив цю модель такими компонентами, як ентузіазм, наполегливість і соціальні навички, тим самим до когнітивних здібностей, які виділяли Дж. Мейер і П. Селовей додав особистісні характеристики [7].

Савєнков А.І. виділив когнітивні, емоційні та поведінкові критерії, які описують концепцію соціального інтелекту. До когнітивних належить соціальні знання (знання правил спілкування, розуміння співрозмовника), соціальна пам'ять (імена, обличчя), соціальна інтуїція (визначення емоційних реакцій, причин вчинків інших людей), соціальне прогнозування (планування своїх вчинків, аналіз потенційних можливостей і напрямку розвитку). До емоційних компонентів належить емоційне сприйняття, співчуття та здатність до регуляції своїх емоційних станів. До поведінкових – соціальне сприйняття (вміння слухати співрозмовника), соціальна взаємодія (вміння працювати з іншими, бути членом згуртованої команди), соціальна адаптація (вміння переконувати інших, ефективно будувати стосунки з людьми) [13].

Особистість з високий рівнем емоційного інтелекту здатна встановлювати якісні міжособистісні зв'язки, наділена комунікативними якостями, так як розуміє

власні та чужі емоції, а також уміло управляє ними.

Варто зазначити, що переживання емоції і її визначення є різними процесами, так як визначення певної емоції розглядається як результат конструктивних процесів, які трансформують перцептивні переживання у внутрішній досвід. Відповідно до цього функціями емоційного інтелекту є закріплення досвіду, міжособистісна комунікація та емоційна експресія.

Адекватне вираження емоції є важливим для підтримки фізичного та емоційного здоров'я, тому що постійне та тривале стримування афективних реакцій може призводити до виникнення різноманітних соматичних захворювань. Але неконтрольованість власних реакцій, надмірне вираження емоцій у певних обставинах негативно впливає на побудову стосунків з іншими людьми. Відтак потрібно розуміти, яким чином та в який момент виражати свою експресивність так, аби не здаватися іншим надто «холодним» та байдужим чи неконтрольованим та надмірно емоційним.

Розуміння емоцій тісно пов'язане із емпатичними здібностями, що характеризуються чутливістю до переживань іншої людини шляхом ототожнення себе з нею. Емпатія включає в себе постійну чутливість до мінливих переживань партнера по спілкуванню. Виявляється емпатійність у терпеливому ставленні до емоцій іншої людини, бажанні пізнати внутрішній світ співрозмовника, готовності адаптувати своє сприйняття до сприйняття ситуації іншої людини, бажання допомогти іншому. І на противагу цьому, особа, у якої відсутні емпатичні здібності або розвинені на низькому рівні, характеризується байдужістю, не здатністю співпереживати та розуміти емоційні та нелогічні вчинки інших [9].

Здатність відчувати та сприймати емоції та почуття іншої людини як власні та вміння надавати емоційний зворотній зв'язок є важливими для професій, які передбачають спілкування з людьми, зокрема працівників банківських установ.

Емоційний інтелект працівників є важливим для діяльності підприємства, яке надає послуги людям, тому можна виділити так звану «емоційно інтелектуальну організацію». Для неї характерний високий рівень емоційного інтелекту більшості працівників, формальних та неформальних лідерів, високий рівень управлінської етики, успішне антикризове управління, здатність персоналу до здорової конкуренції.

Так як робота у сфері «людина-людина» передбачає конфліктні ситуації, то надважливою здатністю емоційного інтелекту є контроль власних емоцій, так як він передбачає вміння контролювати деструктивні емоції, гнучкість, чесність та надійність у спілкуванні, вміння йти на компроміс, бажання вдосконалюватися заради надання якісних послуг.

У діяльності емоційний інтелект проявляється у таких компетенціях: емоційна усвідомленість, асертивність, емпатійність, контроль афективності та агресивності, незалежність та відповідальність у соціальних проявах, стійкість у стресових ситуаціях, добре тестування реальності, вміння налагоджувати здорові міжособистісні стосунки, повага до себе, прагнення до самоактуалізації та щастя.

Через те кожен із керівників хотів би мати у своїй організації працівників, саме із такими компетенціями, тобто із високим рівнем емоційного інтелекту, що у свою чергу позитивно впливає на ефективність і якісні показники результативності організації в цілому.

Аналіз існуючих досліджень показав, що конкурентоспроможність особистості, успішність її професійної діяльності має тісний зв'язок із рівнем розвитку емоційного інтелекту, який набуває особливої значущості, так як професійно важливі якості працівника фінансово-кредитної установи є основними компонентами емоційного інтелекту.

Висновки. Велика кількість банківських установ на споживчому ринку вимагає від банкірів використовувати і вдосконалювати усі можливі ресурси. Одним із таких ресурсів є людина, як основний інструмент здійснення діяльності банківських установ. На

Питання психології

ефективність роботи працівників організації мають вплив різного виду мотивації (фінансові, соціальні та психологічні), що створює конкурентне середовище, при якому фахівцю необхідно мати не лише спеціалізовану освіту та досвід роботи, але й володіти необхідними професійними і особистісними якостями.

Так як робота працівника банківської установи передбачає постійне спілкування із різноманітними клієнтами, важливим є рівень розвитку емоційного інтелекту фахівця, який

виражається у розумінні власних емоцій та емоцій клієнтів, здатністю контролювати і управляти емоційними станами, навиків емпатії, відкритість та гнучкість у спілкуванні.

Таким чином, емоційний інтелект є чинником конкурентоспроможності. При цьому варто зазначити, що здорове конкурентне середовище сприяє саморозвитку і самоактуалізації особистості та ефективній діяльності установи в цілому.

Список використаних джерел

1. Gardner, H. *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*, New York: Basic Books, 2011. pp. 77–292.
2. Guilford J.P. *The nature of human intelligence*. New York: McGraw-Hill, 1967.
3. Mayer J.D., Caruso D.R., Salovey P. *Emotional Intelligence meets traditional standards for an intelligence*. *Intelligence*. 1999. V. 27. P. 267–298.
4. Mayer J.D., Salovey P., Caruso D.R., Sitarenios G. *Emotional intelligence as a standard intelligence*. *Emotion*. 2001. V. 1. P. 232–242.
5. Андреев, В.И. *Конкурентология*. Учебный курс для творческого саморазвития конкурентоспособности. Казань: Центр инновационных технологий, 2013. – 468 с.
6. Гаврилюк І. В. *Розвиток персоналу як фактор конкурентоспроможності працівників та організації*. Економіка. Управління. Інновації? 2009. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2009_2_10. (дата звернення: 24.08 2020).
7. Гоулман Д. *Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ* (пер. с англ. А. П. Исаевой). 6-е изд. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2018. – 560 с.
8. Климчук А. О. *Вплив факторів на формування та підвищення конкурентоспроможності персоналу підприємства*. Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство/ голов. ред. М.М. Палінчак. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2016. Вип. 7, Ч. 2. – С. 6–9.
9. Мельничук О. Б. *Емпатія в структурі професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери*. Проблеми сучасної психології. 2016. Вип. 31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2016_31_19 (дата звернення: 23.07 2020).
10. Митина Л.М. *Психология развития конкурентоспособной личности*. М.: Изд-во Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Изд-во НПО «Модэк», 2003. 400 с.
11. Подосинников С.А. *Психология конкурентоспособности профессионала*. Астрахань: Астраханский ун-т, 2008. С. 127-130.
12. *Психологічні аспекти професійної підготовки конкурентоздатних фахівців*: монографія / Дегтярьова Г.С., Козяр М.М., Матійків І.М., Руденко Л.А., Шиделко А.В.; за ред. Руденко Л.А.. Київ, 2012. 170 с.
13. Савенков А.И. *Структура социального интеллекта*. Современная зарубежная психология. 2018. Том 7. № 2. С. 7-15.
14. Церковский, А.Л. *Современные взгляды на проблему конкурентоспособности*. Вестн. ВГМУ. 2016. Т. 15, № 1. – С. 114–127.
15. Шаповалов В.И. *Формирование конкурентоспособной личности в условиях школьного дополнительного образования*: Моногр. Под науч. ред. Ю.С. Тюнникова. –Сочи: СГУТиКД, 2008. –190 с.

References

1. Gardner, H. *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*, New York: Basic Books, 2011. pp. 77–292.
2. Guilford J.P. *The nature of human intelligence*. New York: McGraw-Hill, 1967.

3. Mayer J.D., Caruso D.R., Salovey P. *Emotional Intelligence meets traditional standards for an intelligence*. Intelligence. 1999. V. 27. P. 267–298.
4. Mayer J.D., Salovey P., Caruso D.R., Sitarenios G. *Emotional intelligence as a standard intelligence*. Emotion. 2001. V. 1. P. 232–242.
5. Andreev V.I. (2013). *Konkurentologija. Uchebnyj kurs dlja tvorcheskogo samorazvitija konkurentosposobnosti [Competitiveness. Training course for creative self-development of competitiveness]*. Kazan: Centr innovacionnyh tehnologij (in Russian).
6. Havryliuk I. V. (2009) *Rozvytok personalu yak faktor konkurentospromozhnosti pratsivnykiv ta orhanizatsii [Personnel development as a factor of competitiveness of work and organization]*. Economy. Management. Innovations Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2009_2_10 (in Ukrainian).
7. Goulman D. (2018) *Jemocional'nyj intellekt. Pochemu on mozhet znachit' bol'she, chem IQ [Emotional intelligence. Why he can know more than IQ]* Mann, Ivanov and Ferber (in Russian).
8. Klymchuk A. O. (2016) *Vplyv faktoriv na formuvannia ta pidvyshchennia konkurentospromozhnosti personalu pidpriemstva [Influence of factors on formation and increase of competitiveness of the personnel of the enterprise]* Uzhhorod: Vidavnychij dim «Gel'vetika» [in Ukrainian].
9. Melnychuk O. B. (2016) *Empatiia v strukturi profesiinoho intelektu maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Empathy in the structure of professional intelligence of future professionals in the social sphere]* Problems of modern psychology Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2016_31_19 [in Ukrainian].
10. Mitina L.M. (2003) *Psihologija razvitija konkurentosposobnoj lichnosti [Psychology of the development of a competitive personality]* Voronezh: NPO «Modjek» (in Russian).
11. Podosinnikov S.A. (2008) *Psihologija konkurentosposobnosti professional [Definition of competitiveness as a psychological phenomenon]* Astrakhan: Astrahanskij un-t (in Russian).
12. Dehtiarova H.S., Koziar M.M., Matiukiv I.M., Rudenko L.A., Shydelko A.V (2012) *Psykhologichni aspekty profesiinoi pidhotovky konkurentozdatnykh fakhivtsiv: monohrafiia [Psychological aspects of professional training of competitive specialists]* Kiev (in Russian).
13. Savenkov A.I. (2018) *Struktura social'nogo intelektu [The structure of social intelligence]* Contemporary foreign psychology (in Russian).
14. Cerkovskij, A.L. (2016) *Sovremennye vzglyady na problemu konkurentosposobnosti [Modern views on the problem of competitiveness]* Vestn. VGMU (in Russian).
15. Shapovalov V.I. (2008) *Formirovanie konkurentosposobnoj lichnosti v uslovijah shkol'nogo dopolnitel'nogo obrazovaniia [Formation of a competitive personality in the context of additional school education]* Sochi: SGUTiKD (in Russian).

Резюме

Остафийчук Р. Ю. аспирант, НУ «Львовская политехника»

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РАБОТНИКОВ БАНКОВСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ

В статье осуществлен теоретический анализ основных подходов к изучению понятия конкурентоспособности. Рассмотрены понятия эмоционального интеллекта и его влияние на конкурентоспособности работника финансово-кредитного учреждения. Определены факторы, которые оказывают влияние на конкурентоспособность работников. Обоснована необходимость интереса руководства в создании здоровых конкурентных отношений между работниками, так как это обеспечивает эффективность деятельности персонала и успешность организации.

Ключевые слова: конкуренция; конкурентоспособность; эмоциональный интеллект; социальный интеллект; эмпатия.

Summary

Ostafiichuk R. Y. Graduate student, assistant of the National Lviv Polytechnic University

EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A FACTOR OF COMPETITIVENESS OF BANKING INSTITUTIONS

Introduction. The article provides a theoretical analysis of the main approaches to the study of the concept of competitiveness. The concepts of emotional intelligence and its influence on the competitiveness of the employee of a financial institution are considered. Factors that affect the competitiveness of employees have been identified.

The need for management's interest in creating a healthy competitive relationship between employees is justified, as it ensures the efficiency of staff and the success of the organization.

Purpose. *Theoretical analysis of the problem of emotional intelligence as a factor in the competitiveness of employees of a banking institution.*

Methods. *The study of emotional intelligence as a factor in the competitiveness of employees of a banking institution is possible through the synthesis of scientific approaches that complement the concept of competition, factors of competitiveness, including emotional intelligence, its impact on employee well-being and organization.*

Originality. *Given the number of existing financial and credit institutions in the consumer market, bankers face a problem: to organize the work of their enterprise so as to be more competitive. This is manifested in the volume and quality of banking services, modernization and optimization of work, attracting external and retaining existing customers, etc.*

The level of staff development is important for the effective functioning of an organization that works with people. Therefore, the modern enterprise must attach great importance to the problems of selection of candidates for the vacant position, and subsequently the management and staff development.

Being competitive with an employee means gaining career growth, getting better pay and motivation, being recognized by colleagues and the bank's management, and being more useful to the organization. Therefore, it is necessary to create a competitive environment for employees, where everyone would have the opportunity to realize their potential for a positive personal result and the success of the banking institution as a whole.

Today the concept of competition and competitiveness is studied, the basic psychological strategies of competition in the organizations are defined, the problem of competitiveness of the person is investigated. Less studied is emotional intelligence as a factor in the competitiveness of employees of the organization, in particular financial and credit.

Conclusion. *Given the theoretical analysis of the chosen topic, it is determined that emotional intelligence is a factor in competitiveness. It should be noted that a healthy competitive environment promotes self-development and self-actualization of the individual and the effective operation of the institution as a whole.*

Key words. *competition; competitiveness; emotional intelligence; social intelligence; empathy.*

Received/Поступила: 03.12. 20.

*Отенко С. А. аспірант, кафедра психології, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
<https://orcid.org/0000-0001-9066-0077>*

САЛЮТОГЕНЕТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

Представлено короткий виклад теорії салютогенеза. У статті розглядаються аргументи А. Антоновського про здатність людини радіти і жити щасливо, якщо у неї є глибоке почуття когерентності. З огляду на те, що людина на своєму життєвому шляху постійно переживає різні труднощі, показано, які внутрішні ресурси можуть зміцнити її, допомогти впоратися зі стресами та сприятимуть досягненню психологічного благополуччя.

Ключові слова: салютогенез; когерентність; психологічне благополуччя; задоволеність життям; особистісні ресурси.

На сьогоднішній день значна увага дослідників приділяється пошуку шляхів сприяння психологічному здоров'ю особистості. Значна увага приділяється пошуку ефективних засобів сприяння її психологічному благополуччю та задоволеності життям.

Проблема формування салютогенетичної спрямованості особистості набуває нині особливої актуальності. Концепція салютогенеза, як пошук відповіді на питання про чинники, завдяки яким людина здатна залишатися соматично і психологічно здоровою незважаючи на вплив стресорів, була створена А. Антоновським ще на початку 1970 років. Поняття «салютогенез» має дві складові: латинську – «salutis» (здоров'я, благополуччя), і грецьку – «genesis» (походження). А, отже, головне питання салютогенезу – походження здоров'я. Згідно цієї концепції людина рухається до полюса здоров'я не залежно від того, в якій точці континууму вона знаходиться.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження чинників психологічного благополуччя особистості з викликана необхідністю дати об'єктивний зворотний зв'язок соціокультурній політиці суспільства і держави. В якості основного критерію для визначення здоров'я Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) взято саме поняття благополуччя, оскільки воно більшою мірою обумовлене самооцінкою і почуттям соціальної приналежності, ніж біологічними функціями організму (World Health Organization, 2018). Стресогенність сучасного суспільства формує

замовлення на дослідження, спрямовані на виявлення чинників позитивного функціонування людини. Як показує практика такого роду досліджень, провідна роль у просуванні до реалізованої якості життя особистості власне і належить її психологічним ресурсам, зокрема її салютогенетичній спрямованості як ресурсу стійкості в різних обставинах життя.

Мета статті розкрити особливості взаємозв'язку салютогенетичної спрямованості з складовими її психологічного благополуччя особистості.

Теоретичне підґрунтя. Аналіз досліджень критеріїв психічного здоров'я особистості свідчить про те, що головна роль відводиться гармонійності в організації психіки та її адаптивним можливостям, здатності до адекватної зміни поведінки відповідно до змін оточення відповідно до прийнятих морально-етичних норм, почуття прихильності та відповідальності в ставленні до близьких, здатності реалізовувати свої життєві плани (Bowling, Banister, Sutton, Evans, & Winsdor, 2002). Численні емпіричні дослідження (Bowling, Banister, Sutton, Evans, & Winsdor, 2002; Rigby, & Huebner, 2005; Seligman, & Csikszentmihalyi, 2000) свідчать про те, що суб'єктивна самооцінка благополуччя і здоров'я є більш вагомими змінними, ніж об'єктивні економічні чи соціально-демографічні чинники, що характеризують параметри якості життя. Ключовими чинниками в оцінці психологічного благополуччя виділяють, зокрема рівень

адаптації, самовладання і самоефективності, моральний стан, самоповагу, що сприймається як контроль над життям (локус), очікування від життя, лінія оптимізм-песимізм, суспільні цінності, вірування, прагнення до досягнення тощо (Bowling, Banister, Sutton, Evans, & Winsdor, 2002; Shamionov, 2004; Serdiuk, 2011, 2017;).

Вагомим чинником суб'єктивного відчуття психологічного благополуччя є результат роботи свідомих копінг стратегій особистості (управління стресом) замість неусвідомлюваних захисних механізмів, що є демонстрацією здатності особистості до постійного творчого пристосування і зростання, продуктивного використання емоційної енергії замість її розтрати, почуття радості замість почуття страждання, самовіддачі замість нарцистизму, взаємодії замість експлуатації інших людей тощо (Antonovsky, 1985).

У дослідженні P. Dolan, R. Layard, & R. Metcalfe (2011), що ґрунтується на п'яти факторній моделі психологічного благополуччя C. Ryff (1995) (автономія і вибір, наявність мети у житті, позитивні стосунки з іншими, особистісне зростання і самоприйняття), було виявлено важливу закономірність: автономія та вибір передбачають прояв таких якостей, як самовизначення, незалежність та внутрішнє регулювання поведінки. В свою чергу, чинники, що сприяють формуванню салютогенетичної спрямованості особистості, можуть бути як психологічними (оптимізм як особистісна риса), так і пов'язаними із соціальним оточенням (соціальна підтримка) або фізичним середовищем (Antonovsky, & Bemstein, 1986; Deci, & Ryan, 2000).

Ключовим поняттям теорії А. Антоновського є особистісні установки, що служать для стійкості до стресів. Такою характеристикою є когерентність – відчуття пов'язаності (sense of coherence) щодо життя і її проблем. Почуття когерентності містить три взаємопов'язані компоненти (Antonovsky, 1985):

Зрозумілість (comprehensibility) – впевненість в тому, що себе самого і світ можна зрозуміти і пізнати. Стимули, що надходять із зовнішніх і внутрішніх джерел, є передбачуваними і піддаються тлумаченню.

Зрозумілість пов'язана з тим, в якій мірі людина розглядає стимули, з якими він стикається як такі, що мають когнітивний сенс, структуровану, узгоджену, ясну і впорядковану інформацію, яку можна передбачити, на противагу інформації хаотичній, випадковій, безладній, непередбачуваній. Людина, що володіє почуттям зрозумілості, не обов'язково прагне осягнути світ, але розглядає його як зрозумілий. Вона не уникає невизначених ситуацій, але впевнена, що в них можна виявити порядок і сенс.

Керованість (manageability) – віра у власну дієздатність та здатність будувати своє життя самостійно або за допомогою інших людей. Керованість пов'язана з тим, в якій мірі людини розглядає доступні їй ресурси як достатні для того, щоб відповідати вимогам, які висувають перед ним певні стимули. Мова тут йде не тільки про ресурси, які людина безпосередньо має і які вона може контролювати, але також і про зовнішні ресурси, на які вона може розраховувати. Так, людина з високим почуттям керованості вірить не в те, що вона здатна запобігти нещастю, а в те, що, використовуючи свої власні сили і здібності та інші чинники, вона зможе впоратися з нещастями а пережити їх. Керованість передбачає здатність людини до взаємодії з суспільством, в якому вона живе, зокрема, бажання співпрацювати з іншими людьми, щоб досягти результату.

Осмисленість (усвідомленість) (meaningfulness) – здатність осягнути сенс в процесі переробки життєвого досвіду, що визначається як виклики, які варті того, щоб вкладати в них ресурси. Осмисленість пов'язана з мірою емоційного переживання того, що життя має сенс, а проблеми і вимоги, які життя ставить перед людиною, варті того, щоб активно включатися в них, вкладаючи свою енергію. На відміну від суто когнітивної зрозумілості, емоційна свідомість вказує на те, що світ не тільки впорядкований, але і небайдужий людині. Наприклад, якщо робота для людини є осмисленою, вона не обов'язково приносить їй радість і внутрішнє задоволення, але може розглядатися як засіб, необхідний для реалізації інших суб'єктивно важливих цілей. Осмисленість забезпечує розуміння того, що в

житті є якийсь глибший сенс, ніж «дрібниці» щоденного існування.

Ці три компоненти, стаючи здібностями особистості, призводять до того, що людина переживає смислові взаємозв'язки в собі самій і навколишньому світі. Коли людина пізнає себе і навколишній світ, відчуває себе творцем, що створює щось осмислене, відчуває внутрішню опору, тоді у неї більше шансів стати більш здоровою тілесно, душевно, духовно, соціально і не зламатися під тягарем життєвих випробувань.

Як зазначає А. Антоновський, людина з високим почуттям узгодженості не обов'язково відчуває і думає, що життя абсолютно пізнаване. Почуття узгодженості поширюється лише на ту сферу життя, яку ми розглядаємо важливою особисто для нас, і кордони цієї сфери індивідуальні. Якщо людина не цікавиться зовнішньою чи внутрішньою політикою своєї країни, розвитком тих чи інших навичок, їй не обов'язково розглядати ці сфери як пізнавані, керовані і осмислені; загальне почуття узгодженості визначається тим, якою мірою людина відчуває його стосовно свого власного життя – своїми почуттями, своєю роботою, своїми взаєминами з іншими людьми, своїми екзистенційними проблемами. Хоча почуття пов'язаності і веде до здоров'я, на думку А. Антоновського, воно не обов'язково корелює з тим, що ми можемо вважати здоровим або цінним (Gable, & Haidt, 2005).

Визначаючи салютогенез у більш вузькому значенні, А. Антоновський здебільшого прирівнював його до почуття пов'язаності, яке визначається як «глобальна орієнтація, що виражає ступінь пронизуючого, стійкого, хоча й динамічного почуття впевненості в тому, що внутрішнє і зовнішнє середовище людини передбачуване і є висока ймовірність того, що все вийде так, як цього можна очікувати» (Antonovsky, 1987). Тому почуття пов'язаності А. Антоновський вважав ключовим в концепції салютогенної моделі. Тому ми зосередимось детальніше на питанні, чому сенс когерентності (почуття пов'язаності) більшістю вчених вважається фактично еквівалентним за значенням поняттю салютогенезу.

Методи дослідження. В емпіричному дослідженні, виходячи із мети дослідження,

використовувалась шкала психологічного благополуччя К.Ріфф модифікований варіант Т.Д.Шевеленкова, П.П.Фесенко. Обраний інструмент є теоретично обґрунтованим, призначеним для вимірювання вираженості основних складових психологічного благополуччя. До основних компонентів психологічного благополуччя, згідно цього опитувальника входять такі: позитивні стосунки з іншими, автономія, управління середовищем, особистісне зростання, ціль в житті, самоприйняття. У дослідженні також використовувалися шкала почуття пов'язаності А. Антоновського, шкала задоволеності життям Е.Дінера, шкала каузальної орієнтації Е.Дессі, Р.Райана в адаптації О.Є. Дергачової, Л.Я. Дорфмана, Д.О. Леонтьєва.

Обробка отриманих результатів емпіричного дослідження здійснювалася за допомогою комп'ютерної програми для статистичної обробки даних SPSS Statistics 21.0.

Вибірку дослідження склали 183 людини, в тому числі 48 чоловіків та 135 жінок, віком від 19 до 62 років. Середній вік $37,7 \pm 11,1$. За родом діяльності: студенти ЗВО, студенти, що навчаються за програмою підвищення кваліфікації в методі Позитивної психотерапії, працюючі фахівці (викладачі, інженери, менеджери різних рівнів, юристи, економісти, психологи, лікарі, соціальні працівники, реабілітологи та ін.).

Результати і обговорення. Почуття пов'язаності допомагає людині оцінити і зрозуміти ситуацію, в якій вона перебуває, знаходити сенс для руху в напрямку зміцнення здоров'я і мати здатність робити це (зрозумілість, керованість і осмисленість) (Koltko-Rivera, 2004), його характеризує три основні моменти: а) стимули зовнішнього і внутрішнього середовища є чіткими і зрозумілими (зрозумілість); б) людина здатна управляти ситуацією, що формується цими стимулами (керованість); в) завдяки усвідомленню людиною сенсу подій, вони сприймаються як виклик, що вимагає прийняття і гідної відповіді, тому не відчувуються як непосильна ноша (осмисленість).

Згідно салютогенетичної теорії, людина з високим ступенем почуття пов'язаності, мотивована на те, щоб керувати своєю власною

Питання психології

життєвою ситуацією і працювати над нею, а, значить, бути щасливою. Таким чином, перебуваючи десь між уявними полюсами повного благополуччя та загальної захворюваності, люди, при такому підході, не класифікуються на здорових чи хворих.

Поділивши вибірку наших досліджуваних за критерієм когерентності, ми отримали дані стосовно характеристик відмінностей в показниках психологічного благополуччя та задоволеності життям.

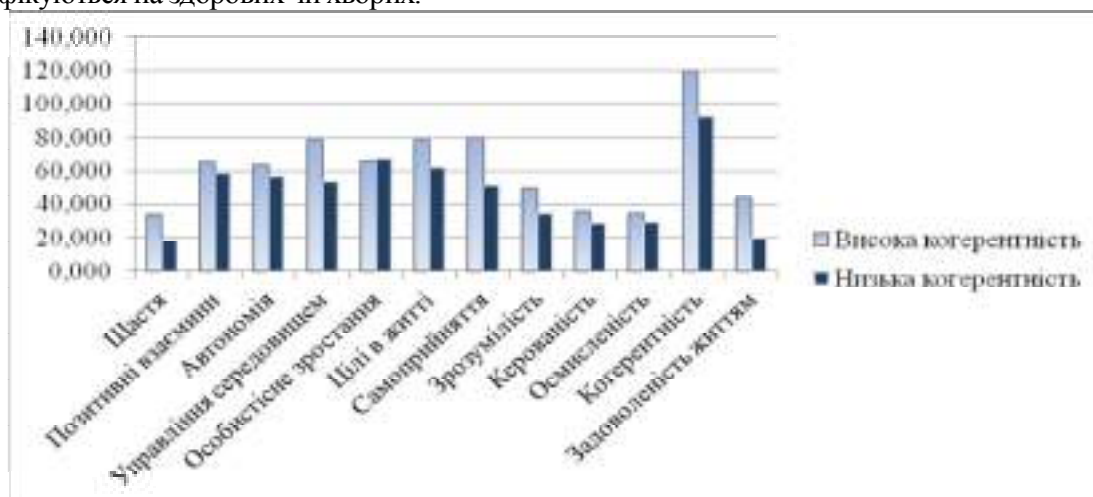

Рис. 1. Відмінності в показниках психологічного благополуччя та задоволеності життям

На основі даних, представлених на рис. 1, можна сказати, ресурси загальної резистентності людини, які роблять її більш щасливою, полегшують вплив факторів стресу і сприяють задоволеності життям, пов'язані з наявністю і усвідомленням життєвих цілей, самоприйняттям, наявністю позитивних взаємин з оточуючими та здатністю впливати на життєві події. На думку А. Антоновського, цьому слугує почуття пов'язаності, яке співвідноситься з відчуттям стійкої та динамічної віри в те, що: стимули, які ми

отримуємо із зовнішнього і внутрішнього середовища протягом всього свого життя, є структурними, передбачуваними і зрозумілими; у людини є всі необхідні ресурси для реагування на вимоги цих стимулів; вимоги стимулів завжди є певним викликом, який вартий того, щоб на нього відповісти (Antonovsky, 1987).

У таблиці 1 представлені кореляційні зв'язки показників салютогенетичної спрямованості та психологічного благополуччя досліджуваних.

Таблиця 1.

Кореляційні зв'язки показників салютогенетичної спрямованості та психологічного благополуччя

	Позитивні взаємини	Автономія	Управління середовищем	Особистісне зростання	Цілі в житті	Самоприйняття	Психологічне благополуччя
Зрозумілість	,27**	,25**	,36**	,22*	,36**	,44**	,39**
Керованість	,28**	,25*	,21*	,31**	,12	,27**	,23*
Осмисленість	,22*	,21*	,27**	,16	,21*	,28**	,25*
Когерентність	,19	,16	,29**	,12	,28**	,29**	,28**

** – кореляція значима на рівні 0.01; * – кореляція значима на рівні 0.05

Питання психології

Результати кореляційного аналізу підтверджують дані, представлені вище. Так, ми можемо бачити, що всі складові психологічного благополуччя пов'язані позитивними зв'язками з показником «зрозумілість», тобто із здатністю розуміти і пізнати себе самого і навколишній світ. Із показником «керованість» найбільше пов'язане особистісне зростання та позитивні взаємини. Отже, психологічне благополуччя пов'язане із здатністю людини використовувати свої внутрішні можливості та розраховувати на зовнішні ресурси в протистоянні різним негативним впливам. Показник «осмисленість» найбільше пов'язаний із самоприйняттям та управлінням середовищем. Цілком, логічно, що здатність осягнути сенс в процесі переробки життєвого досвіду, розуміння викликів, вартих того, щоб вкладати в них ресурси, пов'язана із здатністю управляти оточенням, ефективно використовувати можливості та створювати умови і обставини, необхідні для задоволення особистих потреб і досягнення цілей.

Висновки.

1. Салютогенетична спрямованість особистості стимулює її пізнавальну активність, допомагає усвідомити необхідність спрямованості на здорові життєві цілі, формує уважність до себе та самоприйняття.

2. Позитивне ставлення до себе, впевненість у поєднанні з довірою до майбутнього є ознаками здоров'я, необхідного для досягнення актуальних цілей, задоволеності життям та психологічного благополуччя.

3. Ресурси психологічного благополуччя особистості полягають в її здатності до саморозуміння та самопізнання; здатності використовувати свої внутрішні та зовнішні можливості в протистоянні різним негативним впливам та стресовим ситуаціям; розумінні викликів, вартих того, щоб вкладати в них ресурси; можливості створювати умови і обставини, необхідні для задоволення особистих потреб і досягнення цілей.

4. Однією із умов задоволеності життям і психологічного благополуччя особистості є почуття когерентності – загальна орієнтація особистості, що полягає в ступені усвідомленості свого життя як зрозумілого, керованого та осмисленого.

Список використаних джерел

1. Сердюк Л. З. Структура та функція суб'єктивного благополуччя / Л. З. Сердюк // Актуальні проблеми психології: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Том XVII. – № 4 (11). – С. 124–133.
2. Шамяионов Р. М. Психология субъективного благополучия личности / Р. М. Шамяионов. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 2004. – 174 с.
3. Antonovsky A. The Life Cycle, Mental Health and the Sense of Coherence / A. Antonovsky // Israeli Journal Psychiatry and Related Sciences. 1985. – Vol. 22. – N4. – P. 273-280.
4. Antonovsky A., Bernstein J. Pathogenesis and Salutogenesis in War and Other Crises: Who Studies the Successful Copier? / A. Antonovsky, J. Bernstein // Stress and coping in time of war: generalizations from the Israeli experience / Ed. N.A. Miigram. N.Y.: Brunner/Mazel, 1986. – P. 52-65.
5. Antonovsky, A. (1987). Unraveling the mystery of health—How people manage stress and stay well / A. Antonovsky. – San Francisco, CA: Jossey-Bass.
6. Bowling, A. A multidimensional model of the quality of life in older age / A. Bowling, D. Banister, S. Sutton, O. Evans, & J. Winsdor // Aging & Mental Health, 2002. – Vol. 6(4). – P. 355-371.
7. Deci T. L. The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior / T. L. Deci, R. M. Ryan // Psychological Inquiry. 2000. – Vol. 11. – P. 227–268.
8. Diener E. Happy People Live Longer: Subjective Well-Being Contributes to Health and Longevity / E. Diener, M.Y. Chan. Appl Psychol Heal Well-Being, 2011.
9. Dolan, P. Measuring subjective wellbeing for public policy: recommendations on measures. Centre for Economic Performance special papers (CEPSP23) / P. Dolan, R. Metcalfe // Centre for Economic Performance, London School of Economics and Political Science, 2011. – London, UK.
10. Gable S. What (and Why) Is Positive Psychology? / S. Gable, J. Haidt // Review of General Psychology. 2005. – Vol. 9. – N 2. – P. 103-110.
11. Koltko-Rivera, M. E. The psychology of worldviews / M. E. Koltko-Rivera // Review of General Psychology, 2011. – Vol. 5. – P. 8, 3–58.

12. Rigby, B.T. Do causal attributions mediate the relationship between personality characteristics and life satisfaction in adolescence? / B.T.Rigby, E.T. Huebner // *Psychology in the Schools*, 2005. – Vol. 42. – P. 91-99.
13. Ryff, C. (1995). The structure of psychological well-being revisited / C.Ryff // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1995. – Vol. 69, – P.719-727.
14. Seligman M. Positive psychology / M. Seligman, M. Csikszentmihalyi // *American psychologist*. – 2000. – Vol. 55. – № 1. – P. 5–14. – Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5>
15. Serdiuk, L. Psychological well-being of future specialists in the integrated educational environment and the factors of its formation / L. Serdiuk // *Social welfare : interdisciplinary approach*. – 2011. – №1(1). – P. 44–51.
16. World Health Organization (2018). World health statistics 2018: monitoring health for the SDGs, sustainable development goals. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/272596>

References

1. Antonovsky A. (1985).The Life Cycle, Mental Health and the Sense of Coherence // *Israeli Journal Psychiatry and Related Sciences*. N4. 273-280.
2. Antonovsky A., Bernstein J. (1986). Pathogenesis and Salutogenesis in War and Other Crises: Who Studies the Successful Coper? // *Stress and coping in time of war: generalizations from the Israeli experience / Ed. N.A. Miigram. N.Y.: Brunner/Mazel. Vol.22. 52-65.*
3. Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the mystery of health—How people manage stress and stay well*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
4. Bowling, A., Banister, D., Sutton, S., Evans, O., & Winsdor, J. (2002). A multidimensional model of the quality of life in older age. *Aging & Mental Health*, 6(4), 355-371.
5. Deci T. L., Ryan R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*. Vol. 11. 227–268.
6. Diener E, Chan MY. (2011). Happy People Live Longer: Subjective Well-Being Contributes to Health and Longevity. *Appl Psychol Heal Well-Being*.
7. Dolan, P. & Metcalfe, R. (2011) Measuring subjective wellbeing for public policy: recommendations on measures. Centre for Economic Performance special papers (CEPSP23). Centre for Economic Performance, London School of Economics and Political Science, London, UK.
8. Gable S., HaidtJ. (2005). What (and Why) Is Positive Psychology? // *Review of General Psychology*. Vol. 9(2). 103-110.
9. Koltko-Rivera, M. E. (2004). The psychology of worldviews. *Review of General Psychology*, 8, 3–58.
10. Rigby, B.T., & Huebner, E.T. (2005). Do causal attributions mediate the relationship between personality characteristics and life satisfaction in adolescence? *Psychology in the Schools*, 42, 91-99.
11. Ryff, C. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719-727.
12. Seligman M. E. P., Csikszentmihalyi M. (2000). Positive psychology. *American psychologist*. Vol. 55. 1. 5–14. – Access mode: <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5>
13. Serdiuk L. Z. (2017) Структура та функції суб'єктивного благополуччя. Актуальні проблеми психології: Інститут психології імені Г. С. Костіука НАПН України [The structure and function of subjective well-being]. Tom XVII. 4 (11). 124–133 (in Ukraine).
14. Serdiuk, L. (2011). Psychological well-being of future specialists in the integrated educational environment and the factors of its formation. *Social welfare: interdisciplinary approach*. 1 (1). 44–51.
15. Shamionov R. M. (2004) Психологія суб'єктивного благополуччя людини [Psychology of subjective well-being of the individual]. Saratov: Izd-vo Saratovskogo universiteta. 174 (in Russia).
16. World Health Organization (2018). World health statistics 2018: monitoring health for the SDGs, sustainable development goals. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/272596>

Резюме

Отенко С. А. аспірант, кафедра психології,
Открытый международный университет
развития человека «Украина»

**САЛЮТОГЕНЕТИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО
БЛАГОПОЛУЧЧИЯ ЛИЧНОСТИ**

Представлено краткое изложение теории салютогенеза. В статье рассматриваются аргументы А. Антоновского о способности человека радоваться и жить счастливо, если у него есть глубокое чувство когерентности. Учитывая, что человек на своем жизненном пути постоянно встречает различные трудности, показано, какие внутренние ресурсы могут укрепить его, помочь справиться со стрессами и достичь психологического благополучия.

Ключевые слова: салютогенез; когерентность; психологическое благополучие; удовлетворенность жизнью; личностные ресурсы.

Summary

Otenko S. A. Postgraduate Student, Department
of Psychology, Open International University
of Human Development "Ukraine"

**SALUTOGENETIC ORIENTATION AS A FACTOR OF AN INDIVIDUAL'S PSYCHOLOGICAL
WELL-BEING**

Introduction. Now, it is particularly important to form an individual's salutogenetic orientation because, within this approach, factors are searched that allow people to remain somatically and psychologically healthy despite negative influence of numerous stressors. As the practice of such research shows, the quality of an individual's life depends actually on his/her psychological resources, in particular his/her salutogenetic orientation as a resource of stability in various life circumstances.

Purpose of the study was to determined correlations of an individual's salutogenetic orientation with the components of psychological well-being.

Methods. The study used Riff Scales of Psychological Well-Being, Antonovsky's sense of coherence scale, Diener's Satisfaction With Life Scale, General Causality Orientations Scale of E. Deci, R. Ryan. The study sample consisted of 183 people, including 48 men and 135 women aged 19 to 62 years. The average age was 37.7 ± 11.1 . The division criterion for the sample was the coherence index.

Originality. We have determined that an individual's resources for psychological well-being are: his/her self-understanding and self-knowledge; the ability to use internal capabilities and external opportunities under various negative influences and at stressful situations; understanding the challenges worth investing in; the ability to create conditions and circumstances to meet personal needs and achieve goals. One of the conditions of life satisfaction for an individual and his/her psychological well-being is a sense of coherence - an individual's general orientation, a vision of his/her life as clear, manageable and meaningful.

Conclusion. An individual's salutogenetic orientation stimulates his/her cognitive activity, helps to focus on healthy life goals, to forms attention to self and self-acceptance. Positive self-attitude, self-confidence combined with confidence in the future are signs of health necessary for goal achievement, life satisfaction and psychological well-being.

Keywords: salutogenesis; coherence; psychological well-being; life satisfaction; personal resources.

Received/Поступила: 23.12. 20.

*Павлушенко С. М. ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національного університету оборони України імені Івана Черняховського
https://orcid.org/0000-0001-6222-0656*

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРИРОДИ ФРУСТРАЦІЇ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ

У статті проаналізовано процес формування теорії фрустрації в контексті різних психологічних напрямків і шкіл; виокремленні основні теорії фрустрації в теорії і практиці психологічної думки; досліджено різні підходи до тлумачення феномену фрустрації; розкрито погляди на значення фрустраційної толерантності як стійкості до впливу фрустраторів.

Ключові слова: фрустрація; фрустратор; фрустраційна ситуація; фрустраційний поріг; фрустраційна толерантність.

Вступ. Специфіка діяльності військовослужбовців Сил спеціальних операцій Збройних Сил України зумовлює потребу розвитку стійкості до фрустрації. Реакція розвідника на цей психологічний стан залежить від рівня фрустраційної толерантності розвиток якої залежить від індивідуально-психологічних якостей особистості, які створюють стійкість до фрустраторів і дозволяють легше адаптуватися до несприятливих факторів бойової обстановки, рівня професійної підготовки та службового досвіду. Негативний вплив та деструктивний характер фрустрації на ефективність виконання завдань за призначенням особовим складом розвідувальних груп спеціального призначення Сил спеціальних операцій вимагають дослідження природи фрустрації. Отже метою статті є ретроспективний аналіз процесу формування теорії фрустрації в контексті різних психологічних напрямків і шкіл, розгляд різних підходів до тлумачення феномену фрустрації та формування фрустраційної толерантності

Теоретичне підґрунтя. Для дослідження фрустраційного фактора у професійній діяльності фахівців різних видів діяльності особливе значення має розгляд суб'єктивного відображення фруструючих впливів, здійснений у сфері інженерної психології (Н.Завалова, В.Пономаренко); загально-концептуальні розуміння фрустрації як соціально-психологічного явища (Д.Майерс,

В.Циба); поведінкове тлумачення фрустрації (Р.Баркер, Л.Берковіц); тлумачення фрустрації у руслі психології діяльності (В.Бодров, М.Левітов); розгляд фрустрації у дискурсі патопсихології (Б.Зейгарник, В.М'ясищев); аналіз фрустраційних проявів у педагогічній діяльності (Е.Кіршбаум, С.Сулейманова, О.Холодова, М.Вовк); розробки засобів емпіричного дослідження фрустрації (С.Розенцвейг, Н.Тарабріна, О.Хміляр); дослідженні фрустраційної толерантності (А. Большакова, Н. Чижиченко).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених у роботі завдань були використані теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, синтез, порівняння, узагальнення.

Результати і обговорення. Феномен фрустрації досліджується з початку ХХ ст. і до сьогоднішнього дня. Поштовхом для дослідження цього феномену послужили роботи З.Фрейда, який на початку ХХ ст. визначив фрустрацію як "відсутність задоволення потреби або бажання з боку материнської фігури, яка виникає при блокуванні досягнень особистих цілей"[1,156]. Тобто фрустрація розглядається ним, як "своєрідний психічний стан, що потенційно провокує виникнення серії серйозних проблем, які у результаті можуть вилитися у психічні захворювання і викликати серію неврозів"[2,12].

Зазначене вихідне положення відразу знайшло своїх опонентів серед німецьких та американських психоаналитиків, які були сучасниками З. Фрейда. Так К.Хорні наголошує, що неврози виникають з причин розладів у людських відносинах та заперечує положення про наперед визначену схильність до психічних захворювань, як безпосередній наслідок фрустрації[3,2]. У свою чергу Е.Фром зосереджує свою увагу на зв'язку індивіду з зовнішнім світом та розглядає фрустраційну поведінку у якості своєрідного способу досягнення визначеної мети[4,26]. Відомий психотерапевт, учень З. Фрейда В.Франкл розглядає фрустрацію, як наслідок відсутності сенсу життя та застосовує термін “екзистенційної фрустрації”, як кризу ціннісних орієнтирів [5,111].

У 30-40 роки ХХ ст. у розвитку психологічної думки спостерігається загальна тенденція до інтеграції ідей психоаналізу та біхевіаризму. В рамках такої інтеграції в психології починають з'являтися самостійні дослідження теорій фрустрації: Саме цей період, на наш погляд можливо вважати активним теоретико-методологічним етапом дослідження природи фрустрації.

Так **теорія фрустраційної фіксації**, сформульована Н.Майєром базується на запереченні ствердження, що будь яка поведінка мотивована: “поведінка фрустрованої людини не має мети, тобто втрачає цільову орієнтацію”. Дослідник стверджує, що “поведінка в стані фрустрації характеризується унікальною бідністю і ця бідність відрізняє її від вмотивованості”[6,480]. В цілому фіксаційна поведінка відрізняється від мотивованої відсутністю спрямованості до мети, деструктивністю, компульсивністю, приводить до більш сильного напруження та більш сильної фрустрації, покарання посилює стан фрустрації, навченість блокується[6,482].

Теорію фрустраційної регресії сформулювали німецькі дослідники Р.Баркер, Т.Дембо, К.Левін, які вважали, що фрустрація “виникає, коли поведінка переривається до її завершення, тобто до досягнення поставленої перед людиною мети”[7,548]. Наслідком сильної фрустрації є регресія, а фрустраційна

ситуації, які супроводжуються емоційними змінами та неочікуваними внутрішніми та зовнішніми бар'єрами на шляху до досягнення мети, ведуть до змін поведінки [8, 36].

Основні концептуальні положення **теорії фрустрації – агресії** уперше були викладені у роботі “Фрустрація та агресія” Дж.Долларда, Н.Міллера, Л.Дуба, О.Маурера, Д.Сирса, яка була надрукована в США в 1939 році. Згідно цієї концепції, кожна цілеспрямована дія при зіткненні з факторами, які ускладнюють або повністю виключають її виконання та досягнення мети визиває агресію. Авторами роботи стверджувалося, що фрустрація завжди прямо приводить до агресії та агресія завжди є результатом фрустрації. При цьому вирішальне значення, яке спонукає до агресивної поведінки мають три фактори: ступень очікуваного задоволення від поставленої мети, сила перешкод на шляху до досягнення мети, кількість послідовних фрустрацій[9,39].

Пізніше Н.Міллер переглянув теорію фрустраційної агресії й вніс виправлення у її перше положення. Відповідно до цих змін “фрустрація є причиною різних моделей поведінки, а агресія – лише одна із них”.

Вагомий внесок у дослідження феномену фрустрації зробив С.Розенцвейг. Фрустрація, на його думку, має місце у тих випадках, коли організм зустрічає більш-менш непереборні перешкоди або обструкції на шляху до задоволення якої-небудь життєвої потреби.

Вчений розмежував типи фрустрації на первинну та вторинну, зробив класифікацію реакцій на фрустраційну ситуацію (за типами і напрямками), виділив три рівня психологічного захисту організму в ситуації фрустрації (імунологічний, автономний, кортикальний) та ввів поняття фрустраційної толерантності, як стійкості до фрустраційних ситуацій[10]. Зазначена теорія отримала логічне продовження в оформленні методики діагностики фрустраційних реакцій “Р-Ф тесті”.

Умовно другу половину ХХ ст. можна вважати початком експериментального періоду дослідження феномену фрустрації. На думку вітчизняної дослідниці С.Прахової

зазначені відносно самостійні підходи теорії фрустрації дали поштовх для подальших експериментальним дослідженням, які в своїй більшості були інтегровані в загальну концепцію поведінкової психології. Роблячи ретроспективний аналіз лабораторних досліджень науковець акцентує нашу увагу на найбільш значущих дослідженнях другої половини ХХ ст.:

С.Брітт і С.Джанус досліджуючи феномен фрустрації виділили дві її складові: фрустраційну ситуацію та фрустраційну реакцію. При цьому сама фрустрація розглядається з точки зору перешкод, що напругу пов'язані з емоціями, напругою, конфліктами, гальмуванням діяльності та агресією;

С. Саргент наголошує, що фрустрація викликає зміни поведінки, у реакції на фрустрацію центральне місце займають емоції та правильна інтерпретація ситуації;

Дж. Браун та І. Фарбер визначають фрустрацію, як результат умов, при яких очікувана реакція або гальмується, або попереджається. В якості проміжної змінної вони розглядають емоції;

А. Маслоу розглядає фрустрацію в контексті дослідження мотиваційної сфери особистості, зазначаючи, що в основі фрустрації знаходиться небезпека зриву задоволення базових потреб організму;

Г. Ліндзєя і Г.Рікена своїми лабораторними дослідженнями довели, пряму залежність сили фрустрації від соціальної значущості мотивів;

А. Амсел у своїх дослідженнях розглядає фрустрацію в рамках теорії навчання та досліджує фрустраційні ситуації через призму надій на винагороду, які в результаті не виправдовуються [11,78]. Це лише основні дослідження, які наочно свідчать про інтерес психологів до досліджуваного нами феномену.

Поступово в другій половині ХХ ст. інтерес до природи фрустрації західних і американських психологів згасає. Разом з тим у цей період ініціатива розробки визначеної проблеми перейшла до радянських дослідників, які вивчали проблему фрустрації в рамках системно-діяльнісного підходу

(М.Левітов, 1967; Л.Божович, 1968; Б.Ананьєв, 1969; Ф.Василюк, 1984; Є.Ільїн, 1987; А.Налчаджян, 1988; та ін.)

По праву теоретиком концепції фрустрації, як психічного стану особистості вважається М.Левітов. У своїй праці “Фрустрація, як один з видів психічних станів” науковець визначає фрустрацію, як “стан людини, який виражається в характерних особливостях переживань та поведінки та який визивається об’єктивно непереборними (або такі, що сприймаються суб’єктивно) труднощами на шляху до досягнення мети або до вирішення задачі”[12, 118].

У свою чергу стан фрустрації у людини, на переконання Б. Ананьєва визивається гострими критичними ситуаціями (фрустраторами) та розглядається, як складна цілісна реакція на бар’єри, які блокують діяльність. Зазначені бар’єри у більшості випадків виникають в наслідок порушення “соціальних зв’язків особистості, ломки соціального статусу та перешкод до виконання соціальних ролей, соціальних та моральних втрат. Разом з тим динаміка стану залежить від структури особистості[13,270].

На нашу думку окремої уваги заслуговує дослідження фрустрації в рамках аналізу подолання критичних ситуацій Ф.Василюка, який вважає, що необхідним ознаками фруструючої ситуації є “наявність сильної вмотивованості досягти мети (задовільнити потреби), а також перешкоди, які заважають цьому досягненню”. У зв’язку з цим він класифікує фруструючі ситуації по “характеру фруструємих мотивів та характеру бар’єрів” [14,270].

А.Налчаджян, зосереджуючи свою увагу на психологічному самозахисті, також розглядає проблему фрустратора (блокуючого фактору), фрустрування (процес впливу фрустратора на людину) та фрустрації (внутрішній стан, який виникає у людини під впливом фрустратора). У своєму дослідженні науковець наголошує: по-перше, що для кожної особистості існує оптимальний рівень фрустрації, який сприятливо впливає на процес її формування; по-друге інтенсивність захисних процесів особистості напругу

залежить від інтенсивності заблокованого мотиву та сили фрустрації[15,9].

Л.Божович досліджуючи дитячу психологію та розглядаючи критичні періоди у вихованні дитини наголошує про зміни у поведінці дитини, які настають в наслідок фрустрованості, яка виникає у наслідок “скорочення або повного позбавлення можливості задовольнити свої потреби”. Разом з тим вчена наголошує про необхідність розрізняти фрустрацію потреби, яка пов’язана з насильницьким придушенням соціальними вимогами (від кого би вони не виходили – від оточуючих людей або самого суб’єкту), а також ти випадки, коли потреби не задовольняються внаслідок відсутності у суб’єкта відповідних засобів їх задоволення[16,2].

Вивчаючи психофізіологію станів людини Є.Ільїн розглядає фрустрацію в двох значеннях: як акт блокування поведінки, спрямованої на досягнення значимої цілі, або як емоційний стан людини, який виникає у наслідок незадоволення сильної потреби. Терміном фрустраційна напруженість, дослідник визначає “інтенсивність прояву психофізичних механізмів адаптації організму до фруструючих умов”[17,149].

Сучасний етап дослідження феномену фрустрації серед вітчизняних вчених характеризується збільшенням кількості праць, присвячених дослідженню проявів фрустрації у професійній діяльності, вивченню фрустраційних станів та реакцій, формуванню фрустраційної толерантності, але вони, як правило мають вузько спеціалізований та міждисциплінарний характер та стосуються в основному формуванню фрустраційної толерантності (Н.Божок, О.Холодова, Н.Чижиченко, І.Назаренко, С.Прахова та А.Шамне).

Так О.Холодова досліджуючи психологічні засоби запобігання та корекції фрустрації у професійній діяльності молодих вчителів приходять до висновку, що учителям-початківцям властива нерозвиненість фрустраційної толерантності як здатності до долання бар’єрів, що виникають у професійній діяльності. Разом з тим фрустраційна толерантність не

формується у процесі трудової діяльності. Навпаки, освітянам із значним досвідом роботи (більше 5 років) притаманна особистісна фрустрованість, що вказує на фрустраційний характер умов педагогічної діяльності. Успішність проведених формуючих заходів показала, що становлення фрустраційної толерантності уможливорюється розвитком здатності до рефлексії [18,16].

Н.Божок обґрунтовуючи психологічний зміст поняття “фрустраційна толерантність” приходять до висновку, що до головних компонентів фрустраційної толерантності відносяться: “інтегративна якість, стійкість, витривалість у ставленні до фрустраторів, активна життєва позиція на засадах оптимізму, когнітивне оцінювання на основі рефлексії та процесах критичного мислення, що передбачають здатність прогнозування успішного подолання перешкод та знаходження оптимального виходу”[19,16].

Н.Чиженко проаналізувавши взаємозв’язок фрустраційної толерантності з емоційною стійкістю та оптимізмом людини приходять до висновку, що фрустраційна толерантність стимулює когнітивний потенціал людини з метою використання конструктивних стратегій поведінки та виявляється в здатності приймати ситуацію, контролювати та регулювати емоційний стан, рефлексувати над альтернативами виходу, передбачати можливі наслідки і тим самим впливати на збереження позитивної установки й реалістичного оптимізму в особистості, переживати фрустрацію[20,16].

М.Вовк досліджуючи наслідки фрустраційних ситуацій у сучасного студентства, зазначає, що неминучими реакціями на фрустраційну ситуацію будуть критичні стани та їх наслідки (самобичування, гнів, відчуття безнадійності, апатія, нездатність до прийняття рішень, а також хронічна втома, втрата ваги, втеча від реальності через сон) [21,206].

А.Шамне та С.Прахова у своїй монографії “Психологія фрустраційних станів та реакцій підлітків: теорії, проблеми, діагностика” розглядають теоретико-методологічні, методичні та діагностичні аспекти проблеми фрустраційних станів та

реакцій сучасних підлітків; досліджується їх природа, психологічний зміст, закономірності, структура, особливості тестової психологічної діагностики і динаміка протягом підліткового віку [2].

На відміну від сучасних психологів, які досить активно досліджують феномен фрустрації в педагогічній діяльності спостерігається пасивність у цьому питанні науковців, які працюють у секторі безпеки та оборони. Виключення та певний інтерес для нас складає “Експериментально-психологічна методика вивчення фрустраційних реакцій військовослужбовців, що виконують завдання в екстремальних умовах”, розроблена О.Хміляром та Р.Момотом [22] та поодинокі дослідження фахівців-психологів Міністерства надзвичайних ситуацій, які розглядають фрустраційну толерантність, як складову професійної діяльності в екстремальних умовах (А.Большакова, 2000; І.Назаренко, 2013; М.Омельченко, 2014).

Отже, аналіз наукового доробку вітчизняних психологів показав зміщення дослідницького інтересу з роботи над створенням цілісної теорії фрустрації на міждисциплінарний та вузько спеціалізований аналіз зазначеної проблеми.

Разом з тим, на наш погляд недооцінювання наслідків фрустрації, як деструктивного психологічного стану вітчизняними психологами які працюють в силах оборони нашої держави та нехтування необхідністю своєчасного формування фрустраційної толерантності у особливого складу може привести до ускладнення і навіть зриву виконання завдань за призначенням. Власний досвід підказує, чим складніше завдання, чим екстремальніші умови їх виконання тим більше перепон, бар’єрів

виникає на шляху до їх виконання, а значить у разі збільшується вірогідність виникнення фрустрації, яка негативно вплине на результат виконання бойової задачі.

Висновки:

1. Порівняльний аналіз підходів до визначення феномену фрустрації дозволяє виокремити три основні періоди в історії вивчення зазначеного феномену в теорії та практиці психологічної думки: теоретичний, експериментальний та сучасний. Незважаючи на досить тривалий період дослідження цього феномену його тлумачення та психологічний зміст залишаються і досі дискусійними.

2. В рамках подальшого дослідження вважаємо за доцільне розглядати фрустрацію, як психічний стан особистості, який виражається в характерних особливостях переживань та поведінки та який визивається об’єктивно непереборними (або такі, що сприймаються суб’єктивно) труднощами на шляху до досягненню мети або до вирішення задач.

3. Широкий спектр завдань, визначений Силам спеціальних операцій Законом України від 7 липня 2016 року № 1437-VIII “Про Сили спеціальних операцій Збройних Сил України” з одного боку, та специфіка виконання завдань у складі малих груп, в умовах постійного ворожого оточення та жорсткого контррозвідувального режиму, у відриві від основних сил з іншого боку, вимагає пошуків шляхів розвитку фрустраційної толерантності на етапі підготовки до виконання завдань за призначенням.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні психологічної природи, змісту та структури феномену фрустрації

Список використаних джерел

1. Хьелл П., Зиглер Д. Теории личности. СПб: Питер, 2008.- 607 с.
2. Шамне А.В., Прахова С.А. Психологія фрустраційних станів та реакцій підлітків: теорії, проблеми, діагностика: монограф. К:НУБіП України, 2018.- 278 с.
3. Хорни К. Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза. Пер. с англ. В. Светлова. М: Академический проект, 2008. - 224 с.
4. Фромм Э. Бегство от свободы. М: АСТ МОСКВА, 2006.-571 с.
5. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2020 -160 с.
6. Maier N.R.F. Experimentally induced abnormal behavior. Human development: Selected readings. New York: Growell, 1962. p.474-483.

Питання психології

7. Barker R., Dembo T., Lewin K. Frustration and regression: an experiment with young children. Iowa : University of Iowa Press, 1941. 18, N 1, p. 1–314.
8. Большакова А.М. Фрустраційна толерантність як складова психологічної готовності пожежних до професійної діяльності в екстремальних умовах: дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.09 “Психологія праці в особливих умовах”, 2000.- 191 с.
9. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия. СПб: Питер, 2001.-352 с.
10. Rosenzweig S. Need-persistent and ego-defensive reactions to frustration as demonstrated by an experiment on repression. Psychological Review. 1941.Vol. 48, № 4. p. 347-349.
11. Прахова С. Порівняльний аналіз етапів становлення теорії фрустрації: історична ретроспектива. Вісник ОНУ ім. І.І. Мечнікова. Психологія.2015. Т.20. Вип. 3(37). Ч.1 с.82-90.
12. Левитов Н.Д. Фрустрация как один из видов психических состояний. Вопросы психологии № 6, 1967. с. 118-129.
13. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. СПб. : Питер, 2001.-288 с.
14. Ф. Василюк Психология переживания. Анализ преодоления критических состояний. М:МГУ им. М.В. Ломоносова, 1984.-202 с.
15. Налчаджян А. А. Фрустрация, психологическая самозащита и характер. Том1. Защитные психологические механизмы и их генезис. 2013.-24 с.
16. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М: Просвещение, 1968.- 464 с.
17. Ильин Е.П. Психофизиология состояний человека СПб: Питер, 2005.- 412 с.
18. Холодова О.О. Психологічні засоби запобігання та корекції фрустрації у професійній діяльності молодих учителів. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата психологічних наук. Київ, 2003.- 24с.
19. Божок Н. Психологічний зміст поняття “фрустраційна толерантність” Київ, 2003. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1865/1/%20CONTENT%20OF%20THE.pdf> (дата звернення:14.10.2020).
20. Чиженко Н. Фрустраційна толерантність особистості як афективний компонент оптимізму. Психологія і особистість. 2006. №2 (10).Ч.2 с.146-155 URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2016_2\(2\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2016_2(2)_15).(дата звернення:14.10.2020).
21. Вовк М.В. Специфіка психологічних наслідків переживань фрустраційних ситуацій у сучасного студентства. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – Вип. 6 : збірник наукових праць. Київ:НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. с. 197-207. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/1580> (дата звернення: 18.10.2020).
22. Хміляр О.Ф. Момот Р.А. Экспериментально-психологическая методика вивчення фрустраційних реакцій військовослужбовців, що виконують завдання в екстремальних умовах: Навчально-методичний посібник К.: НУОУ, 2011. - с 138.

References

2. Khell P., Zigler D. Teorii lichnosti [Personality theories]. SPb.:Piter, 2008. s.607 (in Russian).
3. Shamne A. V., Prakhova S. A. Psykholohiia frustratsiinykh staniv ta reaktsii pidlitkiv: teorii, problemy, diagnostyka [Psychology of frustrations and reactions of children: theories, problems, diagnostics]: monohraf K.: NUBiP Ukrainy, 2018. s 278 (in Ukrainian).
4. Khomi K. Nashi vnutrennie konflikty. Konstruktivnaya teoriya nevroza [Our internal conflicts. Constructive theory of neurosis]. per. s angl. V. Svetlova. Moskva : Akademicheskiiy proekt, 2008. s 224 (in Russian).
5. Fromm E. Begstvo ot svobody [Escape from freedom]. M: ACT MOSKVA, 2006. s.571(in Russian).
6. Frankl V. Liudyna v poshukakh spravzhnogo sensu [Man in search of true meaning]. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia. 2020 s.160 (in Ukrainian).
7. Maier N.R.F. Experimentally induced abnormal behavior. Human development: Selected readings. New York: Growell,1962. p.474-483.
8. Barker R., Dembo T., Lewin K. Frustration and regression: an experiment with young children. Iowa : University of Iowa Press, 1941. 18, N 1, p. 1–314.
9. Bolshakova A.M. Frustratsiina tolerantnist yak skladova psykholohichnoi hotovnosti pozhezhnykh do profesiinoi diialnosti v ekstremalnykh umovakh [Frustratsiina tolerantnist yak skladova psykholohichnoi hotovnosti pozhezhnykh do profesiinoi diialnosti v ekstremalnykh umovakh]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykhol. nauk: 19.00.09 “Psykhologhiia pratsi v osoblyvykh umovakh”, 2000. s. 191 (in Ukrainian).

10. Beron R., Richardson D. Agresiya [Aggression]. SPb: Piter, 2001. s. 352 (in Russian).
11. Rosenzweig S. Need-persistent and ego-defensive reactions to frustration as demonstrated by an experiment on repression. Psychological Review. 1941. Vol. 48, № 4. p. 347-349.
12. Prakhova S. Porivnialnyi analiz etapiv stanovlennia teorii frustratsii: istorychna retrospektyva [Porivnialnyi analiz etapiv stanovlennia teorii frustratsii: istorychna retrospektyva], Visnyk ONU im. I.I. Mechnikova. Psykholohiia. 2015. T. 20. Vyp. 3(37). Ch. 1 s. 82-90 (in Ukrainian).
13. Levitov N.D. Frustratsiya kak odin iz vidov psikhicheskikh sostoyaniy [Frustration as a type of mental state]. Voprosy psikhologii № 6, 1967. s. 118-129 (in Russian).
14. Anan'ev B. G. Chelovek kak predmet poznaniya [Man as a subject of knowledge]. SPb: Piter, 2001. s. 288 (in Russian).
15. F. Vasilyuk Psikhologiya perezhivaniya. Analiz preodoleniya kreticheskikh sostoyaniy [Psychology of experience. Analysis of overcoming cretic conditions]. M: MGU im. M.V. Lomonosova, 1984. s. 202 (in Russian).
16. Nalchadzhyan A. A. Frustratsiya, psikhologicheskaya samozashchita i kharakter [Frustration, psychological self-defense and character]. Tom 1. Zashchitnye psikhologicheskie mekhanizmy i ikh genezis. 2013 s. 24 (in Russian).
17. L. I. Bozhovich. Lichnost i ee formirovanie v detskom vozdaste [Personality and its formation in children's reward]. M: Prosveshchenie, 1968. s. 464 (in Russian).
18. Ilin Ye.P. Psikhofiziologiya sostoyaniy cheloveka [Psychophysiology of human states]. SPb: Piter, 2005. s. 412 (in Russian).
19. Kholodova O.O. Psikhologichni zasoby zapobihannia ta korektsii frustratsii u profesiinii diialnosti molodykh uchyteliv [Psychological means of preventing and correcting frustration in the professional activity of young teachers]. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupeniu kandydata psikhologichnykh nauk. Kyiv, 2003 (in Ukrainian).
19. Bozhok N. Psikhologichnyi zmist poniattia "frustratsiina tolerantnist" [Psikhologichnyi zmist poniattia "frustratsiina tolerantnist"]. Kyiv, 2003 URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1865/1/%20CONTENT%20OF%20THE.pdf> (data zvernennia: 14.10.2020) (in Ukrainian).
20. Chyzhenko N. Frustratsiina tolerantnist osobystosti yak afektyvnyi komponent optymizmu [Frustratsiina tolerantnist osobystosti yak afektyvnyi komponent optymizmu]. Psykholohiia i osobystist. 2006. № 2 (10). Ch. 2 s. 146-155 URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2016_2\(2\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2016_2(2)_15) (data zvernennia: 14.10.2020). (in Ukrainian).
21. Vovk M.V. Spetsyfika psikhologichnykh naslidkiv perezhyvannia frustratsiinykh sytuatsii u suchasnoho studentstva [Spetsyfika psikhologichnykh naslidkiv perezhyvannia frustratsiinykh sytuatsii u suchasnoho studentstva]. Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiologhiia, psikhologhiia, pedahohika, menedzhment. – Vyp. 6 : zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: NPU imeni M.P. Drahomanova, 2011. s. 197-207. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/1580> (data zvernennia: 18.10.2020) (in Ukrainian).
22. Khmiliar O.F. Momot R.A. Eksperymentalno-psikhologichna metodyka vyvchennia frustratsiinykh reaktsii viiskovosluzhbovtiv, shcho vykonuiut zavdannia v ekstremalnykh umovakh [Eksperymentalno-psikhologichna metodyka vyvchennia frustratsiinykh reaktsii viiskovosluzhbovtiv, shcho vykonuiut zavdannia v ekstremalnykh umovakh]: Navchalno-metodychnyi posibnyk. K: NUOU, 2011. s. 138. (in Ukrainian).

Резюме

Павлушенко С. Н. адъюнкт кафедры морально-психологического обеспечения гуманитарного института Национального университета обороны Украины имени Ивана Черняховского

АНАЛИЗ ПОДХОДОВ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПРИРОДЫ ФРУСТРАЦИИ В ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

В статье проанализировано процесс формирования теории фрустрации в контексте разных психологических направлений и школ; выделено основные теории фрустрации в теории и практике психологической мысли; исследовано разные подходы к определению феномена фрустрации; раскрыто взгляды на значение фрустрационной толерантности как стойкости к влиянию фрустраторов.

Ключевые слова: *фрустрация; фрустратор; фрустрационный порог; фрустрационная толерантность*

Summary

*Pavlushenko S. M. Adjunct of the Humanitarian Institute
of the National University of Defense of Ukraine
named Ivan Chernyakhovskiy*

**ANALYSIS OF APPROACHES TO THE DETERMINATION OF THE NATURE OF
FRUSTRATION IN THE THEORY AND PRACTICE OF PSYCHOLOGICAL THOUGHT**

The specifics of the activities of servicemen of the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine determine the need to develop resistance to frustration. The spy's reaction to this psychological state depends on the level of frustrating tolerance, the development of which depends on individual psychological personality traits, which create resistance to frustrators and make it easier to adapt to adverse combat conditions, training and work experience. The negative impact and destructive nature of frustration on the effectiveness of the tasks assigned to the personnel of special intelligence units of the Special Operations Forces require a study of the nature of frustration.

Purpose. *Retrospective analysis of the process of formation of the theory of frustration in the context of different psychological directions and schools, consideration of different approaches to the interpretation of the phenomenon of frustration and the formation of frustration tolerance.*

Methods. *The theoretical methods of research were used to solve the problems set in the work: analysis of scientific sources on the problem of research, synthesis, comparison, generalization.*

Originality. *Analytics, the approach to representing the interface in theories and the practicality of psychological thought, provide an opportunity to explore the nature of the emerging phenomenon in the context of a separate special repository of Special Forces.*

Conclusion:

1. *Comparative analysis of approaches to determining the phenomenon of frustration allows us to identify three main periods in the history of the study of this phenomenon in the theory and practice of psychological thought: theoretical, experimental or laboratory and modern. Despite a rather long period of research into this phenomenon, its interpretation and psychological content remain controversial.*

2. *In further research, we consider it appropriate to consider frustration as a mental state of personality, which is expressed in the characteristics of experiences and behavior and which is caused by objectively insurmountable (or perceived subjectively) difficulties on the way to achieving the goal or to problem solving.*

3. *A wide range of tasks defined by the SSPO of the Law of Ukraine of July 7, 2016 № 1437-VIII "On Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine" on the one hand, and the specifics of performing tasks in small groups, in a constant hostile environment, in isolation from the main forces on the other hand, requires finding ways to develop frustrating tolerance at the stage of preparation for the assigned tasks.*

We see prospects for further research *in the study of the psychological nature, content and structure of the phenomenon of frustration*

Keywords: *frustration; frustrator; frustration situation; frustration threshold; frustrating tolerance.*

Received/Поступила: 05.12. 20.

*Романюк О. О. ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил), Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського
<https://orcid.org/0000-0002-5318-9172>*

ПОСТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД ЯК НАСЛІДОК ВПЛИВУ БОЙОВОГО СТРЕСУ НА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті висвітлені сучасні погляди щодо наслідків впливу бойового стресу на військовослужбовців. За результатами дослідження виявлено що бойова психічна травма є наслідком сильного переживання воїном стрес-факторів бойової обстановки, що викликає тимчасовий розлад психіки, що призводить до часткової, а іноді і до повної втрати боєздатності. А також, уточнено, що посттравматичний стресовий розлад як наслідок впливу бойового стресу на психіку бійців суттєво впливає на деформацію їх особистості. Напрямок подальших досліджень полягає в удосконаленні існуючих методів діагностики проявів бойового стресу та підвищенні якості надання психологічної допомоги учасникам бойових дій.

Ключові слова: екстремальна ситуація; травмівна подія; бойова психічна травма; бойовий стрес; посттравматичний стресовий розлад.

Вступ. Вже сьомий рік на Сході України триває боротьба за територіальну цілісність нашої держави, де наші захисники, ризикуючи своїм життям та здоров'ям, борються за мирне небо і спокійне майбутнє наших дітей. Перебування на війні – екстремальна ситуація, коли людина постійно перебуває у сильному психоемоційному стресі та психологічному напруженні, намагаючись їх подолати вольовими зусиллями. Обходиться це дуже високою ціною: майже у всіх учасників бойових дій війна залишає свій певний відбиток на їх фізичному і особливо на психологічному стані. Участь в збройному конфлікті супроводжується ускладненнями різного роду і вони досить тривалий час супроводжують бійців та їх оточення навіть в умовах безконфліктного, мирного життя, створюючи ряд труднощів, проблем, які неможливо залишити без уваги.

Досвід країн, що вже зіштовхувалися з проблемами учасників збройних конфліктів або локальних війн, які виникають внаслідок професійної діяльності та безпосереднього виконання бойових завдань в умовах постійної загрози для їх життя та здоров'я демонструє, що такі умови серйозно травмують психологічний стан та психічне здоров'я бійців. Для характеристики їх стану, військові медики застосовують також такі

поняття, як: гостра реакція на стрес, бойовий стрес, бойова психічна травма, бойова втома та інші.

Мета статті – уточнення та конкретизація наслідків впливу бойового стресу на особистість військовослужбовців.

Теоретичне підґрунтя. Обмеженість наукових досліджень щодо вивчення бойового стресу та його впливу на особистість військовослужбовців зокрема викликана низкою причин серед яких найсуттєвішими є різні погляди фахівців щодо його феномену, складність його вивчення в бойових та клінічних умовах, відсутність психодіагностичного інструментарію бойового стресу.

Аналіз проблеми бойового стресу демонструє недостатній стан його вивчення. Наукові дослідження зосереджені в основному лише на окремих аспектах клініко-патологічних наслідків впливу бойового стресу на психіку військовослужбовців. Даною проблематикою традиційно займаються військові медики серед яких провідна роль належить психіатрам (С. Литвинцев, А. Резник, Е. Снедков, С. Чермянін, В. Шамрей, О. Сиропятов, О. Друзь, І. Черненко) [2, 34].

Провідними фахівцями, які займалися дослідженням бойового стресу та подолання його наслідків, є Р. Абдурахманов, О.

Тімченко, К. Кравченко, О. Блінов, В. Осьодло, Ю. Широбоков, І. Сироматніков, О. Утюганов, О. Жаданюк, М. Решетніков, О. Караяні, Л. Китаєв-Смик, О. Косова, с. Колов, С. Литвинцев, В. Шамрей, Н. Тарабрина, П. Корчемний, Т. Никитина, Р. Кадилов, І. Приходько) [1, 57].

У результаті аналізу бойового стресу встановлено п'ять напрямків наукових досліджень у вивченні його наслідків, а саме: підготовка фахівців до дій в екстремальних умовах діяльності; вивчення бойового стресу в бойових умовах; розгляд наслідків впливу бойового стресу; надання психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах проходження курсу психологічної реабілітації; організація медико-психологічної допомоги учасникам бойових дій [3, 117].

За даними різних авторів, клінічно оформленими ПТСР страждають від 12,5% до 44% ветеранів війни, а часткові ознаки цього симптомокомплексу у віддалений період виявляються у 63-91,5% випадків (Н. Тарабрина, 2001; Р. Кадилов, 2012; А. Погосов, 2009; В. Новиков, О. Малашенко) [4, 164: 5, 172].

Близько 80% військовослужбовців, які брали участь у бойових діях під час проведення антитерористичної операції, знаходилися у стані бойового стресу, який в подальшому трансформувався приблизно у 25% посттравматичних стресових розладів (ПТСР) різного ступеня виразності. 98% учасників бойових дій потребують кваліфікованої підтримки і допомоги внаслідок дії бойових стрес-факторів (О. Друзь, 2017) [3, 94].

Суттєве збільшення учасників бойових дій з діагнозом ПТСР спонукає до більш детального вивчення та дослідження даної проблематики, приділивши особливу увагу саме діагностиці даного діагнозу у всіх його проявах, не лише в медичному, а й в соціально-психологічному аспекті. Ця необхідність постає через негативний вплив психологічних розладів не лише на виконання службових обов'язків або бойових завдань, а й на функціонування індивіда в системі соціальної взаємодії. [1, 107].

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження використано теоретичний аналіз та узагальнення літературних джерел, у тому числі вивчення емпіричних даних за визначеною проблематикою.

Результати і обговорення. Результатом впливу бойового стресу є ураження психіки бійців травмівною подією та має форму бойової психічної травми. Це емоційно болючий стресовий досвід (може включати фізичну травму, а може бути і без неї), що іноді створює загрозу для життя і здоров'я (зокрема, коли особа є свідком подій); це унікальне індивідуальне переживання певної події чи тривалих обставин, за яких здатність особи інтегрувати емоційні переживання (досвід) виявляється недостатньою. Вона є віртуально-операційною діагностичною категорією, що характеризує нову форму адаптованості бійця до вимог небезпечного середовища та пояснює причини розладів адаптації військовослужбовців. У більш загальному розумінні, це нормальна реакція здорового організму на ненормальні обставини зовнішнього середовища.

В результаті впливу факторів бойової обстановки виникають стресові реакції, стани та порушення психіки, які призводять до часткової або повної втрати бойового потенціалу військовослужбовців. Результатом впливу бойового стресу на бійців є бойові психічні травми, що спонукають розвиток їх психотравматизації [4, 72].

Травмівна подія – характеризується раптовістю, руйнівною силою, інтенсивністю. Це подія, пов'язана з фактом або загрозою смерті, серйозного тілесного ушкодження чи сексуального насильства, несе абсолютно нову інформацію, яку людина має інтегрувати в попередній життєвий досвід. Травмівну подію можна пережити особисто, можна стати її свідком чи отримати звістку про важку фізичну травму або смерть близької людини. Реакцією на травматичну подію є фізичний і/або емоційний бойовий стрес [3, 151; 5, 89].

Під поняттям «бойовий стрес» розуміється особлива форма стресу, яка підкоряється всім закономірностям загального адаптаційного синдрому Г. Сельє і

розглядається як стан психічного напруження військовослужбовців у процесі їх адаптації до умов бойової діяльності з використанням ресурсного потенціалу. У військовому середовищі бойовий стрес розглядається у переважній більшості випадків як дистрес.

Бойовий дистрес ініціює негативні процеси в психіці бійців, які порушують нормативне виконання військовослужбовцями своїх прямих професійних обов'язків та сприяє виникненню неспецифічних до клінічних психологічних проявів і поширенню психічних розладів [1, 233].

Бойовий стрес здійснює мобілізацію тілесних і мобілізаційних ресурсів для забезпечення успішного функціонування психіки в трьох середовищах: бойовому зовнішньому, соціальному зовнішньому груповому та внутрішньому індивідуально-особистісному. Цей процес здійснюється в умовах інтенсивної, тривалої та потужної дії стрес-факторів.

Вплив на військовослужбовців емоційного та інформаційного компонентів психологічного стресу спонукає їх адаптацію до бойового середовища на відповідних (низький, середній, високий) рівнях стресу, що відповідають конструктивному, негативному та травматичному впливу бойового стресу на особистість військовослужбовців [1, 255].

Бойова психічна травма – це прорив бойовим стрес-фактором захисного шару психіки (злам психологічної психіки), що супроводжується руйнуванням базових цінностей особистості та формуванням патологічних механізмів регуляції поведінки (О. Караяні, 2016) [1, 232; 3, 52].

Бойові психічні травми здатні тривалий час здійснювати негативний вплив на психіку військовослужбовців, чим сприяють деформації особистості воїнів, а також стають вагомою перешкодою на шляху адаптації як до військової служби, так мирного, буденного, нормального життя. Ознаки бойових психічних травм можуть упродовж досить тривалого часу зберігатися у формі посттравматичних стресових розладів.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) – стійка реакція на травмівну подію. ПТСР може розвинути після випробування (травмівної події), під час якого людина зазнала фізичної чи психічної шкоди, відчувала загрозу своєму життю чи життю іншої людини. ПТСР може виникати у будь-кого і в будь-якому віці (навіть у дитини). Але не в кожної особи, яка зазнала травми, розвивається різко виражений або навіть незначний ПТСР. Ступінь розвитку цього розладу та рівень його переживання, часто залежить від тривалості й інтенсивності травмівного досвіду. Симптоми вважаються проявами ПТСР, якщо вони тривають більше ніж місяць [5, 89; 6, 207].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, за результатами дослідження можна обґрунтовано сформулювати висновок, що дія стрес-факторів зумовлює не лише тимчасову психологічну реакцію, а і виникнення психічного стану, що забезпечує функціонування психіки військовослужбовців в бойовому (діяльнісному) зовнішньому, соціальному зовнішньо-груповому та внутрішньому індивідуально-особистісному середовищах. Даний процес може здійснюватися в умовах дії інтенсивного, тривалого та потужного впливу стрес-факторів при проходженні етапів адаптації до бойової діяльності (аларм, резистентності та виснаження). Визначені конструктивний, негативний та травматичний вплив бойового стресу на військовослужбовців відповідно низькому, середньому та високому рівням стресу.

Встановлено, що бойовий стрес здійснює значний вплив на військовослужбовців, а також, що психотравмуючими факторами діяльності бійців є не лише екстремальні ситуації та травмуючі події, але й такі, що в результаті накопичення повсякденних стресових ситуацій в професійній діяльності з травмуючим екстремальним досвідом (бойовою психічною травмою), може призводити до деформації особистості, та сприяти трансформуванню психотравматичного стресового розладу в

Питання психології

подальшому, що є «ціною» адаптації до умов війни.

Напрямок подальшого дослідження проблеми бойового стресу полягає у вивченні

особливостей його прояву у різних категоріях військовослужбовців, подолання негативних наслідків бойового стресу, інтерпретація засобів психопрофілактики бойового стресу.

Список використаних джерел

1. Блінов О. А. Бойова психічна травма: монографія / О.А. Блінов. – К.: – Київ: Талком, 2020. – 700 с.
2. Блінов О. А. Психологія бойової психічної травми: монографія / О.А. Блінов. – К.: – Київ: Талком, 2019. – 246 с.
3. Соціально-психологічні детермінанти виникнення бойового стресу у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції : монографія / К.О. Краченко, О.В. Тімченко, Ю.М. Ширококов. – Х.: Вид-во НУЦЗУ, 2017. - 256 с.
4. Психолого-корекційний практикум травм війни: навч. посібник / Іван Сулятицький, Катерина Островська, Василь Осьодло та інші. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка., 2019. – 396 с.
5. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Основи психологічних знань про психічні розлади для військового психолога. Методичний посібник. — К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2018. — 310 с.
6. Тімченко О. В. Синдром посттравматичних стресових порушень : концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування : Монографія / О. В. Тімченко. – Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 268 с.

References

1. Blinov O. A. Boiova psykhychna travma: monohrafiia [Battle psychical trauma] (Monograph). / O.A. Blinov. – Kyiv : – Talkom, 2020. – 700 s (in Ukrainian).
2. Blinov O. A. Psykholohiia boiovoi psykhychnoi travmy: monohrafiia [Psychology of battle psychical trauma] (Monograph). / O.A. Blinov. – Kyiv : – Talkom, 2019. – 246 s (in Ukrainian).
3. Sotsialno-psykholohichni determinanty vynyknennia boiovoho stresu u viiskovosluzhbovtziv – uchasnykiv antyterorystychnoi operatsii : monohrafiia / K.O. Krachenko, O.V. Timchenko, Yu.M. Shyrobokov [Socio-psychological determinants of combat stress in servicemen - participants in the anti-terrorist operation]: (Monograph) / K.O. Krachenko, O.V. Timchenko, Yu.M. Shyrobokov. - H .: NUTSZU Publishing House, 2017. - 256 s. (in Ukrainian).
4. Psykholoho-korektsiinyi praktykum travm viiny: navch. posibnyk / Ivan Sulyatytskyi, Kateryna Ostrovska, Vasyl Osodlo ta inshi [Psychological and correctional workshop on war injuries]: (textbook. Manual) / Ivan Sulyatytsky, Kateryna Ostrovska, Vasyl Osyodlo and others. - Lviv: Ivan Franko National University of Lviv., 2019. - 396 s. (in Ukrainian).
5. Kokun O.M., Ahaiev N.A., Pishko I.O., Lozinska N.S. Osnovy psykholohichnykh znan pro psykhychni rozlady dlia viiskovoho psykholoha. Metodychnyi posibnyk [Fundamentals of psychological knowledge about mental disorders for a military psychologist]. (Methodical manual). / Kokun O.M., Agayev N. A., Pishko I. O., Lozinskaya N. S. - K.: 2018. - 310 s. (in Ukrainian).
6. Timchenko O. V. Syndrom posttravmatychnykh stresovykh porushen : kontseptualizatsiia, diahnozyka, korektsiia ta prohnozuvannia Monohrafiia [Syndrome of posttraumatic stress disorder: Conceptualization, diagnostics, correction and prognostication]. (Monograph) / O. V. Timchenko. – Kharkiv : Vyd-vo Un-tu vnutr. sprav, 2000. – 268 s (in Ukrainian).

Резюме

Романюк О. ад'юнктом кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил), Національний університет оборони України імені Івана Черняховського

ПОСТТРАВМАТИЧЕСКИЕ СТРЕССОВЫЕ РАССТРОЙСТВА КАК ПОСЛЕДСТВИЕ ВЛИЯНИЯ БОЕВОГО СТРЕССА НА ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

В статье освещены современные взгляды относительно последствий воздействия боевого стресса на военнослужащих. По результатам исследования выявлено что боевая психическая травма является следствием сильного переживания воином стресс-факторов боевой обстановки, который вызывает временное расстройство психики, что приводит к частичной, а иногда и к полной потере

Питання психології

боееспособности. А также, уточнено, что посттравматическое стрессовое расстройство в последствии боевого стресса на психику бойцов очень влияет на деформацию их личности.

Направление дальнейших исследований состоит в совершенствовании существующих методов диагностики проявлений боевого стресса и повышении качества оказания психологической помощи участникам боевых действий.

Ключевые слова: экстремальная ситуация; травматичными событие; боевая психическая травма боевой стресс; посттравматическое стрессовое расстройство.

Summary

Romanuk O. PhD candidate, National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskyi

POSTTRAUMATIC STRESS DISORDER AS A CONSEQUENCE OF THE INFLUENCE OF COMBAT STRESS ON MILITARY SERVANTS

Introduction Combat mental traumas can have a long-term negative impact on the psyche of servicemen, which contributes to the deformation of the personality of soldiers, and also become a significant obstacle to adaptation to military service and peaceful, everyday, normal life. Signs of combat mental trauma can persist for a long time in the form of post-traumatic stress disorder.

Purpose The purpose of the article is to clarify and specify the effects of combat stress on the personality of servicemen.

Research methods. To achieve the goal of the study, theoretical analysis and generalization of literature sources, including the study of empirical data on specific issues, were used.

Originality revealed that combat mental trauma is the result of a soldier's strong experience of the stress factors of the combat situation, which causes a temporary mental disorder that leads to partial and sometimes complete loss of combat capability. Also, it was clarified that post-traumatic stress disorder as a consequence of the impact of combat stress on the psyche of soldiers significantly affects the deformation of their personality. The objective and subjective factors that cause mental disorders, as well as the procedure for determining the level of combat psychological stress. Accordingly, it is established that combat stress mobilizes bodily and mobilization resources to ensure the successful functioning of the psyche in three environments: combat external, social external group and internal individual-personal. This process is carried out in conditions of intense, long and powerful stressors. The impact on servicemen of emotional and informational components of psychological stress encourages their adaptation to the combat environment at appropriate (low, medium, high) levels of stress, corresponding to the constructive, negative and traumatic impact of combat stress on the personality of servicemen.

This allows to improve the organization of primary psychological care for servicemen, as well as more productive use of psychodiagnostic tools, which will contribute to its systematic study, improvement, expansion.

Conclusions According to the results of the study we can reasonably conclude that the action of stressors causes not only a temporary psychological reaction, but also the emergence of a mental state that ensures the functioning of the psyche of servicemen in combat (activity) external, social external group and internal individual. This process can be carried out under conditions of intense, prolonged and powerful exposure to stress factors during the stages of adaptation to combat activities (alarm, resistance and depletion). The constructive, negative and traumatic impact of combat stress on servicemen at low, medium and high levels of stress, respectively, has been determined.

Key words: extreme situation; traumatic event; combat mental trauma; combat stress; post-traumatic stress disorder.

Received/Поступила: 25.12. 20.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОМАНДИРОМ ПІДРОЗДІЛУ МЕТОДІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ У РОБОТІ З ОСОБОВИМ СКЛАДОМ

У статті викладено аспекти застосування командиром підрозділу методів психологічного впливу на окремих підлеглих та підпорядкований військовий колектив з метою ефективного проведення виховної роботи, забезпечення позитивного сприйняття та виконання наказів, розпоряджень особовим складом. Надано орієнтовний перелік доцільних методів психологічного впливу на окремого військовослужбовця та на військовий колектив.

Ключові слова: командир підрозділу; психологічний вплив; особовий склад; виховна робота; наказ.

Вступ. Проблема оптимізації взаємодії командирів підрозділів та підлеглого особового складу в рамках забезпечення виконання поставлених завдань, ведення виховної роботи, підтримання належного соціально-психологічного клімату у військових колективах існує в Збройних Силах України не перший десяток років.

Командири у своєму впливі на діяльність підлеглих і побудові стосунків із ними передусім використовують своє службове становище та покладаються на свою посаду як основу влади. При цьому вони найчастіше застосовують авторитет придушення використовують владу, що базується на примусі як методи психологічного впливу, або вплив через страх, що є далеко не єдиним та оптимальним методом впливу на підлеглих. На жаль, зазначений підхід далеко не завжди забезпечує ефективність взаємодії командирів підрозділів та підлеглого особового складу, спрямовану на досягнення мети життєдіяльності військових підрозділів – якісну підготовку та виконання поставлених завдань. Відповідно, мета статті полягає в упорядкуванні та додатковому висвітленні напрацьованих теоретико-практичних підходів до здійснення психологічного впливу та наданні практичних рекомендацій командирам підрозділів рівня “рота, взвод” у їх керівній сфері діяльності.

Теоретичне підґрунтя. Розглядом проблеми психологічного впливу на підлеглих в управлінській діяльності займалася низка представників як зарубіжної, так і вітчизняної наукової спільноти. Зокрема, вивченням

психології впливу, маніпуляції та підпорядкування займалися Р. Ділтс, Н. Геген, Ф. Зімбардо, Р. Чалдіні [8]. Російський вчений В.Васютинський [1] розглядав психологію влади, форми її реалізації, Е. Доценко, С.Зелінський, Т. Кабаченко, С. Кара-Мурза [2; 3; 4] вивчали методи психологічного впливу, механізми маніпулювання свідомістю особистості, масовими психічними процесами. В Україні у зазначеній галузі працювали та працюють такі вітчизняні науковці як О. Кокун [5], М. Корольчук, В. Розов [6], В. Стасюк [7], досліджуючи феномен управління військами, теоретичні й практичні аспекти вивчення особового складу, особливості побудови комунікаційної взаємодії з об’єктами психологічного впливу і т. ін.

Водночас, незважаючи на значну залученість української наукової спільноти до розгляду цієї проблеми, питання щодо рівня професійної підготовленості молодших командирів Збройних Сил України у сфері знань та вмінь щодо грамотного підбору й використання різних методів та прийомів психологічного впливу на підпорядкований особовий склад досі залишається відкритим.

Методи дослідження. З огляду на визначену мету дослідження, а саме встановлення ефективності застосування певних методів та прийомів психологічного впливу командирів підрозділів на підлеглий особовий склад відповідно до ситуацій, що складаються під впливом низки характерологічних чинників (форма влади, авторитет командира підрозділу;

індивідуально-психологічні характеристики військовослужбовця або показники соціально-психологічних характеристик військового колективу; формат ситуації керівного впливу; наявність часу на підготовку і т. ін.), в його ході були використані такі методи дослідження як методи спостереження, опитування, бесід, експерименту.

Під час застосування цих методів у польових умовах об'єктами дослідження виступали як самі командири підрозділів та їх керівна діяльність, так і окремі військовослужбовці та військові колективи, а також їх емоційно-поведінкові реакції на види керівного психологічного впливу. У подальшому для обробки й узагальнення отриманих результатів використовувались методи аналізу та інтерпретації.

Результати і обговорення. Для здійснення психологічного впливу на окремого військовослужбовця або підпорядкований військовий колектив використовуються такі основні методи як переконання (аргументація); самопросування; навіювання; наслідування; прохання; примус; інформування; зараження; маніпуляція.

Перед вибором конкретних методів та прийомів психологічного впливу командир доцільно здійснити оцінку особистості військовослужбовця, на якого він збирається здійснити вплив. Процес оцінки при цьому можна умовно поділити на два етапи:

1. Попереднє соціально-психологічне вивчення особистості військовослужбовця та аналіз його результатів з подальшим первинним підбором доцільних для застосування до даної особи методів психологічного впливу.

2. Оперативний аналіз психоемоційного стану військовослужбовця безпосередньо перед здійсненням на нього психологічного впливу з метою підбору найбільш доцільних на даний момент методів та прийомів.

На відміну від методів, прийоми психологічного впливу через їх значну кількість та різноманітність умов їх застосування доцільно підбирати не заздалегідь, а вже в ході роботи з особовим складом, орієнтуючись за ситуацією.

Попереднє соціально-психологічне вивчення особистості військовослужбовця передбачає здійснення як первинного, так і поглибленого вивчення. Поглиблене вивчення – виявлення індивідуально-психологічних особливостей військовослужбовця, що значним чином впливають на характер його реакцій, формують його відношення до оточення та поведінку. Окремо варто зупинитися на розгляді основного методу під час проведення поглибленого вивчення – спостереження. До методу спостереження вдаються, коли необхідно мінімально втручатися в природну поведінку, стосунки людей, щоб отримати максимально повну інформацію.

Предметом спостережень є особливості спілкування даного військовослужбовця, його поведінка, що проявляються у різноманітних ситуаціях. Досліджуючи поведінку військовослужбовців, також доцільно звертати увагу на:

їх мовну діяльність (зміст, послідовність, тривалість, частоту, спрямованість, інтенсивність висловлювань);

експресивні реакції (виразні рухи обличчя, тіла);

пози, положення тіла в просторі (переміщення, нерухливість, дистанцію, швидкість, напрямки рухів);

характер фізичних контактів (торкання, поплескування, поштовхи, удари, спільні зусилля) тощо.

Важливе значення в цьому процесі має спостережливість командира – здатність, що проявляється в умінні помічати основні, характерні, а також другорядні властивості. Проте, у випадку, коли спостерігач (командир, психолог) має недостатньо розвинуті навички спостережливості, якість застосування методу спостереження буде суттєво заниженою, й офіцери не зможуть оперативно реагувати на зміни емоційного стану підлеглих. Тому командир бажано працювати над розвитком своєї спостережливості.

Спостереження починається з першого знайомства з військовослужбовцями. Вже в цей час можна досить чітко відстежити:

товариськість або замкнутість;

Питання психології

жвавість, веселість або схильність до зневіри;

тривожну заклопотаність або навмисну браваду;

підкреслену делікатність або те, як швидко втрачається відчуття дистанції;

неквапливість або метушливість у думках і діях;

балакучість або обережність та обачність у відповідях;

стриманість у прояві почуттів або високу емоційну збудливість.

Під час спостереження за військовослужбовцями командир також повинен звертати увагу на наступне:

1. Особливості ходи:

швидка хода з розмахуванням рук вказує на енергійність, цілеспрямованість, рішучість;

повільна хода з опущеним поглядом, ледве волочачи ноги, може вказувати на пригнічений стан, депресію;

маленькі кроки високої людини свідчать про її повільність, нерішучість, боязкість, сором'язливість;

занадто широкі кроки низькорослого військовослужбовця можуть свідчити про підвищену емоційну збудливість;

підкреслений інтенсивний рух руками, піднесене підборіддя, ноги немов дерев'яні, хода – вимушена, розрахована на те, щоб справити враження, вказують на самовдоволення, демонстративність, помпезність, які властиві даному індивіду;

стрімка хода, руки на стегнах – можуть свідчити про спалахи енергії, прагнення якнайшвидше досягти своїх цілей;

дуже повільна хода (при цьому голова опущена, руки зімкнені ззаду, задумливий вираз обличчя) вказує на заклопотаність у вирішенні якоїсь проблеми.

2. Вираз обличчя, погляд:

агресивно-жорстка людина, як правило, дивиться прямо в очі, при цьому її очі широко відкриті, губи стиснуті, брови насуplied, розмовляє крізь зуби, при цьому майже не рухає губами;

м'яка, поступлива людина дивиться з-під прикритих повік, не витримує погляду в упор;

у процесі спілкування співрозмовники дивляться один одному в очі в середньому від

30 до 60% часу. Люди з розвиненим абстрактним мисленням прагнуть до більшої кількості й тривалості контактів очей у порівнянні з конкретно мислячими індивідуумами;

з іншого боку, коли люди відчувають злість, агресію або захищаються, тривалість зорових контактів різко зростає;

переважно людина відводить очі тоді, коли задає запитання, від яких вона відчуває себе незручно, або почуває за це провину;

симетрія у відображенні емоцій і почуттів на обличчі свідчить зазвичай про їх щирість, і навпаки, чим більше фальші, тим більше відмінностей в міміці правої та лівої половини обличчя.

Типові помилки, які найчастіше можуть допускати командири як спостерігачі:

прагнучи підтвердити своє припущення щодо військовослужбовця, спостерігач іноді неусвідомлено ігнорує все, що може йому суперечити;

змішування головного і другорядного, випадкового і закономірного в процесі спостережень;

передчасність узагальнень і висновків (наприклад, енергійність та балакучість військовослужбовця оцінюється як його загальна риса, тоді як причиною такої поведінки послугувало просто отримання радісної звістки);

оцінка однієї психологічної якості робиться на підставі ознаки поведінки, яка характеризує іншу якість;

акцентування уваги спостерігача відбувається на протилежних йому рисах характеру або формах поведінки, що спостерігаються у підлеглих;

визначальний вплив на підсумки спостереження здійснює перше враження про людину або групу;

неприйняття до уваги можливих мотивів дій, самопочуття спостережуваних, значущих змін умов ситуації [6, 38–39].

Результати вивчення всебічно аналізуються командиром та напрацьовується первинне уявлення про доцільність застосування тих чи інших методів психологічного впливу до того чи іншого конкретного військовослужбовця.

Питання психології

При цьому командирі слід враховувати, що:

на цьому етапі формується лише попереднє припущення щодо характеру впливу на конкретного військовослужбовця;

остаточно як доцільний метод впливу, так і конкретні прийоми необхідно буде обирати безпосередньо під час роботи з військовослужбовцем, орієнтуючись за

ситуацією та його наявним психоемоційним станом.

З урахуванням особливостей військовослужбовця, а також рівня свого авторитету у підрозділі можливо попередньо підібрати ті чи інші доцільні методи психологічного впливу (табл. 1), орієнтуючись при цьому на сутність, зміст, формат застосування цих методів.

Таблиця 1

Орієнтовний підбір доцільних методів психологічного впливу в залежності від деяких індивідуальних особливостей військовослужбовця

<i>Метод впливу</i>	<i>Рівень авторитету командира</i>	<i>Основні характеристики військовослужбовця, що сприятимуть здійсненню впливу</i>
Переконання	(не має значення)	Позитивно налаштований Низько інтелектуальний Не розсудливий Спокійний, врівноважений
Самопросування	Високий	Позитивно налаштований Дисциплінований Позитивно ставиться до військової служби
Навіювання	(не має значення)	Слабка воля Не емоційний Позитивно налаштований Не розсудливий
Зараження	Високий	Емоційний Слабка воля Позитивно налаштований Активний
Інформування	Не високий	Низько інтелектуальний Не розсудливий Спокійний Мало поінформований
Пробудження імпульсу до наслідування	Високий	Не творча особа Емоційний Слабка воля Активний
Прохання	(не має значення)	Позитивно налаштований Емоційний Слабка воля
Примус	Високий	Слабка воля Дисциплінований Позитивно ставиться до військової служби
Маніпуляція	(не має значення)	Слабка воля Не розсудливий Низько інтелектуальний

Необхідність здійснення психологічного впливу виникає (передбачається) саме через можливий опір підлеглого, його спротив веденню виховної

роботи з ним, відмову від виконання наказу (поставленого завдання) або очевидний намір виконати його невчасно, неякісно. Тому для здійснення впливу слід

використовувати як сильні, так і слабкі сторони особистості військовослужбовця – усе в ньому, що сприятиме досягненню командиром мети свого впливу.

Ситуації, у яких доводиться застосовувати керівний психологічний вплив на підпорядкований військовий колектив, можна умовно поділити на два типи з огляду на рівень підготовленості командира до них:

1. Командир має час на підготовку до здійснення психологічного впливу на військовий колектив, та заздалегідь готується до цього.

2. Командиру необхідно здійснити психологічний вплив на військовий колектив без належного часу на підготовку до цього, за ситуацією, що виникла несподівано.

У першому випадку командиру необхідно попередньо вивчити та знати показники таких соціально-психологічних характеристик свого підрозділу:

1. Якість та характер спілкування військовослужбовців між собою у колективі – взаємообміну ними знаннями, уміннями, професійним і соціальним досвідом, ціннісними орієнтаціями, установками й поглядами, а також вольових контактів.

2. Характер взаємин між військовослужбовцями.

3. Колективну думку – сукупність оціночних суджень, уявлень і поглядів військовослужбовців, що відбивають загальне відношення членів даного підрозділу до важливих для них подій, ситуацій, явищ.

4. Колективний настрій – спільні емоційні переживання тих або інших подій, фактів, що опанували на якийсь час усім підрозділом та впливають на його спрямованість, життєдіяльність.

Колективний настрій впливає на поведінку військовослужбовців, відбивається на форматі реакції на накази, розпорядження командира, на військовій дисципліні й організованості, а потім – і на ефективності виконання поставлених завдань. При цьому позитивний колективний настрій (ентузіазм, віра в загальний успіх, захопленість,

піднесеність, стан загального підйому) сприяє успішності діяльності, а негативний (відчуття занепаду, зневіри у своїх силах, товаришах, бойовій техніці та зброї, пригніченості) навпаки, різко знижує керованість та можливості колективу.

5. Колективні мотиви – пов'язані із задоволенням певних потреб сили (прагнення), що спонукають підрозділ (групу) до спільних дій, вчинків, реакцій. До основних мотивів належать: потреби, бажання, схильності, почуття й звички.

6. Колективні цілі – уявні бажані результати колективної діяльності, а також передбачення військовослужбовцями шляхів і способів їх досягнення.

7. Колективні традиції (віддання командиром наказу, що перешкоджає дотриманню певних традицій, скоріш за все буде сприйнято негативно) [7, 112-113].

Також слід враховувати й низку інших вагомих чинників, що безумовно впливатимуть як на характер сприйняття підрозділом (групою) того чи іншого наказу, розпорядження командира, так і на вчасність та якість його виконання, а саме:

матеріально-побутові: грошове забезпечення, якість побуту, відпочинку, медичного, продовольчого та речового забезпечення особового складу;

соціальна захищеність: практична реалізація правових гарантій, соціальних пільг, забезпеченість житлом;

стан військової дисципліни та правопорядку у підрозділі;

регіонально-кліматичні умови проходження військової служби: територіальні, природні, кліматичні, екологічні, радіаційні та інші.

З огляду на результати вивчення попередньо наведених чинників, а також на рівень свого авторитету, інформованості й ситуативні обставини (характер необхідної цільової виховної роботи, зміст завдання тощо) командиром обирається формат подачі інформації особовому складу, поєднаний із відповідно обраним методом психологічного впливу. Це у сумі має забезпечити найбільш ефективне донесення інформації до особового складу та мінімізацію (нейтралізацію) його

Питання психології

можливого спротиву виконанню наказу.

Орієнтовна доцільність застосування тих чи інших методів психологічного впливу в залежності від виявлених показників соціально-психологічних характеристик військового колективу наведена у табл. 2, де

методами психологічного впливу є: П – переконання, З – зараження; І – інформування, С – самопросування, Н – навіювання, Нс – наслідування, Пр – прохання, Пм – примус, М – маніпуляція.

Таблиця 2

Орієнтовний підбір методів психологічного впливу в залежності від показників соціально-психологічних характеристик військового колективу*

<i>Соціально-психологічні характеристики військового колективу</i>	<i>Рекомендовані методи психологічного впливу в залежності від показників характеристик</i>		
Якість та характер спілкування військовослужбовців між собою у колективі	Висока якість, позитивний характер – П, З, І	Середня якість, нейтральний характер – П, З, І	Низька якість, негативний характер – П, І, Пм, М
Характер взаємин між військовослужбовцями	Дружній – З, Н, М	Нейтральний – П, Пм, М	Ворогуючий – П, Пр
Колективна думка	Суспільно сприйнятна – П, З, І, Пр	Змішана, не визначена чітко – П, І, Н, Пм	Суспільно несприйнятна – Н, М
Колективний настрій	Позитивний – П, З, І	Нейтральний – П, З, І, Пм	Негативний – З, Н, М
Колективні мотиви	Виконання військового обов'язку – П, І, С, Нс, Пр	Не визначені чітко – П, З, І	Відсутні – П, І, Н, Пм
Колективні цілі	Виконання поставлених завдань – П, І, С, Пр	Не визначені чітко – П, З, І	Відсутні – П, І, Н, Пм
Колективні традиції	Професійні службово-бойові – П, І, Нс, Пр	Не характерні, відсутні – П, І, Пм	Девіантні (відхильні, ненормативні) – Пм, М

* – орієнтовний підбір методів психологічного впливу наведено за тієї умови, що сам командир є зразком виконання військового обов'язку.

Остаточний вибір методу здійснюється з урахуванням усіх показників соціально-психологічних характеристик військового колективу, тобто, шляхом виявлення найбільш часто рекомендованого за певними показниками усіх характеристик методу.

На відміну від методів, прийоми психологічного впливу через їх значну кількість та різноманітність умов їх застосування доцільно підбирати не заздалегідь, а вже в ході роботи з особовим складом, орієнтуючись за ситуацією.

При підборі методу психологічного впливу на підрозділ також варто не забувати, що взаємодія відбуватиметься не з однією особою, а з колективом (групою осіб). Тому слід готуватися до здійснення впливу на усіх військовослужбовців загалом (при цьому враховуючи можливу поведінку неформальних лідерів), а не на кожного окремо.

Безпосередньо перед роботою з військовим колективом (здійсненням психологічного впливу на нього) слід

урахувати оперативні психологічні чинники, які нещодавно (протягом цієї або попередньої доби) могли вплинути на його поточний психоемоційний стан (колективний настрій). До таких чинників перш за все відносяться:

радісні, позитивні новини, події у життєдіяльності колективу (звістки про певні успіхи колективу у військовій службі, законодавче підвищення рівня соціального забезпечення; видача грошового забезпечення, премій, нового речового майна; перемога у нещодавньому бою; повернення шанованого члена колективу зі шпиталю тощо);

сумні, негативні новини, події у життєдіяльності колективу (звістка про певні невдачі колективу у військовій службі; нещодавня поразка у бою, загибель товаришів тощо).

Зазначені чинники суттєво впливають на рівень керованості військового колективу, характер сприйняття ним керівного впливу, тим самим роблячи доцільним застосування одних методів та технік психологічного впливу, і недоцільним – застосування інших.

Слід не забувати, що військовий колектив – це не просто група слухняних і покірних індивідів, а складний, багатогранний об'єкт зі своїми інтересами, який може опиратися і протидіяти командир у процесі керівництва ним.

Зокрема, у роботі з засмученим, роздратованим колективом не варто застосовувати метод “Примус” (колектив може почати активно опиратися), більш доцільними є методи “Зараження” (колектив може перейняти позитивний психоемоційний фон командира), “Навіювання” (колектив може прийняти керівний вплив командира через довіру до нього).

У роботі з радісним, позитивно налаштованим колективом метод “Примусу” також не матиме значного успіху (це може викликати раптову зміну настрою у колективі), доцільніше використовувати методи “Переконання” чи “Інформування”

(позитивно налаштований колектив легше сприйматиме логічні доводи та інформацію), або те ж саме “Зараження”, яке пройде ще легше.

Аналіз поточного психоемоційного стану військового колективу підрозділу спершу здійснюється перед початком роботи з особовим складом. При цьому командир в ході спостереження за присутніми військовослужбовцями має швидко й комплексно оцінити, зокрема, такі значущі показники:

швидкість збору особового складу на вимогу командира;

прийняті військовослужбовцями пози тіла (у строю за командою “Вільно” або у вільному розташуванні, без шикування);

вирази їх облич, міміка, погляди;

характер жестикуляції, особиста поведінка;

характер спілкування між собою, інтонації мовлення у ході спілкування і т. ін.

Висновки. Застосування командирами підрозділів доцільних методів та прийомів психологічного впливу на підлеглий особовий склад відповідно до формату ситуації керівного (виховного) впливу, наявності часу на підготовку, використовуваних форм влади, свого авторитету, індивідуально-психологічних характеристик військовослужбовця-об'єкта впливу або показників соціально-психологічних характеристик військового колективу суттєво покращують як проведення виховної роботи з підлеглими, так і характеру сприйняття військовим колективом наказів, розпоряджень командира, а також вчасність та ефективність їх виконання, у чому власне й полягає мета керівної діяльності командира.

Перспективи подальших досліджень полягають в удосконаленні практичних умінь командирів нижчої ланки щодо грамотного підбору та вмілого застосування методів та прийомів психологічного впливу на підпорядкований особовий склад, що у підсумку безумовно забезпечить досягнення вище зазначеної мети.

Питання психології

Список використаних джерел

1. Васютинський В.О. Інтеракційна психологія влади / В.О. Васютинський. – К.: Київський славістичний університет, 2005. – 491 с.
2. Зелинский С.А. Манипуляции массами и психоанализ. Манипулирование массовыми психическими процессами посредством психоаналитических методик / С.А. Зелинский. – СПб.: Издательско-Торговый Дом “СКИФИЯ”, 2008. – 248 с.
3. Кабаченко Т.С. Методы психологического воздействия / Т.С. Кабаченко. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 544 с.
4. Кара-Мурза С.Г. Маніпуляція свідомістю. Навчальний посібник. Видання друге / С.Г. Кара-Мурза. – К.: Орion, 2006. – 528 с.
5. Кокун О.М. Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України. Методичний посібник / О.М. Кокун, Н.А. Агаєв, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська, Л.В. Корня. – К.: ФОП Маслаков, 2019. – 288 с.
6. Розов В.І. Комунікативна підготовка співробітників правоохоронних органів [текст] : навчальний посібник. / В.І. Розов. – К.: “Центр учбової літератури”, 2015. – 160 с.
7. Стасюк В.В. Психологія управління військами: підручник / В.В. Стасюк. – К.: НУОУ ім. І.Черняхівського, 2014. – 540 с.
8. Чалдіні Р. Психологія впливу / Р. Чалдіні [перекл. М. Скоробогатов]. – К.: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2015. – 368 с.

References

1. Vasyutynsky, V. (2005). Interaktsiyna psykhohihiya vldy [Interactional psychology of power]. K.: Kyiv Slavic University (in Ukrainian).
2. Zelinskiy, S. (2008). Manipulyatsii massami i psikhoanaliz. Manipulirovaniye massovymi psikhicheskimi protsessami posredstvom psikhoanaliticheskikh metodik [Mass manipulation and psychoanalysis. Manipulation of mass mental processes by means of psychoanalytic techniques]. SPb.: Publishing and Trading House “SKIFIA” (in Ukrainian).
3. Kabachenko, T. (2000). Metody psikhologicheskogo vozdeystviya [Methods of psychological influence]. M.: Pedagogical Society of Russia (in Russian).
4. Kara-Murza, S. (2006). Manipulyatsiya svidomistyu. Navchal'nyy posibnyk. Vydannya druhe [Manipulation of consciousness. Tutorial. Second edition]. K.: Orion (in Ukrainian).
5. Kokun, O. (2019). Psykhohichne vyvchennya osobovoho skladu Zbroynykh Syl Ukrayiny. Metodychnyy posibnyk [Psychological study of the personnel of the Armed Forces of Ukraine. Methodical manual]. K.: FOP Maslakov (in Ukrainian).
6. Rozov, V. (2015). Komunikativna pidhotovka spivrobotnykiv pravookhoronnykh orhaniv [tekst] : navchal'nyy posibnyk [Communicative training of law enforcement officers [text] : textbook]. K.: Center for Educational Literature. (in Ukrainian).
7. Stasiuk, V. (2014). Psykhohihiya upravlinnya viys'kamy: pidruchnyk [Psychology of military management: a textbook]. K.: National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskiy (in Ukrainian).
8. Chaldini, R. (2015). Psykhohihiya vplyvu [Psychology of influence]. K.: Book Club “Family Leisure Club” (in Ukrainian).

Резюме

Скрипкин О. Г. кандидат психологических наук, НДЦ гуманитарных проблем Вооруженных Сил Украины

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ КОМАНДИРОМ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯ МЕТОДОВ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ В РАБОТЕ С ЛИЧНЫМ СОСТАВОМ

В статье изложены аспекты применения командиром подразделения методов психологического воздействия на отдельных подчиненных и подчиненный военный коллектив с целью эффективного проведения воспитательной работы, обеспечение положительного восприятия и выполнения приказов, распоряжений личным составом. Предоставлен ориентировочный перечень целесообразных методов психологического воздействия на отдельного военнослужащего и на воинский коллектив.

Ключевые слова: командир подразделения; психологическое воздействие; личный состав; воспитательная работа; приказ.

Summary

Skrypkin O. G. candidate of psychological sciences, PhD,
Scientific-Research Center of Humanitarian Problems
of the Armed Forces of Ukraine

**FEATURES OF APPLICATION BY THE UNIT COMMANDER OF PSYCHOLOGICAL
INFLUENCE METHODS IN WORK WITH A PERSONAL**

Introduction. Unit commanders in their influence on the activities of subordinates and building relationships with them primarily use their official position and rely on their position as the basis of power. At the same time, they most often use the authority of suppression, use power based on coercion as a method of psychological influence, or influence through fear, which is not the only and optimal method of influencing subordinates. Unfortunately, this approach does not always ensure the effectiveness of interaction between unit commanders and subordinate personnel, aimed at achieving the goal of military units - quality training and performance of tasks.

The question of the level of professional training of junior commanders in the field of knowledge and skills for the competent selection and use of various methods and techniques of psychological influence on subordinate personnel remains opened.

Purpose. The purpose of the article is to organize and further cover the developed theoretical and practical approaches to the implementation of psychological influence and provide practical advice to unit commanders of the level of "company, platoon" in their management.

Methods. Given the purpose of the study, namely to establish the effectiveness of certain methods and techniques of psychological influence of unit commanders on subordinate personnel in accordance with situations influenced by a number of characterological factors (the form of government, authority of the unit commander; individual psychological characteristics of the serviceman or indicators of socio-psychological characteristics of the military collective, the format of the situation of managerial influence, the availability of time for training, etc.), in its course were used such research methods as methods of observation, survey, interviews, experiment.

Originality. The originality and practical importance of the article is to represent an indicative list of appropriate methods of psychological influence on an individual serviceman and on a military collective.

Conclusion. The use of appropriate methods and techniques of psychological influence on subordinate personnel by unit commanders, depending on a number of the above factors, significantly improves both the educational work with subordinates and the nature of the military team's perception of orders, orders, and timeliness and effectiveness. This is actually the purpose of the commander's leadership.

Prospects for further research are to improve the practical skills of lower-level commanders in the competent selection and skillful application of methods and techniques of psychological influence on subordinate personnel, which will ultimately ensure the achievement of the above goal.

Key words: unit commander; psychological impact; personnel; educational activities; order.

Received/Поступила: 03.12. 20.

Сняданко І. І. доктор психологічних наук
завідувач кафедри теоретичної та практичної психології
Національного університету «Львівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0003-4245-1443>

Грищенко О. В. аспірантка 1 курсу спеціальності
Психологія кафедри теоретичної та практичної психології
Національного університету «Львівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0001-8739-0125>

ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «КОГНІТИВНА УСТАНОВКА»

У статті розглянуто такі поняття, як: установка, когнітивна установка, етична установка, транзакційний аналіз, раціонально-емоційна терапія, раціональні судження, поведінка, емоції. Здійснено аналіз раціонально-емоційного підходу А. Елліса, зміст якого полягає в тому, що сильний емоційний наслідок слідує за важливою подією, але насправді емоційний наслідок виникає під впливом системи переконань людини. Зроблено висновки, що під поняттям “когнітивна установка” слід розуміти думки, переконання, почуття та поведінку людини щодо певного суб'єкта, особи, об'єкту або подій. Когнітивні установки є результатом виховання або впливу культурних цінностей, які пізніше впливатимуть на поведінку людини щодо певного суб'єкта або об'єкта, особи чи події тощо.

Ключові слова: установка; когнітивна установка; етична установка; транзакційний аналіз; раціонально-емоційна терапія; раціональні судження; поведінка; емоції.

Вступ. Метою статті є здійснити теоретичний аналіз поняття «когнітивна установка». У статті розглянуто основні підходи щодо розуміння поняття «установка» такими вченими: Л. Божович, Д. Келлі, А. Елліс, І. Мясіщевим, Д. Узнадзе, М. Фішбайн, В. Ядов та ін. Здійснено аналіз поняття «когнітивна установка» у підходах таких вчених, як: А. Айзен, Д. Абун, М. Дональд, К. Черрі, С. Хофстеде та ін.

За результатами аналізу зроблено висновок, що виникнення ірраціональних суджень (установок) часто пов'язане з минулим людини, коли вона в дитячому віці сприймала їх, не володіючи ще навичкою проводити критичний аналіз на когнітивному рівні, не маючи можливості спростувати їх на поведінковому рівні, оскільки була обмежена і не стикалася з ситуаціями, які б могла спростувати, або одержати певні підкріплення від соціального оточення. Важливим для людини є знання про те, що ірраціональні установки можна змінювати.

Зроблено висновки, що під поняттям «когнітивна установка» слід розуміти думки, переконання, почуття та поведінку людини

щодо певного суб'єкта, особи, об'єкту або події. Це тенденція до оцінювання речей відповідно до власного сприйняття, уявлень або почуття. Когнітивні установки можуть містити позитивні або негативні думки чи почуття до певного суб'єкта, об'єкта, людини, групи, подій тощо. Це стає індивідуальною схильністю реагувати позитивно або негативно на певний суб'єкт, об'єкт, подію та ін.

Когнітивні установки є результатом виховання або впливу культурних цінностей, які пізніше впливатимуть на поведінку людини щодо певного суб'єкта або об'єкта, особи чи події тощо.

Теоретичне підґрунтя. Поняття, яке в психологічній науці дістало назву «установка», з'явилося з моменту зародження когнітивного підходу до вивчення особистості в англомовному психологічному дискурсі. Дане поняття розроблялося у радянській психології представниками грузинської школи Ш. Надірашвілі, В. Норакідзе, Д. Узнадзе [12].

Психологічне вивчення феномена установки пов'язано з ім'ям Д.Н. Узнадзе (1958). На його думку, під установкою слід розуміти стан готовності людини до певної

активності, яке виникає на неусвідомлюваному рівні при наявності двох основних і необхідних умов: потреби і об'єктивна ситуація до її задоволення. Іншими словами, у взаємодії суб'єкта з ситуацією задоволення його потреби і виникає установка. Тобто остання формується у людини в результаті повторних впливів одних і тих же зовнішніх стимулів в певній ситуації.

Найбільш типовий і найбільш вживаний спосіб формування установки в експериментально-психологічних дослідках, розроблений в школі Д. Узнадзе – це прийом з двома кулями, різними за об'ємом, але однаковими за вагою. За 10-15 разів дослідник одночасно вкладає в руки досліджуваного, у якого закриті очі, ці кулі. Наприклад, менша за об'ємом куля – в праву руку, а інша, більша, – в ліву. Досліджуваний, згідно з інструкцією, кожен раз повинен визначати і повідомляти експериментатору (говорити або показувати рукою), в якій руці куля є більшою. Потім суб'єкт отримує в руки рівні за об'ємом кулі. І він, як правило, не помічає, що вони рівні, і продовжує в певній кількості проб вважати їх різними за величиною [8; 12].

При цьому спостерігаються два варіанти ілюзорного сприйняття: контрастний, коли куля оцінюється як більша в тій руці, куди в попередніх пробах вкладався менша за об'ємом куля та асимілятивний (він більш рідкісний), коли як більша оцінюється куля в тій руці, в яку до цього досліджуваний одержував меншу кулю.

Дані експерименти прості, не вимагають спеціального лабораторного обладнання, проте вони незручні для психофізіологічних досліджень, так як не дають можливості ізолювати випробуваного від експериментатора і мінімізувати його рухову активність, щоб уникнути артефактів при реєстрації фізіологічних функцій.

Явища установки описані при сприйнятті стимулів різних модальностей – як невербальних, так і вербальних. Всі види і форми установок об'єднує принципове положення: у результаті повторного сприйняття конкретного стимулу в певній ситуації у вищих відділах головного мозку формується внутрішній стан, який в значній

мірі визначає готовність суб'єкта до сприйняття цього стимулу, передую рішення перцептивної задачі і тим самим надає регулюючий вплив на його поведінку. Установка – це стан готовності до певної активності (діяльності).

Слід підкреслити ще одне важливе положення: ні сама установка, ні факт її появи не усвідомлюються суб'єктом, що не переживаються на рівні свідомості. Про це свідчать, наприклад, спеціальні дослідження Д. Узнадзе (1958), в яких установчі проби були пов'язані з людьми, що знаходяться в стані гіпнотичного сну. Незважаючи на це, у досліджуваних в критичних пробах виявлявся ефект установки [4].

Продовжуючи досліджувати поняття «установка», можна виділити близьке за змістом поняття «ставлення» за І. М'ясищевим. У дослідженнях І. М'ясищева зміст цього поняття розглядається як інтегральна «позиція» особистості та як зв'язок суб'єкта та об'єкта (за принципом взаємовідносин «організм-середовище»). Також слід зазначити, що «ставлення» як предмет психології розглядає особистість як систему ставлень та як категорію психології на рівні зі свідомістю, діяльністю, спілкування [7].

Також слід виділити дослідження Л.І. Божович, яка визначає спрямованість як систему стійких домінуючих мотивів [2]. У контексті даного підходу зріла особистість організовує власну поведінку в умовах дії кількох мотивів; обирає цілі діяльності і за допомогою спеціально організованої мотиваційної сфери регулює свою поведінку таким чином, щоб небажані мотиви, бодай і дуже сильні, були пригніченими. Формування особистості ґрунтується на розвитку мотиваційної сфери, що представляє собою єдину динамічну систему, всі елементи якої взаємопов'язані. В результаті цих процесів виробляється певна стратегія поведінки.

Окрім стратегій поведінки існують також смислові утворення такі як: смисловий конструкт, смислова диспозиція, смислове настановлення. Вони не існують ізолювано, а утворюють єдину систему. На думку О. Леонтьєва ієрархізована система смислів являє собою ядро особистості [5]. Прагнення людини

до смислу виступає однією з найважливіших потреб людини, задоволення якої визначається здатністю взяти на себе відповідальність, вірою у власну здатність здійснювати контроль над своєю долею. Ключовим показником наявності особистісного смислу є осмисленість життя. Осмисленість життя визначається як осмисленість минулого, сьогодення й майбутнього, як наявність мети в житті, як переживання індивідом онтологічної значущості життя. Таким чином, осмисленість життя характеризує особистість як суб'єкт творчої активності, спрямованої на самовдосконалення й зміну реальності [1; 5].

В. Ядов виокремлює ціннісні орієнтації в окремий рівень установок – вищі установки. Уся градація при цьому виглядає таким чином: від фіксованих установок (вітальних та групових) через базові соціальні установки до ціннісних орієнтацій. Під фіксованістю установки при цьому розуміється ступінь її наближення до норми (коли установка тією чи іншою мірою нав'язується індивідові, а не приймається їм вільно і відповідально). Отже, ціннісні орієнтації, за В. Ядовим, становлять собою інтегративні, вільно та відповідально обрані особистістю установки, що є ширшими і більш включеними, ніж будь-які фіксовані або ж навіть базові соціальні установки, орієнтири й ідеали. Виходячи з цієї логіки, ціннісні орієнтації, на відміну від фіксованих установок, виробляються не в кожного індивіда, а лише в такого, який дійшов до необхідного ступеню розвитку. Перехід від нижчих установок до вищих (ціннісних орієнтацій) відбувається шляхом поступового їх закріплення у відповідних ситуаціях, що відповідають тому чи іншому рівню потреб. Так, рівень нижчих (вітальних) потреб виробляє у простих предметних ситуаціях установки та поведінкові акти, які за своєю суттю ще не є соціальними. Більш високий рівень потреб (наприклад, у спілкуванні з іншими) змушує індивіда керуватися груповими, отже, хоча й примітивними, але за суттю вже соціальними установками. Наступний рівень потреб пов'язано з участю у певній соціальній сфері діяльності. На цьому рівні відбувається виробка базових соціальних установок. І лише вищий рівень потреб,

пов'язаних у людини з усвідомленням власної приналежності не до певної діяльнісної сфери, а в цілому до суспільства, культури, людства, формує у людини вершину ієрархії установок, а саме, ціннісні орієнтації, та відповідну їм ціннісну поведінку [15].

Головна теза когнітивної школи у психології ґрунтується на метафорі людини як дослідника [14, с. 434–438]. Один із засновників когнітивного напрямку психології Д. Келлі висунув такий основний постулат: «Процеси особистості – це прокладені у психіці канали, в руслі яких людина прогнозує події» [14, с. 444]. Д. Келлі назвав їх особистісними конструктами. Хоча може видатися, що йдеться про свідомі феномени, сам Д. Келлі вважає їх радше такими, що можуть бути усвідомленими внаслідок певної процедури, яка пізніше лягла в основу його тесту особистісних конструктів. Тобто, в повсякденній практиці сама людина міри впливу на її вчинки цих конструктів не усвідомлює. Ідея людини як дослідника та теорія особистісних конструктів дали поштовх розвитку цілого напрямку у психології, який пізніше був названим дослідженням «когнітивної установки».

Рационально-емоційну терапію (РЕТ) А. Елліс (1966) почав розробляти в 1955 р., коли займався клінічною психологією в Нью-Йорку, проробивши на той час на даному поприщі більше десяти років. За тривалий час свого існування РЕТ практикувалася в самих різних терапевтичних варіаціях (індивідуальна, групова, колективна) самими різними фахівцями в галузі психічного здоров'я (психологами, психотерапевтами, соціальними працівниками тощо) на самому різному контингенті клієнтів (дорослих, дітях, старших людей), страждаючих від широкого спектра психологічних розладів. Крім консультування й психотерапії, принципи РЕТ широко використовуються в усіх без винятку життєвих сферах. Суть концепції А. Елліса виражається моделлю А-В-С, де А – збудлива подія; В – система переконань (суджень, установок); С – емоційний наслідок. Коли сильний (надмірний) емоційний наслідок (С) слідує за важливою збудливою подією (А), тоді може здатися, що А викликає С, але насправді

емоційний наслідок виникає під впливом В – системи переконань людини. Коли цей небажаний емоційний наслідок такий, як сильна тривога, гнів тощо, то його причину можна знайти в тому, що А. Елліс називає ірраціональними установками людини. Якщо такі переконання ефективно спростовувати, приводити раціональні докази й показувати їхню неадекватність на поведінковому рівні, то надмірна емоція зникає. З точки зору РЕТ виникнення надмірних емоцій мають в основі когнітивні помилки. Для позначення всіх різних категорій когнітивних помилок А. Елліс запропонував використати термін «ірраціональні судження». До них він відносив такі форми помилок, як перебільшення, спрощення, необґрунтовані припущення, помилкові висновки, абсолютизацію тощо. Таким чином, основна ідея раціонально-емотивної терапії полягає в тому, що емоційні порушення викликаються ірраціональними переконаннями [13].

Відповідно до теорії РЕТ, люди найбільш щасливі тоді, коли вони ставлять перед собою важливі життєві цілі й завдання й активно намагаються їх здійснити. Крім того, стверджується, що при постановці й досягненні цих цілей і завдань людина повинна розуміти, що вона живе в суспільстві: відстоюючи свої власні інтереси, необхідно враховувати й інтереси оточуючих людей. Опираючись на положення про те, що люди схильні керуватися цілями, раціональне в теорії РЕТ означає те, що допомагає людям у досягненні їхніх основних цілей і завдань, тоді як ірраціональне – це те, що перешкоджає їхньому здійсненню.

Когнітивні та емоційні процеси й поведінка протікають не ізольовано: найчастіше, особливо при психологічних порушеннях, у значній мірі перекривають один одного. Останнім часом РЕТ підкреслює вторинну природу подій, що активізують, і показують, як події знову взаємодіють із нашими когнітивними оцінками, емоціями й вчинками. Раціональні судження – це оцінки когніції, що мають особисту значимість і, в цілому, є доцільними по своїй природі. Вони виражаються у формі бажань, прагнень, переваг, схильності. Люди випробовують

позитивні емоції, почуття задоволення й насолоди, коли одержують те, чого хочуть, і негативні (смуток, заклопотаність, жаль, роздратування тощо), коли не одержують. Ці негативні емоції, почуття (сила яких залежить від важливості бажаного) вважаються здоровою (адекватною) реакцією на негативні події й не перешкоджають досягненню намічених нових цілей і завдань [6].

Виникнення ірраціональних суджень (установок) часто пов'язане з минулим людини, коли вона в дитячому віці сприймала їх, не володіючи ще навичкою проводити критичний аналіз на когнітивному рівні, не маючи можливості спростувати їх на поведінковому рівні, оскільки була обмежена і не стикалася з ситуаціями, які б могла спростувати, або одержати певні підкріплення від соціального оточення. Важливим для людини є знання про те, що ірраціональні установки можна змінювати. Але для того, щоб їх змінити, необхідно спочатку їх ідентифікувати, а це вимагає наполегливого спостереження та самоаналізу, використання певних методів, що полегшують даний процес. Тільки реконструкція помилкових установок призводить до зміни емоційного реагування. У процесі РЕТ людина здобуває здатність управляти своїми ірраціональними установками за власним розсудом, на протипагу початковому етапу терапії; коли ірраціональні установки управляють поведінкою людини [3].

Когнітивні установки відносяться до думок, переконань, почуттів і поведінки людини щодо певного суб'єкта, особи, об'єкта або події (К. Черрі, 2019) [20]. Це тенденція до оцінювання речей відповідно до власного сприйняття, уявлень або почуття. Таким чином, можна мати сприятливі або несприятливі думки чи почуття до певного суб'єкта, об'єкта, людини, групи, події тощо. Це стає індивідуальною схильністю реагувати позитивно чи негативно на певний суб'єкт, об'єкт чи подію (І. Айзен, 1993) [17].

Когнітивні установки є результатом виховання або культури, які пізніше впливатимуть на поведінку людини щодо певного суб'єкта або об'єкта, особи чи подія тощо. За словами І. Айзена, когнітивна

установка є результатом впливу або досвіду, таких як перегляд телевізора або інші види експозиції. Дивитися телебачення орієнтує когось на формування думки щодо певних речей [17]. Але Д. Абун заглибився у формування когнітивних установок, що формується культурою. Він вважає це ставлення формується культурою, де людина виховується [16]. Його думка ґрунтується на дослідженнях М. Дональда, М. Хофстеде з посиланням на Брауна [21; 22]. М. Дональд стверджував, що культура грає важливу роль у функціонуванні нашого мозку і навіть мозкових структур. Цей погляд відповідає тому, що М. Хофстеде стверджував, що культура – це колектив, програмування людського розуму, яке допомагає йому розрізнити свою групу від іншої. Ця думка теж була підкріплена думкою Д. Амстронга про те, що на етичне сприйняття людей дуже впливає культура [18; 22].

У цьому випадку етична установка однієї людини залежить від культури, де виховується. І. Айзен стверджує, що визначень щодо когнітивних установок може бути багато, це буде залежати від спрямованості певного психолога, але, незважаючи на ці відмінності, у них є спільна вигода. Вони погодились, що, хоча ставлення є прихованим або невидимим, але це можна оцінити (Д. Бем, 1970, О. Едвардс, 1957, М. Фішбен & І. Айзен, 1975). Когнітивні установки можуть вимірюються за допомогою реакції людини до об'єкта ставлення, яке може бути сприятливим або несприятливим щодо об'єкта, осіб, подій або ситуації. За даними Дж. Олпорта, М. Хілгарда, Р. Розенберга, П. Говланда та І. Айзен існують три категорії відповідей або реакцій на об'єкт установки: когнітивні, афективні та поведінкові реакції. Когнітивний компонент ставлення відноситься до думки, сприйняття або уявлень людини до об'єкта установки. Ефективний компонент – емоційна реакція або почуття людини до предмета установки, який подобається чи не подобається. Поведінковий або когнітивна складова відношень пов'язана з поведінковою реакцією на об'єкт ставлення. Це

може включати плани, наміри і зобов'язання до запланованої поведінки через установку [17-19].

Методи дослідження. Було використано теоретичні методи дослідження, такі як: аналіз, синтез, дедукція, індукція та узагальнення.

Результати і обговорення. У результаті проведення теоретичного дослідження було відібрано та проаналізовано необхідну інформацію, обрано об'єкт і предмет для аналізу і дослідження, сформовано мету, порівняно результати різних досліджень в хронологічному контексті обґрунтування «когнітивної установки» з теоретичними крос-культурними дослідження проблеми; зроблено узагальнення щодо поняття «когнітивна установка».

Висновки. Ці та багато інших фактів дають підставу вважати, що установка формується не в свідомості і не є феноменом свідомості, а відображає мозкові процеси, що організують на неусвідомлюваному рівні внутрішній стан, який в значній мірі випереджає рішення когнітивного завдання на свідомому рівні, якби заздалегідь визначає в конкретній ситуації спрямованість суб'єкта на певну активність, готовність до певної форми реагування.

Можемо зробити висновки, що під поняттям «когнітивна установка» слід розуміти думки, переконання, почуття та поведінку людини щодо певного суб'єкта, особи, об'єкту або подій. Це тенденція до оцінювання речей відповідно до власного сприйняття, уявлень або почуття. Когнітивні установки можуть містити позитивні або негативні думки чи почуття до певного суб'єкта, об'єкта, людини, групи, події тощо. Це стає індивідуальною схильністю реагувати сприятливо чи несприятливо на певний суб'єкт, об'єкт, подію та ін.

Когнітивні установки є результатом виховання або впливу культурних цінностей, які пізніше впливатимуть на поведінку людини щодо певного суб'єкта або об'єкта, особи чи події тощо.

Список використаних джерел

1. Бирман Л. А. Управленческие решения : учеб. пособ. / Л. А. Бирман. – М. : Дело, 2004. – 204 с.

Питання психології

2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Лидия Ильинична Божович. – СПб. : Питер, 2009. – 400 с.
3. Карамушка Л. М. Психологія управління закладами середньої освіти : монографія / Л. М. Карамушка. – К. : Ніка-Центр, 2000. – 332 с.
4. Китов А. И. Психология хозяйственного управления / А. И. Китов. – М. : Профиздат, 1984. – 247 с.
5. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.:Смысл, 2003.–487 с. 8. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. —304 с.
6. Лесечко М. Д. Психологія управлінських рішень і створення ефективних команд : навчальний посібник / М. Д. Лесечко, А. О. Чемерис, Р. М. Рудницька. – ЛРІДУ УАДУ, 2003. – 100 с.
7. Мармаза О. І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом / О. І. Мармаза. – Х. : Основа, 2004. – 240 с.
8. Потапчук Є. М. Управлінець як суб'єкт та об'єкт збереження психічного здоров'я / Є. М. Потапчук // Психологія : зб. наук. праць НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2002. – Вип. 15. – С. 350–354.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн ; сост., авт. послеслов. и коммент. А. В. Брушлинский и К. А. Абульханова-Славская. – СПб. : Питер, 2000. – 705 с.
10. Сафін О. Д. Психологія управлінської діяльності командира / О. Д. Сафін. – Хмельницький : Вид-во АПВУ, 1997. – 149 с.
11. Третьяченко В. В. Колективні суб'єкти управління: формування, розвиток та психологічна підготовка / В. В. Третьяченко. – К. : Стило, 1997. – 585 с.
12. Узнадзе Д.Н. Основные положения теории установки. Труды, Т.6. - Тбилиси: Мецниереба, 1977. – с. 326.
13. Филиппов А. В. Работа с кадрами: психологический аспект / А. В. Филиппов. – М. : Экономика, 1990. – 168 с.
14. Хьелл Л. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 608 с. –(Серия «Мастера психологии»).
15. Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / В. А. Ядов // Методологические проблемы социальной психологии : сб. ст. – М., 1975. – С. 89–105.
16. Abun, D., & P.Racoma, A.P. (2017). Environmental Attitude and Environmental Behavior of Catholic Colleges' Employees in Ilocos Sur, Philippines. Texila International Journal of Academic Research, Volume 4, Issue 1, June 2017.
17. Ajzen, I., & Fishbein, M. (2000). Attitudes and the Attitude- Behavior relation: Reasoned and Automatic Processes. In W.
18. Allport, G.W. (1954). The Historical Background of Modern Social Psychology. In Lindzey, G. (Ed.). Handbook of Social Psychology, Vol. 1, pp. 3-56. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
19. Bem, D.J. (1970). Beliefs, Attitudes and Human Affairs. Belmont, CA: Brooks/Cole.
20. Cherry, K. (2019). Attitudes and Behaviors in Psychology. Very Well Mind. Retrieved from <https://www.verywellmind.com/attitudes-how-they-formchange-shape-behavior-2795897>
21. Donald, M. (2002). A Mind So Rare: The Evolution of Human Consciousness. New York: W.W. Norton&Company, Inc.
22. Stroebe & M.Hewstone (Eds.). European Review of Social Psychology, Vol. 11, pp. 1-33. Chichester, UK: Wiley.

References

1. Byrman L.A. (2004). Upravlencheskye resheniya [Administrative decisions: textbook. Manual] M.: Delo, 204 p. (in Ukrainian).
2. Bozhovych L.Y., (2009), Lychnost yee formyrovanye v detskom vozdaste [Personality and its formation in children's reward] Spb:Peter, 400 p. (in Ukrainian).
3. Karamushka L.M. (2000), Psyhologiya upravlinnya zakladamy serednoyi osvity: monografiya [Psychology of managing mortgages of middle education: monograph] K.:Nika-Center, 332 p. (in Ukrainian).
4. Kytov A.Y. (1984) Psyhologyya hozyajstvennogo upravlenyya [Psychology of economic management] M.:Profizdat, 247p. (in Ukrainian).
5. Leontev D.A. (2003) Psyhologyya smisla: pryroda, stroenye y dynamyka smislovoj realnosty [Psychology of meaning: nature, structure and dynamics of semantic reality] M.: Meaning, 487 p. (in Ukrainian).

6. Lesechko M.D. (2003) *Psixologiya upravlinskyx rishen i stvorenniya efektyvnyx komand : navchalnyj posibnyk* [Psychology of management decisions and the establishment of effective teams: the boss] LRIDU UADU, 100 p (in Ukrainian).
7. Marmaza O.I. (2004) *Innovacijni pidxody do upravlinnya navchalnym zakladom* [Innovatsiyni go to the management of the initial mortgage] Kh.: Osnova, 240 p (in Ukrainian).
8. Potapchuk Y.M. (2002) *Upravlinecz yak sub'yekt ta obyekt zberezheniya psyhichnogo zdorovya* [Manager yak sub'ekt that ob'kt mental health care] Psychology: zb. sciences. prats NPU imene M. P. Dragomanov., VIP. 15, 350–354 p. (in Ukrainian).
9. Rubynshtejn S.L. (2000) *Osnovi obshhej psichologyy* [Fundamentals of General Psychology] SPb. : Peter, 705 p (in Ukrainian).
10. Safin O.D. (1997) *Psichologiya upravlinskoyi diyalnosti komandira* [Psychology of the commander's management] Khmelnytsky: View of APVU, 149 p. (in Ukrainian).
11. Tretyachenko V.V. (1997) *Kolektyvni sub'yekty upravlinnya: formuvannya, rozvytok ta psichologichna pidgotovka* [Collective subkti management: formulation, development and psychological training] K.: Stilos, 585 p. (in Ukrainian).
12. Uznadze D.N. (1977) *Osnovni polozheniya teoryi ustanovky*. Trudi, T.6. [The main provisions of the theory of installation. Proceedings, V.6.] Tbilisi: Metsniereba, 326 p. (in Ukrainian).
13. Fylyppov A.V. (1990) *Rabota s kadramy: psichologicheskij aspekt* [Work with personnel: psychological aspect] M.: Economics, 168 p. (in Ukrainian).
14. Kell L. (1997) *Teoryi lychnosti (Osnovnie polozheniya, yssledovaniya uprymenenye)* [Theories of personality (Fundamentals, research and application)] SPb: Peter Press Series "Masters of Psychology", 608 p. (in Ukrainian).
15. Yadov V.A. (1975) *O dyspozycionnoj regulyacyi socyalnogo povedeniya lychnost* [About dispositional regulation of social behavior of the individual] Methodological problems of social psychology: collection of articles, 89-105 p. (in Ukrainian).
16. Abun, D., & P.Racoma, A.P. (2017). Environmental Attitude and Environmental Behavior of Catholic Colleges' Employees in Ilocos Sur, Philippines. *Texila International Journal of Academic Research*, Volume 4, Issue 1, June 2017. (in English).
17. Ajzen, I., & Fishbein, M. (2000). Attitudes and the Attitude- Behavior relation: Reasoned and Automtic Processes (in English).
18. Allport, G.W. (1954). The Historical Background of Modern Social Psychology. In Lindzay, G. (Ed.). *Handbook of Social Psychology*, Vol. 1, pp. 3-56. Cambridge, MA: Addison-Wesley. (in English).
19. Bem, D.J. (1970). *Beliefs, Attitudes and Human Affairs*. Belmont, CA: Brooks/Cole. (in English)
19. Cherry, K. (2019). Attitudes and Behaviors in Psychology. Very Well Mind. Retrieved from <https://www.verywellmind.com/ attitudes-how-they-formchange- shape-behavior-2795897> (in English)
20. Donald, M. (2002). *A Mind So Rare: The Evolution of Human Consciousness*. New York: W.W. Norton&Company, Inc. (in English)
21. Stroebe & M.Hewstone (Eds.). *European Review of Social Psychology*, Vol. 11, pp. 1-33. Chichester, UK: Wiley. (in English)

Резюме

Сняданко И. И. доктор психологических наук
заведующая кафедрой теоретической и
практической психологии НУ «Львовская политехника»
Грищенко О. В. аспирантка 1 курса специальности
Психология кафедры теоретической и практической
психологии НУ «Львовская политехника»

ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ «КОГНИТИВНАЯ УСТАНОВКА»

В статье рассмотрены такие понятия, как: установка, когнитивная установка, этическая установка, транзакционный анализ, рационально-эмоциональная терапия, рациональные суждения, поведение, эмоции. Осуществлен анализ рационально-эмоционального подхода А. Эллиса, смысл которого заключается в том, что сильное эмоциональное следствие следует за важным событием, но в действительности эмоциональный следствие возникает под влиянием системы убеждений человека. Сделаны выводы, что под понятием "когнитивная установка" следует понимать мысли, убеждения,

чувства и поведение человека в отношении определенного субъекта, лица, объекта или событий. Когнитивные установки являются результатом воспитания или влияния культурных ценностей, которые позже будут влиять на поведение человека в отношении определенного субъекта или объекта, лица или события и т.д.

Ключевые слова: установка; когнитивная установка; этическая установка; транзакционный анализ; рационально-эмоциональная терапия; рациональные суждения; поведение; эмоции.

Summary

Snyadanko I. doctor of psychological sciences

Head of the Department of Theoretical and Practical
Psychology Lviv Polytechnic National University

Gryshchenko O. graduate student of the 1st year of the
specialty Psychology Department of Theoretical and

Practical Psychology Lviv Polytechnic National University

**THEORETICAL AND PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF
"COGNITIVE ATTITUDE"**

Purpose. The aim of the article is to carry out the theoretical analysis of the concept of "cognitive attitude". The main approaches to understanding the concept of "attitude" by the scientists are considered in the article, they are L. Bozhovych, F. Znanetsky, D. Katz, D. Kelly, D. Myers, I. Myasishchev, G. Allport, M. Rokeach, E. Stotland, W. Thomas, D. Uznadze, M. Fishbein, V. Yadov and others. The analysis of the concept of "cognitive attitude" in the approaches of such scientists as A. Eisen, A. Abun, M. Donald, K. Cherry, S. Hofstede and others.

Introduction. The analysis of A. Ellis's rational-emotional approach is made, the meaning of which is that a strong emotional consequence follows an important event, but in fact the emotional consequence arises under the influence of a person's belief system. When this undesirable emotional consequence is such as strong anxiety, anger, etc., its cause can be found in what A. Ellis calls irrational attitudes of human. It is concluded that the emergence of excessive emotions is based on the cognitive errors. In the rational-emotional approach to different categories of cognitive errors it is customary to use the term "irrational judgments" (exaggeration, simplification, unfounded assumptions, erroneous conclusions, absolutization etc.).

According to the results of the analysis concluded that the emergence of irrational judgments (attitudes) is often associated with a person's past, when he/she perceived them in childhood, not yet having the skill to conduct critical analysis at the cognitive level, not being able to refute them at the behavioral level, because he/she was limited and did not face the situations that could refute

or receive some reinforcement from the social environment. It is important for a person to know that irrational attitudes can be changed.

Originality. The following concepts are considered in the article: an attitude, the cognitive attitude, the ethical attitude, the transactional analysis, rational and emotional therapy, rational judgments, behavior, emotions.

Conclusion. It is concluded that the term "cognitive attitude" should be understood as the thoughts, beliefs, feelings and behavior of a person in relation to a particular subject, person, object or event. It is the tendency to evaluate things according to one's own perception, ideas or feelings. The cognitive attitudes can contain positive or negative thoughts or feelings about a particular subject, object, person, group, event, etc. That becomes an individual tendency to react favorably or unfavorably to a certain subject, object, event, etc.

The cognitive attitudes are the result of the upbringing or influence of cultural values which will influence a person's behavior later towards a certain subject or object, person or event and so on.

Key-words: attitude; cognitive attitude; ethical attitude; transactional analysis; rational and emotional therapy; rational judgments; behavior; emotions.

Автори заявляють об відсутності конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 08.12. 20.

ЛІКВІДАЦІЯ НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ 1986 р. ТА ВНЕСОК УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті аналізуються проблеми, які постали та були розв'язані за участі військових частин колишніх Радянського Союзу й УРСР у перші дні та місяці після Чорнобильської катастрофи 1986 р. значною мірою завдяки створенню особливої організаційної структури управління військами. Висвітлюється героїзм та мужність військовослужбовців проявлені при ліквідації наслідків наймасштабнішої аварії в історії атомної енергетики.

Ключові слова: Чорнобильська АЕС; катастрофа; військовослужбовці; хімічні та інженерні війська; відселення.

Вступ. Аварія, яка пероросла у масштабну катастрофу гуманітарного, екологічного та економічного характеру. Ліквідація наслідків Чорнобильської катастрофи надала українським військовослужбовцям неоціненний досвід, що потребує опрацювання.

Мета роботи полягає у всебічному осмисленні місця та значення Чорнобильської катастрофи у історії України новітньої історичної доби та участі українських військовослужбовців у ліквідації катастрофи.

Теоретичне підґрунтя. Проблеми Чорнобильської катастрофи, різними її аспектам присвячена низка публікацій як вітчизняних так і зарубіжних дослідників істориків, психологів, екологів, медиків. До них належать Барановська Н., Нецька Л., Маковська Н., Ралдугіна Т., Комар В., Васюта С., Возняк В., Коваленко А., Троицкий С., Дьяченко А. та інші.

Методи дослідження. У процесі дослідження було використано наступні методи: порівняльно-історичний, описовий, контент-аналізу та синтезу.

Результати і обговорення. З кожним роком все далі відходять у минуле події, пов'язані з аварією на Чорнобильській АЕС, - найбільшою у світі техногенною та екологічною катастрофою. Ще й досі ми не можемо повністю оцінити або хоча б осмислити довготривалі наслідки вибуху на ЧАЕС. Місцевість, яка постраждала від катастрофи становить 1/12 частку всієї території України. Небезпечний рівень радіоактивного забруднення в Україні спостерігається на площі

50 тис. км², а також у значній частині районів Білорусії та Росії, що прилягають до станції. Від аварії у нашій державі постраждали 3,2 млн чоловік, у тому числі понад 1 млн дітей. 3 території України зникла ціла низка раніше квітучих міст та сіл. Було евакуйовано 76 населених пунктів з кількістю мешканців понад 90 тис. До зони безумовного (обов'язкового) відселення потрапили 92, а до зони гарантованого державою добровільного відселення – 835 населених пунктів. Під посиленням і постійним контролем перебувають 1288 населених пунктів [8, с. 5]. Утім, до цієї теми ще неодноразово звертатимуться науковці, політики, громадські діячі, медики. А для численної армії переселенців і, власне самих ліквідаторів Чорнобиль назавжди залишатиметься незагоєною раною.

Кожний рік 26 квітня нагадує всім та віддаляє нас від сумної і трагічної в новітній історії події, яка змінила долі багатьох мільйонів людей. Разом із трагедією такого масштабу світ став свідком героїзму пожежників, військовослужбовців, ліквідаторів та усіх людей, які боролися з вражаючими унаочненими та невидимими наслідками аварії. Жителі України, як і багатьох інших близьких і віддалених країн континенту, сьогодні схилиють голови перед пам'яттю про тих, хто жертвував собою під час аварійних і рятувальних операцій у перші дні й місяці після вибуху, а також перед десятками тисяч нині суших, чиє здоров'я постраждало від тієї катастрофи.

Дуже прикрий є той факт, що з самого початку Чорнобильської трагедії інформація про те, що трапилося тієї ночі, була неповною і недостовірною. Ще й сьогодні світова громадськість не має всебічного уявлення про всі аспекти катастрофи. Навколо цієї події виникло чимало міфів, фальсифікацій, домислів. У деяких колах, керуючись суб'єктивними інтересами й розрахунками, намагаються применшити значення катастрофи чи навіть піддати її забуттю. Втім, Чорнобиль не минув, не поринув у безодню. Він промовисто нагадує про себе численними проблемами в різних сферах суспільства, у долях мільйонів людей, житті кожного з нас.

Практично ніхто не зміг об'єктивно оцінити того, що трапилось. Керівництво виявилось професійно і психологічно не підготовленим до адекватного сприйняття жахливого перебігу подій, до ліквідації наслідків аварії такого масштабу. Проте, як добре відомо тепер, від цього залежала не лише система невідкладних заходів, але й порядок дій людей в екстремальних умовах. Імперативною вимогою буття були знання радіаційного стану як в центрі подій, так і в містах та селах, уражених радіактивним забрудненням. Але дозиметрична служба ЧАЕС на першому – найвідповідальнішому етапі виявилась малоефективною [1, с. 96]. Усвідомлення цього постає хоч і суворою, але доволі повчальним уроком Чорнобиля.

Збіг обставин – 26 квітня 1986 р. керівний склад Міністерства оборони (МО) знаходився на зборах в Прикарпатському військовому окрузі. Міністр оборони маршал Радянського Союзу С.Л. Соколов близько 12 години на екстреному засіданні оголосив про катастрофу, яка сталася на ЧАЕС, і визначив конкретні завдання основним силам МО, виділеним для ліквідації наслідків катастрофи (ЛНК). Згідно наказу міністра було підготовлено полк і приведено до готовності виходу в район катастрофи. Згодом особовий склад полку з дезактивації об'єктів укриття АЕС проводив консервування рудого, тобто ураженого радіацією лісу та інші невідкладні заходи.

Головний тягар по організації діяльності військовослужбовців у районі Чорнобиля ліг на плечі начальника Генерального штабу (ГШ) маршала Радянського Союзу С.Ф. Ахромєєва.

Генеральний штаб, взявши на себе у цей період управління розгортанням і функціонуванням оперативного угруповання МО в Чорнобилі, підтвердив готовність і спроможність стосовно вирішення складних завдань державної ваги. За розпорядженням ГШ 26 квітня транспортна авіація перебазувала підрозділи мобільного загону Приволзького військового округу. Організовувалася радіаційна, повітряна розвідка, доставлялися необхідні вантажі, направлялися в район катастрофи медичні частини для надання першої допомоги постраждалому населенню. Під керівництвом ГШ розроблялись конкретні плани діяльності оперативної групи. На їх основі в оперативних з'єднаннях і частинах розроблялись плани робіт з визначенням конкретних завдань, послідовності їх виконання і детальними розрахунками засобів та сил, які терміново направлялися до Чорнобильського угруповання.

У перші години катастрофи до ліквідації наслідків були залучені тільки відомчі формування Міненерго і Мінсередмаша СРСР, МВС, сили Цивільної оборони (ЦО), які впринципі були підготовлені до цієї роботи. Водночас перші вжиті заходи у порівнянні із зростаючим усвідомленням потреб свідчили, що зробленого недостатньо. Імперативність проведення масштабних робіт вимагала необхідного залучення спеціальних підрозділів Міністерства оборони і Цивільної оборони. Саме тому за рішенням Міністра оборони станом на 27 квітня 1986 р. військово-транспортними літаками були перевезені: оперативна група мобільного загону для ліквідації наслідків радіаційної аварії (272 осіб, 65 одиниць техніки) хімічних військ; окремий механізований полк; батальйон спеціального захисту ЦО; а також медичні частини для надання медичної допомоги населенню. Окрім того, для забезпечення роботи військ і цивільних формувань в район катастрофи 30 квітня прибула тилова база.

Звичайно, що за тогочасної практики, політику щодо організації всіх робіт по ліквідації наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС визначало партійне керівництво СРСР, зокрема створена 29 квітня Оперативна група Політбюро ЦК КПРС з питань ліквідації наслідків аварії. Протоколи

усіх її 40 засідань вийшли друком у книзі „Чорнобиль. Совершенно секретно” (Москва, видавництво „Другие берега”, 1992. Автор і укладач якої є А.Ярошинська). На першому засіданні Оперативної групи була звернена увага начальника Цивільної оборони СРСР генерала армії А.Т. Алтуніна на відсутність чіткої програми по здійсненню комплексу заходів у зв'язку з катастрофою на ЧАЕС, поставлені завдання щодо термінової розробки і реалізації заходів по усуненню її наслідків. Начальнику Генерального штабу маршалу Радянського Союзу С.Ф. Ахромєєву було доручено забезпечити розгортання бригади хімічних військ у максимально стислі терміни і виділити 10 тис. армійських продовольчих пайків для евакуйованого населення.

Вже станом на 2 травня до ліквідації наслідків катастрофи було залучено 20 частин і окремих підрозділів, задіяно більше 6 тис. військових та 1400 одиниць різної техніки. В районі катастрофи та суміжних територіях були розгорнуті з'єднання і частини, які за своєю організаційною структурою, призначенню й технічному оснащенню не мали аналогів у минулому. З метою координації дій різних родів військ ЗС в районі ЧАЕС була створена Оперативна група МО під керівництвом Головнокомандувача військами Південно-Західного напрямку генерала армії І.А. Герасимова. Станом на 9 травня додатково були сформовані і розгорнуті дві бригади і 7 полків хімічного захисту, 17 травня - 2 інженерно-дорожніх полки для зведення водоохоронних споруд з метою запобігання розповсюдження радіоактивних речовин. Для створення Чорнобильського оперативного угруповання військ були задіяні мобільні резерви низки військових округів, а саме: Московського, Північно-Кавказького, Середньоазіатського, Приволзько-Уральського і Сибірського.

Враховуючи зростаючі масштаби дезактиваційних робіт, постановою ЦК КПРС за № 634-188 від 29 травня 1986 р. з метою мобілізаційного наповнення необхідних з'єднань і частин було дозволено призвати з запасу на спеціальні навчальні збори необхідну кількість військовозобов'язаних терміном до 6 місяців. Дійсно, по мірі розгортання робіт продовжувалося нарощування сил: якщо в середині травня угруповання військ

нараховувало вже близько 30 тис. чол., то станом на 25 серпня 1986 р. загальна чисельність військових складала близько 40 тис. осіб, включаючи 32 тис. чол., призваних з запасу та 10 тис. одиниць техніки. У доповідній записці штабу Цивільної оборони СРСР про хід ліквідації аварії на ЧАЕС повідомлялось, що на 31 серпня 1986 р. у ЛНК на ЧАЕС бере участь 111 з'єднань і частин загальною чисельністю близько 39245 військових, в їх числі були: 1 мотострілкова дивізія, 2 бригади хімічного захисту, 23 полки (в т.ч. оперативно механізовані Цивільної оборони), 28 батальйонів, 8 рот та 49 окремих підрозділів [7, с. 77]. А за весь період участі Збройних Сил у ліквідації наслідків катастрофи крізь Чорнобиль пройшло понад 600 тисяч військовослужбовців.

Основу сил і заходів складали хімічні та інженерні війська, Цивільна оборона, а також медичні батальйони і частини мотострілкової дивізії. Проведення заходів з дезактивації організовував Генеральний штаб Збройних сил. Характер державного рівня та унікальність завдань вимагали особливої організації структури управління військами і силами. Були створені оперативні управління при Генеральному штабі, головному штабі ВПС, управліннях начальників хімічних та інженерних військ, головних та центральних управліннях Міноборони. В районі катастрофи було розгорнуто робочий орган Міністерства оборони - Оперативну групу МО, на чолі з керівним складом відомства.

Для розробки наукових рекомендацій тактики дій військ, також методів ведення прикладних та пошукових досліджень було створено науковий центр Міністерства оборони. З дванадцяти сформованих на різних рівнях оперативних угруповань дев'ять груп та один науковий центр функціонували безпосередньо в районі катастрофи.

Система управління військами на оперативному і тактичному рівнях під час вирішення багатомасштабних завдань в усьому районі АЕС базувалась на основі централізованого принципу управління з елементами локального децентралізованого управління. Створена структура органів управління в цілому забезпечила керівництво виконанням завдань Збройних сил, також раціональне використання виділених для цієї

Питання психології

мети сил і засобів. Головні зусилля Оперативної групи Міністерства оборони в Чорнобилі були спрямовані на організацію робіт з ЛНК на ЧАЕС. Зокрема, ця діяльність зосереджувалася на:

- керівництві дезактивацією забруднених територій;
- узагальненні та аналізі радіаційного стану, доведенні її в Генеральний штаб і війська;
- нарощуванні зусиль шляхом залучення додаткового контингенту військ, виходячи із з'ясування завдань, викликаних збільшенням обсягу робіт;
- визначенні засобів розв'язання терміново виникаючих додаткових завдань;
- організації взаємодії військових сил з формуваннями інших міністерств та відомств;
- проведенні оперативного й перспективного планування робіт;
- організації всебічного забезпечення, включаючи забезпечення місцевого населення продовольчими товарами тощо.

З метою упорядкування системи управління військами, підвищення відповідальності за контроль над територією, яка зазнала радіоактивного забруднення, задіянні військові частини поділялись на три сектори з виділенням так званої особливої зони, включаючи територію АЕС з усіма спорудами, ст. Янов і м. Прип'ять.

Роботи на ЧАЕС, які виконувались Збройними силами, були спрямовані на досягнення головної мети – зменшення впливу наслідків катастрофи на населення, яке знаходилося в районі радіоактивного забруднення. Розвідка організовувалася комплексно з залученням не тільки хімічних військ, а й медичних та інженерних. Медичне обстеження проводилося частинами і закладами медичної служби з метою виявлення випадків радіаційного ураження населення, інфекційних захворювань, оцінки стану водопостачання і епідеміологічного стану. З цією метою на 4 травня 1986 р. було мобілізовано 2 тис. військових-медиків, сформовано п'ять медичних батальйонів, визначені пункти їх розміщення в районах проживання евакуйованого населення. У ході ліквідації наслідків катастрофи медичне обстеження проводилось у рамках санітарного нагляду з

радіаційної безпеки населення і особового складу, а також санітарно-гігієнічного контролю за розміщенням військ, харчуванням, водопостачанням і умовами виконання робіт з дезактивації території АЕС.

Міністерством оборони та спеціалістами промисловості були прийняті рішучі заходи з підготовки кадрів, засвоєнню більш ефективних заходів дезактивації. Це дозволило вийти на системний плановий режим виконання робіт, що уможливило за п'ять місяців після катастрофи провести дезактиваційні роботи на загальній площі більше ніж 26100 тис. га. Усього на Чорнобильській АЕС тільки за перші півтора роки військами було оброблено і здано за актами понад 1600 приміщень, продезактивовано близько 4.2 млн. м² території станції, 83.5 тис. м² покрівлі, вивезено більше 418 тис. м³ забрудненого ґрунту, сміття та обладнання. В результаті форсування темпів вдалося принципово змінити радіаційний стан навколо АЕС і розпочати дезактивацію в середині приміщення, що дозволило ввести на АЕС експлуатаційно-технічний персонал [7, с. 176].

Важливим напрямом робіт по забезпеченню радіаційної безпеки стали заходи з регламентації опромінення особового складу. Спочатку зовні гама-опромінення обмежувалися значенням, рівним п'яти припустимим річним дозам за умов мирного часу, що складало 25 бер. Потім були встановлені більш диференційовані нормативи, а головне нижчі щодо зовнішнього опромінення - 5 бер для всіх категорій військовослужбовців.

Основні зусилля військово-повітряних сил (ВПС) були зосереджені на вирішенні завдань з проведення радіаційної і загальної розвідки, локалізації осередку катастрофи, дезактивації місцевості, забезпечення виконання науково-дослідних робіт, транспортування особового складу та вантажів. Цілий комплекс заходів спрямовувався на припинення викидів радіоактивних речовин у навколишнє середовище зі зруйнованого реактора. Цьому були підпорядковані спеціальні вертольоти вильоти до епіцентру катастрофи. Усього за період робіт по ЛНК авіацією виконано більше 28 тис. самолётов і вертольотів вильотів.

На початковому етапі ліквідації наслідків аварії залучалися регулярні військові

підрозділи, в яких були і солдати призовного віку. Але поступово вони були замінені чоловіками, призваними з запасу, старшими за тридцятирічний вік. Час їх участі в роботі у зоні аварії суворо обмежувався відповідно до норм припустимого радіаційного опромінення.

Значною мірою основний тягар робіт у подоланні наслідків Чорнобильської катастрофи ліг на плечі військових. Як свідчать фонди Галузевого державного архіву МО України, вже 28 квітня 1986 р. вийшло розпорядження Генерального штабу Збройних Сил СРСР про створення окремого батальйону спеціального захисту.

Створена оперативна група Генерального штабу, згідно директиви ГШ ЗС СРСР від 30 квітня 1986 р., здійснювала збір та аналізувала данні про наслідки катастрофи на АЕС, вела підрахунки радіоактивного опромінення залучених військ, брала участь у розробці вказівок МО СРСР та начальника ГШ. Дана група здійснювала також контроль за виконанням завдань покладених на Міністерство оборони, координувала зусилля головних штабів видів ЗС, управлінь центрального апарату і військових округів, які брали участь у ліквідації наслідків. Цілодобове чергування ОГ було запроваджено з 30 квітня 1986 р.

Загалом з 29 квітня по 5 червня 1986 р. через військові комісаріати до ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи було залучено понад 14 тис. осіб. У подальшому кількість військових підрозділів, задіяних у зоні ЧАЕС, неухильно зростала. А саме, тільки військовими комісаріатами Полтавської області на початку червня 1986 р. у зону відчуження було відправлено 6626 військовослужбовців запасу та 700 одиниць техніки.

Водночас були й упущення, серйозні недоліки. Так, формально здійснювався контроль за станом здоров'я військовослужбовців, не завжди проводився аналіз, узагальнення. Як засвідчують архівні дані, у липні 1986 р. вийшов наказ командира військової частини 33835 щодо порушення з питань обліку особового складу і організації робіт з дезактивації в одному із полків хімічного захисту. Його перевірка показала, що облік особового складу “є запущеним”, а “командир, начальник штабу не могли підтвердити, де і

скільки військовослужбовців працює у складі окремої команди, яка чисельність направлена на виконання робіт у зоні з підвищеним рівнем радіації. Лікарем частина не обстежувалася, інструктаж перед початком робіт не проводився. Командування, партійно-політичний апарат, штаб полку не забезпечили заходи зі збереження здоров'я особового складу і дотриманням засобів запобігання радіаційної безпеки” [2, с. 7].

Завдячуючи зусиллям залучених з перших годин аварії військових, а пізніше й науковців, стало відомо, що поблизу зруйнованого енергоблоку величина гамма поля досягла 2000 рентген на годину (Р/год). Визначалася в основному опроміненням зруйнованого реактора, в середині якого вона доходила до 50000 Р/год. У наступній фазі аварії, що почалася з другої половини травня, завдячуючи процесу природного охолодження палива, викиди з блоку знизилися в мільйон разів і, на думку фахівців, він перестав бути визначальним фактором стану глобального радіонуклідного забруднення навколишнього середовища [2, с. 8].

Головне навантаження при ліквідації наслідків було покладене на частини і підрозділи хімічних військ, які за своїм основним призначенням повинні захищати військові контингенти і мирне населення від радіоактивного ураження. Багато роботи випало й на долю частин і підрозділів інженерних військ. Тонку операцію виконували сапери [1, с. 223].

Керівництво військовими здійснювали начальник хімічних військ Міноборони СРСР генерал-полковник В.К. Пікалов, заступник командувача ВПС Київського військового округу генерал-майор Н.А. Антошкін, начальник інженерних військ маршал інженерних військ С.І. Аганов [3, с. 60].

Для дезактивації Чорнобильської атомної електростанції і населених пунктів широко використовувалися вертольоти. Першим з військових вертольотчиків до Прип'яті прибув генерал-майор Н.А. Антошкін. Зранку 27 квітня за допомогою переносної радіостанції він допоміг приземлитися на території міста вертольотам заступника командуючого військово-повітряними силами округу полковника Б. Нестерова і командира полку

гвардії полковника А. Серебрякова. Було проведено детальну розвідку з повітря території АЕС та її прилеглої місцевості. Після цього була розроблена детальна схема заходів гелікоптерів на реактор для викиду вантажу. Керував польотами Б. Нестеров, облаштував свій командний пункт на даху міського готелю.

26 квітня вертольотчики вкинули в жерло четвертого енергоблоку 65 т. вантажу, зробили 45 вертольото-вильотів. На засіданні Урядової комісії було визнано, що цього замало. Спочатку засипка реактора здійснювалась простим способом: вертоліт підлітав до реактора, екіпаж відчиняв двері і, цілячись прямо в точку, викидав вантаж вручну.

30 квітня завдяки використанню ковшів-грейдерів було скинуто в два рази більше вантажу - 151 т. Всього за цей день було зроблено 93 вильоти. Майже за три дні військові авіатори у кілька разів збільшили обсяг робіт. Наприклад, завдяки тому, що на найпотужні з вертольотів військовики встановлювали по три великі ємкості, що дозволяло за 5 хв. розсіяти широкою смугою 12 тис. літрів рідини.

За допомогою військових вертольотів осередок аварії блокували тепловідводячими і фільтруючими матеріалами, що дозволило суттєво знизити, а потім і припинити викиди радіоактивних речовин в навколишнє середовище. Проводились також чимало спеціальних запобіжних заходів щодо запобігання потраплянню радіоактивних речовин із зруйнованого реактора у ґрунт під четвертим енергоблоком.

Слід наголосити, що засипка реактора не була єдиним видом діяльності вертольотчиків. Військові льотчики провели важливу роботу з фотографування аварійного блоку, яке здійснювалось постійно, починаючи з 27 квітня 1986 р. були зроблені фотознімки в різних ракурсах, на яких можливо було помітити важливі деталі зовні пошкодженого енергоблоку. Це надавало можливість приймати рішення подальших дій щодо ліквідації наслідків ЧАЕС [1, с. 224].

Застосовувалась спеціальна військова техніка та пожежні машини за допомогою яких обмивались стіни і дахи приміщень. Не відмовлялись і від самих звичайних засобів збору з території радіоактивного бруду. Його

зчищали бульдозерами, скреперами і захоронювали. Брудні земельні майданчики покривали бетоном, засипали піском, асфальтували.

Найбільш забрудненими в радіаційному відношенні виявились кровельні покриття третього енергоблоку. На них потрапили частки реакторного палива, уламки конструкцій, радіоактивний пил.

Забезпечення радіаційної безпеки військ та населення, зведення до мінімуму опромінення людей - це було головним завданням, яке покликані були розв'язувати військові підрозділи. І його виконання супроводжувалося великим обсягом безперервно здійснюваних заходів. Комплекс цієї роботи охоплював заходи зонування території за даними радіаційної розвідки, дозиметричний контроль та вибір засобів захисту, медичної профілактики і санітарно-гігієнічної обробки. Ці роботи проводилися згідно наказів Міністра оборони і розроблених на їх основі методичних рекомендацій військам з урахуванням обставин.

Багато роботи випало на долю частин і підрозділів інженерних військ, які взяли активну участь у ліквідації наслідків на ЧАЕС. Для керівництва частинами інженерних військ, створених спеціально для виконання специфічних завдань були задіяні кращі фахівці з військ, академій, училищ, військових кафедр ряду інститутів. В цілому угруповання інженерних військ складалося із 26 інженерних батальйонів кількістю більше 8000 чоловік і близько 900 одиниць спеціальної техніки.

Технічне керівництво виконанням інженерних завдань було покладене на спеціально створені групи інженерних військ (ІВ) МО. Важкі небезпечні роботи було виконано завдяки наполегливій праці особового складу ІВ. Варто навести найбільш масштабні роботи з ліквідації наслідків катастрофи, які виконували інженерні війська:

- збір та захоронення радіоактивних сполук на території станції на площі 1 км²;

- дезактивація місцевості зняттям поверхового шару ґрунту та його захоронення більш 350 тис.м³;

- вирубка та захоронення рудого лісу на площі більше ніж 200 га із засипкою ґрунту;

- підривні та дезактиваційні роботи на території АЕС тощо.

Питання психології

Слід підкреслити, що хімічні війська також виконували низку важливих завдань по ліквідації наслідків на ЧАЕС. Саме ці підрозділи здійснювали:

- повітряну розвідку території АЕС і місцевості, взяття проб повітря, ґрунту, води;
- дозиметричний контроль опромінення і забруднення особового складу, техніки;
- дезактивацію території АЕС, місцевості, населених пунктів, доріг;
- забезпечення військ заходами захисту;
- організацію робіт з радіаційного контролю місцевості.

Загалом же всі міністерства і відомства тогочасного Союзу РСР докладали значних зусиль по проведенню визначених урядом держави заходів з ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, надавали підтримку постраждалому населенню, всім тим, хто змушений був залишити так звану тридцяти кілометрову зону відчуження й облаштовувати своє життя у нових місцях поселення.

Відомо, що і в Україні, хоча і з певним запізненням, також була створена система „ліквідаторських структур”. Так, вже 3-го травня розпочала свою роботу Оперативна група політбюро ЦК Компартії України, дії якої узгоджувалися і координувалися з Москвою [8, с.7]. Протоколи засідань і стенограми Оперативної групи зберігаються нині у трьох великих справах, що знаходяться у Центральному державному архіві громадських об’єднань (ЦДАГО) України. Згідно із рішеннями партійних та державних органів влади низка підрозділів та військовослужбовців України безпосередньо брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і внесли вагомий вклад у цю важливу справу. Особливе значення в оцінці масштабів катастрофи, розробці прогнозних оцінок, проведенні моніторингу радіоактивного забруднення річок, водойм, повітря, ґрунтів та виробленні конкретних рекомендацій, що не завжди впроваджувалися, мали матеріали установ Академії наук УРСР. До дослідження чорнобильських проблем з виїздом на місце залучалося чимало інститутів Академії наук.

Слід відзначити, що у ніч вибуху на ЧАЕС офіційний Київ одразу ж став організатором проведення відповідних заходів. За розпорядженням тодішнього голови Київського

облвиконкому І. Плюща у штабі Цивільної Оборони області відразу ж була створена Оперативна група, яка негайно прибула на станцію, щоб детально з’ясувати, що там сталося, і про все доповісти обласному та республіканському керівництву. До її складу увійшли підполковники В. Нездойминого та І. Мантур - начальники відділів медичного і радіохімічного захисту населення. Очолив групу полковник В. Зінкін [4, с. 43-45]. На станції на випадок кризової ситуації було створено стаціонарний пункт управління діями персоналу.

Треба відзначити, що далеко не всі дії посадових осіб, які опинилися тієї квітневої ночі на АЕС, були до кінця чіткими й виваженими, декому з них бракувало професіоналізму. Але і в ту ніч, і в наступні дні та ночі була виконана титанічна робота щодо зменшення радіаційного впливу на людей техногенної катастрофи. За офіційними даними, з четвертого енергоблоку в атмосферу було викинуто близько 6 тон продуктів розпаду, які містили в собі понад 60 кг радіоактивних речовин.

Слід наголосити, що саме військові займалися дезактивацією найбільш радіоактивно забруднених населених пунктів і внесок їх був неоціненним. Генерали О. Корольов, О.Петрохалко, полковники Ю. Колісниченко, Д. Стеблін, майор О. Томленов разом із солдатами свідомо йшли в саме пекло, аби унеможливити розростання катастрофи до зростаючих і невідконтрольних масштабів. Японські роботи зупинялись, не витримавши колосальних навантажень, а люди працювали в таких умовах [4, с. 45].

Під керівництвом союзних структур, зокрема Міністерства енергетики та електрифікації СРСР для виконання комплексу робіт з ліквідації наслідків аварії були задіяні шість військово-будівельних загонів загальною чисельністю 3231 особа. Вони направлялися до району безпосередньої роботи з таких військових округів: Уральського округу - 645 чол., Ленінградського - 508 чол., Прибалтійського - 510 чол., Прикарпатського ВО - 527 чол., Одеського - 517 чол., Московського - 524 чол. Показово, що всі вони із далеких і власне українських територій прибули до місця дислокації в період з 28

червня до 4 липня 1986 р. і виконували невідкладні завдання [5, с. 133].

З перших годин Чорнобильської катастрофи безпосередню участь у з'ясуванні причин аварії та заходах по контррозвідувальному забезпеченню ліквідації її наслідків узяли понад 1500 співробітників органів держбезпеки УРСР. Тим самим вони здійснили заходи, рівні фронтовим [5, с. 372]. Така увага до ЧАЕС була не випадкова, Чорнобильська АЕС - це друга за потужністю станція з ядерної енергетики у Союзі РСР. Вона завжди була об'єктом контррозвідувального забезпечення органів держбезпеки. Ще у передаварійний період оперативними шляхами було здобуто попереджувальну інформацію щодо численних фактів неякісного виконання будівельно-монтажних робіт, постачання бракованого устаткування, порушення принципів технологічної дисципліни та правил радіаційної й пожежної безпеки. Лише у 1983-1985 рр. сталося 5 аварій і 63 відмови (пробуксовки) основного обладнання, що супроводжувалося значними матеріальними збитками.

Тривожна інформація негайно доповідалася у вищі республіканські партійно-урядові інстанції. Однак, належне реагування на неї мало місце далеко не завжди. Коли за матеріалами Прип'ятського міськвідділу КДБ була представлена інформація до ЦК Компартії України, яка свідчила про виток радіаційних речовин з ЧАЕС, вона була кваліфікована як дезінформація, а низка співробітників КДБ отримала стягнення по службі [5, с. 373].

Тож у ніч вибуху – 26 квітня, вже о 2.30 на місце аварії вирушили оперативно-слідчі групи (ОСГ) КДБ УРСР на чолі з генерал-майором Ю. Петровим та заступником начальника 6-го Управління підполковником В. Слободенюком, Управління КДБ по м. Києву та Київській області під керівництвом полковників Г. Свиця та М. Турка. На атомній електростанції працював оперативний склад Прип'ятського міськвідділу УКДБ, який очолив підполковник В. Ключко. У жовтні 1986 р. у Чорнобильській зоні було створено відділ УКДБ, укомплектований офіцерами-добровольцями з числа тих, хто мав відповідну інженерну підготовку. Підрозділ, яким керував полковник О. Миргородський, у стислий термін налагодив

оперативну роботу зі штабом у селищі Зелений Мис [5, с. 375].

Головним завданням співробітників спецслужби, як і науковців країни, було знайти відповідь на запитання: "Вибух реактора - це технологічна катастрофа чи диверсія?" Оразу ж оперативно-слідчою групою було допитано 48 осіб персоналу АЕС, вилучено й вивчено записи переговорів працівників станції, технічну документацію. Ретельне вивчення різноманітних джерел дозволило згодом категорично відхилити версію про диверсійний акт. Періодом, найскладнішим за радіаційним станом і найвідповідальнішим щодо робіт, які проводилися з ліквідації наслідків аварії, були 1986-1987 рр. (час роботи Урядової комісії), тоді працювало більше 400 співробітників КДБ СРСР, у тому числі 355 чол. - із КДБ України [5, с. 376].

Неможливо не згадати, що у винятково складній обстановці в перші години після аварії співробітники Управління урядового зв'язку та восьмого відділу КДБ розгорнули рухомі й стаціонарні вузли спеціального та шифрованого зв'язку за паролем „Б” (Блискавка) [5, с. 378]. Вдень 26 квітня перший екіпаж зв'язку установив антену радіорухомої системи зв'язку „Роса” на даху міськкому. Під час монтажу йшов рудий дощ, суміш води та радіоактивного пилу із зруйнованого реактора. Антена була встановлена вчасно, що дало можливість організувати стійкий радіозв'язок з рухомими об'єктами в зоні. Незважаючи на відсутність засобів захисту, екіпаж виконав поставлене завдання.

Також необхідно відзначити, що в комплексі оперативно-службових заходів, пов'язаних з аварією на ЧАЕС, брали участь практично всі основні підрозділи КДБ України. В особливому режимі працювала „перша лінія” - зовнішня розвідка. Перед нею було поставлено конкретне завдання: оперативно здобути за кордоном усе, що сприятиме подоланню жахливих наслідків Чорнобильського лиха.

Співробітники Третього Управління (військова контррозвідка) КДБ УРСР забезпечували взаємодію оперативної слідчої групи (ОСГ) зі штабами МВС та Цивільної оборони, здійснювали спільні

контррозвідувальні заходи з особливими відділами КДБ у військових частинах.

Вже з перших днів аварії необхідно було розробити рекомендації стосовно правил поведінки людини в умовах тривалого надходження в організм радіонуклідів, здійснити відбір співробітників для направлення в зону ЧАЕС, організувати їх систематичне обстеження і проведення профілактичних та лікувальних заходів зі своєчасною відправкою хворих з гострими променевими ушкодженнями до спеціалізованих медичних установ країни. Крім того, необхідно було організувати дозиметричний контроль у зоні ЧАЕС і на об'єктах КДБ, підготувати персонал МВС КДБ УРСР з питань діагностики, лікування, профілактики променевих уражень. Основне завдання медиків було чітким і зрозумілим - зберегти життя і здоров'я співробітників, які з перших годин після аварії знаходилися в центрі подій. Проте говорити нині про суттєве поліпшення радіоекологічного стану ураженої території, про її повну безпеку для людей і навколишнього середовища завчасно. Тож нині головною метою діяльності в зоні відчуження залишається ліквідація наслідків Чорнобильської катастрофи та мінімізація екологічної небезпеки для населення України з наступним переведенням її в екологічно безпечний стан на всіх етапах утримання [6, с. 245]. Певно, що суверенна Україна спроможна справитися з цим викликами і вивести належні уроки із цієї вкрай небезпечної аварії.

Висновки. Таким чином, до ліквідації аварії на ЧАЕС та її наслідків була залучена велика кількість людей різного фаху та соціального стану: військові, пожежники, шахтарі, науковці, водії, медики та багато інших. Але потрібно віддати належне військовослужбовцям, які незважаючи на небезпеку, що загрожувала їх життю, з честю виконували поставлені завдання. Унікальність і величезна складність та небезпека завдань вимагала особливої організаційної структури управління військами і всіма засобами. Тому були створені Оперативні групи управління в Генеральному штабі, в Головному штабі ВПС, управліннях начальників хімічних і інженерних військ, Цивільної оборони, в головних і центральних управліннях Міністерства оборони. Тисячі радянських людей безстрашно вступили у боротьбу з Чорнобильською бідною, проявивши мужність та героїзм, талановиті організатори непередбаченої роботи, здійснили подвиг.

Своїм відлунням Чорнобильська катастрофа спонукає нас до пильності. Вона знову і знову примушує замислитися над тим, що науково-технічний прогрес не тільки дає сучасній людині засоби, щоб досягти намічених цілей на шляху цивілізованого поступу, а й вимагає і дозволяє знаходити запобіжники, котрі дають гарантії безпеки. А це прямо пов'язано з формуванням і розвитком світоглядних, моральних засад, які об'єднують людей.

Список використаних джерел

1. Возняк В.Я., Коваленко А.П., Троицкий С.Н. Чернобыль: события и уроки. Вопросы и ответы. - М.: Политиздат, 1989. - 245 с.
2. Нецька Л. Зворотній бік Чорнобильської катастрофи // Військо України, - 2003. - № 3-4. - С.5-7.
3. Бар'яхтар В.Г. Чорнобильська катастрофа. - К., 1996. - 672 с.
4. Зятев С. Біля кратера атомного вулкана // Надзвичайна ситуація, - 2002. - № 4. - С. 43-45.
5. З архівів ВУЧК, КПУ, НКВД, КГБ. - 2001. - № 1. Спецвипуск. - 395 с.
6. Барановська Н.П. Спорудження укриття над зруйнованим 4-м енергоблоком ЧАЕС. // 36. науково-популярних статей. Українське суспільство. Друга половина XX століття. Історія та сучасність. - К.: Інститут історії, 2002. - 259 с.
7. Дьяченко А.А. Опыт ликвидации последствий Чернобыльской катастрофы. - М. 1998. - 385 с.
8. Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали. - К.: Наукова думка. - 1996. - 784 с.

References

1. Voznyak V.Ya., Kovalenko A.P., Troitskiy S.N. Chernobyl: sobytiya i uroki. Voprosy i otvety. - M.: Politizdat. 1989. - 245 s (in Russian).
2. Netska L. Zvorotnii bik Chornobylskoi katastrofy // Viisko Ukrainy, - 2003. - № 3-4. - S.5-7 (in Ukraine).
3. Bariakhtar V.H. Chornobylska katastrofa. - K., 1996. - 672 s (in Ukraine).

Питання психології

4. Ziatev S. Bilia kratera atomnoho vulkana // Nadzvychaina sytuatsiia, - 2002. - № 4, - S. 43-45 (in Ukraine).
5. 3 arkhiviv VUChK, KPU, NKVD, KHB. - 2001. - № 1. Spetsvypusk. - 395 s (in Ukraine).
6. Baranovska N.P. Sporudzhennia ukryttia nad zruinovanyim 4-m enerhoblokom ChAES. // 36. naukovopopuliarnykh statei. Ukrainske suspilstvo. Druha polovyna XX stolittia. Istoriia ta suchasnist. - K.: Instytut istorii, 2002.- 259 s (in Ukraine).
7. Diachenko A.A. Opyt likvidatsii posledstviy Chernobylskoy katastrofy. - M. 1998. - 385 s (in Russian).
8. Chornobylska trahediia. Dokumenty i materialy. - K.: Naukova dumka. - 1996. - 784 s (in Ukraine).

Резюме

Солошенко Н. В. старший научный сотрудник НИЛ
кафедры общественных наук НУОУ им Ивана Черняховского

ЛИКВИДАЦИЯ ПОСЛЕДСТВИЙ ЧЕРНОБЫЛЬСКОЙ КАТАСТРОФЫ 1986 г. И ВКЛАД УКРАИНСКИХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

В статье анализируются проблемы, которые возникли и были решены при участии военных частей бывшего Советского Союза и УССР в первые дни и месяцы после Чернобыльской катастрофы 1986 г. в значительной степени благодаря созданию особенной организационной структуры управления войсками. Освещается героизм и мужество военнослужащих, проявленные при ликвидации последствий самой масштабной аварии в истории атомной энергетики.

Ключевые слова: Чернобыльская АЭС; катастрофа; военнослужащие; химические и инженерные войска; отселение.

Summary

Soloshenko N. V. senior research worker of scientific
research laboratory of Social Sciences Department
of the National Defence University of Ukraine
named after Ivan Cherniakhovskyi
<https://orcid.org/0000-0002-6537-1107>

ELIMINATION OF THE CONSEQUENCES OF THE CHERNOBYL DISASTER OF 1986 AND THE CONTRIBUTION OF THE UKRAINIAN MILITARY

The article analyzes the problems that arose and were solved with the participation of military units of the former Soviet Union and the Ukrainian SSR in the first days and months after the 1986 Chernobyl disaster, largely due to the creation of a special organizational structure for troop management. The heroism and courage of the servicemen demonstrated during the liquidation of the consequences of the largest accident in nuclear energy are highlighted.

Problem Statement. An accident that escalated into a large-scale catastrophe of humanitarian, environmental and economic nature. The aftermath of the Chernobyl disaster has provided Ukrainian military with invaluable experience that needs to be estimated.

The Purpose lies in a comprehensive understanding of the place and significance of the Chornobyl catastrophe in the history of Ukraine and the participation of Ukrainian servicemen in the liquidation of the catastrophe.

Research Methods. The following methods were used in the research process: comparative-historical and descriptive methods, content analysis and synthesis.

Originality consists in the introduction into scientific circulation of new sources, highlighting the heroism and courage of the servicemen, shown in the elimination of the consequences of the greatest accident in nuclear energy.

Conclusion. The echo of the Chornobyl catastrophe urges us to be vigilant. It makes us rethink that scientific and technological progress not only gives modern mankind the means to achieve the intended goals on the path of civilized progress, but also requires and allows to find fuses that provide security guarantees. And this is directly related to the worldviews formation and development, moral principles that unite people. We and the next generations must not forget the Chernobyl tragedy, which took place in a picturesque corner of Ukraine and caused many disasters for our people. This catastrophe is a warning both Ukraine and the entire international community. Mankind must draw conclusions from this experience and prevent similar catastrophes in the future.

Key words: Chernobyl nuclear power plant; catastrophe; servicemen; chemical and engineering troops; resettlement.

Received/Поступила: 24.12.20.

Туз О. С. Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького
<https://orcid.org/0000-0003-3879-4013>

ПРОБЛЕМА ГОТОВНОСТІ В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена аналізу теоретичних підходів до дослідження психологічної готовності. За результатами аналізу наукової літератури у статті наведено основні визначення поняття готовності, її типологізацію та структуру. За результатами аналізу сформульовано визначення психологічної готовності керівників оперативно-розшукових підрозділів до управління в умовах змін.

Ключові слова: психологічна готовність; типологізація психологічної готовності; зміст психологічної готовності; структура психологічної готовності; психологічна готовність до управління в умовах змін.

Вступ.

З моменту створення у 2003 році, Державна прикордонна служба України перебуває у стані перманентного реформування. Головним джерелом реформ у відомстві є соціально-політичні зміни в країні та участь прикордонних підрозділів в операції Об'єднаних сил. Паралельно з приведенням організаційно-штатної структури Державної прикордонної служби України у відповідність до сучасних вимог та кращих світових практик, змінюються підходи до роботи з персоналом. Зміни, на які необхідно реагувати керівникам підрозділів, мають стратегічний характер і стосуються організаційної структури, корегування кінцевого результату охорони державного кордону, технологій та процесу її організації, приведення професійно важливих якостей та морально-психологічного стану особового складу у відповідність до завдань, які наразі вирішує служба і обстановки на державному кордоні. У результаті зазначених змін на особливу увагу і ретельний аналіз заслуговує проблема керованості органів і підрозділів. За таких обставин пошук і наукове обґрунтування шляхів підвищення рівня психологічної готовності керівників до управління в умовах змін перетворюється на важливе науково-практичне завдання. Отже, метою статті є обґрунтування на основі аналізу наукових джерел робочого визначення поняття психологічної готовності керівників оперативно-розшукових підрозділів до

управління в умовах змін. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: визначити основні підходи до визначення готовності як психологічного феномену та виділити основні характеристики психологічної готовності.

Теоретичне підґрунтя.

Становлення тематики психологічних досліджень пройшло кілька етапів. З середини XIX ст. науковці вивчають готовність через дослідження психічних процесів людини. З настанням XX ст., у зв'язку з інтенсивними дослідженнями нейрофізіологічних механізмів, регуляції і саморегуляції поведінки людини, готовність розглядають вже як феномен, що пов'язаний із стійкістю людини до зовнішнього і внутрішнього впливів, що зумовлено. Від середини XX ст. готовність вивчають в контексті теорії діяльності і пов'язують її з емоційно-вольовим й інтелектуальним потенціалом особистості стосовно конкретного виду діяльності та характеризують як якісний показник саморегуляції фахівця на різних рівнях перебігу процесів – фізіологічному, психологічному, соціальному.

Розгляду готовності до професійної діяльності присвячені роботи О. Акімова, О. Бандурки, С. Максименка, С. Мула, Л. Шморгуна, готовність до управління в умовах змін розглядав М. Москальов, готовність до професійного саморозвитку вивчав А. Арменакис. Низку досліджень присвячено аналізу психологічної готовності фахівців

різних спеціальностей, зокрема військовослужбовців досліджував А. Стаднік, психологів Н. Пов'якель, педагогів Д. Мазоха, управлінців Л. Карамушка. Аналіз зазначеної та іншої наукової літератури, дозволить виділити основні підходи до дослідження феномену готовності.

Методи дослідження.

У статті будуть використані теоретичні методи дослідження, зокрема: логіко-історичний та ретроспективний аналіз, індуктивно-дедуктивний, аналіз, синтез, зіставлення, порівняння, узагальнення, систематизація науково-теоретичних даних досліджень психологічної готовності, які дали змогу виявити, систематизувати та уточнити зміст різноманітних аспектів досліджуваного питання.

Результати і обговорення.

Одним з дискусійних питань у дослідженнях психологічної готовності є її типологізація. Одна група дослідників виділяє у своїх роботах два види психологічної готовності, інша – три. Два види психологічної готовності виділяють, зокрема, Н. Іванова, М. Левітов та інші. Така типологія передбачає виділення постійної (довготривалої) та ситуативної психологічної готовності. Н. Івановою зазначає, що постійна психологічна готовність – це перманентний психічний стан, що формується у процесі професійної підготовки, є її результатом і залежить від мотивів, інтелектуальних можливостей та емоційно-вольових процесів особистості. Постійна готовність є основою ситуативної готовності. Ситуативна готовність – це психічний стан, що виникає при виконанні конкретних функціональних обов'язків, залежно від чіткості поставлених професійних завдань, рівня мотивування щодо їх виконання, усвідомлення їх значущості, та ґрунтується на особливостях постійної готовності фахівця [40]. Таким чином, на думку Н. Іванової, ситуативно особистість може проявляти різний рівень готовності до різних конкретних дій, які необхідно вчиняти під час роботи в екстремальних умовах. Необхідність у проявах ситуативної готовності сприяє розвитку постійної психологічної готовності і підвищенню її рівня через утворення нових

професійно важливих якостей, формування нових та актуалізацію існуючих мотивів до діяльності [1].

Дещо складнішу типологізацію психологічної готовності пропонує М. Левітов. Він теж виділяє довготривалу та ситуативну готовність, проте виділяє у ситуативній готовності звичну (стан особистості перед виконанням звичної роботи), підвищену (виникає при новизні змісту роботи, необхідності застосування креативних здібностей, позитивного незвичного стимулювання тощо) та понижену (характеризується незібраністю, розсіяністю уваги тощо) [2].

Три види психологічної готовності виділяють Л. Буєва, А. Деркач, М. Дьяченко, Л. Кандилович, І. Кон, В. Крутецький, Р. Сімко та ін. Розробники зазначеної типологізації виділяють: завчасну (загальну або довготривалу), тимчасову (в поточний момент часу), ситуативну (налаштованість діяти у даній ситуації, з урахуванням наявних умов) психологічну готовність. На їх думку, всі види готовності перебувають у постійній єдності та взаємодії під час виконання певних дій. При цьому готовність як якість обумовлена стійкими мотивами і психічними властивостями особистості, а актуальний стан готовності є продовженням стійкої, тривалої готовності [3].

За критерієм змін у часі науковці виділяють короткочасну та довготривалу готовність. На думку М. Дьяченка та Л. Кандиловича короткочасна готовність до того чи іншого виду діяльності це цілеспрямований прояв особистості. Водночас, довготривала готовність за твердженням Л. Буєва, А. Деркача, І. Кона, В. Крутецького детермінує типові форми поведінки за рахунок психічних утворень особистісного рівня.

Іншим дискусійним питанням постає віднесення готовності до особистісних якостей чи до психічних процесів. З цього питання С. Янкевич відзначає, що у психологічній літературі погляди вчених на визначення поняття «готовність до діяльності» розходяться у кількох напрямках: готовність як сукупність здібностей, що містять у собі певні якості та властивості особистості; готовність як

певний особистісний стан; готовність як стійка властивість особистості [4]. Значна кількість дослідників надає перевагу особистісному підходу і вважає психологічну готовність стійкою особистісною рисою, яка формується в результаті підготовки (підготовленості) особистості до певної діяльності. Так, на думку С. Максименка та О. Пелеха, готовність до того чи іншого виду діяльності – це цілеспрямований прояв особистості, що включає погляди, переконання, знання, звички, уміння, ставлення, мотиви, волю та інтелектуальні якості, почуття, установки. Рівень готовності до діяльності змінюється в ході моральної, психологічної, професійної та фізичної підготовки та є результатом всебічного особистісного розвитку особистості з урахуванням вимог, обумовлених особливостями професії. Науковці також вважають психологічну готовність важливою умовою стійкості та регуляції цілеспрямованої ефективної діяльності. Готовність особистості впливає на успішність виконання професійних обов'язків, цьому сприяють правильне застосування попереднього досвіду, знань, особистісних якостей та адаптація до виконання певних дій при виникненні непередбачуваних ситуацій [5].

Як якість особистості (внутрішньоособистісне утворення) із складною структурою розуміють психологічну готовність М. Дьяченко та Л. Кандибович. Згідно їхнього підходу рівень готовності визначається: рисами та якостями характеру, особливостями розвитку професійно важливих пізнавальних процесів (уваги, сприймання, мислення, пам'яті тощо), позитивним ставленням до професії, мотиваційною налаштованістю тощо; проявами темпераменту; спрямованістю когнітивної складової до певної сфери діяльності та ін. [3]. Прибічником особистісного підходу є також М. Москальов, який визначає психологічну готовність як комплекс знань, умінь, навичок, мотивів та особистісних якостей [6, 35].

Прихильники функціонального підходу розглядають психологічну готовність як певний психічний стан, який забезпечує високий рівень досягнень в різних видах діяльності. Так, на думку Н. Іванової

психологічна готовність – це психічний стан, який виникає в результаті професійної підготовки і залежить від мотивів, інтелектуальних можливостей, емоційно-вольових процесів, рівня розвитку загальних, спеціальних та творчих здібностей особистості. Дослідниця розглядає психічний стан як системну характеристику психічної діяльності особистості, на яку впливають особливості психічного відображення ситуації, в якій перебуває особистість. Н. Іванова наголошує, що психологічна готовність формується та розвивається поступово при переході психічних станів із нестійких до поточних, а потім і перманентних. Таким чином, психологічна готовність до діяльності, на думку дослідниці, є основою психологічної готовності до виконання конкретних завдань, тобто такого психічного стану, який виникає залежно від усвідомлення правоохоронцем конкретної оперативної ситуації, реальних чи прогнозованих умов реалізації професійних завдань [1].

У своїх роботах з психології діяльності в особливих умовах В. Барко розглядає психологічну готовність до управлінської діяльності як «довготривалий психічний стан, який структурно складається з комплексу суб'єктивних і об'єктивних компонентів і містить у собі мотиви, інтереси, здібності, темпераментні і характерологічні особливості, знання й уміння, які в комплексі забезпечують здатність до успішної діяльності» [7, 14].

Скоріше до функціонального підходу можна віднести і погляди В. Моляко, який у своїх дослідженнях розглядає готовність до діяльності за трьома блоками: 1) сенсорна організація індивіда (показники, що відповідають фізіологічним характеристикам суб'єкта діяльності); 2) показники, що відповідають умовам виконання діяльності; 3) набір психологічних властивостей, станів та процесів особистості (психологічний рівень) [8].

Водночас, Ф. Горбов, М. Дьяченко, Л. Кандибович, М. Левітов, Л. Нерсисян, В. Пушкін у контексті психологічної готовності відзначають, що процес трудової діяльності пов'язаний з проявами як стійких особистісних особливостей людини, таких як

переконання, погляди, риси характеру тощо, так і психічних станів, що проявляються ситуативно і пов'язані з трудовим процесом (спостережливість, зібраність, задоволення тощо). Тому психологічну готовність можна розглядати і як характеристику особистості (довготривалу або загальну), і як психічний стан (тимчасову, або ситуативну готовність). Довготривала готовність – це набуті установки, знання, вміння, навички, досвід, якості і мотиви діяльності. Тимчасова готовність – це здатність актуалізувати (застосувати) всі сили та психологічні можливості для досягнення результату у даний момент. Єдність і взаємозалежність цих видів готовності полягає в тому, що функціональним вістрям довготривалої готовності є її тимчасова готовність. А прояв та рівень тимчасової готовності як стану визначається довготривалою готовністю і містить її елементи.

Наукові дискусії точаться також навколо питання про структуру психологічної готовності. Різні дослідники виділяють у структурі готовності різну кількість компонентів та дають їм різні назви.

Три компоненти у структурі психологічної готовності виділяють О. Божович, Н. Іванова, О. Іванова, М. Логачов, М. Томчук, В. Шалаєв. Так, О. Божович вважає, що психологічна готовність складається з когнітивного, регуляторного та особистісно-смыслового компонентів. Когнітивна складова містить систему знань та вмінь; метазнання (прийоми та засоби оптимізації переробки інформації, створення власних засобів пізнавальної та іншої діяльності). Регуляторна складова визначається наявністю рефлексії на процес та результат власної діяльності; здатністю до аутодіагностики причин помилок та аналізу факторів успішної діяльності; засобами самокорекції. Особистісно-смысловий компонент складається з особистісних цінностей діяльності; мотивації пізнавальної та професійної діяльності; емоційної забарвленості діяльності; вибіркового ставлення до видів діяльності [9].

Серед складових психологічної готовності Н. Іванова виділяє особистісно-

функціональний компонент, до складу якого включає професійно важливі якості, розвинені спеціальні й творчі здібності й уміння успішно реалізувати поставлені завдання за різних умов; мотиваційний компонент – наявність мотивів до професійної діяльності та її успішної реалізації незалежно від екстремальних ситуацій, що її супроводжують і емоційно-вольовий компонент – емоційно-вольова стійкість та здатність до саморегуляції, конструктивної поведінки [1].

За результатами аналізу, який був проведений О. Толковим, три компоненти у складі психологічної готовності виділяють: О. Іванова – функціональний, емоційний й особистісний, М. Логачов – психічний, технічний та фізичний компоненти, В. Шалаєв – інформаційний, операційний та мотиваційний [10].

На думку В. Варварова, О. Добрянського, А. Короля, О. Мушинської, Д. Софіяна, О. Тополенко, В. Ягупова та ін. психологічна готовність складається з чотирьох компонентів. Так, В. Варваров визначає у складі психологічної готовності відображальний, спонукальний (центральный), виконавчий і регулюючий компоненти [11]. Відображальний компонент ґрунтується на високому професійному розвитку пізнавальних і стійких якостей особистості, що забезпечує стійке реагування особистості на всі впливи навколишнього середовища з урахуванням майбутньої діяльності. До складу спонукального компонента входить система мотивів з їх взаємозалежністю і супідрядністю. Виконавчий компонент забезпечується міцними і високорозвиненими розумовими й сенсорними здібностями, а регулюючий – вольовими якостями особистості, емоційно-вольовою стійкістю, здатністю доволно знижувати негативний вплив шкідливих факторів, управляти своєю поведінкою у стані напруженості [11].

О. Добрянський включає до структури готовності мотиваційну готовність, яка складається з системи мотивів до професійної діяльності; когнітивну готовність, яка визначається рівнем розвитку знань, необхідних для успішної професійної діяльності; операційно-процесуальну

готовність, яка ґрунтується на розвиненості психічних пізнавальних процесів, професійних навичок і вмінь; емоційно-вольову готовність, яку визначає розвиненість емоційно-вольової сфери [12].

О. Тополенко вважає, що до структури готовності входять когнітивний, операційний, особистісний та мотиваційний компоненти і пропонує кожен з них розглядати на двох підрівнях. Перший підрівень відображає фундаментальні, стандартні, загально визначені та унормовані знання, уміння, навички та мотиви кожного компонента, які характеризують готовність. Другий підрівень відображає індивідуальні, інноваційні знання, уміння, навички та мотиви, що сприяють ефективному прийняттю рішень [13].

Цілісним, ієрархічним, динамічним утворенням з п'яти компонентів вважають психологічну готовність М. Дьяченко та Л. Кандилович. Вони розглядають пропонують такий склад структурних елементів психологічної готовності: мотиваційний компонент, який визначається потребою в успішному виконанні завдання, інтересом до діяльності, почуттям відповідальності за успішне виконання завдання тощо; орієнтаційний компонент, до якого входять знання й уявлення про особливості й умови діяльності та вимоги до особистості, пов'язані з нею; операційний компонент, який ґрунтується на оволодінні способами і прийомами діяльності, необхідними для цього знаннями, навичками, уміннями аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та ін.; вольовий компонент визначається здатністю до самоконтролю, самомотивації, умінням керувати своїми діями з виконання професійних обов'язків; оціночного компоненту, в основі якого самооцінка своєї професійної підготовленості і результатів діяльності. Високий рівень розвитку компонентів психологічної готовності і цілісне їх поєднання науковці вважають показником високого загального рівня готовності спеціаліста, його активності, самостійності, творчості [3].

Шести- та семикомпонентну структуру психологічної готовності пропонують Л. Кондрашова та Є. Співаковська відповідно.

Так, на думку Л. Кондрашової психологічна готовність складається з мотиваційного, морально-орієнтаційного, пізнавально-операційного, емоційно-вольового, психофізіологічного та оціночного компонентів. Мотиваційний визначається професійними установками, інтересами, наміром займатися певною професією; морально-орієнтаційний – професійним обов'язком, відповідальністю; пізнавально-операційний – професійною спрямованістю пам'яті, уваги, мислення, творчості; емоційно-вольовий – професійним оптимізмом, ініціативністю, наполегливістю, здатністю регулювати свій настрій тощо; психофізіологічний – активністю, саморегуляцією, урівноваженістю, витримкою, рухливим темпом роботи; оціночний – самооцінкою своєї професійної підготовленості [14]. Водночас Є. Співаковська запропонувала структуру психологічної готовності у складі психологічної стратегії співробітництва; рефлексивного; мотиваційного; суб'єктно-інтерактивного; когнітивного; компетентнісно-діяльнісного; інформаційно-технологічного компонентів [15].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати робоче визначення психологічної готовності керівників оперативно-розшукових підрозділів до управління в умовах змін – це довготривалий психічний стан, який формується у процесі професійної та психологічної підготовки керівника до професійної діяльності шляхом удосконалення його знань, умінь, навичок, мотивів, переконань, почуттів, установок та особистісних якостей і забезпечує прийняття ним адекватних управлінських рішень в умовах змін.

З урахуванням результатів дослідження, перспективними напрямками подальших наукових розвідок є: розроблення поняття та структури психологічної готовності керівників оперативно-розшукових підрозділів до управління в умовах змін; створення системи психологічного супроводу управлінської діяльності в умовах; розроблення науково-практичних рекомендацій з управління в умовах змін різного змісту і характеру.

Питання психології

Список використаних джерел

1. Іванова Н. Г. Формування психологічної готовності правоохоронців до діяльності в екстремальних умовах / *Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць*. Київ: НУОУ, 2014. Вип. 6 (43). С. 294–299.
2. Левитов Н. Д. О психических состояниях человека. Москва : Наука, 1964. 343 с.
3. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. Минск : Изд-во БГУ, 1976. 176 с.
4. Hannan M. T., Freeman J. H. Obstacles to comparative studies. - San Francisco: Jossey - Bass, 1977. 366 p.
5. Максименко С. Д., Пелех О. М. Фахівця потрібно моделювати (наукові основи готовності випускника педвузу до педагогічної діяльності) // *Рідна школа*. 1994. № 3, 4. С. 6–10.
6. Москальов М. В. Психологічні умови підготовки майбутніх менеджерів до управління змінами в організації : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2009. 280 с.
7. Барко В. І. Теоретико-психологічні засади управління персоналом органів внутрішніх справ: Дис... д-ра психол. наук: 19.00.06 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2004. 435 с.
8. Моляко В. О. Дослідження психологічної готовності учнів до праці // *Психологія: Республ. Научно-метод. зб. УРСР психологі*. Київ: Рад. шк., 1985. Вип. 24. С. 26–33.
9. Божович Е. Д. Языковая компетенция как критерий готовности к школьному обучению // *Психологическая наука и образование*, 1999, № 1. С. 25–37.
10. Толков О. С. Формування психологічної готовності персоналу вищої школи до діяльності в умовах соціально-економічних змін : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10 / О. С. Толков; НАПН України. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ, 2012. С. 118.
11. Варваров В. И. Психология личности советского воина. Москва : ВПА, 1974. 44 с.
12. Добрянський О. А. Сутність та структура психологічної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах / *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadsps_2012_1_28 121
13. Тополенко О. О. Психологічна готовність керівників до прийняття управлінських рішень (теоретична модель) / *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2007. Вип. 3. С. 125. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jm/soc_gum/VKPI_frp/2007-3-1/08_Topolenko.pdf
14. Формування творчої особистості в процесі навчання: теорія, практика, досвід: монографічний посібник / Кондрашова Л. В., Друзь З. В., Білоконна Н. І., Мірошник З. М. Кривий Ріг – Київ, 2009. 559 с.
15. Співаковська Є. О. Психологічна стратегія співробітництва, рефлексивний, мотиваційний та інформаційно-технологічний компоненти готовності майбутнього вчителя-гуманітарія до професійної діяльності в полісуб'єктному навчальному середовищі / Інформаційні технології в освіті. 2014. Вип. 18. С. 111–121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/itvo_2014_18_15

References

1. Ivanova N. H. (2014). Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti pravookhorontsiv do diialnosti v ekstremalnykh umovakh [Formation of psychological readiness of militiamen for activity in extreme conditions]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. Zb-k nauk. prats. Kyiv: NUOU. Vyp. 6 (43). С. 294–299. (in Ukrainian).
2. Levitov N. D. O psikhicheskikh sostoyaniyakh cheloveka [Mental states of a person] Moskva : Nauka, 1964. 343 s. (in Russian).
3. Dyachenko M. I. (1976). Psikhologicheskie problemy gotovnosti k deyatelnosti [Psychological problems of readiness for activity] Minsk : Izd-vo BGU, 176 s. (in Russian).
4. Hannan M. T., Freeman J. H. (1977). Obstacles to comparative studies. - San Francisco: Jossey - Bass,. 366 p. (in English).
5. Maksymenko S. D., Pelekh O. M. (1994). Fakhivtsia potribno modeliuvaty [The specialist needs to be modeled]. (naukovi osnovy hotovnosti vypuskyuka pedvuzu do pedahohichnoi diialnosti) // Ridna shkola.. № 3, 4. S. 6–10. (in Ukrainian).
6. Moskalov M. V. Psykholohichni umovy pidhotovky maibutnikh menedzheriv do upravlinnia zminamy v orhanizatsii : dys. ... kand. psykhol. nauk. Kyiv, 2009. 280 s. (in Ukrainian).
7. Barko V. I. (2004). Teoretyko-psykholohichni zasady upravlinnia personalom orhaniv vnutrishnikh sprav [Theoretical and psychological principles of personnel management of internal affairs bodies]. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy. (Abstract of PhD thesis). Kyiv,. 435 s. (in Ukrainian).

8. Moliako V.O. (1985). Doslidzhennia psykholohichnoi hotovnosti uchniv do pratsi [Research of psychological readiness of students for work]. Psykholohiia: Respubl. Nauchno-metod. zb. URSR psykholohi. Kyiv: Rad. shk.. Vyp. 24. S. 26–3. (in Ukrainian).
9. Bozhovich Ye. D. (1999). Yazykovaya kompetentsiya kak kriteriy gotovnosti k shkolnomu obucheniyu [Language competence as a criterion of readiness for schooling]. Psikhologicheskaya nauka i obrazovanie, № 1. S. 25–37. (in Russian).
10. Tolkov O. S. (2012). Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti personalu vyshchoi shkoly do diialnosti v umovakh sotsialno-ekonomichnykh zmin [Formation of psychological readiness of higher school staff to work in conditions of socio-economic changes] (Abstract of PhD thesis). NAPN Ukrainy. In-t psykholohii im. H.S. Kostiuka. Kyiv,. S. (in Ukrainian).
11. Varvarov V. I. (1974). Psikhologiya lichnosti sovetского voina. [The psychology of the personality of the Soviet soldier]. Moskva : VPA. 44 s. (in Russian).
12. Dobrianskyi O. A. Sutnist ta struktura psykholohichnoi hotovnosti slidchykh do profesiinoi diialnosti v ekstremalnykh umovakh [The essence and structure of the psychological readiness of investigators for professional activities in extreme conditions]. Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy.2012. Vyp.1.URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_1_28 121 (in Ukrainian).
13. Topolenko O. O. (2007). Psykholohichna hotovnist kerivnykiv do pryiniattia upravlinskykh rishen (teoretychna model) [Psychological readiness of managers to make managerial decisions (theoretical model)]. Visnyk NTUU «KPI». Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika. Vyp. 3. S. 25. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/VKPI_fpp/2007-3-1/08_Topolenko.pdf (in Ukrainian).
14. Formuvannia tvorchoi osobystosti v protsesi navchannia: teoriia, praktyka, dosvid [Formation of creative personality in the learning process: theory, practice, experience]. Monohrafichnyi posibnyk / Kondrashova L. V., Druz Z. V., Bilokonna N. I., Miroshnyk Z. M. Kryvyi Rih – Kyiv, 2009. 559 s. (in Ukrainian).
15. Spivakovska Ye. O. (2014). Psykholohichna stratehiia spivrobotnytstva, refleksyvnyi, motyvatsiinyi ta informatsiino-tekhnologichnyi komponenty hotovnosti maibutnoho vchytelia-humanitariia do profesiinoi diialnosti v polisubiektnomu navchalnomu seredovyshchi [/ Psychological strategy of cooperation, reflective, motivational and information-technological components of readiness of the future teacher-humanities for professional activity in the polysubjective educational environment]. Informatsiini tekhnolohii v osviti.. Vyp. 18. S. 111–121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/itvo_2014 (in Ukrainian).

Резюме

Туз А. Национальная академия Государственной пограничной службы Украины им. Богдана Хмельницкого

ПРОБЛЕМА ГОТОВНОСТИ В УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Статья посвящена анализу теоретических подходов к исследованию психологической готовности. По результатам анализа научной литературы в статье приводятся основные определения понятия готовности, ее типологизация и структура. Также на основе анализа сформулировано определение психологической готовности руководителей оперативно-розыскных подразделений к управлению в условиях изменений.

Ключевые слова: психологическая готовность; типологизация психологической готовности; содержание психологической готовности; структура психологической готовности; психологическая готовность к управлению в условиях изменений.

Summary

Tuz A. National Academy of State Border Guard Service of Ukraine by Bohdan Khmelnytsky.

THE PROBLEM OF READINESS IN MANAGEMENT ACTIVITY AS A SUBJECT OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH

Introduction. Since its establishment in 2003, the State Border Guard Service of Ukraine has been in a state of permanent reform. The main source of reforms in the department is socio-political changes in the country and the participation of border units in the Joint Forces operation. Simultaneously with bringing the organizational and staffing structure of the State Border Guard Service of Ukraine in line with modern requirements and best international practices, approaches to working with staff are changing. The changes that need to be responded to by the heads of divisions are of a strategic nature and concern the organizational structure, adjustment of the final

result of state border protection, technologies and the process of its organization, bringing professionally important qualities and moral and psychological condition of personnel in line with current tasks and the situation at the state border. As a result of these changes, the problem of manageability of bodies and departments deserves special attention and careful analysis. In such circumstances, the search and scientific justification of ways to increase the level of psychological readiness of managers to manage in a changing environment becomes an important scientific and practical task.

Purpose. Identify the main approaches to the study of psychological readiness and formulate a working definition of the concept of psychological readiness of heads of operative-search units to manage the analysis and generalization of research results of psychological readiness, which will identify, systematize and clarify the content of various aspects. *Originality.* the working definition of psychological readiness of heads of operative-search divisions to management in the conditions of changes which is offered to be considered as a long-term mental condition formed in the course of professional and psychological preparation of the head for professional activity by improvement of his knowledge, abilities, skills, motives, beliefs, attitudes and personal qualities and ensures that they make adequate management decisions in a conditions of changes.

Conclusion. The analysis of the scientific literature allows us to formulate a working definition of the psychological readiness of the heads of operative-search units to manage in the conditions of changes - a long-term mental state formed in the process of professional and psychological preparation of the head for professional activity, feelings, attitudes and personal qualities and ensures that they make adequate management decisions in a conditions of changes. Taking into account the results of the research, promising areas of further research can be considered: the study of psychological conditions to increase the psychological readiness of future heads of border authorities and units to manage change and in the conditions of changes; creation of a system of psychological support for change management in state border guards; development of scientific and practical recommendations for change management and in conditions of change of different content and nature.

Key words: psychological readiness; typology of psychological readiness; the content of psychological readiness; structure of psychological readiness; psychological readiness to manage in conditions of change.

Received/Поступила: 26.12. 20.